REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

MCMXXXVII
VOL. VII. FASC. I-II

REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

MCMXXXVII
VOLUMUL VII

CUPRINSUL

Articole

Miscellanea

COMITETUL DE DIRECŢIE

CUPRINSUL

Recenzii

Notiţe bibliografice

Cronică

COMITETUL DE DIRECȚIE

CUPRINSUL

Manuscrisele se vor trimite pe adresa: CONST. C. GIURESCU, Str. Berzei 47, Bucureşti II.

Cărţile şi periodicele pentru recenzii se vor trimite pe adresa: P. P. PANAITESCU, Aleea Alexandru 35, Parcul Filipescu, Bucureşti III, cu menţiunea «*pentru Revista Istorică Română*».

ABONAMENTUL

Revista Istorică Română apare de patru ori pe an, în fascicule de cel puţin 112 pagini.

PREŢUL

In ţară:		In străinătate:	
Pe an	300 lei	Pe an	400 lei
Un număr	90 lei	Un număr	100 lei

Pentru instituţii . . . . .600 lei
Pentru studenţi . . . . . .200 lei

Cererile de abonament se vor trimite pe adresa: P. P. PANAITESCU, Aleea Alexandru 35, Parcul Filipescu, Bucureşti III.

IN JURUL LUI MIHAI VITEAZUL

RĂSPUNS D-LUI N. IORGA

« Pentru d-sa [B. P. Hasdeu] un număr de tineri muncitori pentru binele științei românești nu merită, pentru că-l supără pe d-sa, decât să stea în rândul celor mai odioși asasini ».

N. Iorga, în *Convorbiri Literare*, 1901, p. 384.

INTRODUCERE

Originele polemicei. Patriotism și istorie. La sfârșitul lunii Aprilie trecut a apărut în ediția Fundațiunii Regele Carol I, cartea mea, *Mihai Viteazul*, care s'a bucurat de o foarte bună primire din partea publicului cititor, în special a istoricilor tineri. Imediat însă, ca un uragan distrugător, s'au ridicat criticile năvalnice ale d-lui prof. N. Iorga. D-sa nu s'a mulțumit să-și arate nedumeririle într'o recenzie științifică, așa cum se obișnuește, ci a chemat ca martor al indignării d-sale toată populația țării. A ținut conferințe publice într'o sală de teatru, pe malul Dâmboviței, în care înfiera pe ponegritorul lui Mihai [1], zilnic *Neamul Românesc* se făcea ecoul supărării maestrului, până și pana inspirată a d-lui Stelian Popescu dela *Universul* a fost pusă la contribuție, iar Academia Română, această venerabilă instituție, a fost silită să asculte în ședință publică încercările polemice ale d-lui N. Iorga, împotriva mea [2]. S'a pus chiar la cale un pelerinaj expiatoriu

---

[1] N. Iorga, *O școală nouă de istorie, conferințe ținute la Liga Culturală*, București, 50 p. Idem, *Mama lui Mihai Viteazul*, conferință publicată în Neamul Românesc, 26, 27 și 28 Iunie 1936.

[2] N. Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul. Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească, în Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, ser. III, XVIII, 1936, 33 p. Cf. și comentariile din *Neamul Românesc*, 10 Mai 1936.

la Cozia la mormântul mamei lui Mihai Viteazul, ofensată de cartea ce am scris.

Acest fel insolit de a porni o polemică împotriva unei lucrări istorice se potrivea şi cu punctul de plecare, care punea toată discuţia pe o temă patriotică şi nu ştiinţifică: eram învinuit că am înjosit prestigiul naţional, arătând că Mihai nu era fiul lui Pătraşcu cel Bun şi că boierii au avut un rol hotărîtor în domnia lui. Pe această cale d. Iorga a mers aşa de departe, încât reproducea cu laude în *Neamul Românesc* cuvintele d-lui Stelian Popescu: « *Presupunând chiar că d-sa [d. Panaitescu] ar fi avut la dispoziţie unele izvoare necunoscute până azi altor istorici, cari i-au prezentat aparenţa unui fapt adevărat, tot n'ar fi trebuit să uzeze de ele* », cuvinte care au provocat frumoasa scrisoare de apărare a libertăţii adevărului ştiinţific datorită d-lui prof. C. Rădulescu-Motru [1].

Prin urmare, trebue să constat dela început că polemica ridicată de d. N. Iorga împotriva cărţii mele este streină de interesul purtat adevărului ştiinţific. Ştiu că d. Iorga afirmă că adevărul istoric se poate împăca întotdeauna cu prestigiul naţional [2]. Ce noroc că întotdeauna şi fără excepţie acest adevăr istoric stă alături de interesele noastre şi niciodată de acelea ale Ungurilor sau ale Turcilor!

Am crezut şi cred că istoria este o ştiinţă prin ţelurile şi metoda ei, este un cult al adevărului; singurul patriotism îngăduit în istorie este să spui adevărul, să-l restabileşti în aşa chip, încât să aduci laudă şi progres ştiinţei neamului din care faci parte. Şi adaug că aceia care cred altfel, n'au dreptul la titlul modest de « om de ştiinţă », oricâte alte titluri mari şi pompoase ar avea.

Am avut poate şi eu, pătrunzând mai adânc în istoria vremilor lui Mihai, regretul că nu mai pot crede în basmul trandafiriu al cavalerilor fără frică şi fără prihană, care a exaltat tinereţile noastre, că viziunea aceea a eroismului pur, fără legătură cu contigenţele materiale ale vremii, se estompează şi face loc asprei realităţi. De aceea am înţeles că loveam în prejudecăţi adânc înrădăcinate şi m'am aşteptat la explozia de indignare, îmbrăcată, ce c drept, câte odată în forme comice, pe care a produs-o cartea mea.

Cât priveşte cele două învinuiri ce mi se aduc, părerea că Mihai nu era fiu de domn şi dependenţa lui de politica boierilor, nu socot că ele constitue o scădere a figurii marelui domn. Faptul că Mihai a fost o creaţie autohtonă, s'a ridicat din mijlocul boierimii oltene dârze

[1] St. Popescu, *Polemică între istorici*, în Universul, 15 Mai 1936 şi C. Rădulescu-Motru, *In jurul unei lucrări istorice*, în Universul, 17 Mai 1936.

[2] Cf. N. Iorga, *O şcoală nouă de istorie*, p. 13—14.

și viteze, pe care s'a spirijint și cu care a luptat, nu e mai puțin nobil decât să fii un bastard, scoborîtor din palizi domni fără însemnătate, iar în domnie un tiran absolut cu voința neînfrânată. Dar aceste considerente sunt secundare; *chiar dacă aş fi ajuns la concluzii care scădeau figura lui Mihai, n'aş fi șovăit, cu regret, să le dau la iveală.*

D. N. Iorga şi Mihai Viteazul. Și totuși d. N. Iorga era cel mai puțin indicat să « ia apărarea » lui Mihai Viteazul, pe care și l-a închipuit ponegrit de mine, căci d-sa a fost multă vreme unul din cei mai înverșunați ponegritori ai marelui domn. Incă din anul 1892, vorbind de *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul* de N. Bălcescu, d. N. Iorga arunca asupra eroului nostru cuvântul greu de *condotier*, adică acel care-și vinde sabia pe bani, și nu se mulțumea numai cu atât, dar adaugă și despre « politica lui Mihai față cu Ardelenii, o politică pe atât de barbară, pe cât și de neinteligentă », conchizând că « Mihai n'a fost o inteligență politică »[1]. Dar atacurile d-lui Iorga împotriva lui Mihai Viteazul nu s'au mărginit la aceste încercări din tinerețe. Intr'o conferință ținută la Ateneul Român, în 1898, d-sa rostea aceste cuvinte pe atât de aspre, pe cât de nedrepte: « *Nu numai Mihai n'a avut un ideal național, dar un ideal oricare, i-a lipsit* »[2]. Iar despre legăturile lui Mihai cu boierimea, d. Iorga spunea în aceeași conferință: « Bani putea să aibă Mihai, în pripă, cum îi trebuia lui, numai dela boieri. Ca recompensă el li dărui țărănimea, care nu-i putea fi utilă, nici pentru luptă, nici pentru cheltuielile luptei »[3].

Și pentrucă și atunci se ridicaseră proteste, d. Iorga în chiar discursul de recepție la Academia Română, în 1911, înfierează pe istoricii romantici, care socot că « a crede în nelegitimitatea na;terii lui Mihai Viteazul, a recunoaște crudele necesități ale situației sale, a-i denega acea idee politică a unității naționale, pe care Apusul era s'o descopere după două sute de ani, sunt crime față de neam »[4].

Cine nu va surâde, punând aceste cuvinte ale d-lui N. Iorga în lumina indignării d-sale de azi.

A venit o vreme, însă, când d. Iorga n'a mai fost dușmanul postum al lui Mihai Viteazul. Tânăr, d. Iorga văzuse în Mihai un condotier, domn supus boierilor, lipsit de inteligență politică și de ideal. Mai târziu, ar fi putut să adâncească lucrurile, să-l înțeleagă în cadrul vremii

[1] N. Iorga, *Schițe din istoria literaturii române*, I, p. 146, 147 și 148.

[2] N. Iorga, *Luptele Românilor cu Turcii dela Mihai Viteazul încoace*, București, 1898, p. 28.

[3] *Ibidem*, p. 21.

[4] N. Iorga, *Două concepții istorice*, Acad. Rom., Discursuri de recepțiune, No. XXXV, p. 9—10.

lui şi să nu-l judece în cadrul vremii noastre. Dar d. Iorga a preferat să închidă ochii şi n'a vrut să mai vadă decât suprafaţa lucrurilor. D-sa devenise un savant consacrat, un pontif al culturii, păzitor al frescei moarte a istoriei noastre, care nu trebuie trezită cu culorile vii ale adevărului. Această situaţie oficială a d-sale în ştiinţa noastră e pricina schimbării de atitudine faţă de Mihai; ea nu-i mai îngăduia să discute legendele consacrate.

* * *

Inainte de a păşi în miezul problemei, ţin să mai relev un fapt, care, nădăjduesc, trebue pus numai pe socoteala felului grăbit cum lucrează d. Iorga. D-sa, în însăşi comunicarea făcută la Academia Română, dă citate inexacte şi denaturate din cartea mea, pe temeiul cărora apoi mă învinueşte.

La p. 10 (162) a comunicării d-lui Iorga, citatul: (Mihai apare) « mai uman şi mai voios », în loc de *mai viu*, cum am scris (p 22), este poate o greşeală de tipar [1], dar nu pot spune acelaşi lucru despre următorul citat pe aceeaşi pagină: « De altfel lumina adevărului este mai totdeauna » (de ce nu totdeauna?) [2] « mai de preţuit decât cea meşteşugită a legendei ». In cartea mea (p. 22) stă scris clar: *totdeauna*, fără *mai*. Ce trebue să cred?

[1] Cf. şi la p. 14: (Boierii) « mai avuţi », în loc de « mai culţi » (P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 80).

[2] Observaţia dojenitoare, între paranteze, este a d-lui N. Iorga.

I.

ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

După ce am lămurit originele şi caracterul polemicei, rămâne să discutăm însuşi obiectul ei. Spuneam că două sunt, mai ales, învinuirile ce mi s'au adus; ele privesc părerea mea asupra originei lui Mihai şi asupra legăturilor lui cu clasa boierească. Mă voi folosi de acest prilej ca să pot desvolta mai pe larg aceste probleme, care în cartea mea au fost îngrădite de proporţiile ce li se cuveneau într'o lucrare de sinteză. Voi trece apoi la celelalte obiecţii secundare ce mi-au fost aduse de d. Iorga şi de alţi critici.

Mihai Viteazul fiu legitim? Sunt unii istorici care cred şi azi că Mihai Viteazul a fost fiul legitim al lui Pătraşcu cel Bun, cu alte cuvinte, mama lui, Teodora, fusese în adevăr doamnă, nu numai ca mamă de domn, ci şi ca soţie.

In ultimul timp, deşi se pronunţase hotărît pentru naşterea în afară de căsătorie a lui Mihai, şi d. N. Iorga, călăuzit de dorinţa de a face din marele domn o figură neprihănită (ca şi cum ar fi fost el vinovat de naşterea lui) s'a raliat şi d-sa la părerea aceasta, socotind că Tudora a putut fi soţia morganatică (?) a lui Pătraşcu cel Bun. Prima lui soţie, Voica, zice d. Iorga, murise, iar puternicul şi bogatul Iane Banul n'ar fi îngăduit o legătură nebinecuvântată de biserică a surorii lui, chiar cu domnul ţării [1].

Sunt deci silit să mă ocup mai întâi de această hipoteză, înainte de a înfăţişa, din nou, motivele pentru care cred că Mihai nu putea fi fiu de domn şi nu se leagă genealogic de dinastia domnitoare.

---

[1] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul*, în Neamul Românesc, 26, 27 şi 28 Iunie 1936.

In actul de danie al Teodorei către mânăstirea Cozia din Noemvrie 1602 (vom vedea mai jos că acesta e al doilea act în acest sens, deosebit ca text de primul, până acum inedit), mama îndurerată a lui Mihai, retrasă din lume, dărueşte mânăstirii Cozia două sate, Frăsinetul şi Studeniţa, « pentru sufletul răposatului Mihail Vodă şi pentru sănătatea fiu său, Nicolei Vodă »[1]. Aceştia erau rudele pentru mântuirea sufletelor cărora se ruga ea, soţul ei nu e pomenit. De ce oare nu pomeneşte sufletul răposatului ei soţ, dacă a avut vreodată un soţ?

Dar nu este nevoie să alergăm la astfel de consideraţii. Se ştie că Pătraşcu cel Bun *a avut o singură soţie în tot timpul domniei, care i-a supravieţuit,* doamna Voica Băleanu. Este adevărat că d. Iorga în conferinţa pomenită scrie: « La începutul anului 1555... trebue să admitem că Voica murise », şi mai jos: « Voica nu arată să fi fost vie (la 1555) »[2]. Nu numai că era vie, dar se vede că era tare sănătoasă, căci a mai trăit ani îndelungaţi. Un document publicat de d. I. C. Filitti în *Archiva Cantacuzino,* p. 21, un hrisov al lui Radu Şerban din 1606, spune lămurit: « In zilele răposatului Pătraşcu Vodă, aces. domn a luat satul Voinigeşti dela jupâniţa Caplea, fără voia ei şi i-a aruncat 25.000 de aspri... *Apoi după moartea lui Pătraşcu Voevod, jupâniţa Caplea a întors aceşti bani în mâna doamnei Voica, soţia lui Pătraşcu Voevod* ». Documentul acesta, care curmă definitiv controversa, a fost publicat de d. Filitti încă din 1919, a fost utilizat de d-sa în studiul despre *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*[3], apărut în două ediţii, studiu pe care l-am citat şi în lucrarea mea despre Mihai Viteazul[4], aşa că sunt în drept să fiu surprins că d. Iorga l-a ignorat.

Cât despre faptul că Iane Banul, « care învârtea toate afacerile politice ale ambelor ţări şi vorbea cu marele vizir, cum vorbeşte cineva cu un vechiu prieten »[5], omul bogat şi puternic, n'ar fi tolerat ca sora lui să fie ibovnica domnului, ci ar fi pretins căsătorie legitimă, d. Iorga uită că în vremea lui Pătraşcu, Iane nu era nici ban, nici nu învârtea afaceri politice, nici nu vorbea cu vizirii, era probabil un biet negustor sărac, iar toate onorurile şi averile le-a căpătat mulţi ani după moartea lui Pătraşcu. De altfel, fapt este că Teodora n'a fost nici măcar ibovnica lui Pătraşcu cel Bun, aşa că dacă fratele ei a avut în adevăr asemenea scrupule, putea, despre partea aceasta, să fie liniştit.

---

[1] Papiu, *Tezaur de monumente istorice,* I, p. 390.

[2] Neamul Românesc, *l. c.*

[3] I. C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul,* ed. II, Bucureşti, 1934, p. 4.

[4] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* p. 12.

[5] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul,* în Neamul Românesc, 28 Iunie 1936.

Originea adevărată a lui Mihai. Mihai Viteazul înainte de domnie a fost boier în sfatul domnesc al lui Mihnea, Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău. Până la domnia acestuia din urmă, probabil la începutul anului 1593, când s'a declarat pretendent la tronul, pe care în scurtă vreme l-a și dobândit, nimeni nu auzise că Mihai ar fi fiu de domn. Nici domnii care l-au avut în slujba lor ca sfetnic nu bănuiau așa ceva, deși erau oameni bănuitori, înconjurați de primejdii și amenințați mereu de rivali care îi săpau. Domnii din veacul al XVI-lea se informau de sigur cu atenție asupra acelora ce erau aproape de dânșii și totuși nici unul n'a bănuit nimic. Era o taină așa de mare, încât absolut nimeni n'a aflat-o până în clipa potrivită. « Dar pentru numele lui Dumnezeu, exclamă d. Iorga, el era copil din flori și pentru a se ști că este fiul lui Pătrașcu trebuia s'o spună sau el, care de sigur că nu avea intenția să fie tăiat, sau mama lui, care de sigur că nu-i purta sentimente de natură să aducă o astfel de periculoasă destăinuire »[1]. Din faptul acestei taine așa de nepătrunse, tragem o primă concluzie: dacă adevărul asupra originei lui Mihai se putea întemeia numai pe afirmația lui și a mamei lui, fără altă dovadă, atunci nu există în niciun chip putința unui control al acestei afirmații. Dar în realitate, o asemenea taină, dacă e întemeiată pe adevăr, nu poate rămâne multă vreme nedescoperită. Viața privată a unui domnitor e întotdeauna cunoscută de câțiva intimi, care nu duc secretele lor în mormânt. Dela sfetnicii de aproape, dela oamenii de casă ai lui Pătrașcu ar fi trebuit să afle urmașii lui despre existența unei legături și a unui fiu natural. Totuși, nici unul n'a aflat nimic, pretinsul fiu natural a fost sfetnic domnesc pe lângă domni, care ar fi ținut pe lângă dânșii un rival primejdios.

Așa dar, la 1593, Mihai după o liniștită carieră boierească, în țară, (fapt excepțional și paradoxal pentru un pretendent la tron) dă pe față taina; o face pentrucă se știa tare pe sprijinul boierilor olteni, pe al lui Iane și imediat fuge în Ardeal, apoi la Poartă, unde în scurt timp obține domnia[2]. Ca domn, el se intitulează, « fiul răposatului și bunului Pătrașcu Voevod ». Dar afirmația aceasta, de care, cum vom vedea, mulți se îndoiau, era necontrolabilă; dacă nimeni nu știuse, nimeni nu putea mărturisi pentru ea. Că Mihai era fiul lui Pătrașcu o spune el, o spune cronica oficială, boierii care l-au ridicat în scaun și Iane Banul.

[1] N. Iorga, *O școală nouă de istorie*, p. 20; cf. și Idem, *In jurul lui Mihai Viteazul*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, 1936, p. 2—3.

[2] Mihai nu « ajunse la un prepus » de două ori (N. Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 3), căci e vorba de același fapt și de o confuzie a lui I. Sârbu (cf. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 27).

E o afirmaţie nu numai incontrolabilă, dar şi interesată. Pe temeiul ei a căpătat Mihai domnia. O regulă generală a criticei istorice este că orice afirmaţie interesată este suspectă [1]. Taina nepătrunsă în care era învăluită presupusa origine domnească a lui Mihai, necunoaşterea faptului de către nimeni şi vădirea ei tocmai în clipa prielnică, atunci când boierul pretendent avea nevoie de o origine domnească ca să ocupe tronul, o face foarte îndoelnică.

Chiar dacă am renunţa la toate argumentele noastre împotriva originii domneşti a lui Mihai, încă, din motivele de mai sus, ar trebui ca acei care, în frunte cu d. Iorga, o susţin, să aducă dânşii o dovadă, care până acum lipseşte.

Dar o asemenea chestiune trebue înţeleasă în cadrul vremii. Era un procedeu curent şi exemplele de false genealogii domneşti sunt numeroase. Am citat în cartea mea cazul lui Neagoe Basarab, care nu era Basarab, ci fiul unuia dintre boierii Craioveşti şi s'a dat totuşi drept fiul lui Basarab cel Tânăr. De asemenea Radu Şerban, care nu era nici el fiu de domn [2]. Caracteristice în această privinţă sunt cuvintele lui Andronic Cantacuzino cu prilejul urcării lui Mihai în scaun. El spune că la Poartă veniseră să ceară domnia în principate tot felul de oameni şi de rândaşi, care nu aveau nicio dovadă că sunt de neam domnesc [3]. In Moldova, domnise Despot Vodă (1561—1563), care-şi făcuse o falsă genealogie cu descendenţă din despoţii sârbi înrudiţi cu Petre Rareş. Peste câţiva ani se iviră şi pretendenţii aduşi de Cazaci, Ioan Potcoavă şi alţii, care spuneau, fără urmă de dovadă, că sunt fraţii lui Ion Vodă cel Cumplit. La fel era şi în ţările vecine; în Rusia câţiva ani după moartea lui Mihai Viteazul, se iveşte falsul Dimitrie, care se dă drept fiul lui Ivan cel Groaznic, şi după uciderea lui, apare un al doilea fals Dimitrie. In Bulgaria, în vremeea lui Mihai, se ridică un fals urmaş direct al lui Şişman, ţarul dela Târnova [4], iar peste câteva decenii, vestitul Gheorghe Brancovici din Banat îşi alcătueşte o falsă genealogie care-i dădea dreptul la scaunul despoţilor sârbi.

Aşa dar, în această vreme, dela sfârşitul veacului al XVI-lea, când autoritatea vechii dinastii scade la noi, era un lucru obişnuit, un procedeu folosit în repetate rânduri şi la vecini, ca partidele boiereşti să ridice în fruntea lor un şef şi să-l ducă la domnie, dându-i, de ocazie, pentru ochii lumii, o falsă descendenţă domnească. Imprejurările

[1] Langlois et Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, Hachette, ed. II, 1899, p. 140: « *toute affirmation intéressée risque d'être mensongère* ».

[2] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 21.

[3] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 373—374.

[4] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 47—48.

misterioase în care, cum am arătat, se vădește originea lui Mihai, cu un scop precis, căpătarea domniei, devin și mai caracteristice, dacă le punem în cadrul acestor obiceiuri ale vremii. Date fiind aceste împrejurări generale, ca și cele speciale din cazul lui Mihai, avem tot dreptul să fim sceptici asupra originei lui domnești [1].

O serie de fapte ne întăresc acest scepticism, în convingerea că Mihai n'a fost fiu de domn.

Mihai avea 43 de ani neîmpliniți când a pozat la 1601 pictorului Sadeler, care i-a însemnat vârsta în jurul minunatului portret făcut la Praga în al 43-lea an al vieții. Că a pozat și că pictorul n'a « luat în treacăt o schiță » [2], cum spune d. Iorga, poate vedea orice înțelegător de artă, privind acest portrert studiat migălos până în cele mai mici amănunte fizice și psihologice. De altfel, ceea ce d. Iorga nu știe, vârsta de 43 de ani dată lui Mihai de Sadeler la 1601 e confirmată și de alt izvor contemporan, poetul G. Palamede, în poema sa despre faptele marelui erou, scrisă la Ostrog [3]. Mihai s'a născut deci la 1558, după moartea « tatălui său », ar putea fi socotit, cel mult, ca fiu postum.

Am arătat că Nicoale Pătrașcu, fiul lui Mihai, poartă un nume dublu, neobișnuit; i se adăugase pe semne numele presupusului bunic ca o justificare după urcarea în scaun a tatălui său. D. Iorga socoate că Nicolae este un nume adaos mai târizu, ce i s'a dat în domnie, « în legătură cu cine știe ce închinare către un sfânt » *(sic)* și aduce dovada că la 1598 fiul lui Mihai se numea Pătrașcu [4], ceea ce nu dovedește nimic, data fiind posterioară urcării în scaun a marelui domn [5]. Numele Nicolae n'a fost nume de domn, pentrucă fiul lui Mihai l-a păstrat și după ce renunțase la domnie, ca boier, sub Radu Șerban, întitulându-se Necula Postelnic [6].

---

[1] Pentru felul cum putea dovedi un pretendent originea sa domnească și valoarea ce putem acorda unei asemenea dovezi, sunt interesante judicioasele observații ale lui St. Orășanu: « Boierii cari susțineau revendicările la tron ale pretendenților nu pot fi considerați ca o probă de electivitate, căci ei erau numai niște martori, corespunzători jurătorilor în afacerile private, cari recunoșteau de îndreptățite aceste revendicări, adică cari mărturiseau că pretendentul era într'adevăr fiu de domn. Pentru fiii naturali acest mod de dovadă era singurul posibil ». St. Orășanu, *Recenzie* la I. Bogdan, *Documente și regeste*, în *Convorbiri Literare*, XXXVII (1903), p. 559, nota 3.

[2] N. Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 3.

[3] Poema lui Palamede tradusă de O. Tafrali în *Literatura și arta română*, 1905, p. 498.

[4] Și la 1597 Baltazar Walter îi dă acest nume (Papiu, *Tezaur*, I, p. 50).

[5] N. Iorga, *o. c.*, p. 4—5.

[6] I. Bianu, *Documente românești*, I, p. 15.

Dar indicația cea mai sigură în privința originei viteazului domn o constituesc relațiile între așa zișii frați, Mihai Viteazul și Petre Cercel. Cel din urmă ca domn, nu numai că n'a chemat în sfatul său pe Mihai, dar din porunca lui, capul lui Dobromir banul, unchiul Stancăi, soția lui Mihai, bogatul lor protector, a căzut sub securea calăului. In schimb, viitorul Mihai Vodă, este sfetnicul credincios al lui Mihnea Turcitul și onorat cu privilegii de moșii ale acestui dușman de moarte al fratelui său. Chiar în clipa când Petre Cercel e ucis prin uneltirile lui Mihnea, Mihai stetea în divanul acestuia; mai mult, agentul domnului care a obținut la Poartă capul lui Petre Vodă a fost însuși Iane Banul, unchiul lui Mihai. Și aci intervine o împrejurare ciudată, dacă nu admitem că Mihai, deși nu era fratele lui Cercel, a avut într'o zi nevoie să se arate ca atare. După atâta nepăsare a unuia față de celălalt, după uciderea lui Petre Cercel prin patronul lui Mihai, cu ajutorul unchiului său, după toate acestea, Mihai, când ajunge domn, ia pe lângă sine pe Marcu, fiul lui Petre Cercel, îl declară nepot, îl numește locțiitor în Moldova. In această schimbare de atitudine văd mai ales dovada că Mihai nu era fratele lui Petre Cercel, dar că de ochii lumii, care nu credea în originea lui domnească, a fost nevoit să-și schimbe purtarea și din dușman al neamului lui Cercel să se prefacă în sprijinitor [1].

D. Iorga răspunde, dând pilde de dușmănii nefirești între frați — ar fi putut începe cu Cain și Abel — pe care istoricul apărător al lui Mihai Viteazul le pune alături de cazul marelui nostru domn [2], și-l crede deci capabil să fi fost împreună cu cei ce au uneltit moartea propriului său frate. Istoria cunoaște, firește, dușmănii între frați; dar cine înțelege pe adevăratul Mihai, nu o figură convențională, nu va putea admite aceasta pentru lealul, sincerul și credinciosul domn. D. Iorga crede și acum că Petre Cercel era bastard și bastarzii nu se cunosc între ei [3]. Am arătat de curând, într'o cercetare specială, dovezile hotărîte care arată pe Petre Cercel fiu legitim [4], el știa deci, nu putea să nu știe, dacă Mihai îi era sau nu frate. De schimbarea de atitudine a lui Mihai la urcarea în scaun față de familia lui Petre Cercel, d. Iorga scapă foarte ușor: e o «*întămplare*.... din cele multe .... care o impun împrejurările» [5]. Tocmai împrejurările noi o impuseseră, deci nu e o întâmplare.

---

[1] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 13—16.

[2] N. Iorga, *o. c.*, p. 6.

[3] *Ibidem*, p. 5.

[4] P. P. Panaitescu, *Originea lui Petre Cercel*, în *Omagiu lui D. Gusti* și extras aparte, București 1937 (vezi acolo dovada că Cercel n'a fost prizonier la Turci, cum crede d. Iorga (*o. c.*, p. 5), ci ostatec).

[5] N. Iorga, *o. c.*, p. 6.

Iar despre faptul că Mihai nu se iveşte în divanul lui Petre Cercel, nu ştiu sigur ce crede d. Iorga, aşa că mă mulţumesc să reproduc în paralelă părerea d-sale din 1935 şi cea din 1936, peste câteva luni:

la 1935:

« Intre sfetnicii fratelui său, Cercel, nu-l găsim (pe Mihai), deşi *ne-am aştepta la aceasta*, Mihai apropiindu-se pe atunci de treizeci de ani ». (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, 1935, p. 33).

la 1936:

« Cum de a fost fratele lui, Petru Cercel domn în Muntenia şi nu l-a ridicat în rang pe Mihai?.. Mihai pe de altă parte avea ceva mai mult de douăzeci de ani. Dar ce? Oare era timpul democraţiei noastre ca să-l facă stolnic la douăzeci şi trei de ani? » (N. Iorga, *O nouă şcoală istorică*, p. 20).

« Când Petre Cercel ia domnia, fratele său avea abia douăzeci şi trei de ani » (N. Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 5).

Ce vârstă avea Mihai, când, la 1583, se urcă Petre Cercel în scaun? 23 sau 30 de ani? Trebuia sau nu să ne aşteptăm la intrarea lui în rangurile demnitarilor?

Să hotărască d. Iorga.

Cât priveşte scrisoarea lui Andronic Cantacuzino despre urcarea în scaun a lui Mihai Vodă, nu pot vedea într'însa o dovadă că noul domn era fiul lui Pătraşcu cel Bun, de vreme ce autorul scrisorii nu spune aşa ceva, ci laudă pe Mihai numai pentru calităţile sale morale, ferindu-se să pomenească ceva despre originea lui [1].

Dar pe lângă aceste împrejurări, avem mărturiile contemporanilor. Deşi actele şi cronicile oficiale şi cei ce se iau după ele recunosc că Mihai se trage din Pătraşcu cel Bun, cronica lui Radu Popescu (atribuită de d. Iorga lui Constantin Filipescu) ştie că Mihai a zis că e fiul lui Pătraşcu, dar se îndoeşte, « iar cu adevărat nu se ştie ». Cronicarul ştie că mama lui Mihai era de jos, trăia la Târgul de Floci şi Mihai însuşi s'a născut acolo [2]. Aşa dar, o cronică românească, cu mai puţin de un veac după moartea lui Mihai, respinge descendenţa lui domnească, deşi autorul ştia că domnul o afirmase.

---

[1] Cf. N. Iorga, *o. c.*, p. 6—7.

[2] Constantin Filipescu (recte Radu Popescu), *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Iorga, p. 82—83. Cf. şi textul puţin deosebit din ms. No. 436. Acad. Rom., f. 54—55.

Dar acelaş lucru îl spun streinii contemporani ai lui Mihai, câţi nu admit versiunea oficială. Aceşti streini sunt numeroşi, unii îl cred pe domnul Ţării Româneşti fiul lui Iane Banul, aşa bailul veneţian dela Poartă, autorul polon al ziarului expediţiei lui Zamoiski împotriva lui Mihai, cronicarul Heidenstein. Despre originea lui de jos, nedomnească, vorbeşte şi un agent spaniol dela Praga, contemporan cu Mihai şi de asemenea cronicarul ungur ardelean Ştefan Szamosközy [1].

Ni s'a obiectat că toţi aceşti streini erau duşmanii domnului român şi l-au calomniat, negându-i originea domnească. S'a spus cu indignare că un istoric român, autorul acestor rânduri, se face ecoul calomniatorilor celei mai pure glorii româneşti [2].

Mai întâi, nu toţi cei înşiraţi mai sus erau duşmanii lui Mihai. Bailul veneţian, de pildă, nu avea nicio duşmănie, el scrie un raport confidenţial guvernului său, căruia îi era dator cu ştirile cele mai precise, nu cu calomnii. Se afla la Poartă cu prilejul ridicării lui Mihai în scaun şi aflase de acolo că în realitate noul numit nu era fiu de domn: « *Sebbene non e dipendete da voivoda, viene ammesso a forza di denarii* » (deşi nu se trage dintr'un voevod, a fost ales pe temeiul banilor) [3]. Agentul spaniol dela Praga, la fel, nu scrie pentru public, ci referă ce a auzit la curtea Habsburgilor, aliaţii lui Mihai. E drept că Polonii şi Ungurii erau duşmanii domnului român, că în scrierile lor se găsesc injurii şi calomnii la adresa lui, dar nu tot ce spun aceşti scriitori despre Mihai poate fi taxat astfel. Cronicile lui Szamosközy şi Heidenstein sunt izvoare contemporane de prima mână, din cele mai preţioase pentru istoria lui Mihai; toţi istoricii marelui domn, chiar d. Iorga, le întrebuinţează cu folos şi pe larg. Intrebarea este dacă afirmaţia lor despre originea lui Mihai este de pus în rândul calomniilor sau al ştirilor care sunt utilizate cu folos de istorie?

Un principiu al criticii istorice este că pe când adevărul are un singur aspect, minciuna îmbracă atâtea forme câte imaginaţii deosebite o creează. Cu alte cuvinte, o afirmaţie asemănătoare în multe izvoare contemporane independente este probabil un adevăr. Dacă duşmanii lui Mihai au vrut să-l calomnieze, şi au făcut-o adesea, aveau tot felul de posibilităţi diferite. Dar cum se face că toţi sunt de acord, fără a se cunoaşte unul pe altul, asupra faptului că nu era fiu de domn?

Szamosközy şi cronica Bălenilor. D. N. Iorga a văzut că principalul argument despre originea lui Mihai din Târgul de Floci, dintr'o familie de jos, este existenţa acestei afirmaţii în două izvoare independente,

---

[1] Vezi pentru toţi aceştia, P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 17.

[2] N. Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 8.

[3] Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 457.

unul românesc, altul unguresc, cronica lui Szamosközy și a lui Radu Popescu. De aceea, a căutat într'o lucrare specială, o comunicare la Academia Română «Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească» [1], să demonstreze că autorul român n'a făcut decât să reproducă părerea lui Szamosközy, cu alte cuvinte cele două izvoare se reduc la unul singur, cel unguresc, care poate fi ușor combătut, fiind bănuit de calomnie.

D. Iorga respinge concluziile lui C. Giurescu [2], prin care cronica Bălenilor, unde se află pasagiul despre originea lui Mihai, e atribuită lui Radu Popescu și-și menține vechea părere, după care adevăratul autor ar fi boierul muntean Constantin Căpitanul Filipescu. Arată apoi că acest boier a fost în solii și misiuni în Ardeal, unde, zice d. Iorga, a putut cunoaște cronica lui Szamosközy sau măcar legendele întrebuințate de el.

Argumentația aceasta nu rezistă criticii, cum vom vedea imediat.

Mai întâi, demonstrația lui C. Giurescu că autorul cronicii este Radu Popescu rămâne întreagă. Ea se înfățișează pe scurt cu următoarele temeiuri [3].

Pe un singur manuscris al cronicii (din sec. XVIII) stă scris: « Acest isvod l-au scris Constantin Căpitanul ». Nu rezultă din această însemnare că e vorba de Constantin Filipescu, căci sunt mai mulți căpitani cu numele Constantin în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Nu rezultă măcar că acest Constantin Căpitanul e autorul cronicii, căci a scrie un isvod însemna pe atunci a copia, e vorba probabil de copistul manuscrisului. Constantin Căpitanul Filipescu e pomenit în cronică, dar într'un chip care arată tocmai că nu e autorul ei. Autorul vorbește despre sine la persoana întâia, iar de Constantin Filipescu pomenește la persoana a treia. Constantin Filipescu era vărul primar al lui Șerban Vodă Cantacuzino; acesta i-a dat slujbe, misiuni diplomatice, onoruri. Cronicarul dimpotrivă, este un dușman al lui Șerban Vodă, din cuvintele lui se vede că este un adversar înverșunat al domnului, scrie cu durere, ca un prigonit. Constantin Filipescu a trăit la curtea lui Șerban; autorul cronicii, după cum se vede din povestirea lui, era refugiat în Moldova, în timpul domniei acestuia.

Pe de altă parte, Radu Hrizea Popescu era, ca și tatăl său, un adversar al Cantacuzinilor, el a scris o cronică sub numele său, care

---

[1] N. Iorga, *Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească*, în *Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.*, XVIII, 1936.

[2] C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906.

[3] *Ibidem*.

începe cu domnia lui Brâncoveanu. In această cronică—aci este argumentul hotărîtor al lui C. Giurescu—sunt trimiteri la capitole dintr'o cronică a evenimentelor anterioare domniei lui Brâncoveanu, pe care, spune el, că a scris-o. *Toate* aceste trimiteri se regăsesc în cronica ce ne preocupă, cea atribuită de d. Iorga lui Constantin Filipescu. Mai mult, există un manuscris în care cele două cronici se continuă una pe alta într'o unitate perfectă (Ms. No. 157 al Academiei). Deci Radu Popescu e autorul ambelor cronici, cronica atribuită greșit lui Constantin Filipescu este în realitate prima parte, scrisă în tinerețe, a cronicii sale.

Ce răspunde d. Iorga la această argumentație, care a convins azi pe aproape toți cercetătorii vechii noastre istoriografii?

La majoritatea argumentelor, și anume la cele mai importante, nu răspunde nimic, le privește cu un dispreț superior. Singurul argument pe care-l desprinde din admirabila țesătură logică a lui C. Giurescu este înrudirea lui Constantin Filipescu cu Șerban Cantacuzino și favoarea de care s'a bucurat pe lângă acesta.

D. Iorga se îndoește de sentimentele de solidaritate familială ale acestui boier, de recunoștința ce ar fi trebuit s'o poarte domnului său și crede că totuși ar putea fi autorul unei cronici dușmănoase față de Șerban Vodă. D-sa se întemeiază, pe semne, pe perversitatea înăscută a sufletului omenesc. Dar despre faptul că autorul era în Moldova, pe când Filipescu era la curtea lui Șerban, despre legătura dintre cronica lui Radu Popescu și trimiterile la cronica noastră, despre faptul că Filipescu e pomenit la persoana a treia, nu spune nimic, nu are nimic de spus.

D-sa observă, însă, că în prima parte a cronicii situația din Ardeal e arătată ca a unui principat liber, înainte de cucerirea Habsburgilor, ceea ce nu concordă cu partea doua.

Aceasta înseamnă numai că prima parte, scrisă până la 1688, n'a fost pusă în concordanță de autor cu evenimentele de mai târziu, cu partea următoare, scrisă la bătrânețe.

Orice istoric obiectiv va trebui să recunoască din cele de mai sus faptul că d. Iorga n'a izbutit să sdruncine demonstrația lui C. Giurescu și că Radu Popescu rămâne autorul cronicii. Așa dar, autorul cronicii nu este boierul care a fost în solii în Ardeal. Dar chiar să fi fost în Ardeal, este suficient acest fapt ca să afirmăm că a văzut acolo cronica lui Szamosközy și a întrebuințat-o în cronica lui? D. Iorga n'a relevat în cronica lui Radu Popescu niciun text compilat din opera cronicarului ardelean, nicăeri nu se poate găsi așa ceva în scrierea autorului nostru, deși cronicarii din secolul al XVII-lea, inclusiv Radu Popescu, nu se sfiau să reproducă *tale quale* pasagii din izvoarele pe care le utilizau.

Mai mult, nici măcar pasagiul despre originea lui Mihai Viteazul nu se potrivește în cronica lui Radu Popescu cu textul lui Szamosközy. Radu Popescu spune că tatăl lui Mihai a fost un gelep (negustor), care i-a lăsat ca amintire un inel, ceea ce scriitorul ungur nu știe. In schimb Szamosközy povestește cum mama lui Mihai trăia din fierberea rachiului, fapt necunoscut cronicarului român.

De altfel, Radu Popescu ne spune lămurit că pentru povestirea originii lui Mihai, « nici un istoric de-ai noștri sau străini nu adeverează cine este (Mihai) și cum au luat domnia, fără cât den auz unul dela altul, așa dovedim »[1].

D. Iorga și-a dat seama de slăbiciunea acestei domonstrațiuni și a adaus că e posibil ca autorul cronicii românești să nu fi cunoscut cronica lui Szamosközy, ci să fi luat numai o legendă orală care circula în Ardeal. In acest caz, însă, cade caracterul ei calomnios. Nu este o invenție a nobililor dușmani ai lui Mihai, este un fapt care s'ar fi știut și la noi și dincolo de munți, dar pentru această presupunere lipsește orice temei, nu se aduce niciun argument serios.

Rămâne în orice caz demonstrat că cele două izvoare sunt independente; cronica românească și cea ungurească, fără a se cunoaște una pe alta, afirmă deopotrivă că Mihai nu era fiu de domn, ci era fiul unei femei din Târgul de Floci.

Un nou document asupra originii lui Mihai Viteazul. Când am publicat cartea mea despre Mihai Viteazul nu cunoșteam un document care a ieșit la iveală mai târziu, document care confirmă cele ce afirmam despre origina marelui domn român. Acest act a fost descoperit la Arhivele Statului (mân. Mihai Vodă, pachet V/7, trecut apoi la sec. ist.) de d. prof. I. Ionașcu, care l-a publicat într'o broșură apărută la Buzău: *Mânăstirea Izvorani (Buzău), ctitoria episcopului Luca (1583—1604)*, p. 40—41.

Este vorba de un act de judecată păstrat în original în românește cu pecețile și iscăliturile mitropolitului Luca (în grecește) și a episcopilor de Buzău și de Râmnic, din Târgoviște, 11 Ianuarie 1622 și privește o judecată pentru niște Țigani între Florica, fiica lui Mihai Viteazul și soțul ei Preda cu egumenul Ioan dela Tismana. Se aduc în fața mitropolitului martori « *oameni buni de în oraș de Floci, anume Pascali județul i Mihai i Radu i Dumitru Floceanul* » care arată că Țiganii au fost « *de moșie ai lui Mihai Voivoda, câștigați de în slujba lui, încă de mai nainte vreame, de când au fost negutătoriu și boiarin* ».

[1] Radu Popescu (C. Filipescu), *Istoriile*, p. 82.

Două fapte trebuesc subliniate în acest act: mai întâi, aducerea la Târgoviște a martorilor dela Târgul de Floci, pentru ca să mărturisească despre primele timpuri din viața lui Mihai Viteazul, ceea ce confirmă în chip strălucit, într'un act autentic, afirmația lui Radu Popescu și a lui Szamosközy că Mihai era originar din acest târg dunărean. In al doilea rând, afirmația precisă că Mihai a fost într'o vreme negustor, deci nu se ridicase dintru început dintre boieri, era, cum spune cronica, fiul unei negustorese. Aceste fapte sunt cu atât mai sigure, cu cât emană dela mitropolitul Luca, un fost sfetnic apropiat al lui Mihai. Dacă acest act autentic dat de apropiații lui Mihai confirmă unele date ale cronicii, originea din Târgul de Floci, faptul că domnul a fost în tinerețe negustor, aceasta este un indiciu puternic despre exactitatea informației celor două cronici, deci probabil că și cealaltă afimație în legătură cu originea lui Mihai, cum că el nu era fiu de domn, este adevărată.

D. Iorga luând cunoștință de descoperirea d-lui I. Ionașcu, a căutat să-i scadă importanța. Iată cum înfățișează d-sa documentul despre care am vorbit mai sus: «Ei bine, nu este vorba de altceva, decât că Mihai Viteazul a avut Țigani acolo, la Piua Petrei, Țigani cu privire la care a fost o judecată între urmașii lui. El a avut o fată, Florica, din căsătoria cu Stanca și a avut și o altă fată, Marula, cu o femee din Târgșor, s'a iscat o ceartă din acelea foarte urâte, dar de care nu poate scăpa cineva tot deauna într'o familie, mai ales când mamele sunt deosebite și de aci hotărîrea aceasta a județului de acolo, dela Piua Petrei, care cu un număr de orășeni spune că Mihai Viteazul a avut Țiganii aceștia când era negustor și boiarin. Aceasta este foarte 'mportant, nu e vorba de negustorul care va ajunge pe urmă să fie boier, ci este vorba de un boier, care face în acelaș timp negoț (?), ceea ce este cu totul deosebit [1]. Evident că oamenii dela Piua Petri, unde se vindea lâna nedărăcită considerau totul din punctul lor de vedere, iar punctul lor de vedere era al negoțului, ei nu erau judecătorii unei stări de boierie, ci al unei stări de viață orășenească și țigănească și prin urmare ei lucrau și vorbeau așa cum lucrează cineva în domeniul său. Va să zică și această pretențioasă dovadă care trebuia să trezească din nou pe cârciumăriță și pe fiul ei, a căzut. Iarăși un lucru lichidat» [2].

Am reprodus acest pasagiu ca să poată oricine vedea că d. Iorga lucrează cu idei preconcepute, respinge dovezile aduse de un document,

[1] Sensul este totuşi clar: Ţiganii fuseseră dobândiţi de Mihai şi ca boier şi ca negustor. Un boier nu poate fi numit negustor într'un act public, erau două noţiuni sociale deosebite.

[2] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul*, *Neamul Românesc*, 26 Iunie 1936.

fără măcar să-l citească, mai mult, îi transformă textul, ca să iasă dreptatea d-sale. Nu se poate să nu surâzi la felul cum « lichidează » problemele d. N. Iorga. Așa dar, în document e vorba de mânăstirea Tismana și d. Iorga citește: « Marula, fata femeii din Târgșor », pe care zadarnic am căuta-o în act, precum am căuta tot așa zadarnic ceva despre « o ceartă din acelea foarte urâte.... într'o familie ». Judecă mitropolitul, la Târgoviște, și d. Iorga vobește de « hotărîrea județului de acolo dela Piua Petrei », și pe temeiul acestui lucru, care nu există în document, construește o întreagă explicație despre oamenii « aceia », care confundau pe boieri cu negustorii.

Teodora, mama lui Mihai Viteazul. Am văzut mai sus de ce suntem siliți să admitem că Mihai n'a fost fiu de domn, că se trăgea de jos, cum spun cronicarii, era fiul unei femei din Târgul de Floci, Teodora, care se ocupa cu fierberea rachiului.

Recunoașterea acetui fapt de către mine a indignat la culme pe adversarii mei, în frunte cu d. Iorga. Nu se putea concepe ca Mihai să fi împlinit faptele lui mărețe, dacă n'avea sânge albastru de calitatea cea mai autentică [1].

Recunosc și eu că Teodora a fost nobilă, însă cu altă noblețe decât aceea de sânge; după ce a cunoscut neașteptate clipe de mândrie, a fost înnobilată de cumplita durere pe care încercat-o, moartea silnică a eroicului ei fiu, a suferit-o cu demnitate și a arătat-o în cuvinte de o neasemuită nobleță sufletească. Aceasta este actul ei de nobilitate și atâta ajunge.

D. Iorga ca să facă din Teodora o aristocrată, observă că numele ei este imperial [1], ca și cum putea opri cineva pe un om de jos să ia un nume ce se află în calendarul ortodox (la 11 Septemvrie). Era boieroaică, zice d-sa, căci altfel călugării dela Cozia n'ar fi îngăduit oasele ei în mân stirea lor și domna Stanca, soția lui Mihai, « cu multe moșii, având simțul situației », ar fi disprețuit-o. « Atitudinea aceasta (de respect) a Stancăi față de mama lui Mihai Viteazul fără îndoială că spune ceva » [2]. Dacă a vândut rachiu, spune d. Iorga, ce-are aface, « și azi e plină calea Victoriei de cârciumi purtând nume aristocratice foarte cunoscute în legătură cu tronul țării » [3].

Totuși nici o familie boierească nu se arată în documentele timpului înrudită cu Teodora, care până la urcarea în scaun a fiului ei n'avea niciun fel de avere și nicio moșie și abia la 27 Septemvrie 1597

[1] N. Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 9.
[2] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul*, în Neamul Românesc, 28 Iunie 1936.
[3] *Ibidem*, 26 Iunie 1936.

Mihai Vodă îi dărueşte cinci sate în judeţul Romanaţi [1]. Povestea averei domnei Teodora se perindă apoi în faţa divanului lui Radu Şerban, Radu Mihnea, Alexandru Coconul şi Matei Basarab [2], cu lungi discuţii între moştenitori. Din toate aceste acte domneşti se vede limpede că întreaga moştenire a Tudorii erau cele cinci sate dăruite de fiul ei, două lăsate mânăstirii Cozia, trei domniţei Floricăi. Nici în cele două danii ale Teodorei, nici în actele date copiilor lui Mihai Viteazul, nu se pomeneşte altă avere a ei dela părinţi. Unde erau moşiile pe care se făcea rachiul, care se vindea în cârciuma de lux dela Târgul de Floci? Se ştie bine că boieria era legată de moşie, era nobil cine avea moşie. Teodora n'a avut moşii şi averi de niciun fel, nu era deci de neam. Era de sigur, cum spun mai multe izvoare, din familie de negustori, cum a fost şi Mihai în tinereţile lui. Că Mihai şi soţia lui i-au dat Tudorei respectul ce se cuvenea unei mame, acestea sunt sentimente eterne şi n'avem dreptul să le drămăluim în raport cu rangul sau averea ei. Mihai nu s'a ruşinat de mama lui, pentrucă odinioară fusese săracă şi umilă, aceasta îi face cinste şi d. Iorga care vrea să se arate apărătorul lui, nu se poate mira de existenţa acestui sentiment al marelui domn.

Teodora era sora lui Iane Banul, un grec originar din Epir [3], lucru de care d. Iorga pe nedrept se îndoeşte. Că Iane era fratele Teodorii o spune cronica oficială a lui Mihai scrisă de logofătul Teodosie, care numeşte pe Iane, «*avunculus vel matris fratre, gente graecus*» [4]. Acest Iane s'a turcit ca să-şi scape viaţa, după răscoala nepotului său; a avut un fiu, Apostol, vărul lui Mihai, care şi el s'a turcit cu numele Curt Salam şi a venit mai târizu în ţară să reclame zadarnic dela boieri moşiile tatălui său [5]. D. Iorga socoate că scrisoarea lui Apostol, Curt Salam, nu priveşte pe fiul lui Iane Banul, ci pe al unui alt Iane şi că am adus-o înainte în lucrarea mea ca să umilesc mai mult neamul lui

---

[1] Arhiva Stat., Sec. Ist. Fragmente publicate de Papiu, *Tezaur*, I, p. 388—389 şi St. Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, p. 296—297. In document se arată că la moartea Teodorei moşiile vor trece în stăpânirea domniţei Florica, fiica lui Mihai, dar numele ei a fost ras ulterior din hrisov şi înlocuit cu numele Marulei, fiica naturală a domnului. Falsul e grosolan şi uşor de recunoscut în documentul original. Cf. şi doc. citate în nota următoare.

[2] Arhiva Stat., Cozia, XXIV/7, 23 Decemvr. 1616, XXIV/10, 1 Noemvr. 1635, XXIV/6, 20 Mai 1612. Cf extrase şi rezumate la C. Aricescu, *Indice de documente*, II, p. 103—105.

[3] Faptul că Iane era epirot, n'a «răsărit» numai din opera lui Lampridi (Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 18), era cunoscut, cum am arătat, de contemporanii din Polonia, P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 10.

[4] Papiu, *Tezaur*, I, p. 9; cf. N. Iorga, *o. c.*, p. 10.

[5] St. Nicolaescu, *o. c.*, p. 298.

Mihai [1]. Şi aci, cel greşit este tot d. Iorga, căci Apostol, vorbind de tatăl său, spune lămurit: « *Tătâni-mieu Iane Banul... când au fost ban mare în zilele Mihnei Voevod* » [2]. Se ştie că, în adevăr, unchiul lui Mihai a fost ban sub Mihnea Turcitul; probabil scrisoarea n'a fost citită de d. Iorga, căci altfel nici d-sa nu se îndoia de trista soartă a rudelor domnului român rămase la Turci.

Dar d. Iorga n'a fost întotdeauna aşa de sensibil pentru « calomniile » ce se aruncau asupra doamnei Teodora, d-sa vorbea chiar în treacăt de Mihai, care « *fusese născut cu o Teodoră* » [3] şi lăuda pe cei ce vorbiseră cam uşurel despre tinereţile ei. Căci iată, d. C. Gane scrie într'o carte despre « Vieţile doamnelor şi domniţelor noastre în trecut », de « Tudora frumoasa crâşmăriţă », şi adaugă: « Şi aşa dar, am spus-o, Tudora fusese crâşmăriţă, ceea ce departe de a-l scădea, îl înalţă parcă pe Mihai şi mai mult în ochii noştri ». « Iani, zice mai departe d. Gane, fratele Tudorii, erau un biet negustor sărac, originar din Epir, care-şi făcea comerţul, ducând poate pe frumoasa lui soră după el, până într'o zi, norocul său şi al ţării vru ca Pătraşcu să întâlnească pe Tudora, poate chiar în cârciuma ei ».

Dar după moartea lui Pătraşcu, Tudora « îşi luă lumea în cap şi sărăcia de coadă şi porni iar prin ţară ». Când Mihai ajunge domn, « iat-o deci acum pe fosta crâşmăriţă, nu numai mamă de domn, dar intitulându-se chiar doamnă, doamna Tudora » [4].

Departe de a fi cuprins de o sfântă indignare de aceste « calomnii », d. Iorga s'a grăbit să propue Academiei Române, aceleaşi Academii pe care o lua ca martoră de insulta ce aduceam eu lui Mihai, premierea cărţii d-lui C. Gane [5]. Dar nu numai atât, d. Iorga a scris şi o prefaţă în fruntea cărţii d-lui Gane, în care se poate citi: « D-l C. Gane cunoaşte perfect baza documentară a icoanelor pe care cu meşteşug literar le înfăţişează publicului ... Astfel de vieţi ca acelea pe care le prezintă sunt de natură să crească încrederea în noi » [6].

Sunt în activitatea de istoric a d-lui Iorga, în schimbarea convingerilor d-sale asupra trecutului nostru, imponderabile, a căror explicaţie

---

[1] N. Iorga, *o. c.*, p. 11.

[2] St. Nicolaescu, *l. c.*

[3] N. Iorga, *Femeile în viaţa neamului nostru*, Văleni, 1911, p. 25, nota 1.

[4] C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, Bucureşti 1933, ed. II, p. 142—144.

[5] Acad. Rom., *Anale*, LIII, 1932—1933, p. 89, şedinţa dela 29 Mai 1933, raportul d-lui N. Iorga pentru premierea cărţii d-lui C. Gane cu premiul Gh. Asachi.

[6] C. Gane, *o. c.*, *Prefaţa* de N. Iorga, p. 3.

nu trebue căutată în niciun caz în adâncirea cercetărilor științifice, ci mai de grabă în impresii momentane, în capricii și mai ales în antipatii și simpatii personale.

* * *

Am avut marea fericire să pot adăuga ceva nou la icoana așa de frumoasă a maicii lui Mihai Vodă.

La 8 Noemvrie 1601, se împliniseră tocmai trei luni dela moartea fiului ei; îndurerata mamă înseamnă următoarele într'un frumos act, până azi inedit [1]: « Scriși eu amu, calogherița Theofana acĕastă carte, ca să se știe că pre mine m'au ajuns vreame de bătrânêțe și de slăbiciune și de neputêre. Ci eu Theofana calogherița, muma lui Mihai Voevod, eu am luat sfintele rase în mânăstirea sfântă ce se zice Coziia, la Sfânta Troiță. După acêia eu am dat și am închinat sfintei Troițe doao sate, pre nume Frăsinetu și Studenița, ca să ne pomenim și noi la sfântul pomênic, în tocma cu ceialalți ctitori, așa să ne pomenim și noi, eu Theofana și fiiu-său Mihail Voevod și cine vom scriși la sfântul pomênic ». Intre martori apar, pe lângă episcopul de Râmnic, Efrem, starețul Coziei, Onufrie și doi preoți, « și mari negustori, pre nume Para și Sima și Pană și Giurgiu și Ștefu și alți mulți negutători » și oamenii Theofanei, Dobrin și Bădia. Și acum, la sfârșitul zilelor sale, Teodora era înconjurată de negustori între care își dusese viața și care poate o însoțiseră și mai târziu ca pe o înaltă protectoare.

Se știe că anul următor, căpătându-se învoirea copiilor lui Mihai, se face un nou act de danie, o frumoasă pagină de simțire, povestindu-se întâlnirea și convorbirea între bătrâna mamă, domnița Florica și Niculae Vodă [2].

---

[1] Vezi textul întreg în anexă.

[2] Papiu, *Tezaur*, I, p. 389. și D. Onciul, *Un act romănesc dela muma lui Mihai Viteazul*, în *Convorbiri Literare*, XXXV (1901), p 715—718. In actul lui Mihai din 1597 moșiile dăruite mamei sale îi erau date numai pe timpul vieții ei, după moartea Teodorei urmau să treacă în stăpânirea fiicei domnului, Florica. De aceea, a fost nevoie ca prima danie a Teodorei către mânăstirea Cozia să fie întărită și cu aprobarea copiilor lui Mihai. Astfel se explică facerea unui nou act, în care se introduce convorbirea în stil dramatic între bunică, copiii lui Mihai și doamna Stanca.

II.

MIHAI VITEAZUL ȘI BOIERII. ALTE CHESTIUNI CONTROVERSATE

Puterea politică a boierilor. Epoca lui Mihai Viteazul trebue înțeleasă în cadrul mediului social al vremii, e epoca aristocratică a istoriei noastre, și acest caracter aristocratic al unei mari părți a trecutului nostru, pusă în lumină de cercetările răposatului C. Giurescu și ale d-lui I. C. Filitti, va trebui accentuat din în ce mai mult, dacă vrem să-l înțelegem deplin.

Apăsarea socială și, ca urmare a ei, predominarea politică a clasei boierești se vede mai bine ca oricând în timpul domniei lui Mihai din anume pricini particulare acestei domnii. Nu voi zice, ca d. Iorga odinioară, că, întrucât boierimea singură putea da bani domnului, acesta i-a « dăruit » clasa țărănească (vezi mai sus), căci șerbia e mult mai veche ca domnia lui Mihai, oricât ar vrea « apărătorii » lui să arunce acest păcat în sarcina sa. Dar domnia aceasta războinică a însemnat o cumplită încercare a puterilor economice ale țării, clasa micilor proprietari n'a putut suporta greutatea impozitelor în bani; era nevoie de bani pentru plata oastei, care acum era alcătuită mai ales din mercenari. Moșiile acestei clase trec în mâna boierilor mari, care dispuneau de mijloace, și în a domniei. Această clasă a propietarilor mici, foarte numeroasă odinioară, a suferit și a decăzut mai ales sub Mihai Viteazul. Boierii mari, în special cei din jurul domnului, își alcătuesc acum latifundii, devin atotputernici. Am dat destule pilde și dovezi în cartea mea, ca să nu mai revin aici în amănunte [1]. In aceasta stă cheia influenței boierești și în politica lui Mihai Viteazul, căci economicul și politicul sunt nedespărțiți. Puterea politică a boierilor trebue

---

[1] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 87—97.

legată de cea socială, formează un tot—nu poţi nega una, admiţând pe cealaltă—mai ales în vremea unui domn care avea mereu nevoie de banul lor pentru plata oştenilor, căci la noi o burghezie bogată ca în Apus nu exista.

D. Iorga n'a luat în consideraţie această unitate a teoriei noastre; când ajunge la « temelia economică » a domniei lui Mihai, declară, imprudent, că aceasta « ne face să surâdem »[1].

Am dat dovezi destule despre felul cum boierii şi-au impus voinţa în politica lui Mihai, uneori alături de domn, alte ori împotriva lui. Când, în 1594, domnul porneşte răscoala împotriva Turcilor, o face cerând părerea boierilor într'o mare adunare pomenită de toate cronicile[2]. Conflictul cu boierii izbucni însă din pricina sfetnicilor greci. In primul său divan[3], Mihai are mai mult din jumătate din boieri greci, însuşi marele ban al Craiovei era la 1594 un grec, Andronache[4]. Din Noemvrie 1594, *toţi Grecii* sunt înlăturaţi din divan şi înlocuiţi cu boieri români, cei mai mulţi din Oltenia. Dacă ne gândim că Mihai avea legături de sânge cu Grecii (mamă-sa şi Iane Banul) şi legături de obligaţii cu Andronic Cantacuzino, nu putem socoti că această revoluţie s'a făcut din iniţiativa lui. Dimpotrivă, în tratatul cu Sigismund Bathory încheiat peste capul lui Mihai de boieri şi de care Mihai s'a plâns întotdeauna, ei introduc un articol prin care se interzice Grecilor să mai facă parte din sfatul domnesc. Se vede deci lămurit cine a pregătit şi a impus schimbarea. Nu pot discuta aci pe larg, mi-ar trebui o întinsă analiză care ar întrece cu mult cadrul acestui articol, problema divanurilor lui Mihai Viteazul. E adevărat că în unele hrisoave posterioare anului 1594 avem repetat divanul din acest an şi din cel precedent; e vorba însă de documente păstrate în copii şi traduceri defectuoase, cele mai multe în condici, cu data anului greşită. O colecţie completă a divanelor lui Mihai, d. G. D. Florescu o are pregătită, arată limpede pe temeiul originalelor, că din Noemvrie 1594 nu mai apar Greci în divanul Ţării Româneşti.

In lumina acestor schimbări interne, tratatul încheiat de boieri cu Sigismund Bathory la 1595, prin care aceştia îi închinau ţara, a cărei cârmuire politică şi economică e lăsată pe seama lor, apare ca o urmare logică. Când solul polon Lubienecki sosi la curtea lui Mihai,

---

[1] N. Iorga, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 16.

[2] Cf. P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 40.

[3] Cel dintâi hrisov cu divan dat de Mihai nu este cel din 7 Dec. 1593 (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 103), ci cel din 23 Noemvrie 1593 (Arhiva Stat., Copii de acte particulare, No. 77), pentru moşnenii din Pătârlage.

[4] Arhiva Stat., *Condica Brâncovenească*, No. 264, f. 146.

domnul i se plânse în taină de boierii care conduc peste capul lui şi de teamă ca plângerile să nu-i fie auzite, el cere jurământ pe sabie şi pe cruce, că nici un cuvânt din convorbirea lor să nu fie repetat şi spre mai multă siguranţă vrea să-i vorbească solului în turceşte [1].

Ceeace spune d. Iorga, că « după trecerea primejdiei dela Călugăreni, domnul a rupt această degradatoare învoială » [2] nu are niciun temei documentar.

Am arătat, întemeiat pe multe rapoarte contemporane, că Mihai a şovăit după cucerirea Ardealului, la cererea Imperialilor să le dea lor această ţară. Boierii munteni care, cu toată supărarea dietei ardelene, dobândiseră moşii peste munţi, s'au opus şi nu l-au lăsat. Aceasta o spun solii imperiali care au stat luni de zile pe lângă Mihai la Alba-Iulia, ei afirmă că unii boieri păzeau pe domn şi nu traduceau solilor cuvintele lui, când era înclinat să cedeze. Chiar cronica ţării, cronica Buzeştilor, boieri ce rămăseseră în ţara cea veche şi nu se bucuraseră de bunătăţile Ardealului, se plânge că domnul a ascultat în cele din urmă « sfatul cel neînţelept » al boierilor şi a păstrat ţara. Pentru aceasta am reprodus şi am citat numeroase texte contemporane [3]. D. Iorga în critica d-sale le ignorează ; reproduce numai concluziile mele şi exclamă grăbit: « Totul, absolut totul, fără nicio dovadă » [4]. Despre solul imperial care spune că Mihai a cedat influenţei boiereşti în chestia Ardealului, d. Iorga spune că este un « agent imperial nepriceput » [5] şi adaugă explicaţia că « Mihai ca să-şi apere faţă de Imperiali stăpânirea în Ardeal, spune că nici boierii nu vreau să plece de acolo; nu era decât una din dibăciile lui » [6]. Din nefericire, nu Mihai spune aceasta, ci cronica ţării, care, fiind scrisă româneşte cu buchii de cucernici cronicari nu era menită să convingă pe împăratul neamţ dela Praga.

Psichologia lui Mihai este simplă, este adică luminoasă, în trăsături puternice, puţine, dar caracteristice, care se înţeleg imediat ce adâncim istoria faptelor lui. Este un soldat, un luptător, nu însă un condotier, care luptă pentru bani, ci un oştean al credinţei. Era făcut pentru luptă, care era elementul lui şi credinţa lui îi lămureşte faptele. In lumina acestor trăsături caracteristice trebue înţeleasă atitudinea lui Mihai faţă de problema Ardealului. Cucerise Ardealul pentrucă această ţară se depărtase dela alianţa creştină. Dar după cucerire

---

[1] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 140.
[2] N. Iorga, *o. c.*, p. 14.
[3] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 80—86.
[4] N. Iorga, *o. c.*, p. 14.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*

i se pune o dilemă; sau să rămână în Ardeal, să-l guverneze împreună cu Țara Românească, ceea ce forma o concepție politică nouă pentru un domn român, sau să dobândească o slavă nouă, luptând iar cu păgânii, fluturând steagurile crucii dincolo de Dunăre, alături de împăratul creștin. Un om politic ar fi ales prima alternativă, un luptător pentru credință, a doua. Mihai era acesta, un iluminat, și n'a putut alege decât a doua; pentru el învingerea păgânului era mai mult decât stăpânirea Ardealului. Dar fiindcă faptele contrazic pornirile sufletului lui, fiindcă a părăsit lupta cu păgânii, păstrând Ardealul, aceasta însemna că nu el a hotărît, ci alții mai practici, mai realiști, boierii.

Alte obiecțiuni. D. Iorga înțelege, cum înțeleseseră și Bălcescu și Sârbu, istoria lui Mihai numai ca o istorie legată de «problemele europene», d-sa nu crede că se pot aștepta explicații dela împrejurările interne[1]. In realitate, împrejurări europene care să ne fi îngăduit nădejdea unei desrobiri de sub Turci, n'au fost numai în ultimii ani ai veacului al XVI-lea, dar numai atunci am avut noi un Mihai, epopeia lui militară cu unirea țărilor române. Aceasta pentrucă numai atunci erau anumite împrejurări interne, ridicarea clasei boierilor războinici cu eroul din mijlocul lor. Deci numai faptele interne, în special cele sociale și economice, pot lămuri istoria lui Mihai. Lucrul se vede nu numai în Țara Românească, ci și în Ardeal. Am arătat, cu cifre, că lipsa unei «temelii economice» a fost principala cauză a căderii repezi a unirii celor trei țări și apăsarea fiscală ce era nevoit s'o exercite domnul român în Ardeal este pricina răscoalei nobilimii ardelene împotriva lui[2]. A vorbi, pentru acea vreme, de «o adâncă ură de rasă» între Români și Unguri este, fără îndoială, un anachronism[3].

De aceea am fost nevoit să insist în cartea mea asupra faptelor economice și sociale, să nu mă pierd în lungi discuții asupra unor chestiuni politice cu legături depărtate cu subiectul. Am fost surprins, în această ordine de idei, când d. Iorga m'a învinuit că nu cunosc (recte, nu pomenesc) toate lucrările despre Petre Cercel[4], mai ales după ce dovedisem că nu era fratele lui Mihai, că nu acord, în cartea mea importanță acțiunii ducelui de Nevers[5], care a avut loc mulți ani după moartea viteazului domn.

O chestiune importantă asupra căreia d. Iorga nu este de acord cu mine, este faptul că mișcarea lui Mihai se încadrează într'o mișcare

[1] N. Iorga, *o. c.*, p. 2, nota 1.
[2] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 220—221.
[3] N. Iorga, *o. c.*, p. 16.
[4] *Ibidem*, p. 5, nota 5.
[5] *Ibidem*, p. 13.

mai mare a creştinilor din Orient pentru liberarea de sub Turci [1]. Existenţa acestor mişcări, contemporaneitatea lor cu a lui Mihai, legăturile directe ale conducătorilor cu domnul muntean, nu se pot nega, cum nu se poate nega nici impulsul comun dat tuturora dela curtea Habsburgilor [2].

Rolul hotărîtor, puţin cunoscut, e drept, este al Grecilor, despre care nu se poate spune « că din partea lor, ca naţie, nu s'a făcut nicio mişcare » [3]. El se poate dovedi până acum prin următoarele fapte: Laurenţiu Paleolog arhiepiscop e trimis de fruntaşii bisericii greceşti din Constantinopol la curtea împăratului, făgăduind o răscoală a Grecilor şi a celorlalţi creştini. O petiţie a « poporului grec » din Epir, Macedonia şi Grecia cere la 1600 fruntaşilor bisericii să dea semnalul răscoalei. Nobilii greci din munţii Spartei se răscoală împotriva Turcilor, iar mitropolitul din Larissa a fost alungat din scaun de aceştia, pentrucă uneltise cu Mihai. In sfârşit, după căderea lui Mihai, un martor ocular al stărilor dela Constantinopol spune că Turcii învinuiau de conspiraţie cu acesta « pe mai mulţi mitropoliţi însemnaţi şi pe Cantacuzino », care e silit să fugă la împăratul. Că acest Cantacuzino nu e altul decât Andronic, nu poate fi îndoială, un alt Cantacuzino mai obscur n'ar fi fost numit simplu, Cantacuzino [4]. De curând şi d. Filitti, cel mai bun cunoscător al genealogiei Cantacuzinilor, a admis punctul meu de vedere în această privinţă [5]. Iată dar, că puternicul magnat grec, care a ajutat pe Mihai să se ridice în scaun, era unul din sprijinitorii răscoalei creştine şi între aceste două fapte nu poate să nu fie o legătură. Să nu uităm mai ales că Dionisie Rally, sfătuitorul lui Mihai pentru cruciadă, a fost vărul Cantacuzinilor. A fost deci o mişcare balcanică şi Grecii, prin magnaţii şi prelaţii lor, au condus-o, iar răscoala lui Mihai se leagă de ea, o bănuim dela început în înţelegere cu vecinii mai slabi de peste Dunăre.

Şi această concluzie e menită, spune d. Iorga, a scădea pe Mihai [6]. Crede serios d. Iorga că Mihai Viteazul s'ar fi bătut singur şi fără

---

[1] *Ibidem*, p. 12—13.

[2] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 41—59. In treacăt observ că ceea ce d. Iorga numeşte « compilaţia... d-lui Tomić », nu e o compilaţie, ci o colecţie de documente (cf. N. Iorga, *o. c.*, p. 12).

[3] N. Iorga, *o. c.*, p. 13.

[4] P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 50—51.

[5] I. C. Filitti, *Notice sur les Cantacuzène du XI-e au XVII-e siècles*, Buc., 1936, p. 14. D-sa admite şi deosebirea ce am făcut între Andronic Cantacuzino şi Andronie vistierul.

[6] N. Iorga, *o. c.*, p. 13.

ajutor cu Imperiul Otoman, unul împotriva a o sută? Aceasta nu mai este istorie, intrăm în domeniul legendei.

La acestea sunt puţine de adăugat în chestiuni de amănunt. D. Iorga vorbeşte de «luptele cu Polonii din 1601»[1], în acel an n'a fost niciun fel de lupte cu Polonii. Studiul colonelului Zagoriţ nu se mai poate întrebuinţa azi, autorul nu cunoaşte izvoarele esenţiale care au ieşit la iveală mai târizu, de aceea nu l-am citat[2]. Citatul d-lui Iorga, «Onciul în *Convorbiri literare*»[3] este, de sigur, foarte vag. Existenţa şerbiei înainte de Mihai, încă în veacul al XV-lea, este perfect dovedită[4]. Nu există «o traducere slavă» a *Istoriei Bulgarilor* de Jirecek[5], ci una bulgărească şi alta rusească. N'am pomenit de Innsbrück, iar Bolzano *este* în Trentin (Venezia Tridentina)[6]. D. Iorga mă învinueşte că scriu numele lui Comulovici în două feluri[7], ceea ce este fireşte o greşeală, dar nu mă pot dumiri despre ortografia numelui acestui sol croat din scrierile d-sale, căci îl găsesc scris de d. Iorga în patru feluri: Comuleo, Komulović, Kumulović şi Comulovici[8], aşa încât autoarea indicelui *Istoriei lui Mihai Viteazul* de d. N. Iorga a crezut că are a face cu persoane diferite.

O publicaţie de documente. Impreună cu *Mihai Viteazul*, am tipărit o colecţie de documente intitulată, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, Fundaţia Carol I, 177 p., care de asemenea s'a bucurat de atenţiile d-lui Iorga[9]. D-sa se plânge dela început, în recenzia pe care o face acestui volum, că i-am «lăsat sarcina» să spue că adevăratul descoperitor al fondului de documente polone privitoare la istoria Românilor dela Biblioteca Zamoiski din Varşovia, este d-sa, dar «n'am putut publica piesele scrise în limba polonă, pe care regret că n'am învăţat-o la timp»[10]. Descoperitor se poate numi acela care vede numai documentele, fără să le înţeleagă?[11]

[1] *Ibidem*, p. 16.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 9, nota 2.
[4] Cf. *ibidem*, p. 15, nota 1.
[5] *Ibidem*, p. 12, nota 3.
[6] *Ibidem*, p. 10, nota 1.
[7] *Ibidem*, p. 11, nota 3.
[8] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 128, 131, 135 şi idem, *In jurul lui Mihai Viteazul*, p. 15, nota 3.
[9] N. Iorga, *Recenzie*, în Revista Istorică, XXII, 1936, p. 157—159.
[10] *Ibidem*.
[11] Cel dintâi care a atras atenţia asupra importanţei acestui fond pentru istoria Românilor a fost istoricul polon T. Korzon, într'o recenzie a colecţiei de documente polone publicate de I. Bogdan în colecţia Hurmuzaki (*Kwartalnik Historyczny*, XV, 1901, p. 113—118).

In al doilea rând, d. Iorga pare supărat că am publicat din nou în colecția mea un document latin, pe care-l publicase mai înainte și d-sa, scrisoarea lui Mihai Viteazul către comisarii imperiali din Ardeal, din Octomvrie 1600 [1], spunând că în ediția d-sale nu sunt omisiuni, « nu e *nici una*, afară de un rând sărit la tipar » [2]. *Nici una*.... afară de un rând întreg sărit la tipar (sau la copiat), sună cam ciudat, mai ales când în acel rând omis se află un fapt așa de important ca trimiterea fiului lui Mihai în Ardeal cu principalii boieri, ca să ceară ajutor, în clipa supremă, când viteazul domn era să piardă și Țara Românească [3]. Dar în ediția d-lui Iorga, în același document, sunt și alte greșeli, cum se poate vedea foarte ușor comparând-o cu fotografia documentului, pe care am depus-o la Academia Română. D-sa citește *Kereztesi*, în loc de *secretarium*, *scimus*, în loc de *fecimus*, *Barbel*, în loc de *Borbel*, *imparatas*, în loc de *imparatos* și a omis și adresa adausă în limba polonă.

Publicarea din nou a acestui act, care are o importanță deosebită pentru istoria lui Mihai, se impunea deci.

Sunt recunoscător d-lui Iorga pentru câteva corectări și identificări de nume proprii din colecția mea, dar d-sa greșește când spune că *Powissaczei* este forma alterată a unui nume geografic. Este, cum am spus, numele unui hatman cazac pomenit și în cronica lui Heidenstein (« ... a Casparo Podvisacio... ») [4]. Nu este de loc sigur că Micul este Mihul, că Ilwens este Iliaș și ar fi zadarnic să încercăm o identificare a unor personagii obscure ca Celebi, Gian Timir, Skiss Waraki, etc. [5].

Alți câțiva critici. Cu prilejul criticilor pomenite ale d-lui Iorga împotriva cărții mele, s'au ivit și alte atacuri datorite, cele mai multe, unor nespecialiști, adesea sub formă de articole în ziare, pe care nu le voi pomeni. Mă voi opri numai, pe scurt, asupra următoarelor:

D. I. Crăciun a publicat o broșură intitulată: *Originea lui Mihai Viteazul* [6], în care se ocupă cu un ton de perfectă curtuasie de problema pe care am ridicat-o și recunoaște că « e adevărat că Mihai nu e scăzut prin nimic, nici după teoria d-lui Panaitescu » (p. 9), dar

---

[1] N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. LXXXVIII—IX (la errata) și P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 133—134.

[2] *Revista istorică*, *l. c.*, p. 158.

[3] Cf. P. P. Panaitescu, *Școala nouă de istorie. Un răspuns*, p. 2. D. Iorga a observat rândul sărit, abia după ce i-am atras atenția în această broșură.

[4] R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri*, XII, Frankfurt, 1672, p. 336.

[5] N. Iorga, în *Revista Istorică*, *l. c.*, p. 159.

[6] Cluj, 1936, 11 p.

totuşi combate argumentele noastre, care i se par « argumente silogistice ». Silogismul este forma perfectă a dreptei judecăţi, aşa că sunt în drept să mă bucur. D-sa nu introduce în discuţie fapte sau consideraţii noi, deosebite de cele cercetate în prima parte a acestui articol.

D. St. Nicolaescu într'un articol în « Adevĕrul », *Filiaţiunea lui Mihai Viteazul pe bază documentară*[1], combate de asemenea concluziile noastre, asigurând pe cititorii d-sale că Mihai Viteazul s'a născut la Drăgoeşti-Olt în Iulie 1557 şi aduce ca dovadă faptul că Pătraşcu cel Bun se afla atunci acolo şi dedea un hrisov. . Crede d. Nicolaescu că de câte ori dedea bunul domn undeva un hrisov, este o dovadă că i se născuse acolo vreun fiu? Tot d. Nicolaescu mai publică o luxoasă broşură, *Izvorul legendei despre originea eroului dela Călugăreni*[2], în care bogăţia ilustraţiilor înlocueşte pe a ideilor şi a argumentelor. D-sa ne arată că într'un hrisov Mihai se intitulează, nu numai fiu al lui Pătraşcu cel Bun, dar şi nepot al lui Radu Paisie, tatăl aceluia. Dacă avem dreptul să ne îndoim, când ne vorbea de presupusul său tată, nu ne mai putem îndoi când vorbeşte de bunic. Cel puţin aşa judecă d. St. Nicolaescu. Tot acolo, d-sa ne spune că Ioan egumenul dela Tismana pomenit în documentul publicat de d. profesor Ionaşcu, despre care am vorbit, este identic cu Ioan monahul pomenit într'un act din 1613, cumnatul lui Mihai Vodă (d. St. Nicolaescu « slavist » traduce снахꙋ prin *cuscru*, « poartă aci înţelesul de cuscru », ceea ce e o fantezie). In identificarea celor doi Ioani d-sa se întemeiază, se pare numai pe... raritatea acestui nume la Români.

Documentul descoperit de d. prof. Ionaşcu, este reprodus de d. Nicolaescu, fără să arate numele adevăratului descoperitor şi d-sa îl socoate « izvorul legendei (din cronică) despre originea lui Mihai ». Numai cât, textul hrisovului nu se potriveşte întru nimic cu povestirea cronicii şi cronicarul n'a avut de unde să cunoască acest act în posesie particulară.

Cred că nu sunt prea pretenţios, când afirm că lucrarea mea, chiar dacă este criticată, merită critici cu mai mult discernământ.

In sfârşit, d. A. Balotă, scrie o broşură *Mihai Viteazul după d. P. P. Panaitescu*[3]. E vorba aici de « romanele d-lui Lovinescu » şi de ale lui Paul Bourget, de C. Stere şi fireşte de « tendinţa de a scădea valorile naţionale » şi de « criza culturală ». E vorba apoi de «scăparea lui Mihai la 1592, atunci când Alexandru cel Rău îl ameninţa »[4]; la 1592

[1] *Adevĕrul*, din 28 Mai 1936.

[2] Bucureşti, 1936, *in folio*, 8 p., extras din Gazeta Municipală, V, 31 Mai 1936.

[3] Bucureşti, 1936, 30 p.

[4] A. B. I. Balotă, *o. c.*, p. 11.

nu s'a întâmplat aşa ceva. Autorul socoate că numărul oştirii lui Sinan Paşa la Călugăreni, 20.000, este stabilit de noi în minus spre a scădea importanţa bătăliei [1], neştiind că această cifră rezultă din raportul scris de Mihai el însuşi.

D. Iorga şi anexele d-sale au dus o luptă imprudentă, pornită în primul rând din antipatia împotriva şcoalei noi care se ridică în istoriografia românească în jurul *Revistei Istorice Române*. Această şcoală întemeiată pe sentimentul de respect al adevărului şi pe metode ştiinţifice e menită să răstoarne construcţiile romantice, ceea ce constitue o primejdie pentru d. Iorga. De aceea lucrările colaboratorilor mişcării trebuesc distruse cu orice mijloace şi autorii lor compromişi în faţa opiniei publice ca trădători şi nepatrioţi.

Dar, cum spune Vlahuţă, «adevărul aşteaptă» şi se răzbună în cele din urmă împotriva acelora care l-au nesocotit.

Bucureşti

P. P. PANAITESCU

[1] *Ibidem*, p. 27 nota.

ANEXĂ

Въ име ѡтца и сына и свѣтаго Дȣха, Амин.

Scrişi eu amu, calogheriţa Theofana acastă carte, ca să se ştie că pre mine m'au ajuns vrême de bătrânêţe şi de slăbiciune şi de neputêre. Ci eu Theofana calogheriţa, muma lui Mihai Voevod, eu am luat sfintele rase în mânăstirea sfântă ce să zice Coziia la Sfânta Troiţă. După acêia eu am dat şi am închinat sfintei Troiţe doao sate, pre nume Frăsinetu şi Studeniţa, ca să ne pomenim şi noi la sfântul pomênic în tocma ca ceialalţi ctitori, aşa să ne pomenim şi noi, eu Theofana şi fiiu-său Mihail Voevod şi cine vom fi scrişi la sfântul pomênic.

Şi eu am dat acêste sate de bună voie mia, ca să ne fie pomană în vêci. Iară cine să va alêge de noi şi den ruda noastră şi să va băga a strica acastă tocmêlă, iar el să fie proclet de 318 sfinţi părinţi ce au fostu la Nicheia şi să aibă parte cu Iuda şi cu Ariia. Şi iată, am pus şi mărturii, pre părintele episcopul, marele Efrem din Râmnic şi ai lui calogheri: Arsenie şi egumenul Onufrie de sfânta Coziia cu tot soborul şi popa Andronie dela Piiatră şi popa Nicandru dela mitropolie şi mari negustori, pre nume: Para şi Sima şi Pană şi Giurgiu şi Ştefu şi alţi mulţi neguţători şi mulţi oameni bătrâni şi tineri din prejur şi de oamenii Theofanii, Dobrin şi Badia. Şi aşa am dat de bună voe, să amu pomênă în vêcul adevăratu. Şi s'au scris în sfânta mânăstire în Coziia. Noemvrie 8 Mai 7110 (1601) (locul peceţii).

[1] Arhiva Stat., Copie în condica veche a Coziei (No. 18), p. 295 şi în condica Brâncovenească (No. 266), f. 520—521.

RÉSUMÉ

L'auteur de cet article ayant publié un volume, «*Mihai Viteazul*» (Michel le Brave), édité par la Fondation Charles I (Bucarest, 1936, 270 p.), Mr. Jorga avait élevé de nombreuses critiques sous forme de conférences publiques, d'articles de journal et de comminications à l'Académie Roumaine. Cette campagne poursuivait un but plutôt politique que scientifique, on accusait l'auteur d'avoir amoindri une gloire nationale en affirmant que Michel le Brave n'était pas descendant de l'ancienne dinastie et que sa politique avait été fortement influencé par les intérêts de la noblesse, alors toute-puissante.

Dans sa réponse l'auteur démontre que la généalogie princière de Michel était fausse, destinée à lui assurer le trône, et que beaucoup de contemporains n'en étaient pas dupes. D'autre part la puissance politique de la noblesse dérive de la puissance économique qu'elle possedait à cette époque dans les pays roumains et puisque le prince avait besoin d'argent pour ses mercenaires, il devait compter avec les boyards, qui seuls en avaient alors. Cela ne diminue en rien les hauts-faits de ce grand prince, mais le serait-ce, un historien est obligé de se soumettre à la vérité, telle qu'elle ressort des sources.

INSCRIPTION ET RELIEF DIONYSIAQUE DE TOMIS

Le Musée National des Antiquités de Bucarest possède un relief intéressant, provenant de Tomis (Constanța), que Gr. Tocilescu a publié d'une manière très imparfaite [1] et qui mérite d'être repris.

C'est une plaque de marbre dont les dimensions sont les suivantes: hauteur 0 m 35, largeur 0 m 715, épaisseur 0 m 06. Hauteur des lettres: ligne 1 0 m 042, lignes 2 et 3 0 m 23, les autres lignes 0 m 022.

[1] *Fouilles et recherches en Roumanie*, 1900, p. 220—221 et fig. 103. Le relief est reproduit en dessin chez S. Reinach, *Répertoire de reliefs grecs et romains*, II (1912), p. 158, no. 9.

Le premier éditeur, Gr. Tocilescu, croyant qu'il avait affaire à une « inscription pour la prospérité et la victoire de l'empereur Marc-Aurèle », l'a lue de la manière suivante:

Ἀγαθῇ τύχῃ.

Ὑπὲρ τῆς τοῦ Κυρίου Αὐτοκράτορος Καίσαρος Μ(άρκου) Ἀντωνί(ν)ου [Αὐρη]λίου Εὐσ(εβοῦ) Εὐτ(υχοῦ) Σεβ(αστοῦ) τύχης τε καὶ νείκης καὶ αἰωνίου [διαμονῆς...].

Les éditeurs de l'*IGRR*, reproduisant l'inscription, ont été frappés par les épithètes que porte l'empereur et ils l'ont attribuée à Caracalla [1]. Mais M. D. M. Teodorescu qui s'est occupé en dernier lieu du monument, a eu le mérite de voir que la correction *Ἀντωνίνου* était inutile et qu'à la ligne 4 on pouvait lire le nom de Sabinia Tranquillina, femme de Gordien III. Il a pu ainsi établir la vraie teneur de l'inscription [2]. Je la reproduis ici en ajoutant ce que j'ai pu lire à la ligne 5:

Ἀγαθῇ τύχῃ.

Ὑπὲρ τῆς τοῦ Κυρίου Αὐτοκράτορος Καίσαρος Μ(άρκου) Ἀντωνίου [Γορδια]νοῦ Εὐσ(εβοῦς) Εὐτ(υχοῦς) Σεβ(αστοῦ) τύχης τε καὶ νείκης καὶ αἰωνίου
[διαμονῆς καὶ τῆς] Σεβαστῆς Σαβεινίας Τρα[γκυλλείνας]
[— — — —] *ΙΑΙΤΩΝΙΟΥ* [— — — — — — —]

En effet, au commencement de la ligne 3 on voit les restes des lettres *ΝΟΥ*. De même, la pierre a conservé à la ligne 4, au début, les extrémités supérieures des lettres *ΓΕ* et, à la fin, celles des lettres *ΤΡΑ*. La lecture de M. D.M. Teodorescu est parfaitement assurée. Cependant, je dois observer que les trois premières lignes du texte sont très clairement et nettement gravées, tandis que les deux autres ont l'air très brouillées. Les lettres apparaissent dans un enchevêtrement de traits et de restes de lettres, faiblement gravés, qui en rendent la lecture difficile. Pour cette raison, sans doute, Gr. Tocilescu n'a pu lire la ligne 3. Sur la photographie même, on peut voir que le *Η* de *Σεβαστῆς* (l.4) a en plus une haste oblique qui lui donne l'air d'un *Ν*. Entre *Ι* et *Α* de *Σαβεινίας*, il y a en plus une haste verticale; une autre

[1] *IGRR*, I, no. 615: « est enim Caracalla, quum nulli principi ante Commodum indita fuerint cognomina Pius Felix ».

[2] D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Bucarest, 1918, p. 63—64 (ne reproduit pas le monument).

haste verticale apparaît après le Σ final. La ligne 5 offre un ω cursif et arrondi, différent des ω anguleux des lignes 2 et 3; mais sur cette lettre et le T voisin s'étend un O en losange, pareil aux autres O de l'inscription, et je ne signale ici que les quelques traces qui apparaissent plus clairement. Il n'y a pas de doute que ces deux lignes ont été gravées sur un texte antérieur que l'on a d'abord gratté. Pour ne pas créer une trop grande différence de niveau, on s'est contenté d'enlever le plus gros, ce qui a fait subsister le fond des sillons des anciennes lettres.

Le monument a donc été élevé en l'honneur de Gordien III et, comme son mariage avec Sabinia Tranquillina a eu lieu au printemps de 241, l'inscription se place entre 241 et 244. Mais le nom de l'impératrice ne figurait pas dans le texte primitif. On l'a ajouté après coup dans un texte déjà établi et *gravé*. Le changement a dû s'effectuer au moment où la nouvelle du mariage de l'empereur est arrivée à Tomis. L'inscription semble donc bien dater du printemps même de 241.

Passons maintenant au relief qui est la partie la plus intéressante du monument. Le premier éditeur de l'inscription ne s'en est pas occupé. En échange, M. D. M. Teodorescu en a donné une description détaillée et a identifié comme suit les personnages représentés. Au milieu se tient Dionysos tenant d'une main le thyrse et de l'autre un canthare. À sa gauche se trouve un «acolyte» qui tient sur sa tête la *ciste mystique*, à sa droite la panthère et Pan qui danse; celui-ci tient d'une main la *syrinx* et de l'autre le *pedum*. La scène est encadrée par deux « guerriers » dont celui de gauche est au repos, la main gauche en l'air avec le bouclier, la main droite, tenant un sabre, appuyée à la hanche; celui de droite est en mouvement, le bouclier « en position de défense ».

Je crois que la description et l'identité des personnages pourraient être complétées de la manière suivante. Le personnage barbu et trapu est Silène en personne. Un relief de Rome le représente avec la même courte stature, ventru et chauve et précédant deux Ménades [1]. De plus, sur notre relief on voit qu'il a les oreilles pointues: celle de gauche est clairement indiquée. Sur sa tête, il porte en effet la ciste mystique, comme l'a bien vu M. D. M. Teodorescu. Une plaque Campana qui représente le triomphe d'Ariane, nous fait voir Silène précédant le char et portant de même une corbeille sur sa tête [2]. Il est vrai que l'on voit souvent dans le cortège de Dionysos des acolytes, hommes

---

[1] S. Reinach, *ouvr. cité*, III, p. 142, no. 1.
[2] S. Reinach, *ouvr. cité*, II, p. 254, no. 3.

ou femmes, portant sur leur tête une corbeille de fruits [1]. Mais notre objet, avec son couvercle pointu, a bien la forme d'une *cista mystica*, telle que nous la connaissons par ailleurs [2].

Les deux personnages qui encadrent la scène ne sont pas de simples guerriers, mais des *Courètes*. Malgré ses jambes croisées, celui de gauche n'est pas au repos; il brandit son bouclier pour le frapper violemment ensuite avec l'épée courte qu'il tient de sa main droite. De même, celui de droite ne se couvre pas du bouclier pour se défendre. L'artiste a voulu varier les attitudes et il lui a fait brandir cette fois l'épée dont il frappera ensuite le bouclier. Cette manière de placer les bras des Courètes n'est pas neuve, car ceux qui encadrent un relief du théâtre de Dionysos à Athènes tiennent leurs bras dans la même attitude [3]. Il faut remarquer aussi que sur notre relief, celui de droite ne fait pas un mouvement quelconque, mais un mouvement de danse, car, si les Courètes s'agitent, c'est qu'ils exécutent leur danse sacrée autour de Dionysos. Voilà pourquoi je crois que celui de gauche n'est pas au repos lui non plus. S'il était au repos, la position de ses jambes serait en contradiction avec le mouvement violent que doivent faire ses bras et que, d'ailleurs, l'artiste a rendu assez mollement. Si elles sont croisées, c'est que le danseur est en train d'exécuter le pas croisé, comme on le voit souvent chez les Courètes ou sur des reliefs qui représentent des danses guerrières [4]. Mais la maladresse de l'artiste n'a rendu qu'approximativement l'attitude ou bien il a interprété d'une manière imparfaite un modèle qu'il avait sous les yeux. Quoi qu'il en soit, les deux figures exécutent la célèbre danse des Courètes autour du dieu et de Silène qui porte la ciste sacrée; Pan lui-même prend part à leurs évolutions.

La présence des deux danseurs armés sur notre relief constitue un élément assez particulier. On connaît les relations qui existent entre

---

[1] S. Reinach, *ouvr. cité*, II, p. 465, no. 1 et p. 490, no. 7; III, p. 7, no. 4 Cf. Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, 1929, p. 202, fig. 13 et pl. XVI, no. 2.

[2] Fr. Lenormant, art. *Cista mystica*, dans Daremberg-Saglio, *Dict. des Antiq.*, I, p. 1207, fig. 1546.

[3] S. Reinach, *ouvr. cité*, I, p. 44, no. 1. Les seules différences sont la manière dont celui de gauche tient son bras droit qui semble descendre le long du corps — l'avant-bras manque — et le bouclier de celui de droite, qui est présenté de dos.

[4] Cf. L. Séchan, *La danse grecque antique*, 1930, pl. I, no. 2, le schéma de l'« entrechat », et pl. IV, no. 1, le Courète du milieu ainsi que les pyrichistes de la même planche.

les Courètes et Dionysos [1]. Strabon, par exemple, les compare aux Satyres [2] et Hésiode les considère comme leurs proches [3]. Mais ils apparaissent surtout autour du dieu enfant, comme dans le relief du théâtre de Dionysos à Athènes. Là, Hermès debout tient dans ses bras Dionysos enfant devant Zeus assis et la scène est encadrée par deux Courètes [4]. Comme dans le mythe de Zeus lui-même, ils sont chargés de couvrir par le bruit de leur danse armée les vagissements de l'enfant divin. Or notre relief nous le montre figurant dans le cortège de Dionysos adulte. Leur présence est explicable par le fait que, si les Courètes ont veillé sur le dieu enfant, ils sont aussi les desservants des cérémonies orgiastiques de Rhéa et de Dionysos. Ainsi ils se trouvent mêlés à la troupe bruyante des compagnons du dieu et notre relief est un des rares témoins de ce fait [5].

Quoique l'inscription soit très mutilée, la scène qui la surmonte indique le vrai caractère du monument. Il a dû être érigé par un thiase bachique, comme l'a remarqué Gr. Tocilescu [6]. D'ailleurs le culte de Dionysos à Tomis est connu par les monnaies [7] et les reliefs, qui représentent le dieu seul ou accompagné d'un acolyte [8]. Je dois ajouter qu'une inscription, trouvée à Hassiduluk, près de Constanța (Tomis), atteste l'existence d'un *θίασος* dont les membres s'appellent *Βάκχοι*. Le prêtre de l'association (*[μ]υστικὸν ἐμ Βάκχοισι λαχὼν στέφο[ς]*) a fait graver l'inscription en l'honneur du dieu qu'il nomme *πυρίβρομος* et *ταυροκέρως* [9]. Le monument que nous avons étudié doit appartenir à un thiase de ce genre, sinon au même.

---

[1] J. Poerner, *De Curetibus et Corybantibus (Dissert. Philol. Halenses*, XXII, 2), 1913, p. 397—400; Schwenn, art. *Korybanten*, dans Pauly-Wissowa, *Realenc.*, XII, col. 1445, et art. *Kureten, ibid.*, col. 2207; J. E. Harrison, *Prolegomea to the study of greek religion*, 1922, p. 490, 498—500.

[2] Strabon, X, 468. Cf. Schwenn, *art. cité*, col. 2205.

[3] Strabon, X, 471. Cf. J. Poerner, *ouvr. cité*, p. 326, et J. E. Harrison, *ouvr. cité*, p. 498.

[4] S. Reinach, *ouvr. cité*, I, p. 44, no. 1.

[5] On trouve les Courètes entourant Dionysos qui n'est plus dans la première enfance, entre autres, sur une boîte en ivoire de Milan: Daremberg- Saglio, *Dict. des Antiq.*, I, p. 1626, fig. 2195; cf. J. Poerner, *ouvr. cité*, p. 400.

[6] *Lieu cité.*

[7] B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, p. 613. Cf. D. M. Teodorescu, *ouvr. cité*, p. 67 et suiv.

[8] D. M. Teodorescu, *ouvr. cité*, p. 56—67 et 88, étudie huit monuments de cette catégorie.

[9] Gr. Tocilescu et E. Reisch, *Arch.-epigr. Mitth.*, XI (1887), p. 48, no. 60.

La sculpture qui l'orne présente un intérêt particulier pour l'art local de la Scythie Mineure. La date précise que lui confère l'inscription nous fait comprendre ce que devait être cet art dans la première moitié du III-e siècle. L'agencement des figures donne une certaine unité à l'ensemble et dans les attitudes savantes, quoique maladroites, des personnages on sent l'influence de bons modèles d'une époque antérieure. Mais la main de l'artiste est moins habile. Nous avons vu qu'il a probablement mal interprété l'attitude du Courète de gauche. De plus, la tête de Dionysos n'est pas dans l'axe du cou et son torse est inerte. Le bras gauche du Courète de gauche ainsi qu'une jambe de Pan sont trop courts. Les muscles des Courètes et le torse de Pan sont grossièrement modelés. Les casques des deux danseurs sont présentés de profil, quoique leurs têtes soient de face. D'autre part, l'étude des détails montre que le sculpteur a enlevé maladroitement avec son ciseau des couches de marbre, qui ont laissé les plans se couper à arête vive. De sorte que, malgré une certaine force aisée et une touche de sensualité probablement empruntées à un modèle gréco-asiatique, cet échantillon de l'art tomitain du III-e siècle n'est que l'œuvre médiocre d'un artisan instruit.

Bucarest

S. LAMBRINO

DIN VIAȚA ȘI FAPTELE CĂMINARULUI MARIO PIETRO CUGINO

In « Arhondologia Moldovei » paharnicul Constantin Sion a așezat la rândul indicat de alfabet și pe un *Kugino*, odată cu lămuririle: « grec-italian, un Marcus Kugino, neguțitoriu, venit la Galați pe la 1836, cu speculă de pâne, ș'au cumpărat și el dela Mihai Vodă Sturza la 1842, un decret de căminariu »[1]. Mărturia aceasta nu stârnește, în genere, îndoială: Sion a trăit în Moldova în aceeași vreme cu noul boierit și informația lui, așternută tot pe atunci în « amintiri și note contimporane »[2], capătă, prin urmare, spre deosebire de altele[3], pecetea unei date de încredere.

Pe semne că simplitatea însemnării atât de rezumative și unice, datorită lui Sion, a determinat pe cercetătorii istoriei noastre să treacă sub tăcere numele lui Cugino. Documente inedite din Arhivele Bucureștilor și Torinolui, unite cu o investigație mai atentă a imprimatelor vremii, așează într'o lumină deosebită pe acest curios și interesant personagiu al veacului trecut, asupra căruia stărui, adăugând cele ce urmează.

* * *

Numele persoanei ce pun în evidență e *Mario P*[*ietro*] *Cugino*, după un autograf din 1844[4]. Doi ani trecuți, în 1846, aceeași persoană, lăsând la o parte inițiala numelui patern, iscălește, mai simplu, *Mario Cugino*[5]; în anul următor, 1847, *Marius Cugino*[6]; în 1848 reîntâlnim

---

[1] *Op. cit.*, ed. Gh. Ghibănescu, Iași, 1892, p. 175.

[2] *Ibidem*, p. V.

[3] D. Bodin, *Câteva date noi privitoare la familia Sihleanu*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 79—82.

[4] Anexa VI_1, p. 69.

[5] *Gazeta de Transilvania*, IX (1846), no. 70 din 29 Aug., p. 280 (4).

[6] Anexa V, p. 67; și pl. I.

Le Public, Excellence, juge l'homme par les apparences: il connait les appointements par exemple, du President de la Judicatoire et ceux de Celui du Tribunal, il entre dans la première, et dans le second; il voit, il examine, il tire sa consequence, et il finit par apprécier un Office qui tient lieu d'un Divan par sa compétence, et qui pourtant ne le cèderait bien au corps du Tribunal d'un District.

Que Votre Excellence daigne m'excuser avec la plus haute considération

le tres humble et tres
obéissant serviteur
Marius Cugino

Galatz 23 octobre 1847

Pl. I. — O pagină autografă a lui Mario Cugino, 1847

pe *Mario Cugino*[1]. Paharnicul Sion îi zice *Marcus Kugino*. Sub forma italianizată *Marco Kugino* sau cea românizată *M. Cuzin*, acest nume a circulat în publicistica vremii[2] și sub forma româno-italiană *Marcu Cugino* a fost adoptat în lucrări bibliografice românești, ulterioare[3]. Intrebuințarea lui *K* în grafia numelui de familie se datorește alfabetului cirilic, care folosia pentru *C* acest semn; *Marco* provine din întregirea întâmplătoare, și generalizată apoi, a literei *K* cu care, în scrisul, tipărit, Cugino își preceda, prescurtat, numele de familie. Cercurile apropiate îl botezaseră *Carlo*[4]. I s'a zis chiar *Pietro*[5]. In realitate, Mario, Marco, Pietro și Carlo *Cugino* sunt una și aceeași individualitate. In spre această concluzie duc și datele biografice care se leagă de acest nume, date ce se suprapun și se întregesc din punct de vedere al conținutului lor.

Mario Cugino s'a născut la 1797 în localitatea Albanese din *Lomellina* Piemontului[6]. In plină tinerețe a plecat, cum o făceau mulți Italieni, să-și caute norocul în Orientul apropiat. La 1827 el se găsia în Alexandria Egiptului ajutând în afaceri de comerț unchiului său Merlo, proprietarul, în acest oraș, al unei prăvălioare de cafea.

Mai târziu, în 1835, Cugino e întâlnit în Constantinopole. Aci se însurase cu o armeancă, a cărei soră era la rându-i căsătorită cu un vlăstar al familiei Duz-oglou[7]. Nici capitala imperiului otoman nu i-a rezervat lui Cugino prea mari surprize: nu putuse nici aci să găsească o slujbă retribuită convenabil, ci trăia meschin din veniturile incerte ale lecțiilor particulare de gramatică predate doritorilor izolați din oraș. Se pare și din negoț; în care pierde[8]. Incât, « pe la 1836 »[9], sau imediat după, schimbă și reședința cosmopolită și lascivă a sultanilor cu capitala Țării Românești. Pentru 14 Iunie 1838 ni-l atestă în București

---

1 *Dunărea — Il Danubio*, II (1848), no. 47, p. 182.

2 *Albina Românească*, XVIII (1846), no. 64 de Joi 15 Aug., p. 234 (2); *Curieru românu*, XVIII (1846), no. 69 de Sâmbătă 31 Aug., p. 276 (4); *Dunărea — Il Danubio*, rândul ultim al fiecărui număr.

3 Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, I, București, 1913, p. 214.

4 Anexa IV, p. 64.

5 Anexa I, p. 63.

6 *Loc. cit.*; apoi Archivio-Torino, *Consolati Nazionali-Galatz 1842*, vol. I: [Bartolomeo Geymet] c. [Della Margarita], Galați, în raportul pe Fevruarie 1842: dă ca an al nașterii lui Cugino pe 1801 și ca loc natal « Alba ».

7 Un raport al lui [B. Geymet] c. [Della Margarita] aduce mărturia că soția lui Cugino era spaniolă în vârstă de 37 de ani la 1842: Archivio-Torino *Consolati Nazionali-Galatz 1842*, vol. I, în raportul pe Fevruarie 1842.

8 Anexa I, p. 63.

9 Sion, *loc cit.*

raportul consulului sard Bartolomeo Geymet [1]. Era singurul piemontez din capitală, căruia însă Geymet nu-i satisface cererea de încadrare între supușii sarzi din pricină că lui Cugino îi lipsiau actele necesare și apoi informațiile pe care le ceruse Consulatul Sardiniei dela Legația Sardă din Țarigrad arătau pe solicitant ca « fugar » de acolo « în urma unui faliment fraudulos ». Ulterior a fost recunoscut însă supus sard potrivit unor noi instrucții ale Legației din Constantinopole; cu restricția, de astădată, ca să nu i se elibereze pașaport pentru nici-o ocalitate a Imperiului Otoman din pricina conduitei sale necorecte avute în capitala sultanilor. Pentru Principatele Române însă i s'a dat chiar în 1838.

La sfârșitul anului 1840 el era în Brăila. Alt raport al lui Geymet din 11 Fevr. 1841 [2], ni-l arată ca locuind în portul Țării Românești « de mai multe luni ». Aci acceptă a fi procurator al Vice-Consulatului francez din Galați; își ia titlul de « agent al Franței » și-și așează la domiciliu stema acestei țări. Toate le face fără știrea Consulatului Sard, care cere dela Ministerul de Externe respectiv instrucții în privința faptei lui Cugino. Acesta nefiind încă șters din listele supușilor sarzi pe motivul că a primit însărcinarea dela Vice-Consulul francez și nu direct dela guvernul din Paris.

In 1841, Cugino e la Galați [3], portul în continuă creștere și europenizare al Moldovei. In începutul anului următor, 1842, prin Fevruarie, n'avea încă slujbă [4]. De-acum ia act de existența lui și Sion. Poate tocmai unde venia din marile centre comerciale ale Mediteranei Orientale, Sion a precedat cu epitetul « grec » origina adevărată a lui Cugino.

La Galați, mai târziu, Cugino intră în serviciul consulului englez ca « maestro di casa » sau « factotum »; a stat însă abia câteva luni și a fost concediat. Face, probabil, chiar « speculă de păne » [5]. Cu banii adunați, încercatul peregrin deschide un « casino »: întreprindere care îl ruinează materialicește. Incât, în cele din urmă, după o experiență atât de lungă și plină de deziluzii, Cugino își reia vechea îndeletnicire de a da lecții de gramatică în particular. Din nesiguranța aceasta materială, Cugino iese prin intervenția recomandațiilor pe lângă Voevodul Mihail

---

[1] Anexa I, p. 63.

[2] Anexa II, p. 63.

[3] *Albina Românească*, XX (1848), no. 11 din 5 Fevr., p. 1 (41), « Teatrul din Galați »: « de 7 ani de când locuim și noi aici », scrie [Cugino].

[4] Arhivio-Torino, *Consolati Nazionali-Galatz 1842*, vol. I. [B. Geymet] c. [Della Margarita], Galați, în raportul pe Fevruarie 1842.

[5] Sion, *loc. cit.*

Sturza, din partea unor figuri puternice din Ţarigrad. Datorită acestor intervenţii, de care nu va fi fost streină familia înrudită cu el Duz-oglou, domnitorul Moldovei numeşte pe Cugino n 1846, [1] judecător la Tribunalul de Comerţ din Galaţi.

La 23 Octomvrie 1847, el iscăleşte un document, în această calitate de judecător [2]. Titlul mai precis i-l cunoaştem în 1848: [jude] « assesor întâiu al Tribunalului de Comerciu » [3] din Galaţi.

Paralel cu slujba de judecător, sau chiar de mai înainte, Cugino îndeplineşte şi funcţia de profesor de limbă italiană [4] la coala Publică din acelaş oraş. Zic mai înainte fiindcă pe luna Decemvrie 1845 găsim pe Cugino cu 16 piaştri contribuind la « lista de subscripţie pentru un ajutor lunar al bisericii catolice din Galaţi », sumă lunară pe care un venit întâmplător nu putea s'o menţină [5]. In această direcţie didactică, pe semne, înclinările lui pedagogice pe lângă nevoile învăţământului obştesc, determină Epitropia Şcoalelor să-l numească pe el vice-inspector şcolar, cu decretul din 1 Noemvrie 1848 [6].

Nu trebue pierdut din vedere că Mario Cugino era italian, supus sard; ca atare, sub protecţia Consulatului respectiv din Galaţi. In această calitate el se bucura de diferite înlesniri şi privilegii de ordin administrativ, judecătoresc şi fisca [7]. Avea în schimb şi anumite obligaţii, care îi îngrădiau oarecum libertatea deplină de acţiune. Intre altele, pentru a mă restrânge la relatările de mai sus, el nu putea să accepte funcţiuni publice pendinte de alt guvern fără aprobarea prealabilă a Consulatului de care depindea. Cugino nu ţinuse socoteală de aceste prevederi legale ale statului său şi se găsia chiar în situaţia de cumulard a două funcţii publice stipendiate din bugetul Moldovei; în afară de alte îndeletniciri particulare, ca aceea de redactor al gazetei *Dunărea — Il Danubio* ce apare între 1846 şi 1850, care îndeletniciri se aşezau pe graniţa dintre interesele Moldovei şi ale Piemontului, lăsând susceptibilităţii rolul de a califica partea lezată.

---

[1] Anexa III, p. 64.

[2] Anexa V, p. 65–67.

[3] Vezi « Disluşire asupra negoţului şi a legilor lui de M. Cugino, *Assesor întâiu al Tribunalului de Comerciu* », Galaţ, *1848*; la Academia Română : 2 exemplare sub cotele A. 4346 şi S. 3401. Cf. pl. III.

[4] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, vol. 2, Iaşi, 1856, p. 310; *Jurnalul Dunărea*, III (1849), no. 31, p. 126.

[5] Archivio-Torino, *Consolati Nazionali — Galatz 1846*, vol. I, Mathieu c. Della Margarita, Galaţi, 5 Ian. 1846, anexa 2. Preciziuni ar putea aduce, probabil, cercetările în *Arhivele* din Iaşi.

[6] *Jurnalul Dunărea*, loc. cit.

[7] *Manualul administrativ*, vol. I, Iaşi, 1855, p. 569; şi vol. II, p. 165.

Consulatul Sard a trecut cu vederea aceste încălcări ale legii supușilor săi din partea lui Cugino și cu nădejdea că acesta ca talian și judecător va fi de folos conaționalilor săi în desele procese cu Moldovenii care se judecau la Tribunalul de Comerț din Galați. Multiple așteptări de asemenea natură disjucate, consulul Francesco Mathieu, care cunoștea bine pe Cugino — el slujind în cariera consulară în acelaș timp și în aceleași orașe ale rătăcirii compatriotului său [1] — îi notifică la 19 Ianuarie 1849 ca să iasă din situația ambiguă în care se găsește părăsind postul de judecător « dacă vrea să păstreze drepturile sale civile de supus sard ». Trecând 12 zile dela termenul fixat pentru un răspuns așteptat care n'a venit, ba observând Consulatul că între timp Cugino făcuse intervenții pe lângă forurile moldovene îndrituite pentru a fi numit șef sau membru al Serviciului Cenzurării gazetelor străine ce intrau în țară, Mathieu, ca altădată Geymet [2], aduce la cunoștința Ministrului de Externe din Torino seria faptelor imputate supusului sard, cerând încuviințarea de a declara autorităților pe lângă care este acreditat că judecătorul asesor întâi al Tribunalului Comercial din Galați nu se mai bucură de protecția regatului Sardiniei [3].

Dar deși instrucțiuni precise veniseră dela Torino în această privință, pe care consulul sard încunoștiințează că le va aplica strict, Mathieu poate n'are prilejul s'o facă, din pricină că chiar în Fevruarie sau Martie, o vestește aceiași încunoștiințare către Ministerul de Externe torinez, datată 8 Aprilie 1849, Cugino obținuse cetățenia moldoveană — renunțând prin urmare la cea sardă —, punând în același timp și pe soția lui sub protecția austriacă [4].

De-acum, Mario Cugino intră în sânul neamului românesc. Nici în noua sa ipostază de românizat nu-l părăsesc însă năzuințele. In sufletul său încolțiau atâtea idei, se cristalizau atâtea planuri. Simțea că nu e ca oricare altul și că poate face ceva deosebit. O deducem din acțiunile și din faptele lui. Bunăoară, în câmpul social. Sion ni-l arată pe Cugino ca obținând, prin cumpărare, dela Mihail Sturza rangul boieresc de căminar, în 1842. Datele acestea, în amănunte, par îndoelnice. Și iată de ce. La 1842 Cugino nu căpătase încă dreptul de cetățenie română. Bătătoare

---

[1] D. Bodin, *I Consolati del Regno di Sardegna nei Principati Romeni all'epoca del Risorgimento*, în *Rassegna Storica del Risorgimento*, XXXIII (1936—XIV), fasc. 2, p. 153—154.

[2] Despre Bartolomeo Geymet, v. *ibidem*, p. 148—152.

[3] Anexa IV, p. 64-65.

[4] Archivio-Torino, *Consolati Nazionali—Galatz 1849*, vol. 2, Mathieu c. Ministrul de Externe sard, 8 Apr. 1849. Asupra împământenirii: *Regulamentul Organic al Moldovei*, Iași, 1846, anexa litera L, art. 1—3, p. 245.

la ochi ar fi fost deci înnobilarea unui strein; chiar dacă domnitorul țării ar fi dorit-o [1], în obșteasca adunare s'ar fi cerut lămuriri [2] și consulul rus avea a se opune [3]. Apoi rangul de căminar, deși reprezenta în cazul de față numai un titlu [4], era destul de înnalt — în 1835 e așezat doar la punctul [6] din cele [15] ale « izvodului pentru rangurile boierilor », având a fi despăgubit pentru 20 de scutelnici [5] și corespundea funcțiilor civile de profesor secundar și de jurist oficial [6]; Vaillant, în 1844, făcând paralelă între titlurile boierilor și gradele militare îl egalează cu « locotenentul » [7] și, în acelaș sens, Ubicini, în 1856, îi dă corespondent pe « căpitan » [8] — era destul de înnalt zic, pentru a fi purtat cu mândrie mai ales de un neofit. Cu atât mai mult cu cât titlul aducea după sine și însemnate privilegii; « boierii de toate rangurile » fiind scutiți de « orice dare », potrivit normelor regulamentare, și având libertatea să facă negustorie fără a plăti patentă [9]. Tocmai ceea ce visa Cugino, de atâta vreme. Totuș, deși s'au ivit repetat ocaziile de a ni se arăta în noua sa ipostază de boier moldovean, Cugino de ce n'a făcut-o?

Așa că socot mai plauzibilă înnobilarea lui Cugino ca având loc în 1849, la câteva luni după încetățenirea lui, și anume între 30 Iulie și

---

[1] *Hurmuzaki*, supl. I, vol. V, no. CCXXX, p. 482—484 și no. CCXXXI, p. 485—510: boerii acordate de Mihail Sturza.

[2] *Regulamentul Organic a Prinţipatului Moldovei*, Iași, 1846, cap. IX, art. 399, p. 234.

[3] *Hurmuzaki*, supl. I, vol. V, no. CCXXIX, p. 480—482.

[4] In realitate, la origine, era « boierul însărcinat cu strângerea camenei », I. A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat « Cartea Românească »*, I, p. 207; despre *camenă*, v. Acad. Rom., *Dicționarul Limbii Române*, t. I_2, fasc. I, p. 62—63 și Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, p. 565; în vremea ce ne preocupă căminarul era « inspécteur de feux », după Vaillant și Ubicini, citați mai departe sau « maître des garderobes du Prince » după Geymet, *Aperçu sur les Principautés de Moldavie et de Valachie*, raport datat 1 Mai și trimis lui Della Margarita cu scrisoarea din Galați 24 Mai 1838: Archivic-Torino, *Consolati nazionali-Galatz 1838*, vol. I.

[5] *Izvod pentru rangurile boierilor cercetate de gheneralnica Obicinuită Adunare. Incuviințate și întărite de Pre Inălțatul Domn*, Eșii, În Tipografia Albinei, 1835.

[6] *Hurmuzaki*, supl. I, vol. V, no. XCIII, p. 183.

[7] J.-A. Vaillant, *La Roumanie. Ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, Paris, 1844, vol. III, p. 80.

[8] A. Ubicini, *Provinces d'origine roumaine. Valachie, Moldavie, Bucovine, Transylvanie, Bessarabie*, în « L'Univers. Histoire et description de tous les peuples. Provinces danubiennes et Roumaines, par MM. Chopin et A. Ubicini », Paris, 1856, partea II, p. 13.

[9] *Reg. Org.*, cit., anexa litera P., art. XLVI, p. 145.

3 August. Altă probă. Cam pe la miezul nopții 24/25 Iunie 1849 sosește la Galați, în trecere spre Constantinopole — unde avea să fie întărit Domn al Moldovei — Principele Grigorie Alecsandru Ghica. In dimineața de Sâmbătă 25 Iunie, la orele 11, viitorul Voevod primește felicitările autorităților și ale notabililor. Cu acest prilej un școlar rostește câteva cuvinte în limba « româno-italiană » și vice-inspectorul școlar Cugino alcătuește « Una Allegoria » în cinstea Inaltului Oaspe și cu acrostihul *Gregorio Ghicca* [1].

La 30 Iulie, într'o Sâmbătă la orele 7 seara, Grigorie Ghica se întoarce în Galați, ca Domn și stă în oraș, luând o sumă de hotărîri în privința îmbunătățirilor locale, până Vineri 5 August la orele 5 dimineața, când se îndreaptă spre capitala țării. In una din zilele petrecute la Galați și anume Miercuri, 3 August, la orele 5 d. a., Domnitorul primește iarăși felicitări în casa Vornicului Gh. Ghica. Nu lipsește Mario Cugino, aducând lui Vodă o plachetă, de astădată cu o « Ode » mai înflăcărată decât versurile din Iunie, iscălită *Caminaro Cugino* [2]. E mai verosimil ca odată cu venirea la Galați din Constantinopol a Domnitorului Ghica, acesta, pentru serviciile aduse de Cugino justiției comerciale și învățământului și pe deasupra și pentru plăcerile ce i-au produs sunetele stângace ale lirei sonore a cântărețului de sânge aprins italian, să fi acordat rangul de căminar abia încetățenitului român — din Fevruarie sau Martie — Mario Cugino, rang corespunzător funcțiunilor sale civile de profesor și jurisconsult. Altfel ce moment mai fericit, decât acela al trecerii în spre Constantinopole a lui Ghica, putea oferi situația potrivită lui Cugino de a apare printre autorități ca boier al țării, în loc de a se arăta numai ca un slujbaș trecător al statului și nimic mai mult?

* * *

Mario Cugino însuși era acela care voia și a izbutit să se remarce în manifestările sale. Mediul în care activa îndeplinia toate condițiile pentru ca o muncă susținută, mai ales în câmpul comercial, să deà roadele așteptate.

Galații — al cărui nume s'a legat de imigrarea celtică din antichitate[3] și de Dinogetia acelorași vremuri [4]; « simplul sat » al veacului al

[1] *Jurnalul Dunărea*, III (1849), no. 26.

[2] *Ibidem*, no. 31, 32.

[3] N. Iorga, *Cinq conférences sur le Sud-Est de l'Europe*, Bucarest-Paris, 1924, p. 52.

[4] N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșan*, Iași, 1925, p. 10.

XVI-lea[1] și schela, mai mult turcească, de pe la 1759[2] — va deveni după libertatea comerțului românesc decretată prin tratatul dela Adrianopole, unul din porturile cu caracter european[3]. Mai ales în timpul domniei lui Mihail Sturza, orașul Galați capătă un nou aspect[4]. Dela ulițele podite și neregulate, se ajunge la străzi pavate; dela casele făcute la întâmplare și după gustul și punga fiecăruia, se trece la un plan sistematic și estetic comunal[5]. Incât, între 1829 și 1859, numai în trei decenii, fața Galaților se schimbă cu desăvârșire[6]. In cea mai mare măsură faptul se datorește portului asupra căruia, pe bună dreptate, s'au întâlnit toate atențiile[7]. Chei nou și potrivit cerințelor ancorării unor vase de un tonaj din ce în ce mai ridicat[8]; carantină, așișderea, ca să mulțumiască prin promptitudine și serviciu chiar gusturile unor vizitatori mai rafinați[9]; tribunal comercial, pentru a rezolva, pe loc atâtea

---

[1] N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925, p. 111.

[2] Acelaș, *Istoria comerțului românesc*; II. *Epoca mai nouă*, București, ed. 2, 1925, p. 48; cfr. M. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787, vol. 2, p. 194, 195.

[3] Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei în timp de 500 ani. Până în zilele noastre*, Iași, 1857, vol. 2, p. 185—186; *Analele Parlamentare*, I_2, *Reg. Org.*, cap. V, art. 149, p. 158.

[4] Alex. A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, Prince Régnant de Moldavie. 1834—1849*, Paris, 1907, IX + 419 p.; cfr. recenzia de N. Iorga, *O carte despre domnia lui Mihai Sturdza*, în *Floarea Darurilor*, I (1907), p. 321—332. Vezi și G. Chainoi [= Ion Ghica], *Dernière occupation des Principautés danubiennes*, Paris, 1853, p. 60; apoi, *Analele Parlamentare*, IX_2, ofisul lui Mihail Grigoriu Sturza W. din 26 Fevr. 1839, adresat Obșteștei Adunări, p. 48 și anexa 46, p. 446—454; cu răspunsul Adunării, anexa 46 A., p. 454—456.

[5] N. Iorga, *Contribuții la istoria modernă a Galaților*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, s. III, t. XII (1932), p. 235—236: Mihail Gr. Sturza c. Gălățeni, Galați, 1 Oct. 1836, punctul 6.

[6] *Galații*, în *Mercur*, I (1840), no. 19, p. 71; D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473—1868*, București, 1931, no. 263, p. 416, 417: Huber c. Guizot, Iași, 21 Mart. 1841; *Gazzetta Piemontese*, no. 114 din 18 Mai 1840, p. 1; Joane Adolphe, *Voyage illustré dans les cinq parties du monde en 1846, 1847, 1848, 1849*, Paris, [*1849*], p. 122—123; *La Russia e la Turchia. Cenni storico-statistici-geografici con una carta topografica del teatro della guerra attuale*, Roma, 1854, p. 92; Drăghici, *op. cit.*, vol. 2, p. 200, vol. 1, p. 55.

[7] Iorga, *Galații*, cit., aceiași scrisoare, punctul 5, p. 235; *Analele Parl.*, IX_2, p. 46 și anexa 46, p. 444—445; apoi, XVI_2, p. 27 și anexa 59, p. 160; Fr. Damé, *Istoria României contemporane*, București, 1901, p. 31 și no. 1.

[8] Hurmuzaki X, no. DLXXXIX, p. 479: Sakellario c. De Königsmark, 21 Oct. 1836; cfr. aceiași, *ibidem*, no. DLXXXVIII, p. 478—479, 23 Septemvrie 1836.

[9] Drăghici, *op. cit.*, II, 189, 190, 216; *Analele Parl.*, V_2, anexa 29, p. 633.

neînțelegeri inerente vieții negustorești atât de colorate [1], porto-francul din 1837 [2]; iată numai câteva din înlesnirile pe care le oferia Galații locuitorilor săi și călătorilor care îl frecventau. După aceea, potrivit cerințelor economice ale vremii, Galații devin și un centru industrial. Șantierul naval care funcționa în secolul al XVIII-lea [3], își intensifică activitatea [4]; dela o singură fabrică — de fidea — din 1815 [5], se ajunge până la 1842, a fi în acest centru 7 fabrici — între care 3 de macaroane [6]. Nu miră creșterea populației. La 1821, numărul locuitorilor gălățeni nu trecea de 7.000 [7]; în 1855, atingea cifra de 60.000 [8]; iar, peste doi ani, în 1857, se ridica la c. 75.000 [9]. Streinii, în afară de evrei [10], erau chiar atrași prin diferite privilegii să se așeze la Galați [11]. Catolicii, care își fac și o biserică [12], constituesc, în câmpul acestora, o masă respectabilă; în afară de populația flotantă [13], numărul lor fix atingând în 1849 cifra de 600 [14]. Intre ei erau mulți italieni; negustori, ca Pedemonte [15],

---

[1] *Analele Parl.*, I_2, *Reg. Org.*, cap. V, secț. IV, art. 333, p. 205; Drăghici, *op. cit.*, I, p. 56.

[2] *Manualul adm.*, cit., II, p. 579: cartea domnească din 23 Aug. 1834 c. Pârcălăbia de Galați; Hurmuzaki XVII, no. DCXLIX, p. 649: Duclos c. Contele Molé, Iași 7 Oct. 1836; apoi, *ibidem*, no. DCLI, p. 651, Mimaut c. Molé, Buc., 31 Oct. 1836; N. Iorga, *Galații*, cit., p. 234—235: aceiași scrisoare, punctul 1; *Analele Parl.*, VII_2, p. 707 și anexa 22 p. 841 și « așezământul pentru porto-franc a Galațului », p. 841—844; *Mem. Gălățenilor în cestiunea porto-francului*, Galatz, 1885, p. 4; *Albina Rom.*, no. 25 din 28 Mart./9 Apr. 1837, p. 113 și supl., p. 117—118.

[3] Peyssonel, *op. cit.*, II, p. 201.

[4] N. Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Jassy, 1849, p. 144.

[5] D. Z. Furnică, *Din Istoria Comerțului la Români. Mai ales băcănia*, București, 1908, no. CLXXXVIII, p. 288.

[6] Soutzo, *loc. cit.*

[7] Acelaș, *op. cit.*, p. 131, după Wilkinson.

[8] *Memoriul Gălățenilor*, p. 4.

[9] Virgil Doze, *Un mois en Moldavie*, Bruxelles, 1857, p. 38. Exemplarul dela Acad. Rom., *S. 3461*: închinat « à Monsieur Cousa, Préfet de Galatz, souvenir affectueux d'un hôte et d'un ami ». Pentru creșterea populației orașului între altele, și G. B. Margaroli, *Dizionario geografico-storicò dell'Impero ottomano, che fa seguito alla Turchia*, Milano, 1892, vol. II, p. 104; Hurmuzaki XVII, no. DXVI, p. 376: Bois le Comte c. Rigny, Buc., 15 Mai 1834.

[10] N. Iorga, *Galații*, p. 237, aceiași scrisoare punctul 8.

[11] *Analele Parl.*, I_2, *Reg. Org.*, cap. V, secț. I, art. 155, p. 159; Hurmuzaki XVII, no. DCLI, p. 652: Mimaut c. Molé, 31 Oct. 1836.

[12] Vezi mai departe, p. 57, nota 1, 3.

[13] Soutzo, *op. cit.*, p. 144—145: în timpul navigației se ridică la 2—3000 de indivizi pe zi.

[14] *Ibidem.*

[15] *Albina Românească*, no. 25 din 28 Mart./2 Apr. 1837, p. 113; no. 43 din 2 Iun. 1849, p. 178.

în majoritate. Năvile de comerţ, din ce în ce mai numeroase, cercetează portul. In 1826, pentru o singură comparaţie, abia câteva vase sarde atingeau Ismailul şi câte unul mai îndrăzneţ venia şi la Galaţi; în 1838, după 12 ani, au sosit la schelă 202 vase greceşti, 199 otomane, 111 sarde, 94 austriace, 75 ruseşti, 42 belgiene, 38 ionice, 11 din Samos, 10 muntene, 6 franceze, 5 engleze şi 1 toscan. In viitor, numărul lor creşte [1]. Francezii, Englezii, Prusienii, Ruşii, Grecii, Piemontezii, Napoletanii îşi aveau consulate care apărau interesele ţărilor respective şi ale supuşilor lor în Principate şi mai ales în aceste porturi [2]. Nu zadarnic, Odesa, în tot timpul, a considerat portul Moldovei ca pe un cui înfipt în coastă-i şi conducătorii imperiului moscovit au căutat, fără încetare, din această pricină, să pună piedici politice şi materiale desvoltării rapide a Galaţilor [3].

In acest port dunărean cu populaţie cosmopolită şi înfăţişare europeană, ca toate porturile mari ale timpului, cu un timbru atât de viu în activitatea lui comercială; între barierele acestui nod al intereselor materiale reprezentate de atâtea naţii, spiritul de întreprindere şi tenacitatea lui Cugino aveau să găsească noi căi de bătătorit cu folos.

De ce aveau mai simţită nevoie Galaţii? Toţi o înţelegeau, nimeni nu o pusese, aci, în practică. De o gazetă de precisă informaţie comercială, referindu-se atât la vieaţa pieţelor externe cât şi la a celor interne.

De mult timp, se dădeau în periodicele apărute locul cuvenit ştirilor de ordin economic, şi la noi în Principate. Chiar foile oficiale — *Buletinele* din Muntenia [4] şi Moldava [5]; şi cele semi-oficiale — *Curierul Românesc* [6] şi *Albina Românească* [7]; apoi, celelalte — *Le Glaneur Moldo-Valaque* [8]

---

[1] D. Bodin, *I Consolati*, cit., p. 165—166.

[2] *Ibidem*, p. 139—140 şi nota 4; pt. reprezentanţii Regatului celor două Sicilii *Albina Românească*, no. 36 din 8 Mai 1841, p. 137.

[3] Soutzo, *op. cit.*, p. 132; Joanne, *op. cit.*, p. 123; *De M. O**** [= I. Ghica], *Poids de la Moldovalachie dans la question d'Orient*, Paris, 1838, p. 6, 7.

[4] *Buletin, gazetă administrativă*, Bucureşti, apare la 8 Dec. 1832.

[5] *Buletin, foae oficială*, Iaşi, apare la 22 Iunie 1833.

[6] Apare în Bucureşti la 8 Apr. 1829. In anunţul apariţiei se spune şi: « Băgătorul de séamă Neguţător dintr'însa [din această gazetă] îşi îndreptéază mai cu îndrăsnélă speculaţiile sale », fiindcă se vor da « înştiinţări pentru cele mai folositoare articole ale negoţului ».

[7] Apare în Iaşi la 1 Iunie 1829.

[8] *Le Glaneur Moldo-valaque*. Journal scientiphique, littéraire et industriel — *Spicuitorul moldo-roman*, Jurnal ştienţific, literar şi industrial, Jassy. Apare la 10 Martie 1841 cu un prospect în care se spune că: « il informera les commerçants de toutes les fluctuations commerciales ».

și [*Propășirea*] [1]; inserau în coloanele lor atare notițe. Dar aceste notițe apăreau fără periodicitate și erau inegale în privința exactității și a promptitudinii: două însușiri fără de care o informație comercială mai mult dăunează de cât folosește. Numai trei gazete, câteși trele apărând în Țara Românească, una la București și două la Brăila, — *Cantor de avis și comers* [2]; *Mercur* [3] și *Gazeta Brăilei* [4] — au dat precădere activității economice în genere și celei comerciale în speță, străduindu-se să corespundă pe cât se putea exigențelor respective. Moldova rămăsese fără un atare organ cu toate că Galații se bucurau, până la o vreme, de o piață comercială, în privința transacțiilor, superioară celei a Brăilei [5].

Lui Mario Cugino, încurajat de Domnitor [6], i se datorește apariția primei gazete comerciale din Moldova, în Galați, *Dunărea — Il Danubio*, cu subtitlul respectiv: *Jurnal de navigație și comerț — Giornale di navigazione e commercio*. Titlul se modifică începând cu no. 1 al anului III, român zându-se: *Jurnalul Dunărea, științificŭ, literarŭ* și *comercialŭ*; iar în 1850: *Jurnalul Danubio comersial, stiențific și literar* [7]. Data apariției: Duminecă 29 Decemvrie 1846 [8]. Gazeta a fost anunțată din

---

[1] [*Propășirea*] foaie științifică și literară. Apare în Iași, la 9 Ian. 1844. Din program: « Secția II va trata mai ales: 1⁰ întrebările cele mai interesante a *economiei politice*, precum drumurile, canalurile, vămile, bancele, transacțiile comerțiale și industriale ». Pentru economice colaborează I. Ghica, Vincler. Vezi și N. Cartojan, *Soarta unei reviste literare în 1844 Propășirea*, în *Conv. Lit.*, XLI (1907), p. 197—204, 416—429. Fără să cunoască studiul acesta, ultim, se revine asupra temei de către Em. Haivas, *Propășirea sub foarfeca censurii*, în *Junimea Literară*, XXIV (1935), p. 200—204.

[2] Apare în București, la 24 Apr. 1837. Vezi și I. Vîrtosu, *Ioan Penescu*, în *Analele Brăilei*, I (1929), no. 4-6, p. 50-55; II (1930), no. 3, p. 3 nota 1.

[3] *Mercur*. Jurnal comerțial al portului Brăilei. Apare în Brăila, la 18 Dec. 1839.

[4] *Gazeta Brăilei*, nu este înregistrată în Hodoș și Sadi-Ionescu, *op. cit.* De existența ei aflu din *Analele Parl.*, X_1, p. 54, ședința Adunării Obștești din 24 Mai 1841: « D-lui Secretarul Statuluĭ făcênd propunere Adunării pentru înlesnirea transportului *Gazetei Brăilei*, ce se atinge de științi comerciale, saŭ găsit cu cale de Adunare ca să se adaoge în condiții îndatorire contracciului, de se vor vinde în total, saŭ contracciuluĭ drumului Brăilei, de se vor vinde în părți, ca să primească de la gazetarul Brăilei gazetele sale de douĕ orĭ pe sĕptĕmână regulat, și prin expediție să le trimită după adresurĭ în coprinsul Prințipatuluĭ fără plată, după care aŭ rĕmas a se face raport către Inălțimea Sa, trimițênduse și condițiile spre întărire ». Să nu fie tot una cu *Mercur*?

[5] Soutzo, *op. cit.*, p. 148; Ernest Donner, *Le Danube. Sa navigation maritime et fluviale et les questions commerciales qui s'y rattachent*, Bruxelles, 1898, p. 29.

[6] *Gazeta de Transilvania*, IX (1846), no. 70 din 29 Aug., p. 4 (280).

[7] Hodoș și Sadi-Ionescu, *loc. cit.*

[8] *Ibidem*; greșeală asupra datei apariției, fixată « [August 1846] »; autorii nevăzând no. 1 al gazetei.

АНЪЛ I. ГАЛАЦІ, № 1. ANNO I. GALATZ,

ДЪМІНІКЪ 29 ДЕЧЕМБРЕ 1846. DOMENICA 29 DECEMBRE 1846.

DUNĂPEA IL DANUBIO

JUPNAL ДЕ НАВІГАЦІЕ ШІ ДЕ КОМЕРЦЪ.

GIORNALE DI NAVIGAZIONE E COMMERCIO.

Il presente foglio sortirà ogni domenica, onde essere pronta l'indomani, giorno di corriere per ogni dove.

ГАЛАЦІ 29 Дечемврie.

Galatz 29 Decembre

Una volta impedita la navigazione per i porti del Danubio in seguito della staggione invernale, rimangono per così dire dormenti le transazioni commerciali; ed il nostro porto uno dei più interessanti di questo fiume, tace esso pure nel silenzio del fredo.

Pl. 2. — Prima pagină din «Dunărea-Il Danubio»

vreme în periodicele contemporane din Moldova, Țara Românească și Ardeal: *Albina Românească,* XVIII (1846), no. 64 de Joi 15 Aug. p. 2 (234); *Curieru Romănu,* XVIII (1846), no. 69 de Sămbâtă 31 Aug. p. 4 (276); *Gazeta de Transilvania,* IX (1846), no. 70 din 29 Aug., p. 4 (280). Inștiințarea cea mai completă despre apariție o găsim în ultimul periodic citat, sub titlul « Danubiul sau Dunerea. Foae comercială din Galaț» și sub iscălitura «*Mario Cugino,* redactor». Poartă data « Galați, 15 Maiu (6 Iunie) 1846 ».

Cu această înștiințare a fost trimis la redacțiile respective câte un număr de probă din gazetă, împărțit « gratis ». Și se adăuga notația că « numărul 1-iŭ al abonamentului se va publica în luna lui Iulie, după calendarul vechiŭ ». Făgăduiala avea să mai întârzie, deci, până spre sfârșitul anului. Deși n'au avut norocul să vadă primul număr al gazetei, Hodoș și Sadi Ionescu au văzut unul dintre cele din urmă: no. 66 din 27 Aug. 1850, anul IV. Nu mult după aceea, gazeta a încetat. *Gazeta de Moldavia* îi anunță sfârșitul în no. 79 din 19 Oct. 1850, p. 324; odată cu explicația că nu mai putea dăinui în fața concurenței altei foi locale cu aceleași vederi; este vorba, adaug, de *Jurnalul de Galatz,* care apare la 6 Oct. 1849.

Dunărea — Il Danubio va apare în fiecare Duminică; abonamentul — 8 colonați pe an — se va achita anticipat la redacția din Galați; la Institutul Albinei din Iași; în București la pitarul Zaharia Karcalechi; în Constantinopole, la « Indicatorul Bizantin ». Inștiințările particulare: un leu rândul [1]. Pe 1848, gazeta apare Joia: până la no. 50 din 12/24 Dec., care apare iarăși Dumineca. *Jurnalul Dunărea*: abonamentul 8 carboave. Pentru informații și plăți doritorii se vor adresa în Galați la redacție; în Iași la G. Caliman, Th. Codrescu și la librăria Henig; la ținuturi, profesorilor; în București tot pitarului Karcalechi [2]. *Jurnalul Danubio,* va apare de 2 ori pe săptămână și abonamentul anual va costa 6 carboave [3]. Formatul, no. 1 din anul I (1846): 26/40, probabil că tot anul va fi rămas acelaș; primul no. întâlnit din anul II (1848), 41 de Joi 7/19 Oct. și următoarele din anul II și no. III schimbă formatul: 27/41, încât se poate bănui că mărirea formatului să fi început cu no. 1 al anului II. Numerile cunoscute din anul IV au formatul din nou mărit: 29/41.

Gazeta se tipărește pe hârtia proastă, a timpului, la tipografia « Jurnalului », după indicațiile no. 1 din 1846. Din pricina lipsei foilor

---

[1] Vezi no. 1, I (1846), p. 1.
[2] *Ibidem,* no. 2, III (1849), p. 1 (5).
[3] Hodoș și Sadi-Ionescu, *loc. cit.*

din Colecția Academiei Române, nu se pot preciza datele schimbărilor tipografiei[1]. No. 41 din 1848 se tipărește la F. Momferato; la fel no. 26 din 1849: « Tipografia D. Fr. Momferato »; în 1850: la tipografia ziarului « Danubio » a lui M. Cugino[2].

Proprietar al gazetei, apare în no. 41 din 7/19 Oct. 1848, *M. Cugino*; odată cu titlul de « girant responsabil ». In 1850, el e și proprietar al tipografiei ziarului « Danubio ».

Intrucât privește redacția: numai în no. 41, mai sus citat, se înseamnă ca redactor *G. Jerinich*; iar în 1850: *V. Vrabie.*

Pentru rest — adică dela no. 1 din 1846 și până la sfârșitul lui 1849 — apare numai *M. Cugino*, ca redactor. In anunțul publicat în *Gazeta de Transilvania*, Cugino spune că se va « îngriji a avea corespodențiile trebuitoare » pentru ca gazeta sa să răspundă scopului ce și-a propus. Nu cunosc nici unul dintre acești corespondenți, cu atât mai mult, cu cât rar se iscăleau contribuțiile respective. Numai Cugino, G. Rozali, Nicoleanul și Dm. Idier semnează — însă versuri — în *Jurnalul Dunărea.*

Gazeta lui Cugino se publică în două limbi: coloana 1 în limba românească și colona 2 în traducere italiană[3]. La sfârșitul anului II (1848), în fruntea no. 2/14 Dec., Cugino înștiințează pe cititori că se află la aman bănește și probabil pentru a-i atrage mai mult le declară că foaia a apărut până acum într'un « costum cu totul străin de acel național... Mulți poate s'aŭ uitat cu dispreț la întâia videre, ș'ar fi dorit de a o împământeni cu totul. Aceasta e dar acum și dorința mea... Materia acestei Foi Dunărea de la începutul anului viitor, va ieși numai în limba românească....; dar ca un interes pentru străinii ce doresc a ști câte ceva din această țară, mai ales în privirea comercială, pagina din urmă va fi tradusă și în limba italiană... ». In fapt și alte știri au continuat a fi transmise în limba italiană; exceptând foiletonul.

Nici nu se putea altfel. Limba italiană a fost în veacul al XIX-lea limba comercială, limba marilor porturi și piețe; întrucât ne privește, alături de română și de greacă. In română și italiană s'a publicat *Mercur* din Brăila; tot așa va face *Jurnalul de Galatz*, la capitolul buletinelor

---

[1] La Academia Română se găsește sub cota P. III. 211 colecția gazetei analizate, trunchiată. Se află: I (1846), no. 1; II (1848), no. 41—51; III (1849), no. 2—3, 5—12, 14—21, 23—27, 29, 31—39. Hodoș și Sadi-Ionescu, *loc. cit.*, au consultat și III (1850), no. 54—66.

[2] Hodoș și Sadi-Ionescu, *loc. cit.*

[3] Vezi pl. II.

comerciale. Ba se introdusese chiar în cercurile înalte, alături de franceză, germană, elenă şi rusă [1].

Programa *Dunărei* se desprinde din textul înştiinţării apariţiei şi din paginile gazetei. Câteva pasagii din anunţul lui Cugino apărut în *Gazeta de Transilvania* (cit.): «..... Foeea noastră va fi curat numai comercială; însă având a tracta despre negoţul unuĭ popor, ni să pare a nu trece cu vedere toate cele din care el se compune, adecă: a sa industrie. Drept aceea, fiindcă industria de căpitenie a poporului Moldovei este lucrarea pământuluĭ, temeiul şi viaţa a negoţuluĭ obştesc, se înţelege că desvoltarea şi propăşirea agriculturei, neapărat trebui se facă parte a înştiinţărilor noastre, productele ce sănt temeiul ei cel adevărat. După asta vom vorbi despre alte ramuri a industriei naţionale, îndatorindu-ne a păzi nepărtinirea cerută de scopul nostru, dorind a folosi pe acei ce o produc, vom vedera lor interesul cel drept ce pururea atârnă dela emulaţia europeană... ». Intr'adevăr se dă o precădere covârşitoare ştirilor comerciale din partea redacţiei, mai ales cu privire la piaţa locală. O rubrică specială se ocupă, în consecinţă, regulat, cu înregistrarea preţurilor pieţei; a mărfurilor din depozite; a vânzărilor [2]. Deseori se dau chiar priviri generale, cu observaţii judicioase, asupra evoluţiei târgului [3]. Nu se trec cu vederea nici întâmplări interesând marile case de negoţ, cum ar fi firma Pedemonte [4]. Pe cât se poate se procedează la fel cu Brăila [5], Genova [6] şi alte pieţe străine în directă legătură cu Moldova.

Rar apar şi informaţii de altă natură [7]. Inregistrez ca o curiozitate două documente italiene, traduse româneşte, în legătură cu anul

---

[1] J. B. Hertz, *La Moldavie et la Valachie dans leurs relations commerciales avec l'Autriche*, Vienne, 1849, p. 10.

[2] Vezi: I (1846), no. 1 p. 2; II (1848): no. 43 p. 166, no. 44 p. 170, no. 45 p. 174, no. 46 p. 178, no. 48 p. 186, no. 49 p. 190, no. 51 p. 198; III (1849), no. 16 p. 64, no. 18 p. 72, no. 23 p. 92, no. 24 p. 96, no. 25 p. 100, no. 26 p. 104, no. 27 p. 108, no. 29 p. 116, no. 31 p. 124, no. 35 p. 140, no. 36 p. 144, no. 37 p. 148, no. 38 p. 152.

[3] Vezi: II (1848), no. 42 p. 162, no. 47 p. 182; III (1849), no. 3 p. 12, no. 5 p. 20, no. 6 p. 24, no. 7 p. 28, no. 10 p. 40, no. 14 p. 56, no. 15 p. 60, no. 17 p. 65, no. 18 p. 69, no. 19 p. 76.

[4] *Ibidem*, III (1849), no. 10 p. 40, no. 21 p. 84, no. 23 p. 92, no. 27 p. 108, no. 31 p. 124.

[5] *Idem*, I (1846), no. 1 p. 2; II (1848), no. 41 p. 158, no. 43 p. 166, no. 44 p. 170; III (1849), no. 11 p. 44, no. 12 p. 48, no. 16 p. 64, no. 17 p. 68, no. 21 p. 84, no. 23 p. 92, no. 24 p. 96, no. 25 p. 100, no. 29 p. 116, no. 34 p. 136, no. 36 p. 144.

[6] *Idem*, III (1849), no. 8 p. 32, no. 20 p. 80.

[7] Despre onomastica lui Mihail Sturza, II (1848), no. 46 p. 175; despre întemeierea pensionatului francez al Celestinei Scotti, III (1849), no. 26 p. 104.

1849[1]; schița « Amorul la Neapol »[2], și versurile colaboratorilor pomeniți[3].

Valoarea știrilor comerciale din *Dunărea* este cu atât mai mare cu cât acestea sunt unicele, servite în chip periodic, în Principatele Române pe intervalul 1846—1850.

Nici-o publicație similară nu mai apare la noi în acest timp având preocupări asemănătoare. Iar cele cu altă ținută — ca *Vestitorul Românesc*[4] și *Albina Românească*[5] — atunci când e vorba să informeze pe cititorii lor și din câmpul economic, culeg date din gazeta lui Cugino.

Cât privește rapoartele consulare, câte cunoaștem până acum, nici pe departe nu intră în atare amănunte, în afară de acelea ale consulilor sarzi[6]. Iar statisticile izolate, încadrate în studii, sunt puține și numai Suțu[7] se referă la epoca noastră.

Păcat că nu avem toată colecția gazetei lui Cugino și că această gazetă nu a durat mai mult; căci *Jurnalul de Galatz* nu o înlocuește nici pe departe, el dând atenție mai mult politicei.

Intre timp, în 1848, Mario Cugino publică și o carte: « Dislușire asupra negoțului și a legilor lui »[8]. E o nobilă remarcă în cariera lui de magistrat la Tribunalul Comercial din Galați.

Planul și-l pusese în minte de mult: el socotia imperioasă o reformă a personalului și a procedurii în viața acestei instituții. Până atunci era necesară și o înnoire a localului și o justă retribuire a magistraților.

---

[1] Primul e o scrisoare iscălită și de Mazzini, III (1849), no. 24 p. 94-95; al doilea, tot o scrisoare, a Papei Pius IX, *ibidem*, no. 31 p. 122—123.

[2] Foileton, în III (1849), no. 27 p. 105—107, no. 29 p. 109—110, no. 31 p. 117—123.

[3] *M. Cugino* scrie « Una Allegoria », *Ibidem*, III (1849), no. 26 p. 101—102 și « Ode », în no. 32 p. 125—127, însoțite de traduceri românești; *G. Rozali*: « Nenorocitul » și « De ce verși lacrimi? », no. 5 p. 19; « De ce ești trist? », « La o floare vestejită » și « Logogrif », no. 8 p. 30—31; *Nicoleanul*, « Logogrif », no. 10 p. 39; *Dm. Idier*: « In 22 Iunie 1849 », no. 29 p. 113; « Zi de sărbătoare! », no. 35 p. 139; « O cugetare! », « Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sânt deșertăciuni! », « Epitaf! » și « Ca iarba este viața omului și zilele lui ca floarea câmpului », no. 39 p. 153—154; ultimele două, iscălite numai *Dimitrie*.

[4] Vezi: XI (1847), no. 44 p. 3-4 (175—176), no. 52 p. 3 (207); XII (1848), no. 39 p. 1-2 (153—154), no. 45 p. 1 (177), no. 60 p. 1-2 (237—238); XIV (1850), no. 18 p. 3-4 (71—72).

[5] Vezi: XIX (1847), no. 12 p. 1 (45), no. 20 p. 2 (78), no. 73 p. 4 (306); XX (1848), no. 81 p. 1 (325).

[6] D. Bodin, *I Consolati*, p. 130—141.

[7] *Op. cit.*

[8] Intreg: *Dislușire asupra Negoțului și a legilor lui* de M. Cugino, assesor întâiu al Tribunalului de Comerciu. In Galaț, 1848, [IV] + 124 p., în 8°.

ДIСЛѸШIРЕ

асѹпра

NЕГОЦѸЛѸЇ

ШI

А ЛЕЦIЛОР ЛѸЇ

ДЕ

М. КѸЦIНО.

АССЕСОР ȢНТЫIѸ

АЛ

Трiбѹналѹлѹi де Комерчiѹ.

Ȣн ГАЛАЦ

1846.

Pl. 3. — Foaia de titlu a cărţii lui Cugino

Pentru toate acestea Cugino instrase în legătură directă cu N. Suţu, ministrul Justiţiei şi la îndemnul acestuia, cu Vodă [1].

Ne aduce mai multă lumină în această privinţă scrisoarea lui Cugino c. N. Suţu, datată « Galaţi 23 Octomvrie 1847 » [2]. El constată, de astă dată, că Tribunalul de Comerţ, care ţine loc de Divan întrucât e vorba de competenţa sa [3], se prezintă ca aspect al clădirii şi ca salarizare a magistraţilor în inferioritate faţă de judecătoria locală şi faţă de Tribunalul Comercial din Brăila. In « observaţiile » dela sfârşitul scrisorii are un pasagiu caracteristic: « on trouve que le Tribunal est mal logé; pas assez comode, n'ayant pas même une antichambre pour les ayants cause, lesquels se trouve[nt] contraints de rester à la porte comme les mendian[t]s.

Le meublier étant trop misérable, c'est encore un sujet de critique en comparaison de celui du Tribunal de Commerce à Braïle.

Pas même une chaise pour offrir a quique ce soit. La différence en tout et pour tout, est trop rémarquable et même criante, entre la Judicatorie de Galat[z] et le Tribunal de Commerce, soit sous le rapport de son ensemble que de ses appointemen[t]s » [4].

Şi, întregeşte, în scrisoare, punctul ultim: ... « Les employés de notre Tribunal ne sont pas assez rétribués, et... ils se trouvent même nécessiteux.

Celui qui n'a d'autres moyens d'existence que sa pauvre paye, ne peu[t] vivre dans Galatz avec une certaine dignité; et il se trouve forcé de manquer à l'honneur, et même aux convenances » [5].

Privitor la personal, Cugino constată că judecătorii sunt « sans études, sans pratiques des affaires du négoce, et ce qui est plus, sans connaissance d'aucune langue » [6].

Procedura comercială, în vigoare, are şi ea mari lipsuri, fiind « trop vitieuse et contraire même aux dispositions de la loi commerciale » [7].

---

[1] *Ibidem*, p. [III]. Cfr. N. Soutzo, *Mémoires*, Vienne, 1899, p. 122, 123.

[2] Anexa V, p. 65—67.

[3] *Ibidem*. Apoi *Reg. Org.*, cit., Secţ. IV, p. 204, art. 338: Tribunalul de comerţ din Galaţi va judeca chestiuni « până la somă de douăzeci mii lei » şi art. 340: cu apelaţie « drept la Divanul domnesc ».

[4] Acad. Rom., *Mss. N. Suţu*, vol. 1042, f. 224 v.

[5] Anexa V, p. 66. *Reg. Org. a Prinţipatului Moldovei*, Eşii, 1837, anexa lit. D, cap. IV, p. 57, dă salariile următoare pt. Magistraţii Tribunalului de Negoţ: Prezidentul, 800 lei; Giudecătorul-assesor, 500; Assesorul neguţitoriu, 300 ş. a. m. d.

[6] Anexa V, p. 66.

[7] *Idem*, p. 65.

Se înțelege dela sine, în fața unei atare stări de fapt, că scopul Tribunalului de Comerț din Galați — acela de a fi în poziție « de répondre aux intérêts des Moldaves, et aux droits du négoce étranger » [1] — nu va fi atins. Ba dimpotrivă, se și constată cum comerțul strein « au lieu d'y être attiré par la confiance que devraient lui inspirer et les lois et les juges » — scrie Cugino — « je le vois s'éloigner par crainte et mauvaise foi [2] ».

Cu privire la îmbunătățirile materiale ale Instituției și la selecționarea personalului Cugino se rezumă a atrage, în termeni destul de tari, atenția forurilor supreme, îndreptățite să amelioreze atare stări de lucruri dureroase.

Cât privește legile și procedurile, Cugino însuși oferă un îndreptar în cartea lui, pomenită anterior.

Cu scrisoarea c. Suțu, Cugino îi trimite spre aprobare schema lucrării sub titlul: « Mémoire. Du Tribunal de Commerce » [3]; se întâmpla faptul la 23 Oct. 1847, odată cu adausul că apariția « pourra rétarder au moins, un mois » [4]. Ca introducere, cartea, tipărită în cursul anului următor, are o dedicație « Luminărei Sale Marelui Logofăt și Cavaler Beizadé Nicolai Suțu » (p. [III—IV]). Din textul închinării, pe lângă tendințele generale constatate la Cugino în ramura activității sale de ordin judecătoresc, se vede ținta mai precisă a lucrării: « desvălirea mijloacelor reorganizației acestui Tribunal de Comerciu întemeetă pe baza legislaturei Europee » [5].

Ca izvoare se servește de «Codica Franței» [6]; la care nu puțin va adăuga « studia giurisprudenței mercantile, și esperiența [sa] în negoț de 20 anĭ » [7].

Dintre scriitori citează deseori pe Demosthene [8], Locke, Montesquieu [9], Domenico Alberto Azuni [10] ș. a.; dintre legiuiri: Regulamentul

---

[1] *Loc. cit.*

[2] *Ibidem.*

[3] Acad. Rom., *Mss. N. Suțu*, vol. 1042, f. 220-224.

[4] Anexa V, p. 66.

[5] *Op. cit.*, p. [III].

[6] *Ibidem*, p. [IV].

[7] *Loc. cit.*

[8] *Idem*, p. 12.

[9] *Ibidem*, p. 18.

[10] *Idem*, p. 10. Despre acest autor v. M[elchiore] R[oberti], *Azuni Domenico Alberti*, în *Enciclopedia Ialiana*, V, p. 721. Sard. Trăește între 1749 și 1826. Scrie, între altele: « Dizionario Universale della giurisprudenza mercantile », Nizza, 1786-88; « Sistema universale dei principi di diritto marittimo », Firenze, 1795; « Origine et progrès du droit maritime avec des observations sur le consulat de la mer », Paris, 1810.

Organic[1]; ca procedură: sentințe ale Curții de Casație din Paris[2] și a altor instanțe.

Cartea are două părți. Partea [I] e o « însemnare asupra negoțului » și cuprinde 12 capitole: 1. despre popor (p. 1—11), 2. începutul legii aplicată la negoț (p. 11—16), 3. despre Tribunalul de Comerciu (p. 16—18), 4. organizația Tribunalului de Comerciu (p. 18—25), 5. despre procedură (p. 26—36), 6. despre competenția (p. 37—44), 7. înțelesul competenței Tribunalelor de Comerciu (p. 44—46), 8. confiniile competenței (p. 46—51), 9. competența locului (p. 51—52), 10. ecsplicația procedurei (p. 53—58), 11. despre o ecsecuție provizorie (p. 59—65), 12. baza comerciului adecă contractul (p. 65—90). Partea II cuprinde, la rându-i, 5 capitole și un adaus: 1. [introducere istorică] (p. 91—96), 2. despre cambie sau poliță (p. 97—101), 3. despre obligațiile unui asămine contract (p. 101—102), 4. despre primirea cambiei (p. 102—104), 5. despre o sentență (p. 105—111), și adausul cu diferite modele de contracte (p. 112—124).

Din seria mulțimei de învățăminte tehnice adunate în volum, priviri mai largi, de ansamblu, cu mai mult aer de perspicacitate personală, ni se înfățișează în primele două capitole ale părții I: « despre popor » și « începutul legii aplicată la negoț ».

Pentru Cugino legăturile de comerț apropie și civilizează popoarele. Temeiul comerțului e contractul și actul acesta se întemeiază pe un element sufletesc, buna credință reciprocă.

Atât de mare este creditul, cel mai de seamă capitol al comerciantului « adevărat », câtă credință inspiră pe piață firma acestuia. Și « o firmă însămniază » — cu cuvintele lui Cugino — « atâta, căt idea omului nu'și poate imagina. Ea are o valoră incalcolabilă (ce nu să poate socoti), ea este de o putere nemărginită: liagă om cu om, popoare cu popoare, nații cu nații; povățuește, conduce, împinge, trage, înorânduește, impune... nu să află putere între oameni, care să se poată opune nemărginitei sale putință »[3]. Pe buna credință se întemeiază și comerțul între nații. Comerțul naște bogăția materială și fiicele acesteia sunt: industria, artele, științele.

Pentru ca să fie ușurate relațiile comerciale s'a simțit nevoia creierii unei legi care să le reglementeze. Asemenea lege se chiamă « Codica Comercială ».

---

[1] Cugino, *op. cit.*, p. 44.

[2] *Ibidem*, p. 39, 41, 42, 43. Se observă sentințe ale Curții de Casație din Paris, date în text italian; pe semne luate după lucrări italienești.

[3] *Op. cit.*, p. 5.

Capitolul al doilea urmărește cum a evoluat această legiferare în materie de comerț, începând cu Fenicienii; continuând cu Grecii, Romanii, Vizigoții, Francii, Pisanii și orașele hanseatice. Numai așezând la baza unei legiuiri comerciale legile psihologiei pieței și învățămintele istoriei, în materia respectivă, se înfăptuește ceva durabil. De aceasta e convins Cugino și așa face pentru a pune în lumină ideile lui în acest domeniu practic al reglementării relațiilor comerciale. Urmează cea mai întinsă parte a cărții care se ocupă cu Tribunalul de Comerț și cu problemele ce se leagă de o bună funcționare a lui. Multe din « explicații » Cugino le dă și « spre a servi de povățuire giudicătoriului de comerciu la resoluții... » [1].

Ca limbă lucrarea are imperfecțiuni din pricina lipsei unei terminologii adecvate a limbii românești. Deseori pentru a scăpa din încurcătură autorul recurge la limba lui natală, italiana. Folosește, bunăoară: « fede » și « mutua buona fede » [2], « firmat », « a consigna » [3], « onestate » [4] ș. a.

Valoarea cărții lui Cugino iese în evidență din comparația cu situația trecută a legislației comerciale române și cu aceea a studiilor similare contimporane. Ori o mișcare scriitoricească în acest domeniu nu exista la noi; cu atât mai mult încercarea lui Cugino este meritorie. Pe teren, începând cu Regulamentul Organic, se ia hotărîrea, odată cu întemeierea Tribunalelor de Comerț, ca pricinile comerciale să fie judecate după legiuirea respectivă franceză; din care, mai târziu, în 1840, se traduce și la noi « Codicele Comercial » — textul din 1808, cu modificările făcute la 1838. O notă italiană își făcea loc, dacă nu în textele de legi, în procedură, și la noi. Destul să amintesc că pe la 1835—1836 se făceau în țară lecții de drept comercial terestru după Agostino Reale și având ca exemplu legea austriacă franco-italiană din Lombardo-Veneto [5]. Cugino, prin sângele și informația lui, adaugă încă o notă acestei abia înfiripate tradiții de italianizare a regulelor noastre comerciale; așternând pe hârtie și dând la lumină « Dislușire asupra negoțului și a legilor lui ».

Cine s'ar gândi însă că acest îndrăgit al afacerilor negustorești și tocmai într'un centru ca Galații ar fi mai găsit în sufletu-i liberă coarda misterioasă a poeziei?

---

[1] *Ibidem*, p. [IV].

[2] *Idem*, p. 4, 5, 6, 15.

[3] *Ibidem*, p. 5.

[4] *Idem*, p. 7.

[5] Andrei Rădulescu, *Le fonti del diritto civile e commerciale romeno*. Estratto dai volumi II e III dell'*Annuario di Diritto comparato e di Studi Legislativi*, Milano, 1929, p. 13.

Vom cunoaște și sub acest aspect pe Cugino. Era un om care se și delecta. In 1848 Galații au chiar un mic teatru « ținut cu cheltuelile unei Societăți Italiene Filodramatice ». Intr'un foileton din *Dunărea*, reprodus de *Albina Românească*, din 5 Fevr. 1848, se arată că niciodată, timp de 7 ani nu s'a petrecut mai bine la Galați decât în iarna 1847—1848: baluri mascate de două ori pe săptămână, serate. La teatrul amintit s'au jucat farsele: « Consultațiile ridicule » și « Cei doi cârpaci ». Și autorul foiletonului, care pare a fi Cugino, nu scapă prilejul de a pomeni că a fost invitat. Banii care circulau în Galați în însemnată cantitate, apucau se vede, într'o măsură adecvată și spre desfătarea sufletului.

Cugino nu s'a rezumat a fi un simplu spectator; el ne-a lăsat și trei poezii legate de câteva momente mari ale trecutului românesc și italian, scrise în limba italiană.

Prima e rostită îndată după prânz, Luni 4 Noemvrie 1844 în localul Consulatului Sard din Galați. Titlul ei ne indică dintru început despre ce este vorba: « *Inaugurandosi la nuova chiesa cattolica nel dì onomastico di Sua Maestà Carlo Alberto Rè di Sardegna, al Suo Console Adolfo Castellinard in segno d'ossequioso rispetto il regio suddito Mario Cugino dedica e dice* ». Cu alte cuvinte înregistrăm o poezie de ocazie scrisă cu prilejul inaugurării noii biserici catolice din Galați, închinată cultului Fericiților Umberto și Bonifacio de Savoia, eveniment însemnat din două motive: întâiul, fiindcă din 1798 comunitatea catolică de aci fusese lipsită de un atare lăcaș de închinare [1]; și al doilea, fiindcă atunci cădea și ziua onomastică a Suveranului Sardiniei, Carlo Alberto.

Reușita acestei strălucite serbări, la care a participat, pe lângă italieni și ceilalți consuli streini și autoritățile locale moldovene, se datorește și lui Cugino. El, împreună cu avocatul Salino [2], a împodobit din vreme biserica și a așezat un arc triumfal în fața ei, cu inscripția: « D. O. M. Caroli Alberti Sardinae Regis, praesertim munificentia » [3]. Tot Cugino urma să închidă și serbarea printr'o serie de versuri patriotice, care stârniau în cuibul italienilor din Galați, departe de țara lor, dar în mijlocul unui popor frate, atâtea ecouri ale amintirilor. Versurile sunt alegorice. Se vorbește de ctitoria bisericească a lui Carlo Alberto — « il Rege il più magnanimo » — pe meleagurile românești ale Galaților,

---

[1] Archivio-Torino, *Consolati Nazionali-Galatz 1838*, vol. I: Geymet c. Della Margarita, 26 Nov. 1838.

[2] D. Bodin, *I Consolati*, p. 153.

[3] Inscripția aceasta a supărat pe Consulul Austriei; vezi Archivio-Torino, *Consolati Nazionali-Galatz 1845*, vol. I: Mathieu c. Della Margarita, 2 Oct. 1845.

« che eran romane un dì ». Se glorifică, în ziua onomastică, faptele aceluiaşi Suveran. Se pun în evidenţă şi figurile proeminente care au luat parte la serbare: Castellinard şi Monseniorul Sardi [1]. Versurile nu sunt lipsite de însufleţire.

Celelalte două sunt din anul 1849 şi se referă la acte din viaţa lui Grigorie Alecsandru Ghica, domnul Moldovei. Prima poartă titlul « *Una Allegoria* » şi a fost rostită de Cugino în ziua de Sâmbătă 25 Iunie la orele 11; zi în care noul voevod primia felicitările autorităţilor cu prilejul trecerii lui spre Constantinopole ca să fie întărit domn al Moldovei. Poetul foloseşte acrostihul « Gregorio Ghicca ». Ca fond: el înfăţişează ţara Moldovei întruchipată într'o femeie ce stă să fie înnecată de nevoi, de valurile Dunării. Aproape îşi pierduse nădejdea în scăpare; când îi vine îmbărbătarea divină de a nu se teme. In clipa când vorbia Dumnezeu, pe ţărm, salvată dela pieire, se odihnea Moldova, şi Grigore Ghica, fiul ei cel mai ales, devenit Domn, o sărută pe frunte. Versurile au fost publicate în *Jurnalul Dunărea*, III (1849), no. 26, p. 101—102; laolaltă cu traducerea românească « O alegorie », p. 102 [2].

Ultima poezie e rostită de Cugino în ziua de Miercuri 3 August la orele 5 în casa Vornicului Gh. Ghica, cu prilejul noilor felicitări: Domnitorul se întorsese întărit dela Poartă. Apoi prezentată într'o plachetă tipărită, din care pe loc a vândut 100 de exemplare. Titlul: « *Ode* ». Dedicaţia: « A Gregorio Alessandro Ghica dal Glorioso Imperadore dei Musulmani Abdul Medgid Sultano investito Principe della Terra Moldava in segno di devoto ossequio l'umile infrascritto autore nel felice giorno tre Agosto MDCCCXLIX. In Galatz dedica e dice ». Semnătura: « Caminaro Cugino ».

Şi acum poetul vorbeşte tot prin intermediul unor fiinţe supranaturale, din lumea visării. O Ninfă străbătea pământul Moldovei chemând pe locuitori la o viaţă nouă. Soarta a vrut ca Domn să fie Grigorie Ghica. Toţi să uite trecutul şi răzbunarea şi să se desbare de linguşire. Mărinimia Voevodului va deschide un viitor strălucit ţării; încât numele lui, imploră poetul pe zână, să se perpetueze în veci. De astădată se recunoaşte o îndemânare mai aleasă în versificare; o inspiraţie mai sigură şi o închegare mai obiectivă a simţimintelor. Poezia e tipărită în gazeta deja citată, III (1849), no. 31, p. 125—127; la un loc cu traducerea ei românească, « *Odă* » [3]. Aceste trei poezii ale

---

[1] Versurile sunt anexate la raportul lui Castellinard c. Della Margarita, din 7 Nov. 1844, în care se arată cum a decurs serbarea; vezi anexa VI_1, p. 67-69.

[2] Vezi anexa VI_2, p. 69.

[3] Vezi anexa VI_3, p. 69-71.

lui Cugino nu se impun prin valoarea lor estetică; ci mai ales prin partea lor de documentare istorică. Ele sunt tipul poeziilor de ocazie ce se rosteau în veacul trecut la festivități naționale. Și, după cunoștința mea, prima citată e și printre cele dintâi [1]. După Cugino și alți cântăreți au așternut pe hârtie și au înfățișat la atare ocazii simțimintele lor. Remarca pe care o fac e aceea că în majoritate acești cântăreți erau italieni și creațiile lor sunt îmbrăcate în haină italiană. Iată câțiva. Cu prilejul căsătoriei lui Gheorghe Dimitrie Bibescu Vodă cu Marița Văcăreasca, din Sept. 1845, pe lângă versuri grecești s'au rostit și un sonet al lui Donato Boldrini și o poezie de Lago Marsini, în italienește [2]. După ungerea ca domn a lui Grigorie Ghica, pentru care și Cugino scrisese versuri, « a doua zi seara » a fost serbare la Copou. S'a lăsat să cadă dintr'o stea artificială bilete cu versuri italiene intitulate « Ritratto del Principe G. Ghyka »; iar dintre poeziile ce s'au dedicat Voevodului s'a remarcat « Sonetto » datorit profesorului italian Croscelli [3]. « In occasione del felicissimo arrivo di Sua Eccellenza Foad Effendi Primo Commisario di Sua Maestà l'Imperatore presso la Fulgida Porta Ottomana nella Città di Bucarest etc. etc. etc. » căpitanul G. B. L. Zarevich scrie un « Sonetto » [4]. La 25 Ian. 1851, cu prilejul onomasticei domnitorului Moldovei s'a dat în Galați un « bal măscuitu » în saloanele « Otelului de Moldavia » « sub direcția și privigherea impresariului balurilor D. I. Nicolini ». Intr'unul din saloane era reprezentată Zeița Imbelșugărei sub care se citiau 4 versuri italienești improvizate [5]. Marco Antonio Canini a cântat și el « Il cinque Gennajo 1859 quando Alessandro-Giovanni per unanimi voti eletto saliva il trono di Moldavia », dedicând această slăvire « alla Romania »; versuri modificate mai târziu, la reeditarea din 1878 [6]. « Cu ocazia

---

[1] Anterioare ca dată, vezi în *Cantor de avis și comers*, no. 3, din 30 Aug. 1839, p. 9 și no. 4 din 2 Sept., p. 15; apoi no. 78 din 14 Oct. 1841, p. 308, de I. Genilie; *Curierul Romănesc*, no. 13 din 12 Fevr. 1843, p. 56-57, anexă, de C. C. Aristia. Paralele și ulterioare: *Jurnalul de Galatz*, I (1849), no. 14 din 20 Nov., p. 56, un « acrostihŭ » de T. Stamati; p. 129, versuri de *G. Ba...*

[2] *Curierul Românesc*, 1845, no. 67, p. 274—275. Ultima, publicată în italienește pentrucă traducerea i-ar strica « toată frumusețea și carmul poesiei italiene ».

[3] *Albina Românească*, supl. la no. 78 din 2 Oct. 1849, p. 336; reprodus în *Jurnalul de Galatz*, no. 3 din 13 Oct. 1849, p. 11.

[4] *Vestitorul Românesc*, XIV (1850), no. 18 din 4 Martie, anexă.

[5] *Jurnalul de Galatz*, II (1851), no. 34, p. 133.

[6] Compară: « Il cinque gennajo 1859...», Tipografia Buciumului Român, [1859] și de acelaș Canini « La Rumania. Inno e traduzione del Canto La Gente latina di B. Alexandri. Rumania. Imnu și traducerea Cântului Ginta Latină allu lui B. Alexandri », Bucuresci, 1878.

festivității italiano-române, ce a avut loc la 2/14 Februarie 1899 » în Iași, N. Borelli a recitat la Teatrul Național « Ode alla Rumania » de I. Braberis [1]. Este una din căile cele mai inofensive pentru pătrunderea limbii italiene în Principate și numai ca să scot în evidență faptul, am făcut citațiile de mai sus, întru completarea manifestărilor de asemenea natură datorite lui Cugino.

După 1850, nu mai cunosc date referitoare la Căminarul Mario Cugino și la activitatea lui.

* * *

Cu privire la caracterul lui Mario Cugino în raport cu oamenii sau cu statele de care depindea datele puține și contradictorii ce ne sunt cunoscute nu mă îndreptățesc să formulez păreri concludente.

Castellinard prezintă pe Cugino, prin raportul din 7 Nov. 1844, ca pe un om « zelos »; iar activitatea lui de până aci ni-l arată însuflețit în slujba intereselor sarde. Insăși în scrisoarea lui către Nicolae Suțu, datată 23 Oct. 1847, apără « drepturile negoțului strein », tot în atâta măsură, cel puțin, în care apără « interesele Moldovenilor ». Se vede totodată însă că în această materie a problemelor legate de comerțul Moldovei cu străinătatea, Cugino pomenește de consuli streini cărora le făgăduise oarecare reforme privind îmbunătățirea relațiilor respective — și anume pe Huber și pe Colla — când mai natural era să vorbească și de cel sard, de același sânge cu el.

In orice caz, conduita lui la Constantinopole, s'a văzut, ar fi lăsat de dorit. Ia țară la noi, consulul sard, Francesco Mathieu, care cunoștea foarte bine pe Cugino, îl prezintă lui Gioberti, la 1 Fevruarie 1849, într'o lumină neplăcută, scoțând în evidență păcate din vieața lui. Câteva. A fost concediat de consulul englez din Galați căruia « îi ușurase punga și îl scosese din răbdări ». S'a ruinat materialicește cu « casinoul » din pricina « manierelor sale arogante și grosolane », la care se adăuga « reaua credință și vorba sa supărătoare ». Ca judecător la Tribunalul de Comerț din Galați, « fiind mai puțin independent, și mai venal decât oricare judecător moldovean, el se arată de o scandaloasă parțialitate pentru boierii moldoveni în judecată cu negustorii; mai ales dacă aceștia sunt supuși sarzi ». Iată, ca

---

[1] *Arhiva*, X, 242—244; traducerea rom. în proză p. 244—245. Despre un *Giuseppe Braberis* ne informează raportul lui [B. Geymet] c. [Della Margarita] din Fevr. 1842. Acest *G. B.* era originar din Alessandria; în Iași se ocupa cu comerțul. La observațiile ce-l privesc sunt adausurile: « compromesso del 1821, sotto la protezione francese, la di lui condotta risulta regolare, e quieta ».

exemplu, într'un proces dintre Francesco Pedemonte și Grigorie Sturza, fiul voevodului, Tribunalul Comercial a condamnat pe cel dintâi la plata sumei de 61.604 piaștri[1]. Alt exemplu, de altă natură: într'o afacere oarecare Cugino a luat dela un conațional 100 de ducați [= 1.200 franci] pentru intervenția lui în favoarea acestuia ș. a. La portretul acesta pe care i-l face Mathieu va fi contribuit de bună seamă și sentimentul produs de înclinarea lui Cugino în spre cetățenia română; situație nouă pentru el, și pe care a cinstit-o tot atât de «zelos» ca și pe cea sardă. Căci numai lupta lui pentru limba italiană în Moldova de-ar fi și tot datoria lui de sânge și-a îndeplinit-o.

* * *

Incetățenirea moldavă a lui Mario Cugino ne mai arată ceva și anume: contribue la lămurirea procesului de românizare a o sumă de italieni veniți în Principate în secolul al XIX-lea. Acest caz al lui Cugino este unul dintre cele mai tipice. Incetățenit îndată pentru merite în slujba justiției și a învățământului românesc cărora li s'a dedicat cu tot sufletul, Cugino intră chiar în treapta boierilor țării, într'un rang destul de înalt, ca acela de căminar. Incetățenirea aceasta nu este un un caz izolat. Vom vedea altădată și altele. Destul să remarc cum nu departe după 1850 s'au produs chiar mișcări pentru colonizări în massă ale italienilor în Principate. Cei dintâi care au preconizat atare planuri au fost românul Vasile Maniu, în 1869[2] și italianul Marco Antonio Canini, în 1878[3]. O făceau fiindcă românii și italienii erau de aceeași rasă și pământul bogat al Principatelor avea nevoie de brațe și de capitaluri pentru o fructificare normală. Incât încetățenirile izolate ca aceea a lui Cugino ar fi fost să constitue un fel de prefață la o operă de colonizare cu mult mai impunătoare.

Mario Cugino era un om umblat, avea o bogată experiență și era destul de instruit. Douăzeci de ani de vieață în diferite centre comer-

---

[1] Archivio-Torino, *Consolati Nazionali-Galatz 1843*, vol. 2: Mathieu c. Ministrul de Externe din Torino, 8 Apr. 1849.

[2] B. Maniu, *La mission de l'Occident latin dans l'Orient de l'Europe*, Paris, 1869; are şi o traducere românească.

[3] Marco Antonio Canini, *La Rumania*, 1878, p. 5. Manifestul, e datat Buc. 4/16 Sept. 1878, şi e semnat de comitetul promotor al colonizării italiene în Dobrogea: F. Bruzessi, Dr. V. Marini, G. L. Frollo, E. Croce şi M. A. Canini. Acest manifest e reprodus de *Steaua României*, no. 182 din 13 Sept. 1878, după *Pressa*. Vezi şi N. Iorga, *Un apôtre italien de l'entente carpatho-balcanique: Marc' Antonio Canini*, în *Acad. Rom.*, *Bulletin de la sect. hist.*, XVII (1930), p. 105—106: Canini c. Mitilineu, Venezia 18 Iul. 1883. Apoi, tot de Canini, *Studii istorice asupra originei naţiunii române*, Bucureşti, 1858.

ciale, în care lipsa de inițiativă și de pricepere ar fi năruit pe oricine; cunoașterea mai multor limbi, dintre care italiana, franceza și româna până a le folosi bine în scris; pregătirea sa teoretică, prin variate lecturi, mai ales din legislația comercială și chiar din câmpul poetic; adăugau un material imens spiritului de inițiativă și puterii de învingere a greutăților cu care era înzestrat Cugino. Cu gândul la un viitor mai ales, pe care l-a ajuns, Cugino cu tot atâta dragoste a îmbrățișat și cariera de dascăl și pe cea de negustor, și pe cea de jude. Vieața lui, până la deplină maturitate, a fost numai ucenicie.

La Galați, centru negustoresc unde pe mulți începători i-așteptau îmbogățirile fabuloase[1], Cugino și-a pierdut banii. Cariera de dascăl însă, cea de judecător mai ales și gazetăria l-au așezat printre acei care și-au făcut mai mult decât datoria și pentru acest surplus de activitate în care se constată și o semnificație de ordin mai general, Cugino își are un loc în istorie, neevidențiat până acum.

Versurile de ocazie ale lui Cugino îl arată cu destule resurse de simțire; nemodelarea lor, care ar fi venit după o lungă trudă între hotarele poeziei, e răpește nobilul titlu de artă; rămânând interesante numai prin valoarea lor de documentare istorică. In veacul al XIX-lea, românesc, la festivități naționale se obișnuiau deci proslăviri în versuri ale faptului sărbătorit; cântăreții fiind în majoritate italieni și haina inspirației lor era limba cu at`ta «carm» a lui Dante.

Dacă nu a slujit comerțul pe calea practică a negustoriei, Cugino i-a adus servicii mari în ramura sa judecătorească și în presă. S'a văzut cu câtă aprindere a luptat pentru ca Tribunalul de Comerț din Galați, în care el slujea ca judecător, să devină model în toate privințele și mai ales în privința promptitudinii și a justeții distribuirii dreptății. Cartea pe care a alcătuit-o în acest sens ca îndreptar pentru magistrați constitue o încercare rară în câmpul jurisprudenții noastre comerciale de pe atunci.

De mai mare însemnătate este însă activitatea lui Cugino în domeniul presei comerciale, de care Moldova, până la apariția gazetei *Dunărea—Il Danubio*, în 1846, era lipsită. Și valoarea acesteia am stabilit-o. Spre deosebire de alte publicații similare contemporane sau ulterioare, Cugino a înțeles să dea comerțului ceeace îi trebuia: informații precise și periodice. Capitolul pe care Cugino îl ocupă în istoria presei românești comerciale este, după mine, cel mai de seamă din vieața lui.

---

[1] Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse executé par ordre du gouvernement français pendant les années 1846, 1847 et 1848*, Paris, 1854, I, p. 185.

Nota de occidentalizare în sens italian adusă de Cugino în toate ramurile de activitate, constitue de asemenea una dintre caracteristicele operii sale printre români ca italian şi ca românizat.

Bucureşti

D. BODIN

ANEXE

I. *Bartolomeo Geymet, consulul sard din Principate, către Solaro della Margarita, Galaţi 14 Iunie 1838. Cugino în Bucureşti.*

... *Pietro Cuggino r-o suddito da me non riconosciuto.* In Bukarest non evvi che un solo suddito sardo, certo Pietro Cugino della Lomellina e questi non è nè anco riconosciutto da questo Consolato attesocchè egli è sprovvisto di carte, e mi risulta, dietro informazioni chieste sul di lui conto alla R-a Legazione in Costantinopoli, fuggiasco da questa capitale in seguito a fallimento doloso...

Archivio-Torino, *Consolati Nazionali— Galatz 1838*, vol. I.

II. *Al doilea raport, Galaţi 11 Fevruarie 1841. Cugino în slujba Vice-Consulatului Franţei din Galaţi, ca procurator la Brăila.*

...*Dimande d'istruzioni riguardo ad un certo Pietro M. Cugino.* Nel 1838 mentre mi trovavo in Bukarest, certo Mario Pietro Cugino ebbe a presentarmi con reclamare la protezione del R-o Consolato qual suddito sardo. Trovandosi egli in allora sprovisto di passaporto non potei aderire alla di lui dimanda, ma avendone scritto alla R-a Legazione in Costantinopoli mi veniva dalla medesima prescritto di riconoscerlo qual r-o suddito ma di non rilasciargli passaporto per verun luogo dell'Impero Ottomano avendo detto individuo tenuto in Costantinopoli una condotta ignominiosa.

Ora quest'individuo, già da più mesi stabilito in Ibrail, ha accettato senza renderne partecipe quest'ufficio, l'incarico offertogli da questo V. Console di Francia di agire in detto scalo qual suo procuratore, e qualificandosi perciò di agente di Francia ha affisso lo stemma francese sopra la porta del suo domicilio.

Questa circonstanza mettendo in certo qual modo il Cugino fuori della giurisdizione di questo R-o Consolato prego l'E. V. di prescri-

vermi il contegno che dovrò tenere al di lui riguardo, mentre se mi astenni di cancellarlo dal registro di r. sudditi esistenti in questo cancelliere non si fù che pel riflesso che il Cugino accettò l'incarico summentovato da un agente subalter[n]o francese e non direttamente dal Governo di Francia. Detto r. suddito è stato nel 1838 da me munito di un passaporto per abilitarlo a viaggiare nell'interno dei Principati...

Ibidem, 1841, vol. I.

III. *Raportul Consulului sard Francesco Mathieu către acelaş ministru, Galaţi 14 Iulie 1847. Cugino judecător la Tribunalul de Comerţ din Galaţi.*

...*Sig. Mario Cugino, giudice.* I membri de' tribunali sono Moldavi. Ma, l'anno scorso, un suddito sardo, il sig. Mario Cugino, fù da S. A. nominato giudice assessore presso il Tribunale di Commercio di Galatz. È quella la prima eccezione di tal genere...

Ibidem, 1847, vol. I.

IV. *Alt raport al aceluiaş consul sard către Gioberti, Galaţi 1 Fevruarie 1849, în care se face biografia lui Mario Cugino.*

... *Mario Cugino.* V'è quì un'individuo di Albanese (Piemonte) dei di cui portamenti mi occorre fare parola a V. E. Il suo nome è Mario Cugino (di vivente Carlo), la sua età 52 anni. In Alessandria d'Egitto, ove lo conobbi nel 1827, egli assisteva un suo zio, nominato Merlo, che teneva una botteguccia da caffé. Nel 1835 lo ritrovai in Costantinopoli, ammogliato con una Armena, la di cui sorella aveva sposato uno della famiglia de' *Duz-oglou*; ciò nondimeno, viveva in meschino stato, dando lezioni di grammatica; e non avendo potuto procacciarsi un'impiego, venne in Galatz a cercare migliore fortuna.

Entrò al servizio del console inglese, qual maestro di casa o *factotum,* e stette alcuni mesi con quel benigno personaggio, del quale poi stancò la borsa e la pazienza, e fù congedato. Era allora possessore di qualche moneta, e l'impiegò nello stabilire un casino; ma i suoi oltracotati e grossolani modi, la sua mala fede, e cattiva lingua rovinarono l'impresa. Tornò a dare lezioni di grammatica, e finalmente mediante commendatizie avute da Costantinopoli ottenne dal Principe Sturtza un'impiego stipendiato di giudice al Tribunale di Commercio di Galatz, impiego che egli comula colla professione di maestro di lingua, e la redazione del giornale *Il Danubio.* Non aveva chiesto autorizzazione

di sorta, prima di accettare funzioni pubbliche dal governo moldavo; ma lo lasciò stare il Consolato di S. M., nutrendo anzi qualche speranza di vederlo redimere il torto della sua posizione col vantaggio che nel proprio interesse, egli poteva farne derivare per l'amministrazione della giustizia in liti fra gli indigeni ed i sudditi esteri. Così non avvenne però. Meno indipendente, e più venale di qualunque giudice moldavo, egli fa mostra di scandalosa parzialità per i bojari litiganti con negozianti; massime se questi sono sudditi sardi, e di ciò mi diedero prova due casi recenti.

In un'altro affare nel quale era interessato un suo connazionale ei carpì da lui ducati 100 (f-chi 1200) qual prezzo della sua favorevole ingerenza. In presenza di tali fatti il Consolato non poteva continuare di tacere, ed a' 19 del mese scorso fece consegnare al Cugino la nota (qui annessa in copia [1]) colla quale lo invitava a rinunziare al suo impiego di giudice, se volesse conservare i suoi diritti civili quale suddito sardo. Ma sebbene da 12 giorni sia spirato il termine che gli si fissò, egli nulla rispose; ed anzi, nel frattempo, fece solleciti passi onde essere nominato a capo o membro della comissione di censura alla quale dovranno, in questi Principati come in Russia, essere sottoposti i giornali esteri.

Così, oltre non mi resta altro che di chiedere acciò io possa dichiarare a queste autorità locali che il Cugino più non è protetto dal Consolato Sardo...

Ibidem, 1849, vol. II.

V. *Scrisoarea lui « Marius Cugino » « à Son Excellence le Prince N. Suzzo », Galați 23 Octomvrie 1847. Se înfățișează situația Tribunalului de Comerț din Galați și se preconizează reformele necesare.*

Excellence,

C'est, peut être, la première fois qu'un membre du Tribunal de Commerce, ose soumettre à V. E. ses humbles obsérvations sur le mode, et la forme de la vraie procédure contre celle en vigueur, par trop vitieuse et contraire même aux dispositions de la loi commerciale. L'intention de Son Altesse, ainsi que celle de V. E. est une seule: c'est-à-dire que le Tribunal de Galatz soit à même de répondre aux intérêts des Moldaves, et aux droits du négoce étranger.

---

[1] Lipsește.

Cependant ce dernier, au lieu d'y être attiré par la confiance que devraient lui inspirer et les lois, et les juges, je le vois s'éloigner par crainte et mauvaise foi.

Le personnel, dont se compose nôtre Tribunal est envisagé par le public avec une éspece de compassion qui s'approc e du mépris.

Chez les consuls, et dans les clubs de négociants on dit même que le gouvernement ne tient le Tribunal de Galatz que pour la forme; vû que le code de commerce ne peut être en vigue[u]r avec des juges sans études, sans pratique des affaires du négoce, et ce qui est plus, sans connaissance d'aucune langue!

Les amis du progres, et du bon ordre social y attendent une réforme; et c'est le seul moyen de régagner le terrain perdu.

Que Votre Excellence daigne préter l'oreille à ceux qui espèrent un meilleur soutien pour leur intérêts, et Elle ajoutera une belle page à l'histoire de sa famille, puisque l'époque de son Ministère sera marquée par la reconnaissance de l'Europe entière.

Tous les consuls, Excellence, me témoignent chaque jour la plus grande confiance dans Votre Personne, et vos lumières, et, à mon retour de Iassy, je fus interpellé sur ce que l'on attend: la réforme du personnel, et de la procédure de nôtre Tribunal, et c'est ce que j'ai promis à monsieur Huber et a monsieur Colla.

Mon petit ouvrage, ou raisonnement sur le commerce que j'eûs l'honneur de promettre à Votre Excellence, est en travail, mais la publication pourra rétarder au moins un moi. Par cette raison je prends la liberté de Vous soumêttre la partie, la plus essentielle à son but, à fin d'avoir une approbation après les rémarques nécessaires. Votre Excellence aura la bonté de pardonner les obsérvations qui se trouvent à la fin, et de croire qu'elles viennent absolument de la source y indiquée.

Mon désire étant celui de me faire juger par ma sincérité, et mon attachement au chef duquel je relève, c'est aussi de mon dévoir de ne rien câcher. Je Lui dirai donc que les employés de nôtre Tribunal ne sont pas assez rétribués, et qu'ils se trouvent même nécessiteux.

Celui qui n'a d'autres moyens d'éxistance que sa pauvre paye, ne peu[t] vivre dans Galatz avec une certaine dignité; et il se trouve forcé de manquer à l'honneur, et même aux convenances.

Le public, Excellence, juge l'homme par les apparences: il connait les appointemen[t]s, par exemple, du Président de la Judicatorie et ceux de celui du Tribunal; il entre dans la première, et dans le second, il voit, il éxamine, il tire sa consequence, et il finit par déprécier un office

qui tient lieu d'un Divan par sa compétence, et qui pourtant on le dirai bien au dés[s]ous du Tribunal d'un district.

Que Votre Excellence daigne me croire avec la plus haute consideration

Le tres humble et tres obéissant serviteur

Marius Cugino

Galatz 23 octobre 1847.

Academia Română, *Mss. N. Suțu*, vol. 1042, f. 218—219.

VI. *Versuri de Mario Cugino.*

1. Inaugurandosi la nuova chiesa cattolica nel dì onomastico di Sua Maestà Carlo Alberto Rè di Sardegna, al Suo Console Adolfo Castellinard in segno d'ossequioso rispetto, il regio suddito Mario Cugino dedica, e dice:

Quando l'Auriga fulgido,
Ristoro de' mortali,
Ad allestir volgeansi
Sulle intangibili ali
Colle lor vesti aerée,
Le dodici sorelle,
Sempre veglianti ancelle
Del Luminar del dì,

Vidi coll'Istro scendere
Fra l'onde maestosa
Amabile la Najade
Nel guardo suo vezzoso,
Ed indicar coll'indice
Sulla sinistra sponda,
Come volesse all'onda
Dire: t'arresta quì.

Motto no[n] fè: ma intreprida
Scorse nell'acqua un piede,
E si formò nel vortice
Una piaccevole sede.
Il fiume allora estatico

Il corso suo fermando,
Ed essa contemplando
Ragion non ebbe in se.

E qual nauti a Moldavia
Evento così strano,
O Ninfa li fa stringere
Serto, di lauro in mano?
A che t'arresti, e giubili
In nobile contegno?
Quale giocondo segno
Di gran contento è in te?

Disse. Ed Ella a lui: partecipe
Fia tu pur, chè il voglio,
D'un ineffabil gaudio
Che si rivolge al soglio
Del Rege il più magnanimo.
Questo che vedi è il serto
Degno di Carlo Alberto
Che sulla dora stà.

Egli richiesto a erigere
Quivi in Galazo un Tempio,
Alla cristiana gloria
Fù liberale esempio
Nella Romana Istoria.
Castellinard Suo console
Ne soddisfò il Monarca
Edificando l'arca
Per la futura età.

Mira il vessillo; Ei sventola
Sulle sardinee sarte:
È pure il di onomastico
Che a festeggiare han parte
Del Rege Sardo i sudditi,
E le nazioni amiche,
E queste terre antiche
Che eran romane un dì.

Doppio ne fia tuo gaudio,
Che il vescovile seggia
Il Tempio oggi santifica,
E Carlo oggi festeggia.
Era serbato a gloria
Di Sardi Monsignore
Un si pregiato onore
E quì di dir finì.

Archivio-Torino, *Consolati Nazionali—Galatz 1844*, vol. I, anexă la raportul lui Castellinard c. Della Margarita, Galați 7 Nov. 1844. Iscălită de Mario P. Cugino, autograf.

2. *Una Allegoria.*

*G*iva sull'Istro, la cui torbid'onda
*R*apida al corso minacciar parea
*E*d ingoiare su nemica sponda
*G*entile Donna [1]. L'orizzonte ardea
*O*rrido a tratti dal fulgor: la fronda
*R*ivolta dal magnetico tacea.
*I*n cuor la Donna con sua fè profonda
*O*rando intanto il dolor suo molcea.
*G*rande in amore Iddio dal firmamento:
*H*ai speme o figlia? Disse: e qui la luce amica
*I*l Ciel, la terra si ebber d'improvviso.
*C*he avvenne a lei...? Oh gioja, o bel porteno
*C*olui che amava più, *Gregorio Ghicca* [2]
A terra, e in salvo, le baciava il viso.

Jurnalul Dunărea, III (1849), no. 26, p. 101—102.

3. *Ode.*

Dall'alto e scosceso antico Carpato
In abito lungo a mezzo allacciato,
La destra indicando il nudo suo cor;
Un'arido olmeto la manca stringendo,
Il capo e la fronte scoperti tenendo,
Discese la Ninfa, sorella d'amor:

[1] La Moldavia.
[2] Nominato principe di Moldavia.

E tutta ridente per gioia ed affetto,
La terra che bagnano il *Prut* e 'l *Seretto*
Scorrendo, ai coloni parlava così:
Sorgete, o Rumani, a vita novella
Per voi fortunata traluce una stella,
Risplende più chiara la face del dì.

Rinasca in voi tutti la bella speranza,
E fia sincera la vostra costanza,
Chè tal del *Sultano*, è l'alto desir:
Il vostro destino *Gregorio* ora guida,
Ed *Egli* nel vostro amore si fida.
Sorgete, o Rumani, credete al mio dir...

Mentre la Ninfa gioiosa si leva,
Ridente alle menti il *futturo* si ergeva,
E tutti il *passatto* in un lampo obbliar:
E l'occhio volgendo all'Aurea sfera
Ognuno acquistare il suo dritto già spera,
Che dolce è pur sempre nel bene sperar!

Tal visione, o *Principe*
Mi figurò la Musa;
E tale la mia cetera
Dal biondo Dio dischiusa
All'armonioso canto,

Il profetare angelico
Della possente Dea
Col pletro mio fatidico
Ripetere si bea
A Tua laude intanto.

Fia che chi *Ti* attornia,
O vuol seguir *Tuo* corso
Pel comun ben dimentichi
Il vivere trascorso,
In un colla vendetta;

Che a stabilir la pubblica
Da *Te* voluta sorte,

Cuore ci vuol magnanimo,
E non nere ritorte
Di adulazione infetta...!

Diva, che in carmi sciogliere
I sensi miei degnasti
A laude del mio *Principe*;
E tu che li dettasti,
Garzon dell'auree chiome:

Fate, che di Cillenio,
Dalla veloce armura
Figlia loquace, il cantico
Parti all'età futura.
E di *Gregorio* il nome!

Ibidem, no. 32, p. 125—127.

RIASSUNTO

Mario Pietro Cugino è nato nel 1797 ad Albanese, nella Lomellina (Piemonte). Spinto, come molti altri italiani, verso il vicino Oriente, alla ricerca di una vita più rica, lo ritroviamo nel 1827 ad Alessandria d'Egitto, a collaborare in commercio con sio zio, Merlo. Nel 1835 si trovava a Constantinopoli dove prese in moglie un'armena. E qui viveva meschinamente dando lezioni private di grammatica. Per questa ragione, lascia la capitale dei sultani e verso il 1836 passa a București. In ogni modo, il 14 giugno 1838 era in quest'ultima città. Verso la fine del 1840, Cugino si reca a Brăila dove ottiene il posto di procuratore del Viceconsolato francese di Galați. Nel 1841 si stabilisce a Galați, porto moldavo in continuo sviluppo.

Qui entra al servizio particolare del console inglese, e viene poi congedato dopo qualche mese. Fa commercio di pane, apre un « casino ». Da tutto ciò esce materialmente rovinato. Infine ritorna alla sua vecchia occupazione delle lezioni private. In seguito a potenti pressioni da

Constantinopoli, il Principe di Moldavia, Mihail Sturza, lo nomina nel 1846 giudice al Tribunale di Commercio di Galaţi. Contemporaneamente a questo ufficio, o forse anche prima, Cugino svolge la sua attività di professore d'italiano alla Scuola Pubblica di quella stessa città. Nell'ambiente scolastico divenne anche vice-ispettore scolastico il 1° novembre del 1848.

La sua situazione di suddito sardo che portava privilegi e doveri, non permetteva però a Cugino di occupare uffici dipendenti da altri Stati. Pensando però che avrebbe potuto essere utile al commercio sardo nei Principati Romeni, il Consolato di Sardegna a Galaţi, trascurò le sue infrazioni, finchè, il 19 gennaio 1849, Francesco Mathieu gli chiese di uscire da quella situazione ambigua. Pesando i benefici da una parte e dall'altra, Cugino si decise a diventar cittadino romeno; e ciò fece nel febbraio o marzo del 1849. Divenne persino nobile, col grado di «căminar» — probabilmente fra il 30 luglio e il 3 agosto di quello stesso anno 1849. Questo caso è tipico e vale a chiarire il processo di romenizzazione di una quantità di italiani venuti nei Principati Romeni nel XIX secolo.

Mario Cugino era uomo che aveva molto viaggiato, con una ricca esperienza e conoscenze variate. Era padrone della lingua italiana, francese e romena, fino a poterle ben usare nello scrivere. E aveva inoltre, sviluppato al massimo grado il senso dell'iniziativa in ogni campo di attività. Le sconfitte non lo scoraggiavano.

A Galaţi, centro commerciale, dove molti principianti trovavano arrichimenti favolosi, Cugino perse i suoi denari. Nel campo spirituale, invece, riusci persino ad aprir nuove strade. La scuola, il commercio e specialmente la stampa, gli sono, a questo riguardo, debitori. Come professore egli agì praticamente per la propaganda dell'italiano fra i romeni. Come giudice dedicò tutta la sua diligenza per dare un' impronta di civiltà alla procedura giudiziaria di ordine commerciale. Il suo libro «Dislușire asupra negoţului și a legilor lui», Galaţi, 1848, ce lo dimostra. Di maggiore importanza è però l'attività di Cugino nel campo della stampa commerciale, di cui la Moldavia, fino all'apparizione del giornale «Dunărea — Il Danubio», era sprovvista. Per più anni — 1846-1850 — a differenza di altre pubblicazioni affini, contemporanee od ulteriori, Cugino volle dare al commercio, con il suo giornale, quello che gli occorreva: informazioni precise e periodiche. Questo capitolo che Cugino occupa nella storia della stampa commerciale romena è, secondo me, il più importante della sua vita.

Cugino fu anche versificatore. Le poesie che ce ne sono rimaste, una del 1844 e due del 1849, hanno un carattere nazionale e sono

composte, per circostanze festive. Una esalta Carlo Alberto, Re di Sardegna, e due esaltano Gregorio Ghica, Principe di Moldavia. I versi occasionali di Cugino ci mostrano in lui abbastanza risorse di sensibilità; la deficenza di modellatura, che sarebbe derivata da un lungo travaglio nei confini della poesia, tolgono loro il nobile titolo di arte; essi si mantengono interessanti soltanto per il loro valore di documentazione storica. Nel XIX secolo romeno la maggior parte di questi celebratori di grandi ricorrenze erano italiani; e la veste della loro ispirazione: la lingua tanto affascinante di Dante.

Il carattere occidentale, nel senso italiano, portato da Cugino in tutti i rami della sua attività costituisce parimenti una delle caratteristiche della sua opera fra i romeni, come italiano e come romenizzato.

Qui anessi si dànno quattro rapporti consolari sardi di Galaţi — 1838, 1840, 1841, 1849 — su cui si basa in massima parte, l'accenno biografico di Cugino. Si dànno inoltre: una lettera di Cugino a N. Suţu, del 1847, relativa alla riorganizzazione del Tribunale di Commercio di Galaţi, e le tre poesie dello stesso.

DIPLOMATICA SLAVO-ROMÂNĂ DIN SECOLELE XIV ŞI XV

(Urmare)

Formulele diplomatice ale actelor. Oricine cercetează o serie de acte pornite din diferite cancelarii, care în decursul veacurilor n'au avut nicio legătură între ele, constată totuş că în linii mari aceste acte au părţi comune prezentate însă sub forme destul de variate. Aceste părţi comune, unele dintre ele, sunt de prim ordin şi ca atare se întâlnesc în toate actele fără excepţie, în timp ce altele nu se află decât în acte a căror redactare este învăluită într'o formă solemnă [1]. In totalitatea lor aceste elemente — părţi componente ale actului — formează cuprinsul actului.

Protocolul, textul şi eschatocolul. Primul discernământ diplomatic stabileşte o deosebire între protocol (protocollum), care inserează formulele cu care începe şi continuă actul, neînglobând cuprinsul în sine al actului; text (contextus), care formează cuprinsul în sine al actului şi cuprinde în esenţă relatarea acţiunii juridice şi eschatocol (eschatocollum) [2] care cuprinde formulele finale ale actului: data şi elementele validării. Diviziunea aceasta a cuprinsului actului exista încă în epoca romană [3] şi ea este capitală pentru studiul diplomatic al actelor, căci în timp ce protocolul rămâne de obicei cam acelaş în toate actele care emană din aceeaşi cancelarie şi dela acelaş autor, textul şi

---

[1] Cf. şi A. Giry, *op. cit.*, p. 527.

[2] Primul cercetător care a făcut discernământul în protocollum şi eschatocollum este germanul Th. von Sickel, care în lucrarea sa *Acta regum et imperatorum Carolinorum...*, Viena, 1861, I, p. 106 şi p. 208 sq., spune că πρωτόκολλον însemna în antichitate prima foaie a rulourilor de papirus iar cuvântul ἐσχατόκολλον ultima foaie.

[3] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 255.

eschatocolul depind de natura fiecărui act: de formularul pe care-l reproduce actul în chestie cât şi de cel care-l redactează şi chiar şi de cel care îl scrie.

Mergând mai departe cu discernământul diplomatic al actelor se constată că protocollum, contextus şi eschatocollum comportă o împărţire în diferite formule diplomatice a căror prezentare în schemă este următoarea:

Protocolul:
- *invocatio (symbolica, monogrammatica* sau *chrismon* şi *verbalis).*
- *intitulatio.*
- *inscriptio (adresse).*
- *salutatio.*
- arenga *(prologus, proemium, exordium).*

Textul:
- promulgatio *(notificatio, publicatio, praesc iptio).*
- interventio *(petitio)* [1].
- narratio.
- dispositio.
- sanctio *(pöena materialis* sau *pöecuniae* şi *pöena spiritu lis).*
- corroboratio.

Eschatocol:
- data *(datum).*
- apprecatio.
- semnele de validare *(subscriptiones* = iscăliturile, *martorii* şi *pecetea* [2].

Dar toate aceste formule diplomatice nu prezintă o formă absolut invariabilă şi ele nu se găsesc neapărat toate în cuprinsul unui act. Aşa pe când actele solemne înserează un protocol complet, cele de mai mică importanţă au un cuprins destul de redus dacă nu chiar prea redus şi aceste acte nu inglobează decât formule esenţiale. Şi din acest punct de vedere în diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV constatăm următoarele: în hrisoavele munteneşti invocatio

---

[1] Această formulă este înglobată în unele studii de diplomatică în naratio (expositio), cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 549 şi A. de Boüard, *op. cit.*, p. 277, însă istoricul şi cunoscutul diplomatist sârb St. Stanojevič o consideră ca formulă aparte, cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас Српске Краљевске Академије, seria II, XCIV, p. 231, fapt ce ne-a făcut şi pe noi a o considera ca o formulă aparte.

[2] Harry Bresslau, *op. cit.*, I, 1912, p. 47—48; A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 256—257.

verbalis nu apare decât în două hrisoave [1], arenga este destul de rară, promulgatio nu apare în cele interne, corroboratio nu apare decât în trei hrisoave externe [2], iar inscriptio, salutatio şi apprecatio lipsesc cu desăvârşire. In ceea ce priveşte scrisorile voievozilor munteni adresate Braşovenilor aceste au ca formule diplomatice numai invocatio symbolica, intitulatio, dispositio, apprecatio, subscriptio, pecetea şi foarte rar şi datum [3].

Forma subiectivă şi obiectivă. O altă deosebire ce se mai poate face între curpinsul actelor, aceasta însă de ordin general, este modul cum persoana care emite actul îşi exprimă voinţa sa. Aşa când autorul actului intervine personal în cauză şi voinţa sa este exprimată la persoana I singular — şi acesta e şi cazul şi al actelor slavo-române (**аз Iѡ Мирча великыи воевода**...) [4] — aceasta-i forma subiectivă. Când însă persoana care emite actul este numită la persoana III sau e vorba de o notă redactată în formă de povestire sau când autoritatea în numele căreia se expediază actul pomeneşte pe emitentul actului ca a treia persoană, aceasta-i forma obiectivă [5]. Amândouă aceste forme sunt foarte vechi, ele datând din epoca romană [6], iar în evul mediu

---

[1] Cf. în acest sens hrisovul intern al lui Radu cel Mare din 1501 Mai 23, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 25 şi cu data de lună « Mai 21 » şi hrisovul extern al lui Mircea cel Bătrân din 1403 (Sept. 23) editat de mai multe ori, ultima ediţie fiind a profesorului ucrainian Ivan Ohienko, **Двї грамоти воеводи валашьскаго Івана Мирчи Великого** în *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 422.

[2] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 30 nota 2.

[3] De altfel intitulatio, inscriptio şi salutatio formează partea esenţială a oricărui document redactat în formă epistolară, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 259. Dar în cuprinsul actelor slavo-muntene interne e şi explicabil să lipsească unele formule care apar des dacă nu curent în diplomatica apuseană — ca de pildă promulgatio şi corroboratio — căci formulele diplomatice au fost creiate exclusiv pentru diplomatica apuseană şi ca atare în diplomatica slavo-română ele nu se aplică decât aproximativ. Pentru complexul formulelor din diplomatica moldo-slavă cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 11—44.

[4] Cf. în acest sens actul din 1406 indictionul 15 în ediţia lui Alexandru Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, Târgu-Jiu, 1908, p. 11—12. Cf. şi господство ми = domnia mea. Aceeaşi prezentare şi în actele moldo-slave însă în aceste acte mai rar la persoana întâia singular ci de cele mai multe ori la persoana I plural, cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 14—18.

[5] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 253—254.

[6] Menţiunea lor se găseşte în actele din secolul I, scrise pe tablele de ceară, descoperite la Pompei, cf. apud A. de Boüard, *op. cit.*, p. 254 nota 1; Bruns, *Fontes juris romani*, 1909, I, p. 329 sq, 355 sq. şi Schiaparelli, *Raccolta di documenti latini*, No. 4 sq. şi 8 sq.

forma subiectivă rămâne proprie actelor dispozitive (diplomelor, scrisorilor suveranilor) — deci și din acest punct de vedere actele slavo-române (adică atât cele muntenești cât și cele moldovenești) sunt dispozitive — iar cea obiectivă e destinată actelor probatorii [1].

Invocatio symbolica. Formula de invocare simbolică a divinității, semnul crucii [2] este elementul diplomatic cu care încep mai toate [3] actele slavo-muntene [4]. E însă de observat că pe când în majoritatea actelor crucea se înfățișează sau simplă sau împodobită prin diferite înflorituri și cu un piedestal destul de impozant, în câteva hrisoave însă ea se abate dela acest principiu înfățișându-se tot simplu dar având între brațele ei cuvintele іс҃ хс҃ ника [5].

Ca uz formula se explică prin influența pe care cancelaria bulgaro-slavă a exercitat-o asupra cancelariei slavo-muntene.

---

[1] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 254.

[2] Folosința crucii, la începutul fiecărui act, este codificată încă din anul 395 şi apare întâi în misive pentru ca cu timpul să pătrundă şi în actele publice, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 260.

[3] Chrismonul lipseşte numai în trei hrisoave: în al lui Mircea extern din 1403 (Sept. 23), cf. o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii de doc., III, 1; al aceluiaş din luna Octomvrie, în original *ibidem*, Documente, XLV—144; al lui Dan II, editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, p. 23—24 şi în trei scrisori ale lui Radu cel Frumos, publicate de profesorul Silviu Dragomir în *op. cit.*, sub No. 1, 2 şi 3. Lipsa formulei în primul hrisov se explică prin influența destinatarului, cf. în sensul acestei influențe, Damian P. Bogdan, *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 417; idem, *Contribuțiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 45; iar în celelalte acte lipsa formulei este de sigur datorită neatenției diecilor scriitori ai actelor.

[4] Există însă trei hrisoave muntene, destinate toate unor mănăstiri care au sus de tot în capul actului, dar cu totul deosebit de text, o formulă al cărei cuprins atestă că diacul scriitor al actului invoca ajutorul divinității în scrisul actului. Cf. în acest sens hrisovul din 1496 Aprilie 14 (име Господне призвах и бист мнѣ помощник = numele Domnului l-am chemat şi mi-a fost de ajutor,, cel din 1499 Ian. 25 (Боже помози = Doamne ajută) şi hrisovul din 1501 Mai 24 (Свѧта Троицѫ помози и поспѣши = Sfânta Treime ajută şi grăbeşte) toate în original la Arhivele Statului, Bucureşti, secția istorică.

[5] Cf. în acest sens hrisoavele interne din 1496 Aug. 1 şi 1498 Iulie 19 în original la Arhivele Statului Bucureşti, secția istorică, şi cele externe: al lui Vlad Călugărul fără dată, destinat mânăstirii Sf. Filofteiu, editat de St. Nicolaescu în *Ajutoare domneşti şi daruri ale domnilor români către mănăstirea Sfântului Filofteiu din muntele Athos*, din Revista Arhivelor, I (1924—1926), p. 126—129, cf. fotografia hrisovului între planşele dela sfârşitul revistei (prima planşă) şi hrisovul din 1496 August (?) 30, destinat mânăstirii Rusicon, în fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii de doc. XXVII — 16.

Invocatio verbalis. Spre deosebire de invocatio symbolica, invocatio verbalis [1] nu apare decât în patru acte muntene și anume în două acte interne (1501 Mai 23 și al aceluiaș domn — Radu cel Mare — din Aprilie 19) și două externe (1403 Septemvrie 23 și 1502 Fevruarie 18).

Așa primul act care-o folosește este al lui Mircea cel Bătrân din 1403 (Sept. 23) [2] unde cuprinsul formulei e acesta: **въ имѧ Божье истанься** [3]. Urmează apoi actul lui Radu cel Mare din 1501 Mai 23 [4] unde formula se prezintă în următoarea compoziție: **въ име Ѡтца и Сина и свѧтааго Дѹха Троице единосѫщнеи и нераздельимеи** [5], actul aceluiaș domn din 1502 Fevruarie 18 [6] unde are acest cuprins: **въ име Ѡтца и Сина и свѧтаго и похвалѹ прѣчистѣи и безначелнеи и единосѫщнѣи и животворещои и нераздеїмеи Троице, глаголю Ѡтца и Сина и прѣсвѧтаго Дѹха и единого всеведещаго Бога** [7]; și actul aceluiași domn din 19 Aprilie [8] unde cuprinsul formulei este acesta: **въ име Ѡтца и Сина и свѧтааго Дѹха** [9].

Locul pe care-l ocupă formula este chiar imediat după invocatio symbolica — când însă aceasta lipsește, cum e cazul hrisovului din 1403 (Septemvrie 23) [10], invocatio verbalis este formula cu care începe actul.

Ca origine, în hrisovul din 1403 (Septemvrie 23) formula se explică prin influența pe care reprezentantul destinatarului — în speță cel al regelui polon Vladislav Iagello — a exercitat-o la redactarea și scrisul actului [11], căci formula în această cuprindere este bine cunoscută can-

---

1 Formula e introdusă în acte de către cancelaria lui Carol cel Mare, se folosește apoi în diplomele regale până 'n secolul XIV când dispare, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 261.

2 Editat de Ivan Ohienko în *op. cit.*, p. 422.

3 În traducere: În numele Domnului amin. Deci o traducere ad litteram a formulei latinești: In nomine Domini amen.

4 Editat de Miletič și Agura *op. cit.*, sub No. 25.

5 În traducere: În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Treime de o ființă și nedespărțită.

6 Publicat în Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастыря святого великомученика и цѣлителя Пантелеимона, Kiev, 1878, sub No. 70.

7 În traducere: În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului și laudă Preacuratei și fără început și de o ființă și făcătoarei de viață și nedespărțitei Treimi, spun al Tatălui și al Fiului și al Preasfântului Duh și a unui întru totul văzător Dumnezeu.

8 Cu data de an 7009=1501, dar data de an e adăogată ulterior, cea originală fiind ruptă, cf. originalul la Arhivele Statului București, secția istorică.

9 În traducere: În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh.

10 Cf. și referințele dela p. 77, nota 3.

11 Cf. și Damian P. Bogdan, *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 417.

celariei slavo-lituane [1]. Adăogăm că în aceeaşi cuprindere formula este cunoscută şi actelor slavo-moldovene [2]. In cele două acte dela Radul cel Mare originea formulei se găseşte în spiritul de creaţie muntean, este o adaptare în diplomatică a elementelor existente în literatura bisericească din mânăstirile muntene [3] — adăugăm că actele în chestiune sunt destinate amândouă unor mânăstiri — şi aceeaşi origine autohtonă — deci moldovenească — comportă formula cu acelaş cuprins ce se întâlneşte în unele acte moldoveneşti destinate mânăstirilor [4].

Intitulatio. Ca element diplomatic în sine formula intitulatio inserează numele, titlurile şi calităţile persoanei dela care emană actul [5], foarte des legate cu aşa numita formulă a devoţiunii [6].

Ca şi în diplomatica apuseană intitulatio din actele muntene este alcătuit din titlul emitentului — **воевода** în actul lui Vladislav I destinat mânăstirii Vodiţa, iar în actele de după acest domn apare şi **іѡ** — numele său de botez, redat la persoana I singular, formula devoţiunii — **милостїѫ божїеѫ** şi calitatea emitentului — **господин въсеи вѫгровлахїи** — acesta este în cele mai vechi (Vladislav I, Dan I şi câteva dela Mircea), iar în actele mai noi întâi **господинь въсеи земли ѹгровлахїи** mai apoi **господинь въсеи земли ѹгровлахїинскои** şi alte calităţi: (**господинь**) **Запланинским странам**, **Амлашѹ и**

---

[1] Cf. în acest sens Vladimir Rozov, **Українски грамотй** (Documentele ucrainiene) I, Kiew, 1928, documentele editate sub No. 10, 12, 24, 29, 52, 60 şi 64, unde însă formula nu este decât o traducere a formulei latineşti: In nomine Domini amen.

[2] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 12—14.

[3] Formula este cunoscută şi actelor sârbeşti, însă apare numai până 'n sec. XIII ca şi în cele bizantine, cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din **Глас српске краљевске Академије**, Seria II, XC, p. 72—104, iar în actele bulgăreşti (cf. Ilinskij, *op. cit.*, şi M. Lascaris, **Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II** din **Български старини**, XI (1930), p. 14, şi în diplomele latino-ungare ale epocii (cf. Szentpetery Imre, *op. cit.*, p. 186) formula este cu totul străină.

[4] Cf. în acest sens şi comunicarea ce-a binevoit a ne face în scris la 3 Sept. 1935 d. Lascaris. Şi în sensul celor expuse mai sus în textul lucrării a se modifica cele susţinute de noi în *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, p. 13 cu privire la originea formulei invocatio verbalis în unele acte moldoveneşti interne destinate mânăstirilor, începând cu actul din 1473 Septemvrie 3.

[5] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 162.

[6] Devotions formel, cum o numeşte cunoscutul diplomatist german Harry Bresslau, cf. Harry Bresslau, *op. cit.*, I, 1912, p. 47.

Фаграшꙋ херцег etc. Toate aceste elemente sunt apoi precedate, urmate sau intercalate de diferite expresii de ordin religios (вь Христа Бога благовѣрный, благочистивый, христолюбивый) și politic (самодръжавный, wбладающи, господствѫщи, владалец) [1].

Formula apare curent în toate actele emanate din cancelaria voievozilor munteni și comportă în ceea ce privește întinderea și caracterul elementelor ce o compun diferențieri nu fără importanță, ca și intitulatio actelor moldovenești [2], și aceasta nu numai între actele interne și externe ci chiar numai între actele interne. Așa în hrisovul lui Vladislav I și în cel al lui Dan I formula comportă un cuprins redus în ceea ce privește calitatea emitentului. Și acest cuprins în hrisovul lui Vladislav I este acesta: аз иже вь Христа Бога благовѣрный воевода Владиславь, милостїѫ божїеѫ господинь вьсеи Ѫгровлахїи [3], iar în hrisovul lui Dan I [4] formula prezintă următorul cuprins: азь иже вь Христа Бога благовѣрный Iw Дань воеwда и милостиѫ божеѫ господинь всеи Оуггровлахїи [5].

Incepând însă cu actele emanate din cancelaria lui Mircea cel Bătrân formula comportă, în ceea ce privește calitatea emitentului, două prezentări: una simplă ca în cele mai vechi hrisoave și alta desvoltată. Așa în hrisovul cu data: 1387 Iunie 27 [6] și cel fără dată, destinat m^năstirii Tismana pentru confirmări și acordări de noi donații, aflat la Academia Română, Fotografii, XX—14 [7], întâlnim întocmai același cuprins ca în hrisovul lui Dan I. Același cuprins — dar ș apariția termenului землѣ înainte de ꙋггровлахїа și care apoi se fixează între elementele componente ale formulei intitulatio — comportă și hrisovul fără dată destinat m`n stirii Tismana pentru confirmări și acordări de noi donații, aflat la Academia Română, Fotografii XX—13 [8]

[1] Dar aceasta numai în actele solemne cum vom vedea mai departe în cursul acestei lucrări.

[2] Cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 14—16.

[3] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul voevod Vladislav, din mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia.

[4] Cf. hrisovul în ediția lui Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 46—49.

[5] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul Io Dan voevod și din mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia.

[6] Editat de B. Petriceicu Hăjdêŭ în *Archiva istorică a României*, III (1867), p. 191—193.

[7] Cf. originalul la Arhivele Statului București, secția istorică.

[8] Cf. originalul *ibidem*.

(азь въ Христа Бога благовѣрныи Іѡ Мирча воевода, милостїѫ божїѫ господинь въсеи земли Ѹгроѵлахїи)[1]. In hrisovul aceluiaş domn din 1415 Martie 28[2]. formula comportă acelaşi cuprins însă cu o mică amplificare a elementelor religioase: apariţia pentru prima oară a expresiei *autocrat* (самодръжавни), exprimarea adjectivală în loc de substantivală a numelui ţării (землѣ Ѹгровлахїска) care apoi se fixează în acest fel în intitulatio (азъ иже въ Христа Бога благовѣрны и христолюбивы и самодръжавны господинь Іѡ Мирча воевода, милостїѫ божїеѫ и божїемь дарованїем ѡбладаѫщѹ ми и господствѹѫщѹ ми въсеи земли Оугровлахїискои)[3]. In hrisovul din Octomvrie al aceluiaşi domn[4] — Mircea cel Bătrân — apare pentru prima oară atât atributul велики ce precede titlul de воевода cât şi grafia cu и în loc de е în воевода iar calitatea emitentului este exprimată numai prin господинь (въ Христа Бога благовѣрныи и христолюбивыи, велики и самодръжавни господинь Іѡ Мирчѣ воивода)[5]. Hrisovul aceluiaşi domn destinat m năstirii Cozia prin care oricine îi poate face donaţii[6] prezintă formula în următorul cuprins redus: азъ Іѡ Мирча великыи воевода и господинь въсеи земли Оугровлахїискои[7], iar în hrisovul aceluiaşi, destinat mânăstirii Nucet pentru trei sate la Dunăre[8], cuprinsul este acesta: азь благовѣрныи и христолюбивыи и самодръжавныи Іѡ Мирча великыи воевода и господинь въсеи земли Ѫгровлахїискои[9]. In hrisovul lui Mihai, fiul lui Mircea, datat: 1418 Iunie 22[10] atributul велики nu mai apare, şi această lipsă se fixează apoi în actele

---

[1] În traducere: Eu întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul Io Mircea voevod, din mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[2] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[3] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul domn, Io Mircea voevod, din mila lui Dumnezeu şi din darul lui Dumnezeu oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei.

[4] Editat de Dinu C. Arion în *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1930, sub No. XX.

[5] În traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul marele şi de sine stăpânitorul domn Io Mircea voivod.

[6] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[7] În traducere: Eu Io Mircea marele voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[8] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[9] In traducere: Eu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Io Mircea marele voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[10] Editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 5.

muntene [1], iar Iѡ este înlocuit pentru prima oară prin Iѡанъ (азъ иже въ Христа Бога благовѣрныи и благочистивыи и христолюбивыи и самодръжавныи Iѡанъ Михаилъ воевода и господинъ въсеи земли Оуггровлахїискои) [2]. In hrisovul lui Radu Prasnaglava, datat 19 Iunie [3], întâlnim cam acelaşi cuprins — lipseşte азъ şi e prezent самодръжавни înainte de господинъ —, ca în hrisovul lui Mircea, destinat mânăstirii Cozia, prin care se dă privilegiul că oricine îi poate face danii. In hrisoavele lui Dan II din 1424 August 5 [4] şi din Dumineca Floriilor [5] intitulatio are acelaşi cuprins [6] ca în hrisovul fără dată al lui Mircea destinat mânăstirii Tismana pentru confirmări şi acordări de noui donaţii şi aflat în fotografie la Academia Română, Fotografii XX—13. Iar în cele două hrisoave ale lui Alexandru Aldea [7] cuprinsul formulelor este următorul: въ Христа Бога благовѣрныи и благочестивыи и христолюбивыи и Богѡпомазанныи Iѡ Александръ воевода и господинъ, милостыѫ божїеѫ и божїем благим произволенїем ѡбладаѫщꙋ ми и господствꙋѫщꙋ ми въсеи земи Оуггровлахїискои [8], în hrisovul din 1431

[1] Atributul nu apare apoi decât în hrisovul lui Mihai I fără dată prin care scuteşte de vamă trăsurile mănăstirii Cozia, editat ca al lui Radu Negru de B. Petriceicu Hasdeu în *Etymologicum magnum Romaniae*, IV (1898), p. CCLXI—CCLXII; în hrisovul din 1428 Sept. 10, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; în cel din 1430 Sept. 16, editat de Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 15; în hrisovul lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie, inedit, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică şi în cele externe editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 7, 10, 18 şi 20 cât şi în scrisoarea externă, *ibidem*, No. 5. După 1456 termenul велики reapare în intitulatio actelor muntene dar într'o altă ipostază, adeseori e велики воевода tatăl emitentului niciodată însă emitentul. Cf. în acest sens lucrarea de faţă, p. 86 şi 87.

[2] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Ioan Mihail voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[3] Inedit, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[4] În original *ibidem*.

[5] Editat de Alex. Ştefulescu în *Istoria Târgu-Jiului*, Târgul-Jiului, 1906, p. 333—334.

[6] Exceptând numele ţării care e în forma adjectivală Ѹггровлахїиска şi prezenţa lui Iѡан în loc de Iѡ, dar aceasta din urmă numai în actul din Dumineca Floriilor.

[7] Editate de St. Nicolaescu în *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, cf. extrasul din *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, XVI, 1922, p. 20—21 şi p. 42—44.

[8] În traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi unsul lui Dumnezeu Io Alexandru voevod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi din bună voia lui Dumnezeu oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei.

Noemvrie 17 și азь вь Христа Бога благочистивыи и христолюбивы и самодрьжавны воевода и господинь вь всеи земли Ѹггровлахїискои Іѡ Алеѯандрь[1], în hrisovul din 1436 Iunie 25.

Deci în hrisoavele pomenite până acum se vede că intitulatio este compusă dintr'o serie de elemente de ordin religios care de obicei preced numele domnului, între care și formula devoțiunii, după care urmează numele emitentului precedat de titlul *Io* și urmat de cel de *voevod*, formula încheindu-se prin calitatea emitentului prezentată într'o formă redusă, simplă: *domn a toată țara Ungrovlahiei.*

Incepând însă cu actul lui Mircea din 1406 indictionul 15 formula își schimbă compoziția și aceasta în ceea ce privește numărul termenilor care designă calitățile emitentului. Domnul nu e numai *al țării Ungrovlahiei* ci și *al părților de peste munți* — al Transalpiniei, e și *duce al Amlașului și Făgărașului,* etc. Deci pe scurt formula devine desvoltată în ceea ce privește calitatea emitentului. Așa în actul pomenit mai sus — din 1406 indictionul 15 — intitulatio are acest cuprins: азь Іѡ Мирча великыи воевода и самодрьжавныи господинь вьсеи земи Ѹггровлахїискои и Запланинскым, еще же и кь Татарским странам и Амлашѹ и Фаграшѹ херцег и Сѣверинскомѹ банствѹ господинь и ѡба пола по вьсемѹ Подѹнавїоу даже и до Великаго Мѡрѣ и Дрьстрѹ градѹ самодержец[2]. Aceeași formulă desvoltată — cu lipsa însă a unora dintre termenii prenzeți în actul din 1406 indictionul 15 — prezintă și hrisovul din 1409 Mai 11[3] (азь иже вь Христа Бога благовѣрныи и христолюбивыи и самодрьжавныи Іѡ Мирча великыи воевода и господинь, милостїѫ божїѫ и божїемь дарѡванїемь ѡбладающоу ми и господствоующѹ ми вьсеи земи Оуггровлахїискои и Запланинскым странам и ѡба пола по вьсемѹ Подоунавїоу даже и до Великаго Морѣ и Дрьстрѹ градѹ владалец)[4]. Și

[1] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecinstitorul și de Hristos iubitorul și de sine stăpânitorul voevod și domn în toată țara Ungrovlahiei, Io Alexandru.

[2] În traducere: Eu Io Mircea marele voevod și de sine stăpânitor domn a toată țara Ungrovlahiei și a Transalpiniei, încă și spre părțile tătărăști și duce al Amlașului și Făgărașului și domn al Banatului de Severin și pe amândouă laturile ale întregei Podunavii chiar și până la Marea cea mai mare și de sine stăpânitor al cetății Durostor.

[3] Editat de Miletič și Agura în *op. cit.*, sub No. 4, aici și o planșă fotografică (No. 2 dela sfârșitul lucrării).

[4] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și de Hristos iubitorul și de sine stăpânitorul Io Mircea marele voevod și domn, din mila lui Dumnezeu și prin darul lui Dumnezeu oblăduind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și a părților transalpinice și pe amândouă laturile ale întregei Podunavii chiar și până la marea cea Mare și al cetății Durostor stăpânitor.

tot o formulă desvoltată prezintă următoarele hrisoave ale lui Mircea cel Bătrân: 1415 Iunie 10 [1]; fără dată pentru ocina Mociurița [2], în acesta lipsesc însă Transalpinia și Podunavi ι, iar numele țării (Ungrovlahia) este redat într'o grafie până acum necunoscută (**къ Христа Бога благовѣрным и христолюбивыи великыи и самодръжавныи господинь Iω Мирчѣ воевода, милостиѧ божїеѧ н божиемъ дарованїемъ ѡбладаѧи и господствоуѧи въсеи земли Оуггровлашкои, Запланинскымъ странам и въсемоу Подоунавїю**) [3]; hrisovul fără dată prin care se dăruesc m^n stirii Cozia niște bălți cu pește pe Dunăre [4]; hrisovul fără dată prin care se scutesc de vamă două trăsuri ale aceleiași mânăstiri [5] și hrisovul cu același obiect al lui Mihai I [6].

Trecând mai departe cu studiul formulei intitulatio din actele voievozilor munteni constatăm următoarele: aceeași formulă desvoltată în ceea ce prive,te calitățile emitentului se întâlnește apoi în toate actele interne până la anul 1451 [7], emitentul fiind domn « din mila lui

---

[1] Editat de Ioan Bogdan în *Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415* din *An. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., Seria II, XXVI (1904), p. 112—114, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, C—132.

[2] Originalul, inedit, la *Acad. Rom.*, Documente, XX—155.

[3] În traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și de Hristos iubitorul marele și de sine stăpânitorul domn Io Mircea voevod din mila lui Dumnezeu și prin darul lui Dumnezeu oblăduind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei, a părților transalpine și a întregei Podunavii.

[4] Editat de Miletič și Agura în *op. cit.*, sub No. 1, cu multe greșeli între altele și numele mânăstirii Cucet în loc de Nucet.

[5] *Ibidem*, sub No. 2.

[6] Editat ca al lui Radu Negru de B. Petriceicu Hasdeu în *op. cit.*, IV (1898), p. CCLXI—CCLXII.

[7] Cf. în acest sens următoarele acte: 1428 Sept. 10, inedit; 1430 Sept. 16, editat de Al. Ștefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 15—16; 1 Decemvrie al lui Dan II, editat de Henri Stahl și Damian P. Bogdan în *op. cit.*, p. 123—125; 1437 Aug. 1, 1437 Aug. 13—editat de Miletič și Agura în *op. cit.*, sub No. 6; 1437 Aug. 23: 1439 Aug. 2, 1441 Mai 14, 1441 Iunie 30 — editat de Venelin în Влахоболгарскія или дакослвянскія граматы (Documente vlaho-bulgare sau daco-slave), Petersburg, 1840, p. 86—89 cu я și у rusesc în loc de ѧ și ȣ, ъ la sfârșitul tuturor cuvintelor deci și la cele care prin suprapunere au eliminat această vocală, ca de altfel caracteristica întregei ediții a lui Venelin și 1445 August 7 — în copie slavă la *Acad. Rom.*, ms. 5236, filele 45—48 unde apare din nou forma substantivală Ȣгровлахїа. Cf. originalele pomenitelor acte la Arhivele Statului București, secția istorică, exceptând actul din 1 Decemvrie care e proprietatea d-rului G. Severeanu și e expus în Muzeul municipiului București și cel din 1445 Aug. 7 despre care Ioan Bogdan spune că se află în proprietatea profesorului Șapcaliu din Câmpulung-Muscel.

Dumnezeu [1], a toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor transalpine [2]» de asemeni şi «duce al Amlaşului şi Făgăraşului [3]» Şi din acest punct de vedere. menţionăm formula din hrisovul cu data: 1437 August 1, unde cuprinsul acesteia este următorul: азъ иже въ Христа благовѣрны и благочьстивы и христолюбивы Їѡ Влад воевода и господинъ въсеи земли Ѹггровлахїискои и Запланинским, Ямлашѹ и Фаграшѹ херцег [4].

Incepând însă cu anul 1451 compoziţia desvoltată a formulei intitulatio, având între calităţile emitentului *toată ţara Ungrovlahiei, părţile transalpine* [5] şi *ducatele de Amlaş şi Făgăraş* [6] se fixează în hrisoavele solemne [7], iar în hrisoavele cu caracter simplu intră în uz o formulă simplă stilizată după formula cu acelaşi caracter, în ceea ce priveşte calitatea emitentului, din cele mai vechi acte. Aşa în hrisovul solemn din 1451 August 5 formula are acest cuprins: въ Христа Бога благовѣрны и благочестивы и христолюбивы Їѡ Владислав воевода и господинъ, милостїѧ божїеѧ и божїем дарованїемь ѡбладаѫщоу ми

[1] Uneori, dar aceasta destul de rar, formula devoţiunii lipseşte, cf. în acest sens hrisovul de mai sus din 1437 August 1 şi hrisoavele din 1440 Septemvrie 16 şi 1441 Mai 14, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[2] Exceptând hrisoavele din 1437 Aug. 13 şi 1437 Aug. 23, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, în cari *Transalpinia* lipseşte.

[3] În hrisovul lui Vlad Dracul din 1441 Iunie 30 — editat de Venelin în *op. cit.*, p. 86—89 după părţile transalpine (запланински страны) apare un nou element necunoscut până acum: въсем прѣдѣлом = a întregului Predeal. Iar în hrisovul aceluiaşi domn — Vlad Dracul — din 1440, Septemvrie 16 — în original la Arhivele Statului Bucureşti termenul запланински страны este înlocuit prin ѹгръске стране, nou în acest hrisov e şi menţiunea «până la marea cea mare» (азъ иже въ Христа благовѣрны и благочестивы и христолюбивы и Богомь помазанны самодръжавны Їѡ Влад воивода и господинъ въсеи земли Ѹгровлахїискои и даже до Великаго Мора, ѡбладѹещи и на Ѹгрьское стране, ѡбдржже Ямлашѹ и Фагарашѹ херцегъ = Eu cel întru Hristos binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi unsul lui Dumnezeu şi de sine stăpânitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei şi oblăduind chiar până la marea cea mare şi stăpânind şi în partea ungurească, duce al Amlaşului şi Făgăraşului).

[4] În traducere: Eu cel întru Hristos binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei şi a Transalpiniei, duce al Amlaşului şi Făgăraşului.

[5] În hrisoavele din 1451 August 5 şi 1453 August 2 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, запланински страны lipseşte.

[6] În hrisoavele din 1451 August 7 — aici şi Баграш în loc de Фаграш — şi 1452 Ianuarie 2, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, între calităţile emitentului apare din nou вьс Прѣдѣл.

[7] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele din 1451 August 5, 1451 August 7 şi 1453 August 2 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică şi 1452 August 5 — în copie slavă la Acad. Rom., ms. 5236, f. 54—56.

и господствоужщу ми въ всеи земли Оуггровлахїискыи и Запланинскым странам Амлашу и Фагарашу херцег [1], iar în hrisovul simplu din 1451 Martie 28 [2] cuprinsul e următorul: Іѡ Владислав воевода и господинь въсеи земли Ѹггровлахїи [3].

Totuşi nici la această dată — 1451 — cuprinsul formulei intitulatio nu este definitiv fixat, căci începând cu anul 1456 un nou element începe să apară în acte şi acesta e precizarea filiaţiunii emitentului [4] (de pildă, синь великаго Влада воевода), care şi fixează definitiv caracterul formulei în actele muntene păstrând însă diferenţierea dela 1451 dintre actele solemne şi cele simple. Aşa în hrisovul simplu al lui Vladislav II din 1456 Aprilie 15 [5] formula are acest cuprins: милостїом божїωм Іѡ Владїслав воивода и господинь въсеи земли Оугровлахїискои [6], синь Дана великаго [7] воиводе [8], iar în hrisovu

[1] In traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul Io Vladislav voevod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi darul lui Dumnezeu oblăduind şi domnind în toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor transalpine, duce al Amlaşului şi Făgăraşului.

[2] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[3] În traducere: Io Vladislav voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[4] Elementul precizării filiaţiunii emitentului lipseşte în unele acte dar această lipsă se constată numai în hrisoavele simple, cf. în acest sens actele dela *Acad. Rom.*, Documente, XL—7 şi CLXX—4 cât şi actele din 1477 Iunie 30; 1479 Noemvrie 17 — editat de Al. Ştefulescu în *Mănăstirea Tismana*, 1909, p. 191 cu indicaţia (din nota 1) greşită că originalul se află la Acad. Rom., pach. XI, doc. 255; 1503 Aprilie 18 — editat, idem *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 53—54 şi 1505 Martie 27, toate în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[5] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[6] În actele din 1479 Noemvrie 17 şi 1494 Aprilie 1 — în original *ibidem* calitatea emitentului este exprimată numai prin господинь (милостїωм божїωм Іѡ Младї Басараб воев҇да и господинь = Din mila lui Dumnezeu Io Basarab cel Tânăr voevod şi domn, în actul din 1479 Noemvrie 17) iar în actul din 1490 Ianuarie 7 — editat de B. Petriceicu Hasdeu în *Archiva istorică a României*, I, 1, p. 66 — calitatea emitentului este absentă (милостиωм божиωм Іѡ Влад воевода, синь Влада великаго воеводѣ = Din mila lui Dumnezeu Io Vlad voevod, feciorul lui Vlad marele voevod).

[7] Atributul велики este cel mai frecvent şi numai rareori este înlocuit prin стари (cf. în acest sens actul din 1472 Iulie 28, la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 75—76), amplificat cu добри care însă îl precede (cf. în acest sens actele din 1495 Ianuarie 4 — în original *ibidem*, Documente, XX—94; 1505 Iunie 21 — editat de Ştefulescu în *op. cit.*, p. 57—58 şi 1505 Iulie 2 — editat de Miletić şi Agura în *op. cit.*, sub No. 29), cu прѣдобри (în actele dela *Acad. Rom.*, Documente, XX—173 şi CVIII—68) şi покоини (în actul din 1500 Mai 30, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică).

[8] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Vladislav voivod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul lui Dan mare voivod.

solemn al lui Vlad Ţepeş din 1461 Fevruarie 10[1] cuprinsul e următorul: милостїѧ божїеѧ Іѡ Влад воевода и господинь, синь великога[2] Влада воевѡдѣ, ѡбладающꙋ ми и господствꙋющꙋ ми въсеи земли Оугровлахїискои и Запланинскым странам[3], Амлашоу и Фаграшоу херцег[4] Şi acestea sunt apoi elementele care se fixează definitiv în intitulatio actelor slavo-muntene interne[5].

---

[1] În copie slavă la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 64—65.

[2] Atributul велики este cel mai frecvent şi numai rareori este înlocuit prin стари (cf. actul din 1457 Aprilie 16, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică), prin добри (cf. hrisovul din 1496, August 1, editat de Miletić şi Agura în *op. cit.*, sub No. 20) dar şi amplificat prin добри (cf. în acest sens hrisovul din 1496, Aprilie 14, inedit, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică .

[3] În hrisoavele din 1459 Septemvrie 20 (în original la *Acad. Rom.*, Documente, LXX—2) şi 1464 Iulie 10 (în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică) acest element lipseşte iar în hrisovul din 1493 Iunie 16 (originalul *ibidem*) devine запланински Прѣдел (Predealul transalpin).

[4] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Vlad voevod şi domn, feciorul marelui Vlad voevod, oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor Transalpiniei, duce al Amlaşului şi Făgăraşului.

[5] Sunt însă câteva hrisoave solemne — în totul cinci — destinate toate unor mânăstiri în care intitulatio se prezintă în ceea ce priveşte calităţile emitentului exact ca în hrisoavele simple. Menţionăm în acest sens hrisovul lui Vlad Ţepeş din 1457 Aprilie 16 (азь благоверныи и благочестивыи и христолюбивыи Іѡ Влад воевода и господинь въсеи земли Оугровлахїскои, синь стараго Влада воевода = Eu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul bătrânului Vlad voevod ; al lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 1 (азь благовѣрныи и христолюбивыи и самодрьжавныи Іѡ Влад воевода и господинъ въсеи земли Ꙋгровлахїискои, синь великаго Влада воеводе = Eu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul marelui Vlad voevod) ; hrisovul lui Radu cel Mare din 1496 Aprilie 14 (въ Христа Бога благовѣрныи и христолюбивыи Іѡ Радꙋл воевода и господинь, синь добраго и великаго Влада воеводе, милостїею божїю съдрьжещꙋ ми и ѡбладающꙋ ми въсею землею Ꙋгровлахїискои = Intru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul Io Radu voevod şi domn, feciorul bunului şi marelui Vlad voevod, din mila lui Dumnezeu ţinând şi oblăduind toată ţara Ungrovlahiei) şi hrisovul aceluiaşi din 1496 August 1 (въ Христа Бога благовѣрныи и благочистиви и христолюбивы Іѡ Радꙋл воивода, синь добраго Влада воиводе, милостїю божїю съдрьжещꙋ ми и ѡбладающꙋ ми въсеи земли Ꙋгровлахїискои) iar hrisovul aceluiaşi domn dar din 1501 Mai 23 — editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 25, are de asemeni o formulă simplă însă cu totul necunoscută hrisoavelor de până acum (азь оубо раб владики моего Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа нарицаемїи Іѡ Радꙋл воивода, божїею милостию господинъ въсеи земли Оугровлахїискои = Deci eu robul stăpânului meu Domnului Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Isus Hristos numit Io Radul voivod, din mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ungrovlahiei) — toate aceste acte în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică. E de remarcat că hrisovul simplu al lui Radu cel Mare din 1497 Noemvrie 10 — în

In scrisoarea cu caracter executoriu a lui Mircea cel Bătrân [1] intitulatio prezintă acelaşi caracter în ceea ce priveşte calitatea emitentului ca în hrisovul lui Vladislav I, Dan I şi câteva hrisoave dela Mircea (Iѡ Мирча великын кwеkwда и самодрьжавныи господинь вьсеи земли Оуггровлахїискои. [2], iar în scrisoarea cu acelaşi caracter a lui Radu cel Mare [3] formula este aceeaşi ca în unele hrisoave simple emanate dela acelaş domn [4] însă calitatea emitentului este exprimată numai prin господинь (милостиѡм божиѡм Iѡ Радꙋл воивода и господинь) [5].

In actele externe, destinate Braşovenilor, formula păstrează în genere acelaş caracter ca şi în actele interne. Aşa în hrisovul lui Mircea din 1413 August 6 [6], ale lui Dan II din (1424) Noemvrie 10 [7] şi 1431 Ianuarie 30 [8] şi al lui Vlad Dracul din 1437 Aprilie 8 [9] formula se prezintă desvoltată în ceea ce priveşte calităţile emitentului. Mai mult, chiar elementele şi dispoziţia lor este aceeaşi ca în actele interne cu acelaşi caracter. Hrisoavele din 1420 Octomvrie 23 [10] şi 1421 Noemvrie 21 [11] prezintă formula intitulatio simplă în ceea ce priveşte calitatea emitentului, exact aceeaşi ca în actele interne cu acelaşi caracter.

Nu însă acelaşi lucru se poate spune despre intitulatio poruncilor şi scrisorilor adresate sau cari privesc pe Braşoveni. Aşa în documentele mai vechi de această natură, ale lui Mihai I [12], formula este alcătuită din titlul, numele şi calitatea emitentului — aceasta din urmă

---

original *ibidem* — are exact aceiaşi formulă ca şi hrisoavele pomenite mai sus (иже въ Христа Бога благовѣрнии и христѡлюбивии и самодръжавнии Iѡ Радꙋл воивода, милостию божїю господинь въсои землы Ѹггровлахїискои, синъ добраго и великаго Влада воивода = Cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Io Radu voivod, din mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul bunului şi marelui Vlad voevod). Deci încă o dovadă că din punct de vedere strict diplomatic hrisoavele muntene nu se pot diviza în două categorii: hrisoavele propriu zise şi hrisoavele porunci.

[1] Editată de Venelin în *op. cit.*, p. 26—27 şi de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 13—14.

[2] În traducere: Io Mircea mare voevod şi de sine stăpânitor domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[3] În original la Arhivele Statului Bucureşti, cf. lucrarea de faţă, *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 235.

[4] Şi anume cele din 1479 Noemvrie 17 şi 1494 Aprilie 11, în original, *ibidem*.

[5] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Radu voivod şi domn.

[6] Editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3.

[7] *Ibidem*, No. 14.

[8] *Ibidem*, No. 18.

[9] *Ibidem*, No. 54.

[10] *Ibidem*, No. 10.

[11] *Ibidem*, No. 7.

[12] *Ibidem*, No. 4. şi 5.

exprimată însă numai prin господинь (Іωань Михаил воевода и господинь[1] sau Іω Михаил великїи воевода и господинь)[2]. Incepând însă cu documentele lui Radu Prasnaglava în calitatea emitentului apare şi *toată ţara Ungrovlahiei* (Іωанъ Радул воевода и господинъ въсеи земли Ѹггровлахїискои)[3]. Trecând la documentele — scrisorile şi poruncile — lui Dan II şi cele următoare[4], inclusiv ale lui Radu cel Mare constatăm prezenţa atât a compoziţiei simple a formulei[5] din cele două documente, pomenite mai sus, ale lui Mihai[6] cât şi compoziţia simplă a formulei din documentele cu acelaşi caracter ale lui Radu Prasnaglava[7]. Incepând cu scrisoarea din 8 Fevruarie a lui Laiotă Basarab[8] începe să apară şi formula devoţiunei (милостїωм божїωм Іω Басараба воевода и господинь въсеи земли Ѹггровлахїискои)[9], utilizarea ei nefiind curentă[10] dar totuşi destul de deasă. In

---

[1] În traducere: Ioan Mihai voevod şi domn.

[2] În traducere: Io Mihai mare voevod şi domn. Cf. aceeaşi compoziţie şi în documentul lui Radu Prasnaglava, *ibidem*, No. 6.

[3] În traducere: Ioan Radul voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Cf. în acest sens actul editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 8, în cel de sub No. 9 al aceluiaşi domn apare în plus велики şi самодръжавни.

[4] E de remarcat că în documentele lui Alexandru Aldea (editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 21—24), apare pentru prima oară precizarea filiaţiunei emitentului — deci cu mult mai înainte ca în actele interne — şi prezenţa acestui element se explică de sigur prin tendinţa lui Aldea de a înlătura contestaţiile ce s'au ridicat împotriva descendenţii lui din Mircea cel Bătrân. Vedem deci un fapt istoric prea bine confirmat printr'un element diplomatic.

[5] Exceptând documentele editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 73 şi 109 în cari intitulatio lipseşte.

[6] Cf. în acest sens documentele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 15, 16, 24, 29—31, 34—53, 56—64, 68, 69, 72, 77, 79, 81, 82, 86, 89, 90, 94, 96—99, 101, 103—106, 112, 113, 119, 122—125, 127—139, 141, 142, 146, 150—154, 157, 158, 162—165, 167—173, 175—185, 190, 195—197, 199, 200, 203, 207, 208, 211, 214—216 şi 219.

[7] *Ibidem*, No. 11—13, 17, 20—23, 25—27, 32, 33, 55, 65—67, 70, 71, 78, 80, 83—85, 87, 88, 91—93, 95, 100, 102, 107, 110, 111, 114—118, 120, 121, 126, 140, 143—145, 148, 149, 155—161, 166, 175, 186, 187, 189, 191—194, 198, 201, 202, 204—206, 209, 210, 213, 217, 218 şi 220. În documentele lui Radu cel Mare — *ibidem* No. 187 şi 198 — calitatea земл҄ѣ Ѹггровлахїиска este înlocuită prin земл҄ѣ Влашка, iar în documentele aceluiaşi domn — *ibidem*, No. 217 şi 218—calitatea emitentului e господинь Влашки = domn român.

[8] *Ibidem*, No. 85.

[9] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Basarab voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[10] Lipseşte de pildă în documentele editate de Gr. Tocilescu sub No. 89, 90, 94, 95, 98, 101, 103—105, 123, 127, 128, 130, 134, 135, 139, 144, 150, 153, 157, 162, 167, 168, 170—173, 176, 180—182, 197, 199.

documentul din 13 Martie a lui Basarab cel Tânăr apare din nou [1] elementul precizării filiațiunii emitentului, dar documentul în chestiune e interesant și prin ansamblul formulei, care e o reproducere după unele hrisoave interne [2] (чже и въ Христа Бога благовѣрна, христолюбики и самодръжакни и ѡбладажщѹ и господствѹжщѹ. Іѡанѹ Басараба воида [3], си чь Басараба коевода, господинь въсеи земли Ѹгрѡвлахинскои) [4].

In hrisovul lui Mircea din 1403 (Septemvrie 23) intitulatio are următorul cuprins: мы Иван Мирча, божьѣ милости коевода, великыи господарь земле Бесарабьскоѣ [5]. In hrisovul aceluiași domn, fără dată, destinat negustorilor Lioveni [6], cât și în acel al lui Vlad Dracul din 1438 Septemvrie 8 [7] — destinat acelorași negustori [8] formula prezintă același caracter ca în actele interne — în hrisovul lui Mircea formula fiind desvoltată în ceea ce privește calitățile emitentului. In hrisovul lui Alexandru Aldea din 1433 Fevruarie 9, destinat mânăstirei Zograf [9], cuprinsul formulei este același ca în actele interne ale aceluiași domn (азъ иже къ Христа Бога благовѣрныи и благочестикыи и христолюбивыи и самодръжавныи господинь, милостыю божїю и божїемъ милосердїемъ Іѡаннъ Алеѯандра коевода, господствѹжщѹ ми и обладажщѹ ми късеи земли Ѹггроклахїнскои) [10]. In

[1] Prima oară elementul precizării filiaţiunii emitentului apare în documentele lui Alexandru Aldea, cf. lucrarea de faţă, p. 89, nota 4.

[2] Şi anume după cele din 1457 Aprilie 16, 1483 Iunie 1, 1496 Aprilie 14 şi 1496 August 1, cf. cuprinsul formulei în aceste hrisoave, lucrarea de faţă, p. 87, nota 5.

[3] De sigur o influenţă ungurească.

[4] În traducere: Cel şi întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul, de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul şi oblăduind şi domnind Ioan Basarab voevod, feciorul lui Basarab voevod, domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[5] În traducere: Noi Ioan Mircea, din mila lui Dumnezeu mare voevod, domn al ţării Basarabiei.

[6] Editat de Emil Kalrzniacki în *Dokumenta moldawskie i multańskie z archiwum miasta Lwowa* (Documente moldoveneşti şi munteneşti din arhiva oraşului Liov), cf. extrasul din *Akta grodzkie i ziemskie*, VII, Lwow, 1878, p. 8—9, aici şi o planşă, litografiată după original.

[7] *Ibidem*, p. 28—29, de asemeni cu o planşă litografiată.

[8] În acest din urmă hrisov formula e reprodusă după actul intern al aceluiaşi domn, datat 1440 Septemvrie 16 — în original la Arhivele Statului Bucureşti — scris de acelaşi diac, Mihail.

[9] Editat de St. Nicolaescu în *op. cit.*, p. 32—33, după Византійскій Врѣменникъ.

[10] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul domn, din mila lui Dumnezeu şi darul lui Dumnezeu Ioan Alexandru voevod, domnind şi oblăduind peste toată ţara Ungrovlahiei.

celelalte ·hrisoave externe şi anume în cele destinate mânăstirilor dela Athos formula în ceea ce priveşte calitatea emitentului este simplă [1] dar cu un cuprins cu totul străin hrisoavelor interne solemne. Aşa în hrisovul lui Vlad Călugărul, fără dată, destinat mânăstirei Sfântului Filofteiu [2] formula are acest cuprins: **азь ѹбо иже божїею милостїю нарицаемїи господинь Блашкои земли Iw Влад воевода и сь богоданнїими ми чедїи Iw Радѹль воевода и Мирча** [3]. In hrisovul lui Radu cel Mare din 1496 August (?) 30 [4] formula prezintă următoarea înfăţişare: **азь Iw Радоѹль воивода, божїю милостїю господинь Влашки** [5] deci exact ca în documentele externe din 30 Ianuarie şi 29 Noemvrie ale aceluiaşi domn dar destinate Braşovenilor .[6] Acelaşi cuprins comportă formula şi în hrisovul din 1500 Ianuarie 31 [7]. In hrisovul aceluiaşi domn din 1502 Fevruarie 18 [8] formula are acest cuprins: **азь ѹбо милостїю божїю благочьстиви иже благочьстїю**

---

[1] Exceptând hrisovul lui Vlad Călugărul din 1487 Iunie 12, publicat în **Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастйря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона,** Kiev, 1878, sub No. 68; cele două hrisoave destinate mânăstirii Dohiar: din 1490 Martie 24 şi 1497 Martie 20 — în original la Arhivele Statului Bucureşti — cât şi hrisovul lui Basarab cel Bătrân din 1476, editat de Grigore Nandriş în *Documente slavo-române din mănăstirile muntelui Athos*, Bucureşti, 1936, sub No. 2 — unde formula are acelaşi caracter ca în majoritatea hrisoavelor interne solemne. Acelaş lucru se poate spune şi despre cele două hrisoave simple externe datate: 1492 Iunie 29 şi 1500 Ianuarie 25, publicate pe Grigorie Nandriş în *op. cit.*, sub No. 4 şi 5, în care formula are un caracter identic hrisoavelor simple interne emanate dela aceiaşi domni (însă în hrisovul din 1492 Iunie 29 lipseşte filiaţiunea emitentului).

[2] Editat de St. Nicolaescu în *Ajutoare băneşti şi danii ale domnilor români către mânăstirea Sf. Filofteiu din muntele Athos* din *Revista Arhivelor*, I (1924—1926), p. 126—129.

[3] În traducere: Eu deci cel din mila lui Dumnezeu numit domn al Ţării Româneşti Io Vlad voevod şi cu copiii mei daţi de Dumnezeu: Io Radul voevod şi Mircea.

[4] Publicat, cu multe greşeli, în **Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона,** Kiew, 1878, sub Nr. 69, noi dăm textul după fotografia originalului, aflată la *Acad. Rom.*, Fotografii de documente, XXVII—16.

[5] În traducere: Ioan Radul voivod, din mila lui Dumnezeu domn român.

[6] Editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 217 şi 218.

[7] Un clişeu pe sticlă, făcut după original, la Acad. Rom., între clişeele pe sticlă.

[8] Publicat, cu multe greşeli, în **Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона,** Kiew, 1878, sub No. 70, textul la noi e după fotografia originalului aflată la *Acad. Rom.*, Fotografii de documente, XXVII—17.

желател и христолюбивїи иже Христа насладити се желаем Іѡ Радꙋл воивода, божїемь даровайїемь въ настоѫщее време ѡбласть имѣеи Влашкои земли[1]. In scrisoarea lui Mircea cel Bătrân din 10 August, des‘inată regelui polon Vladislav Iagello[2], formula se prezintă desvoltată ca și în unele acte interne ale aceluiași domn însă denumirea elementelor componente este influențată de cancelaria destinatarului (Иван Мирча великїи воевода и самодрьжавныи господар всеи земли Басарабскои и Заполонинским сторонам и многым турским городовом господин)[3].

Locul pe care-l ocupă formula în actele voievozilor munteni este imediat după invocatio, când însă în acte apare și arenga, intitulatio vine imediat după această formulă[4].

Originea formulei. Uzul compoziției simple a formulei, așa cum apare în hrisovul lui Vladislav și în cel al lui Dan I comportă o origine bizantină prezentă la noi prin filieră sârbă[5]. Despre o filieră bulgară nu poate fi vorba întrucât în actele bulgărești[6], la baza cărora stă

---

[1] În traducere: Eu deci din mila lui Dumnezeu binecinstitorul carele doritor evlaviei și de Hristos iubitorul cel ce e doritor a se îndulci întru Hristos Ioan Radul voivod, prin darul lui Dumnezeu în vremea de acum având stăpânirea Țării Românești.

[2] În ediția lui Ivan Ohienko *op. cit.*, din *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 419—420.

[3] În traducere: Ioan Mircea marele voevod și de sine stăpânitor domn a toată țara Basarabiei și a părților Transalpiniei și domn a multor orașe turcești.

[4] Cf. în acest sens următoarele acte: al lui Mircea, destinat mânăstirii Cozia pentru trei sate de pe Dunăre, actele din 1436 Iunie 25, 1441 Iunie 30, 1457 Aprilie 16, 1464 Octomvrie 28, 1475 Iulie 15, 1489 Septemvrie 11, 1493 Iunie 14, 1494 Martie 16, 1496 Aprilie 14, 1497 Martie 23, 1498 Iulie 19, 1499 Ianuarie 25, 1500 Aprilie 26 și 1501 Mai 24 — în original la Arhivele Statului București, secția istorică, exceptând hrisoavele din 1496 August 1, editat de Miletič și Agura, *op. cit.*, sub No. 20 și 1500 Aprilie 26 — în original la Arhivele Statului București, secția istorică — unde intitulatio vine după arenga, la fel și toate hrisoavele externe solemne destinate mănăstirilor dela Athos — abatere prezentând numai hrisovul lui Alexandru Aldea din 1433 Fevruarie 9, unde a doua parte a formulei intitulatio apare după narratio. In hrisoavele lui Vladislav I și cele următoare până la 1437, destinate mănăstirii Tismana intitulatio este legată cu prepoziția conjugală понеже din narratio și care prepoziție precede formulei intitulatio. In hrisoavele care au arenga, intitulatio se leagă cu arenga fie prin сеже (cf. în acest sens hrisovul lui Mircea pentru trei sate de pe Dunăre, destinat Coziei, cele din 1489 Septemvrie 11 și 1494 Martie 16) sau нм же (cf. în acest sens hrisoavele din 1436 Iunie 25, 1441 Iunie 30, 1457 Aprilie 16 și 1464 Octomvrie 28).

[5] Cf. pentru cuprinsul formulei intitulatio în actele sârbești, St. Stanojevič, Глас српске краљевске Академије, Seria II, XCII, p. 143—162.

[6] Cf. pentru actele bulgărești, Ilinskij, *op. cit.*, și M. Lascaris, *op. cit.*

formularul hrisoavelor bizantine de după anul 1204 [1] intitulatio este cu totul necunoscută. Formula simplă din hrisoavele muntene de mai târziu, inclusiv hrisovul din 1436 Iunie 25, se explică printr'o influență din hrisoavele mai vechi și caracteristic, în acest sens, e faptul că toate hrisoavele până la 1437, destinate mânăstirii Tismana reproduc întocmai aceeași formulă simplă aflată în hrisovul lui Dan I. Formula simplă în hrisoavele din a doua jumătate a secolului XV se explică prin caracterul destinatarilor acestor acte — actele fiind destinate toate mânăstirilor — tradiția joacă în acest caz rolul preponderent, formula reproducându-se, cu mici schimbări numai, din actele mai vechi ce se păstrau în arhiva mânăstirii și care acte vechi erau prezentate domnilor următori pentru înnoirea privilegiilor. Tot așa și formula simplă din hrisovul lui Radu cel Mare, datat 1501 Mai 23 [2] se explică prin spiritul de creație al diacului scriitor al actului, dar și prin rolul pe care reprezentantul mânăstirii Cozia l-a jucat la redactarea actului.

Cât despre formula desvoltată, aceasta are o altă explicație. Spiritul occidental se întărește la noi, domnii munteni intră în legături din ce în ce mai trainice cu Apusul și acest Apus caută să pătrundă și în viața de stat ca atare și în cancelaria țării. Și din acest punct de vedere se evidențiază Sârbii și Ungurii. Așa fiind, cancelariile: sârbă și ungară își vor strecura unele dintre elementele componente ale formularului actelor în cancelaria voievozilor munteni. Și uzul formulei desvoltate din actele muntene se poate explica prin aceste două influențe. In ceea ce privește originea formulei în actele externe aici joacă un rol preponderent influența destinatarilor. Așa în hrisovul din 1403 (Septemvrie 23) și scrisoarea din 10 August, ale lui Mircea

[1] Hrisoavele bizantine de după 1204 din cauza marilor evenimente care au loc în Bizanț își simplifică formularul (cel de până la 1204 este alcătuit din invocatio verbalis (trinitatis), intitulatio, adresse — de ordin general, — arenga— amănunțită, narratio, dispositio (în care se enumără impozitele și funcționarii împăratului față de care destinatarul devine imun), pöena materialis, datum (alcătuită din lună, indiction și anul dela creare — scrise în cuvinte nu în cifre), corroboratio, legimus și semnătura autografă a împăratului) și au ca formule diplomatice: invocatio symbolica, arenga, narratio, dispositio și datum. Iar particularitatea de seamă a acestor hrisoave (χρυσόβουλλος λογος) o formează bula de aur — de unde și numele actului — care este atârnată de act prin fășii de mătase roșie, bulă ce se păstrează până la căderea imperiului. Cf. Franz Dölger, *Der Kodikellos des Christodulos in Palermo*, extrasul din *Archiv für Urkundenforschung*, 11 (1929), p. 37—38; idem, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, München, 1931, introducere și Michel Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, extrasul din *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 5—6.

[2] Cf. pentru cuprinsul acestei formule, lucrarea de față, p. 87, nota 5.

cel Bătrân rolul destinatarului e vădit [1], acelaşi lucru şi în hrisoavele solemne destinate mânăstirilor dela Athos în care se vede că destinatarii nu prea ţineau seama de formula intitulatio şi ca atare aceasta se redacta într'o formă cât se poate de simplă, fiind copleşită de arenga [2]. Nu însă acelaşi lucru se poate spune despre hrisoavele destinate Braşovenilor, hrisovul fără dată al lui Mircea cel Bătrân destinat negustorilor lipoveni, hrisovul lui Vlad Dracul cu acelaşi obiect şi despre cele două hrisoave simple destinate mânăstirilor dela Athos [3], în care formula e aceeaşi ca în actele interne. Formula simplă de tot din poruncile şi scrisorile adresate Braşovenilor este reprodusă fie după hrisoavele simple interne [4], fie redactată în grabă de diacul scriitor [5], iar mai târziu copiată după un şablon existent în cancelaria voievodală. Caracterul simplisim al formulei se explică şi prin natura documentelor

---

[1] Amândouă aceste documente sunt scrise de persoane cu totul străine cancelariei muntene. Aşa actul din 1403 (Septemvrie 23) este scris de un diac eşit de curând din şcoala cancelariei marelui ducat lituan, iar scrisoarea din 10 August e scrisă de un diac moldovenesc (cf. şi Damian P. Bogdan, *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 417). Aceştia transformă elementul muntean Iѡ, pe care diacul actului din 1403 (Septemvrie 23) îl cunoaşte dela scribul lui Mircea care schiţează monograma actului, — scrisă după ce textul actului fusese scris — iar cel al scrisorii din 10 August îl cunoştea din cancelaria moldovenească (cf. asupra lui Io în cancelaria moldovenească, Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 43, nota 1) în Иван. În ceea ce priveşte denumirea Бесарабьска земл'ѣ folosit în loc de земл'ѣ Ѹгровлахїнска, cei doi dieci cunoşteau acest termen din diploma latină din 1396 a lui Vlad pretendentul, prin care acesta se declară vasal regelui polon (cf. textul la Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 374—375). De altfel termenul Бесарабска земл'ѣ = ţara Basarabilor, era numele ce se dădea de către străini ţării Româneşti şi aceasta după numele dinastiei conducătoare. In actele sârbeşti încă din prima jumătate a secolului XIV este amintită această denumire (cf. în acest sens actul din 1349 Septemvrie 20 a lui Ştefan Uroş — Басарабиноу землю — la Stojan Novacovič, Законски споменици српских дрьжава средньего века (Documentele juridice ale statelor sârbeşti din evul mediu), Belgrad, 1912, p. 169—172) iar cronicele sârbeşti pomenind la 1330 de ostaşii munteni îi numesc Basarabi—Басарабы (cf. Liub. Stojanovič, Стари српски родослови и летописеци (Vechile genealogii şi cronici sârbeşti) extrasul din Сборник за историју, језик и кньижевност српског народа, seria I, XVI, Belgrad 1927, cap. 129.

[2] Şi e logic să fie aşa dat fiindcă e epoca de dominaţie a spiritului religios.

[3] Editate de Grigori Nandriş în *op. cit.*, sub No. 4 şi 5, pentru caracterul formei din aceste două hrisoave vezi mai înainte, p. 91, nota 1.

[4] Dar aceasta numai după 1451 căci până la această dată nu exista o deosebire între intitulatio hrisoavelor solemne şi celor simple.

[5] Şi aceasta de sigur înainte de 1451, formula în acest sens influenţând şi câteva hrisoave interne simple, cf. în acest sens actele din 1479 Noemvrie 17 şi 1494 Aprilie 1, vezi asupra lor lucrarea de faţă, p. 86, nota 6.

în chestiune — misive şi porunci ale voievozilor adresate organelor lor vamale sau cărţi însoţitoare ale solilor lor către Braşoveni.

Originea elementelor care compun intitulatio. Insă în ceea ce priveşte originea formulei trebue făcută o deosebire între formula în sine luată în ansamblu şi elementele care o compun. Faptul că am împrumutat uzul compoziţiei formulei intitulatio din hrisoavele bizantine sau din diplomele apusene nu este o dovadă că şi elementele care compun formula comportă aceeaşi origine[1]. Aşa elementele вь Христа Бога благовѣрныи, благочестивыи, самодержавныи şi аз sunt un produs de origine bizantină, prezenţa lor în diplomatica munteană datorindu-se diplomaticei sârbeşti. Nu însă acelaşi lucru se poate spune despre Запланински care comportă o influenţă occidentală, filiera prin care ne-a venit acest element fiind cancelaria latino-ungară a regilor unguri. Tot aşa elementul воевода care la origine e slav.

Am văzut mai înainte[2] că diplomatica slavo-munteană a suportat în trecut influenţa cancelariilor sud-slave: bulgară şi sârbă şi a cancelariilor: bizantină şi ungaro-latină. Aşa fiind vom conchide, în cele ce urmează, că elementele вь Христа Бога благовѣрныи, благочестивыи, христолюбивыи, самодрьжавныи, вьса Ѹггровлахїа i Iѡ sunt de origine bizantină. Insă pe când elementele de ordin religios — pomenite mai sus — ne-au venit din Bizanţ, se pare, prin cancelaria sârbească, cel de вьса Ѹггровлахїа deşi atestă aceeaşi origine însă prezenţa lui în cancelaria munteană se datoreşte bisericii Ţării Româneşti. Astfel Patriarhia din Constantinopol aprobând crearea unei mitropolii ortodoxe în Ţara Românească o denumeşte mitropolia Ungrovlahiei[3] adică a Vlahiei de lângă Ungaria — şi această denumire e dată de sigur pentru a deosebi Ţara Românească de Moldova[4]. Din

---

[1] Şi această axiomă a fost bine definită într'o altă ordine de idei, de profesorul C. C. Giurescu, cf. în acest sens lucrarea domniei sale, *Noui contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV* şi *XV*, Bucureşti, 1925, p. 56.

[2] Lucrarea de faţă, *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 256.

[3] Cf. în acest sens actul sinodal din 1359 Mai şi scrisoarea patriarhală cu aceeaşi dată, publicate de Fr. Miklosich şi Jos. Müller în *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, Viena, 1860, p. 383—385 şi p. 386—388 şi la noi reproduse de N. Iorga în Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 1, Bucureşti, 1915, No. III şi IV.

[4] Acesteia din urmă spunându-i-se mai întâiu *Μαυροβλαχία* = Maurovlahia, poate după denumirea Maurocastron = Cetatea Albă, vechiu castel bizantin, după cum afirmă cu siguranţă profesorul Iorga în *op. cit.*, p. 19, nota 2. (Cf. pentru denumirea «Maurovlahia» actele publicate de Miklosich şi Müller în *op. cit.*, II, p. 165—170, 171—172, 174—176, 177—180, 206—209, 213, 215 şi 223). Alături de Maurovlahia i se mai spune Moldovei şi Rosovlahia (*'Ρωσοβλαχία*) = adică Vlahia de lângă Rusia (*ibidem*, II, p. 241—243, 243—244, 245—246) iar după 1401 şi Moldovlahia (*ibidem*, II, p. 528—530, 530—533).

biserica Ţării Româneşti denumirea a trecut apoi în actele cancelariei domneşti unde printr'o influentă sârbească elementul se amplifică devenind mai întâiu въса земле Ѹгровлахїа [1] iar mai apoi въса земле Ѹгровлахїиска — deci forma substantivală este exprimată adjectival exact ca şi calitatea emitentului actelor sârbeşti [2]. Tot o origine bizantină comportă şi Iѡ [3] însă pe când mai sus filiera e biserica ţării aici e mai mult decât probabilă filiera diplomaticei bulgare unde termenul apare în subscriptio, pentru prima oară, la 1342 [4].

In ceea ce priveşte influenţa apuseană aceasta s'a manifestat prin adopţiunea formulei devoţiunii — милость божїа [5], care e traducerea formulei latineşti: *Dei gratia,* filiera fiind cancelaria sârbă, unde termenul se întâlneşte destul de des [6]. Aceeaşi influenţă apuseană comportă şi elementele: Запланинскы страны, херцег pentru Amlaş şi Făgăraş şi Сѣвѣринско банство fiind de influenţă ungaro-latină. Aşa Запланинскы страны e traducerea denumirii latine *transalpinus* — însă bine înţeles cu significaţia deosebită de a cancelariei latino-ungare, căci în diplomatica ungaro-latină elementul *transalpinus* designa Ţara Românească iar între calităţile domnului muntean el însemna

---

[1] Bine înţeles însă în cazul genetiv singular: вьсеи земли Ѹгровлахїи.

[2] краль вьсе српскиie земле ... etc., cf. în acest sens actele menţionate de St. Stanojević în *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академije, Seria II, XCII, p. 143—156.

[3] Acest element care nu este nimic altceva decât o prescurtare paleografică a numelui Iѡан — şi dovada o găsim în vechile texte slave bisericeşti care scriu numele evanghelistului Iѡан prin Iѡ, aceeaşi grafie se întâlneşte şi în hrisovul ţarului bulgar Şişman din 1378 Septemvrie 21, destinat mânăstirii Rylo— unde numele Sfântului Ioan de Rylo e scris abreviat Iѡ — (cf. hrisovul editat de G. Ilinskij, *op. cit.*, p. 26—29). Din subscriptio hrisoavelor bulgăreşti elementul a trecut în cancelaria munteană unde pentru prima oară apare în inscripţia funerară din 1352 a lui Neculai Alexandru Basarab (cf. ultima ediţie a acestei inscripţii la Henri Stahl şi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 26); a doua menţiune o găsim în hrisovul lui Vladislav I unde apare exact în acelaşi loc ca şi în hrisoavele bulgăreşti — adică în subscriptio — iar începând cu hrisovul lui Dan I se fixează atât în subscriptio cât şi în intitulatio.

[4] Cf. în acest sens hrisovul ţarului Alexandru destinat mânăstirii Zograf, editat de Ilinskij în *op. cit.*, p. 21—23 şi planşa fotografică după original, *ibidem* No. 3, cf. pentru prezenţa lui Iѡ în subscriptio documentelor bizantine, Franz Dölger, *Facsimiles bizantinischer Kaiserurkunden*, München, 1931, planşele VI—VIII, XI şi XIII, No. 12, 13, 15, 21 şi 30.

[5] În acte în forma instrumentalului singular în grafia bulgară милостїѫ божїѧ.

[6] Iar grafia милостїѡм божїѡм a instrumentalului singular, aşa cum apare în unele acte, atestă fără îndoială o influenţă sârbească.

posesiunile sale de peste munții Carpați[1]. Херцег e de origine germană[2]; dela Germani termenul a trecut la Unguri dând forma herczeg de unde l-a împrumutat și cancelaria munteană[3]. Denumirea Сеѵѣринско банство atestă o origine directă latino-ungară fiind traducerea denumirii latinești *banus de Zewerino*. Tot o traducere din latinește atestă și Дрьстр — din Durostorum. In ceea ce privește воевода care e titlul tuturor vlăstarelor domnești — numai singur domnul având pe lângă titlul воевода și calitatea de господинь — este de origine slavă[4]. In țările noastre termenul e foarte vechi, căci conducătorii primelor formațiuni politice românești purtau numele de cnezi și voievozi. Intre aceștia se remarcă Litovoi și Seneslav, cel dintâi moare în lupta ce a avut-o, pentru independență cu Ungurii și aceasta pe la 1279[5], iar cel de al doilea — sau poate un urmaș al lui — prin bună înțelegere sau poate mai probabil prin lupte, reușește să unească sub suzeranitatea sa cnezatele și voievodatele existente. Se ajunge astfel la Basarab, numit într'un act unguresc fiu al lui Tihomir[6], care după ce la 1330 scapă de sub suzeranitatea ungurească caută să-și reorganizeze cancelaria rudimentară a predecesorilor săi. Insă termenul воевода era prea vechi pentru a putea fi eliminat, domnul îl menține ca titlu al său și în noua sa ipostază, căutând totuși pentru o mai mare autoritate și poate chiar spre a face și o deosebire între el și micii voevozi care erau sub suzeranitatea sa ori poate pentru a face aceeași deosebire între el și conducătorul în numele regelui ungur al Transilvaniei, care era tot *voevod*, să-și adaoge atributul

---

[1] Faptul că în cel mai vechi act în care apare acest element (Запланиски страны) — al lui Mircea din 1406, indictionul 15 — cât și în altele de mai târziu el apare simplu Запланииски fără страны e o dovadă, credem, în plus că Запланииски e traducerea ad litteram a elementului transalpinus, căruia mai târziu diecii noștri, întrucât nu se acorda bine în scriere singur Запланииски i-au adăogat страны. Același element — Запланиски — a influențat apoi și scrierea uneori a elementului татарски fără страны.

[2] Din germanul herzog = duce, cf. D. Onciul, *Titlul lui Mircea și posesiunile lui*, în *Convorbiri literare*, XXXVI (1902), p. 718.

[3] Un intermediu bosniac în ceea ce privește prezența acestui element în cancelaria munteană, cum înclină a crede d. N. Iorga (cf. N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, din *Bulletin de la section historique* al Academiei Române, XVII (1930), p. 119, ni se pare imposibil căci în actele bosniace termenul apare pentru prima oară la 1450 Iulie 5, cf. actul cu această dată la St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске академије, Seria II, XCII, p. 139.

[4] Etimologic cuvântul e format din două părți: voji = ostaș + veda, vožda = conducător, deci conducător de oaste.

[5] Cf. și Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. 1, ediția II, 1935, p. 345.

[6] Cf. și *ibidem*, p. 346.

велики [1] pe lângă titlul de воевода [2]. Devine ca atare *mare voevod.* Vine mai apoi și Patriarhia de Constantinopol care confirmă, prin actul său din Mai 1359, titlul de *mare voevod (μέγας βοϊβόδας)* lui Nicolae Alexandru [3]. Dar titlul воевода cu toate că era precedat de atributul велики nu era suficient pentru a denumi pe voevodul care începe să intre în legături de prietenie și pe picior de egalitate chiar cu regii unguri și poloni, mai ales că tot voevod era și cel care conducea în numele regelui ungur, Transilvania. Crearea unui nou element se impune. Termenul nu era greu de găsit, căci el exista în cancelaria vecină sârbească și din această cancelarie domnii munteni împrumută calitatea de господинь [4]. Tot o influență a cancelariei sârbești ne atestă și elementul Подѹнавїе unde termenul este cunoscut [5].

[1] Și în acest sens întâlnim pe велики pentru prima oară în inscripția funerară din 1352 a lui Basarab, cf. ultima ediție a acestei inscripții la Henri Stahl și Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 26, aici și un clișeu al originalului.

[2] Am văzut în textul acestei lucrări, că în unele acte cuvântul воевода este exprimat prin grafia воивода. Termenul în această grafie se folosește atât de diplomele latinești ale regilor unguri cât și în cele papale adresate acestor regi, încă din secolul XIII, cu acest nume fiind designați de obicei voevozii din Transilvania (cf. Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 74—76, 114—117, 230, 245, 248—249 și 358), iar începând cu secolul XIV aceiași regi unguri intitulează uneori cu numele woiѵoda pe domnii munteni (*ibidem*, I, 2, p. 49—50). Dar tot grafia воивода apare și în actele din 1359 ale sinodului și patriarhiei de Constantinopol (cf. Miklosich și Müller, *op. cit.*, I, p. 383—388). Așa fiind, grafia воивода din actele noastre ar putea fi datorită fie unei influențe latino-ungare fie uneia bizantine, mai probabilă ar putea fi cea latino-ungară, căci în actele mai vechi întâlnim grafia воевода și numai după contractul mai strâns cu Ungaria apare cea de воивода.

[3] Cf. Miklosich și Müller, *op. cit.*, I, p. 383—388, unde titlul și calitatea domnului muntean este exprimată astfel: *μεγας βοϊβοδας και αὐθεντις πάσης Οὐγγροβλαχίας* = mare voivod și domn a toată Ungrovlahia.

[4] E mai probabil un împrumut din cancelaria sârbească decât o traducere a latinescului *dominus*, tot așa e puțin probabil un împrumut din diplomele latino-ungare, căci în actele sârbești termenul e situat pe același plan ca în actele muntene, nu însă același lucru cu « dominus » din diplomele latino-ungare unde acesta nu se întâlnește decât ca o calitate secundară. Mai mult, господинь apare exact în aceeași formă monogramatică — гнь in subscriptio ca în actele sârbești și în același loc (cf. de pildă în acest sens actul sârbesc facsimilat la E. F. Karskij, Славянская кириловская палеографія (Paleografia slavo-cirilică), Leningrad, 1928, p. 388, planșa No. 28). De altfel pentru un împrumut din cancelaria sârbească pledează și comunitatea de limbă și scriere era, credem, mai ușor să se ia de-a-gata un termen existent.

[5] Cf. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCII, p. 156 și P. P. Panaitescu, *L'aigle byzantine et les princes roumains*, din *Bulletin de la section historique* al Academiei Române, București, XVII (1930), p. 66—67.

Insă atât compoziția simplă a formulei intitulatio cât și cea desvoltată nu este copiată tale quale după formulele existente în diplomaticile: bizantină, sârbă și latino-ungară, ci s'au împrumutat, după cum am văzut mai sus, numai anumite elemente care apoi s'au stilizat și adoptat nevoilor cancelariei muntene, întregindu-se cu elemente de creație autohtonă. Și aceste elemente de creație autohtonă sunt următoarele: **Ѹгръске стране, Прѣдел** [1], **Татарскы страны велика море, ѡба пола** pentru completarea lui **Подѕнакїе**, de origine sârbească; **кладалец, самодръжецъ** sau **господинъ** pentru exprimarea posesiunei supra cetății Durostor și **Божїе дарованїе, дар Божїи, Божїе произволенїе**, și **Богомъ помазанныи**, creiate de spiritul bisericesc al vremii — care domina epoca — și pentru a da mai multă autoritate personalității domnești. Acelaș motiv — al creșterii autorității domnești explică și creația autohtonă a termenilor **ѡбладати, господстовати, ѡбдръжати** și **сѫдръжати**, exprimați la participiul prezent activ. Tot o creație autohtonă comportă și elementul care precizează filiațiunea emitentului, crearea însă a acestui element își are originea în procedura de moștenire a scaunului domnesc, nu putea fi domn decât cel din os domnesc, și precizarea filiațiunei îndrituia pe pretendent a se urca în scaunul domnesc.

Inscriptio. Ca element diplomatic formula inscriptio este alcătuită din numele, titlurile și calitățile destinatarului actului [2], caracterizând actele scrise în formă epistolară [3]. Formula nu este cunoscută hrisoavelor muntene interne [4] ci numai scrisorii lui Mircea adresată satelor de sub stăpânirea mânăstirii Tismana (**късѣм селѡмъ щѡ сте под области монастиръ Тисмѣнъстїи, великыим же и малымь въкоупѣ**) [5] și în a lui Radu cel Mare (**тебе Влаико**) [6].

In actele externe formula apare pentru prima oară în hrisovul lui Mircea din 1403 (Septemvrie 23), unde are acest cuprins: **каждому**

---

[1] Cf. pentru aceste elemente lucrarea de față, p. 85, nota 2.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 262.

[3] Caracterizând actele în formă epistolară, inscriptio comportă din acest punct de vedere două prezentări: de ordin general, comună celor mai multe scrisori patente şi specială sau nominală (*ibidem*, p. 263).

[4] Contrariu actelor moldoveneşti unde formula apare în mai toate actele, având următorul cuprins: оусимъ кто нанъ оузритъ или оуслъішитъ, deci e generală. (Şi în acest sens a se îndrepta şi cele spuse de noi în *Contribuțiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 19. Deci din acest punct de vedere actele moldoveneşti au caracter epistolar).

[5] În traducere: Tuturor satelor ce stați sub stăpânirea mănăstirii Tismana, marelor şi micelor împreună.

[6] În traducere: Ție Vlaicule.

добромꙋ пред ким или кто оузрит или оуслъшит его чтꙋчи тѣми разъ и потомъ и бꙋдꙋчим [1].

In scrisoarea externă a aceluiaşi domn, din 10 August, cuprinsul e următorul: моемоꙋ родителю великомꙋ королю Владиславꙋ Полски, Краковски, Сꙋдомирски, Лончицки, Кꙋꙗвски, Литовски, Володимерски, Смоленски, Полоцки, Подолски и Рꙋсски и инъих многих земль господар [2].

Formula apare de asemeni în majoritatea poruncilor şi în toate scrisorile destinate Braşovenilor şi Sibienilor [3] unde prezintă cam următoarele cuprinsuri: Брашовѣнωм вьсѣм, великым же и малим [4]; Брашовѣнωм вьсѣм, пръгарем и сиракωм и земи Бръсе [5]; Сибинцем вьсѣм, великим же и малим [6]; гостем и прїателем господства ми, пръгарем ωт Брашева [7]; вьсѣм пръгарем Брашовьским [8]; моим братиꙗм, пръгарем Брашовъскым [9]; пръгарем Брашовским [10]; моим добрїимь прїателѣмь сѫдцꙋ и пръгарωм Брашевским [11]; сѫдцꙋ ωт Брашов и вьсѣм пръгарем Брашовским [12]; прѣпочитанним бωлѣрωм и пръгарωм Брашевским [13]; мωим дωбрїимъ и верним прїателѣмъ и госпωдомъ мωим пръгарем Брашевским, великим же и малим [14]; жꙋдецꙋ ωт Брашьв и пръгарем ꙗко моим родителем и

---

[1] În traducere: Fiecăruia bun care o va vedea sau o va auzi citindu-se, celor de faţă şi apoi şi celor viitori.

[2] În traducere: Părintelui meu marelui rege Vladislav al Poloniei, Cracoviei, al Sudomirului, Lonciţului, Chievului, Lituaniei, Vladimirului, Smolenscului, Poloţcului, Podoliei şi al Rusiei şi altor multor ţări domn.

[3] Cf. în acest sens de pildă documentele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 20, 21, 23—30, etc.

[4] În traducere: Tuturor Braşovenilor, mari şi mici, cf. documentul editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 21.

[5] În traducere: Tuturor Braşovenilor, pârgarilor şi supuşilor şi ţării Bârsei; cf. *ibidem*, No. 23.

[6] În traducere: Tuturor Sibienilor, mari şi mici; *ibidem*, No. 27.

[7] În traducere: Oaspeţilor şi prietenilor domniei mele, pârgarilor din Braşov; *ibidem*, No. 31.

[8] În traducere: Tuturor pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 35.

[9] In traducere: Fraţilor mei, pârgarilor din Braşov, *ibidem* No. 36.

[10] În traducere: Pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 37.

[11] În traducere: Bunilor mei prieteni judeţului şi pârgarilor din Braşov, *ibidem*, No. 39.

[12] În traducere: Judeţului din Braşov şi tuturor pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 41.

[13] În traducere: Prea cinstiţilor boieri şi pârgarilor Braşoveni, *ibidem* No. 45.

[14] În traducere: Bunilor şi credincioşilor mei prieteni şi domnilor mei, pârgarilor Braşoveni, mari şi mici, *ibidem*, No. 47.

добрим прїателем [1]; добрїим сѹсѣдωм и прїателем господства ми прькарем Брашевскым [2]; тебе Крьсто Рошоу и пан биржоу ωт Брашоу и вьсем прькаром малим же и велики, или колико сѹт ѹ Брашоу [3]; нашем добрим господарем и верници кралю, сѹдцу ωт Брашова и дванадесет прькарем [4] şi почитаном и мѹдрим сѫдцѹ и дванадести прькарωм ωт Брашов [5]. E de observat că din studiul formulei intitulatio a scrisorilor voevozilor munteni adresate Braşovenilor, se desprinde următoarea constatare: cu cât autoritatea domnilor munteni scade faţă de Braşoveni, cu atât devine mai bogată în expresii măgulitoare faţă de ei formula inscriptio.

Locul formulei inscriptio în cadrul cuprinsului actului este după intitulatio, iar uzul formulei se explică desigur prin inflenţa Apusului.

Salutatio. Formula inscriptio este în genere urmată de un salut în care se cuprinde fie numele lui Dumnezeu, fie diferite urări de sănătate şi voie bună. Ca şi inscriptio şi această formulă nu este cunoscută actelor solemne muntene ci numai scrisorilor de prietenie dar şi de dojană adresate Braşovenilor şi Sibienilor [6]. Formula apare pentru prima oară într'o scrisoare a lui Dan II [7], unde are următorul cuprins: много здравїе и херетизмо какото моим братїам [8]. Elementele componente ale formulei sunt de obicei următoarele: много здравїе [9]; много здравїе и радованїе какото моим прїателем и братїам [10]; любезное херетисанїе много здравїе и поклоненїе [11] şi добрим прїателѣм [12] iar în

---

[1] În traducere: Judeţului din Braşov şi pârgarilor ca la ai mei părinţi şi buni prieteni, *ibidem*, No. 76, scrisoarea pretendentului Dan.

[2] În traducere: Bunilor vecini şi prieteni ai domniei mele, pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 80.

[3] În traducere: Ţie Crâste Roşu şi pan birău din Braşov şi tuturor pârgarilor mari şi mici, oricâţi sunt în Braşov, *ibidem*, No. 107.

[4] În traducere: Bunilor noştri domni şi credincioşi ai craiului, judeţului din Braşov şi celor doisprezece pârgari, *ibidem*, No. 109. Numărul de — 12 — al pârgarilor se fixează apoi în inscriptio.

[5] În traducere: Cinstiţilor şi înţăleptilor: judeţului şi celor doisprezece pârgari din Braşov, *ibidem*, No. 111.

[6] Cf. în acest sens de pildă documentele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 16, 21, 23, 27, 30, 34, 35, 37, 40, 41, 43, 44.

[7] Editată de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 16.

[8] În traducere: Multă sănătate şi heretisire ca la ai mei fraţi.

[9] În traducere: Multă sănătate, *ibidem*, No. 21.

[10] În traducere: Multă sănătate şi bucurie, ca la ai mei prieteni şi fraţi, *ibidem*, No. 23.

[11] În traducere: Iubită heretisire, multă sănătate şi închinăciune, *ibidem*, No. 39.

[12] În traducere: Bunilor prieteni, *ibidem*, No. 40.

scrisoarea lui Mircea din 10 August **вѣрна прїѧзнь и любовныи поклон** [1]. E de reținut că nu e fără sens faptul că teoreticienii artei epistolare din evul mediu au grupat sub denumirea salutatio trei formule ce apar în cuprinsul actului: intitulatio (persona salutans), inscriptio (persona salutata) și salutul (modus salutandi), căci între aceste trei formule există o legătură așa de puternică că un acelaș eveniment le modifică simultan. Astfel când autorul actului este din punct de vedere ierarhic superior destinatarului, el este primul menționat în protocolul actului și în acest caz intitulatio precede inscriptio. Dacă însă dimpotrivă emitentul este inferior destinatarului, inscriptio precede intitulatio [2]. Și acest din urmă sistem este cunoscut și în două scrisori ale voevozilor munteni adresate Brașovenilor. Așa e scrisoarea lui Vlad Dracul adresată lui Ion Huniade [3] în care întâi apare inscriptio (**възможномѹ, иже въсакои славе и чьсти достоиномѹ и моемѹ възлюблѣнномѹ братѹ, Ѧрделскомѹ и Ѳакѹискомѹ воеводѣ и шпанѹ Темишкарскомѹ Ӣнѧше воевода** [4] după care vine salutatio (**достоинаа и чстна поклоненїа приноси брат господства ти**) [5] și apoi intitulatio (**Iw Влад воевода и господинь**) [6]. Se știe și altfel că Vlad Dracul era sub suveranitatea lu Iancu Corvin și faptul istoric e confirmat și pe calea unei cercetări diplomatice. La fel e și scrisoarea lui Basarab cel Tânăr adresată lui Ștefan Bathory [7].

Ca loc în genere, salutatio precede inscriptio, iar originea formulei se explică fie printr'o influență sârbească unde elementele sunt cunoscute [8], sau poate mai probabil printr'o creație autohtonă.

Arenga. Formula diplomatică care arată în mod general, adeseori banal, și fără nicio legătură directă cu obiectul actului, motivele care au determinat emiterea actului poartă numele de arenga [9]. Aceasta e formula cu care începe textul propriu zis al actului, e mai mult o podoabă literară, nefiind esențială în text, fapt care contribue la absența formulei în multe acte [10].

---

[1] În traducere: Credincioasă prietenie și iubită închinăciune.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 265—266.

[3] Publicată de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 63.

[4] În traducere: Puternicului, cel vrednic de toată mărirea și cinstea și iubitului meu frate, voevod al Ardealului și al Săcuilor și șpan al Temișoarei, Ianăș voevod.

[5] In traducere: Vrednică și cinstită închinăciune aduce fratele domniei tale.

[6] În traducere: Io Vlad voevod și domn.

[7] Publicată de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 116.

[8] Cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академiје, Seria II, XCII, p. 207.

[9] Cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 537.

[10] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 268—269.

In actele muntene formula nu apare decât în unele acte solemne, destinate mânăstirilor. Aşa din totalul de 79 de hrisoave solemne interne cunoscute din secolul XV inclusiv ultimii ani de domnie ai lui Radu cel Mare [1] numai 23 au arenga, iar între cele externe au arenga numai unele dintre hrisoavele destinate mânăstirilor dela Athos [2].

[1] Şi anume cel al lui Vladislav I, Dan I, ale lui Mircea din 1387 Iunie 27, 1389 Septemvrie 4, 1409 Mai 11, 1415 Martie 28, cel fără dată destinat mânăstirii Cozia pentru bălţi pe Dunăre, fără dată, pentru scutirea de vamă a două trăsuri ale mânăstirii Cozia, cele două hrisoave fără dată pentru confirmări şi acordări de noi donaţii Tismenii, cel fără dată destinat mânăstirii Nucet pentru trei sate la Dunăre; al lui Mihai I fără dată, pentru scutirea de vamă a 2 trăsuri ale mânăstirii Cozia; ale lui Dan II din 1424 August 5, 1428 Septemvrie 10, 1430 Septemvrie 16 şi cel din Duminica Floriilor; ale lui Alexandru Aldea din 1431 Noemvrie 17 şi 1436 Iunie 25; ale lui Vlad Dracul din 1437 August 1, 1437 August 13, 1437 August 23, 1439 August 2, 1440 Septemvrie 16, 1441 Mai 14 şi 1441 Iunie 30; ale lui Vladislav II din 1451 August 1, 1451 August 5, 1451 August 7, 1452 Ianuarie 2 şi 1453 August 2; al lui Vlad Ţepeş din 1457 Aprilie 16; ale lui Radu cel Frumos din 1464 Iulie 10, 1464 Octomvrie 28 şi 1465 Octomvrie 14; ale lui Laiotă Basarab din 1475 Iunie 1 şi 1475 Iulie 15; ale lui Basarab cel Tânăr din 1480 Ianuarie 18 şi 1482 Martie 23; ale lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 1, 1484 Aprilie 24, 1488 Aprilie 17, 1489 Septemvrie 11, 1490 Iulie 26, 1493 Iunie 16, 1493 Septemvrie 10 şi 1494 Martie 16; ale lui Radu cel Mare din 1496 Aprilie 14, 1496 August 1, 1497 Martie 23, 1498 Iulie 19, 1499 Ianuarie 25, 1500 Aprilie 26, 1500 Decemvrie 13, 1501 Mai 23, 1501 Mai 24, 1501 Decemvrie 15, 1502 Martie 9, 1502 Mai 3 şi 1505 Iunie în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică şi cele din 1451 Iulie şi 1493 Septemvrie 2, aflate în acelaşi loc, depuneri particulare I. T. Popescu şi Procopie Filitis; tot în acelaşi loc hrisoavele din 1478 Iunie 3 şi din 3 Decemvrie a lui Vlad Călugărul, copii particulare I, 6 şi 7, deci în totul 63 de hrisoave al Arhivele Statului Bucureşti. Apoi hrisoavele lui Mircea cel Bătrân din 1415 Iunie 10, luna Octomvrie, pentru ocina Mociuriţa şi cel fără dată destinat mânăstirii Snagov; hrisovul lui Vlad Dracul din 1445 August 7; al lui Vladislav II din 1452 August 5; ale lui Vlad Ţepeş din 1459 Septemvrie 10 şi 1461 Fevruarie 10; ale lui Radu cel Mare din 1464 August 12 şi 1465 Noemvrie 5; al lui Radu cel Frumos din 1471 Decemvrie 12; al lui Basarab Laiotă din 1476 Mai 8; al lui Vlad Călugărul din 1492 Octomvrie 9 şi ale lui Radu cel Mare din 1499 Octomvrie 6 şi 1505 Decemvrie 10 — aflate la Academia Română, Documente: C—132, XLV—144, XX—155, XX—174, ms. 5236, f. 45—48 şi 54—56; Documente: CLXX—2; ms. 5236, f. 64—65; Documente: CCI—1, CXXXIV—12; Fotografii de documente: XXVIII—4; Documente: CXXXIV—47; Documente, Peceţi 206; Documente: CI—3 şi XXXIII—191, deci aici în totul 15 hrisoave plus cel din 1 Decemvrie al lui Dan II aflat în original la Muzeul Municipiului din Bucureşti, publicat de Henri Stahl şi Damian P. Bogdan în *op. cit.*, p. 123—125.

[2] Cf. în acest sens hrisovul din 1490 Martie 24, al lui Vlad Călugărul destinat mânăstirii Dohiar, în original la Arhivele Statului Bucureşti; hrisovul aceluiaşi domn, fără dată, destinat mânăstirii Sfântului Filofteiu; două

Formula apare pentru prima oară în hrisovul lui Mircea fără dată și destinat mânăstirei Cozia pentru trei sate pe Dunăre, unde are următorul cuprins: **Въ законѣ повелѣ Господь Богъ синωмь Іздраилевомь да на въсѣко лѣто десѧтьковати, елика аще стѧжѧт и се вѣдѧще Апостоли свѣтїи и Богоноснїи Ѿтци съвѣщаашѫ на помощ и на благодѣтелство дѫшамь нашим и прѣдашѧ нам послѣднїим чѧдом ихь ѡви молитвоѫ и бдѣнїемь и постом ѡви милостьнеѫ и покаанїемь ѡгрѣбатисѧ ѡт въсѣкыихь зль съ въсѣкоѫ вѣроѫ и ѹтвръжденїемь да готови бѫдемь ѹслышати ѡнь глас: прїидѣте къ мнѣ въси трѹждаѧщиенсѧ и ѡбрѣменени и азь ѹпокоѫ вы, възмѣте иго мое на себѣ и наѹчитесѧ ѡт мене, ꙗко кротокь есмь и смѣрень сръдцемь и обрѣщеше покои дѫшамь вашим иго бо мое благо ест и врѣмѧ мое легкое. Прїидѣте благословенїи Ѿтца моего и наслѣдоуите ѹготованное вам царство ѡт сложенїа мирѹ, възьалькаχ бо сѧ и дасте ми ꙗсти, въждѫдаχсѧ и напоисте мѧ, страненъ вѣχ и въведосте мѧ, нагы и ѡдѣасте мѧ, болень и посѣтисте мене, въ темници вѣχ и прїидосте къ мене**[1]. Cam acelaș cuprins prezintă și hrisovul lui Radu cel Mare din 1498 Iulie 9[2].

Incepând însă cu hrisovul lui Alexandru Aldea din 1436 Iunie 25, formula se amplifică și este împărțită în două părți de către intitulatio, prima parte precedând intitulatio, iar partea a doua legată de dispositio, urmează formulei intitulatio. Așa în pomenitul hrisov prima parte a formulei prezintă cuprinsul următor: **Єлици Дѫχωм Божїем**

---

dintre cele trei hrisoave publicate în Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастыря святого вѣликомученика Пантелеимона, Kiew, 1878, și anume cele de sub No. 69 și 70 (în cel editat sub No. 68 arenga lipsește); hrisovul lui Basarab cel Bătrân, editat de Grigore Nandriș în *op. cit.*, sub No. 2, hrisovul lui Vlad Călugărul din 1489, *ibidem*, No. 3, cât și hrisovul din 1500 Ianuarie 31 al lui Radu cel mare destinat mânăstirii Sfântului Nicolae din Careia dela Athos.

[1] În traducere: În lege a poruncit Domnul Dumnezeu fiilor lui Israel ca în fiecare an să dea zeciuiala din oricâte vor agonisi și aceasta știind-o sfinții Apostoli și purtătorii de Dumnezeu Părinți au sfătuit întru ajutorul și binefacerea sufletelor noastre și ne-au predat-o nouă celor din urmă copii ai lor, unii cu rugăciune și cu priveghiere și cu post alții cu milostenie și cu pocăire a se depărta de tot răul ca cu toată credința și întărirea să fim gata a auzi acel glas: veniți la mine toți cei ce vă osteniți și sunteți împovărați și eu vă voiu liniști, pe voi, luați jugul meu asupra voastră și învățați dela mine căci blând sunt și smerit cu inima și veți afla odihna sufletelor voastre că jugul meu bun este și sarcina mea ușoară. Veniți binecuvântații Tatălui meu și moșteniți împărăția pregătită vouă dela alcătuirea lumii; că flămând am fost și mi-ați dat să mănânc, am însetat și m'ați adăpat, străin am fost și m'ați primit, gol și m'ați îmbrăcat, bolnav și m'ați îngrijit, în temniță am fost și ați venit la mine.

[2] În original la Arhivele Statului București, secția istorică.

водѧтсѧ си сѫт синове Божїи, рече божественыи Апостолъ, емꙋ же въ слѣд текѫще иже правдѣ любителѣ и подвигом добрым подвиꙃаѫщим сѧ, желаемѫѧ възпрїѧшѫ жизнъ, землънык земли ѡставлъше и на небеси прѣложишѫсѧ. Блаженнь ѡн глас радованїа ꙋслїшавше, его же и присно слышѫт: прїдѣте, благословѣни Ѡтца моего наслѣдствꙋите оуготованное вам царство ѡт ложенїеа мирꙋ [1], iar partea a doua are acest cuprins: елико по силѣ послѣдствовати изволих прославити прославлꙑшаго мѧ Бога и на прѣстолѣ родител моих съ славоѫ възнѧсша [2].

Cam acelaş cuprins şi prezentare al formulei întâlnim şi în hrisoavele din 1441 Iunie 30 [3]; 1457 Aprilie 16 [4]; 1464 Octomvrie 28 [5]; 1475 Iulie 15 [6]; 1482, Martie 23 [7]; şi 1501 Decemvrie 15 [8].

Hrisoavele lui Vlad Călugărul din 1489 Septemvrie 11 [9]; 1493 Iunie 16 [10] cât şi cele ale lui Radu cel Mare din 1499 Ianuarie 25 [11] şi 1501

---

[1] În traducere: Câţi se povăţuesc cu duhul lui Dumnezeu aceştia sunt fii lui Dumnezeu — a zis dumnezeescul Apostol, căruia următori fiind cei iubitori de dreptate cu strădanie bună mişcându-se, cei doritori de viaţă au câştigat, cele pământeşti pământului le-au lăsat şi în ceruri s'au mutat. Acel glas fericit de bucurie auzindu-l, pe acela şi întotdeauna îl aud: veniţi binecuvântaţii Tatălui meu de moşteniţi împărăţia pregătită vouă dela aşezarea lumii.

[2] În traducere: Cât după putere am voit a urma şi a preamări pe Dumnezeu care m'a preamărit şi în scaunul părinţilor mei cu slavă m'a înălţat.

[3] Editat de Venelin în *op. cit.*, p. 87—89.

[4] Cf. originalul, inedit, la Arhivele Statului, Bucureşti, secţia istorică.

[5] *Ibidem.*

[6] Partea a doua însă se amplifică, cf. în acest sens textul din hrisovul de mai sus aflat în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică (ѩко прославити иже въ Троицѫ славимомꙋ Богоу иже и мене прославлъшаго и на прѣстолѣ прѣждѣпочившим родїтел господства ми съ славое възнесшаго ме. Се же въспоменѫ и господство ми ѩко многи цар'е въ царств'а си въселишесе нѫ мали и нѣбеснаго царств'а наслѣдише. Сих радї тѫщѫ бо се и азь не тъч'ѫ с'е царство ѡхрънити нѫ и ѡ предлежещих съматрѣти ѩкоже възраст благаго корене честнѣиши плод приносити), = pentru a preamări pe cel în Treime slăvit Dumnezeu care şi pe mine m'a preamărit şi în scaunul de mai dinainte răposaţilor părinţi ai domniei mele cu mărire m'a înălţat. Aceasta deci amintindu-mi domnia mea că mulţi împăraţi în împărăţia lor s'au veselit însă puţini împărăţia cerească au moştenit. Pentru acestea m'am străduit şi eu ca nu numai această împărăţie a cârmui ci şi din cele care stau înainte a îngriji după cum viţa cu bună rădăcină cel mai curat rod aduce).

[7] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[8] *Ibidem.*

[9] Publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, No. 17 cu dată de an 1490 — de altfel toate actele care au data lunei între 1 Septemvrie şi 31 Decemvrie — sunt publicate de Miletič socotind anul dela 1 Ianuarie.

[10] Cf. originalul, inedit, la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[11] *Ibidem.*

Mai 24 [1], în prima parte a formulei au acelaş cuprins ca în hrisovul lui Mircea cel Bătrân, în partea a doua însă înfăţişează următorul cuprins: ревнѹе последствовати древним царем и господам еже земна въ благодѣтелствѣ мирнѣ прѣпроводише и небесномѹ царствыю сподобишеса вѣм же ꙗко въси любещиим Бога въсѣ поспѣеце въ благое, мѫдрост бо пл҄ътъска смрътъ, а мѫдрост дѫхwвна живот и мир. Сиа въспомѣнъ господство ми и слово Давида проорока и царѣ глаголеща: блажени им же wтпѹстишеса безаконие и им же прикришеса грѣси; блажен мѫж емѹ же не въмѣнит Господь грѣха. И паки имже wбразом желает елен на источники воднна сице желает и дѫша моа к тебе Боже [2].

Acelaş cuprins, dar în parte redus, prezintă şi hrisovul din 1483, Iunie 1 (въ законѣ повелѣ Богъ сынwм Iзраилевwм да на въсѣко лѣто десесткоуѫт и елика аще стѫжѫт. И се вѣдѫще Апостолы свѧтыи и богоносныи wтци наши прѣдашѫ нам послѣдним чѧдwм их wви молитвоѫ и милостинеѫ wгрѣбатиса wт въсѣх зл҄ъ partea I, iar partea a II: поревновах въспомѣнѫв слово старца нѣкоего рекшаго досажденїа врѣмѧ прїиде и коупим цѣломѫдрїем и смѣренїемь ползѫ къ себѣ привести въ врѣмѧ сѫда и възданїа) [3].

In hrisovul lui Vlad Călugărul din 1494, Martie 16 [4], formula prezintă un cuprins cu totul necunoscut hrisoavelor de până acum (въсесвѧтаа писанїа ѹслышахwм глаголющаа ꙗко блажен wбрѣтїи прѣмѹдрост нь нѣст лѹчшїи боещаго се Бога ꙗкоже къ притчах глаголет: начело прѣмѹдрости страх Господнь да идеже ест страх Гос-

---

[1] Publicat cu multe greşeli de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 26.

[2] În traducere: Râvnind a urma celor din vechime împăraţi şi domni care cele pământeşti le-au petrecut în pace binefăcătoare şi s'au învrednicit împărăţiei cereşti. Ştim că toţi cei cari iubesc pe Dumnezeu toate le reuşesc în bine căci înţelepciunea trupească e moarte iar înţălepciunea sufletească este viaţă şi pace. Aceasta amintindu-şi domnia mea şi cuvântul proorocului şi împăratului David care zice: Fericiţi cei cărora li s'au iertat fărădelegile şi li s'au acoperit păcatele, fericit bărbatul căruia Domnul nu-i va socoti păcatul. Şi iarăşi cum doreşte cerbul izvoarele cu apă, aşa doreşte şi sufletul meu către tine Dumnezeule, cf. în acest sens hrisovul din 1489 Septemvrie 11.

[3] În traducere: În lege au poruncit Dumnezeu fiilor lui Israel ca în fiece an să dea zeciuala din oricâte vor agonisi. Şi aceasta aflând sfinţii Apostoli şi purtătorii de Dumnezeu părinţi ne-au predat-o nouă celor din urmă copii ai lor ca unii cu rugăciune şi milostenie să se depărteze de orice rău. Iar partea a doua: Râvnind mi-am amintit cuvântul unui oarecare bătrân care spune: vremea gâlcevii a venit şi să cumpărăm prin înţelepciune şi smerenie folosul către sine să-l aducem în vremea judecăţii şi a sămii.

[4] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

поднь т8 въса благаа. Боеи босе Бога ненакидит зла нь въсако ѡ благых дѣлех 8пражнѩетсе кааже блага подобает нам рещи еже въсечистаа и чистнаа изрекоше 8ста Господнѩ: еже любити Господа Бога своего ѡт въсее дѫше и ѡт въсее крѣпости своее також де и искрънѩго своего и прочаа. И ѩкоже въсесвѧтїи Дѫхь 8стїи Давидовѣми изрече: еже се ест насладисе Господови и дасть ти прошенїе сръдца твоего коеже ест болшее наслажденїе сее божествѣнїе сладости, сїа бо 8бо божѣственаа сладост, еже съ любовїю сърдъчною притицати къ божественїим свѣщенн"им храмом, и ѡт т8д8 почрьпати божѣственое наслажденїе ѩко ѡт спаснаего источника еже ест дѫшевное въкѹпеже и тѣлесное здравїе, аще 8во сїа благаа с8т колми паче еже въсечистнїе и свѣщеннїе храми въздвизати и 8крашати полѣзно ест)[1].

Tot un cuprins deosebit al formulei arenga prezintă şi hrisovul din 1497, Martie 23[2] (въсесвѧтом8 божественном8 послѣд8ѫще Писанїе рекшом8 милость хощ8 а не жрътвѣ и паки ѩко милостинѣми ѡцѣщаютсе грѣси и паки блаженїи милостивїи, ѩко ти помиловани б8дет. Ѩкоже и прорѡчъскаа д8ховна сщеннаа 8ста глаголют: блажен м8ж мил8е и вьс дьнь наслаждаютсе Господовы. Сїа оубо ѡт божественаго Писанїа 8вѣдѣвше паки слишахом пророчъска глаголющıа Дѫхом свѧтим ѩко оубо слишите царїе и раз8мѣите, навыкнѣте с8дїе концем земли, вън8шите дръжещиен множества и гръдещиенсе ѡ народѣх език, ѩко дана бист ѡт Господа дръжава нам и сила ѡт вишнѣго раз8мѣвше 8бо ѩко въса въ р8ках божїих с8т і елика хощет оубо ком8ждо ѡт нас подавает. Нѫ 8бо блажен и тръблажен иже богоданное богаство добрѣ растачает и дѣлает въ таинѣ боговър8ченїи ем8 талант, ѩко

[1] În traducere: Întru totul sfânta Scriptură am auzit grăind că fericit este cel carele a aflat înțelepciunea însă nu este mai bun ca cel temător de Dumnezeu, precum în pilde grăeşte: începutul înțelepciunii este frica către Domnul şi acolo unde este frica către Domnul acolo este toată bunătatea. Temătorul de Dumnezeu, urăşte răul, ci tot cu faptele bune se îndeletniceşte, căci binele se cuvine nouă a spune, ceea ce a spus gura întru totul curată şi cinstită a Domnului: ca să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din tot sufletul şi din toată puterea ta, asemenea şi pe aproapele tău şi celelalte. Şi precum întru totul cinstitul Duh prin gura lui David a spus: cel ce te-ai îndulcit întru Domnul şi-ţi va da cererea inimii tale care este mare îndulcire această dumnezeeascâ dulceață, căci aceasta-i dumnezeiasca dulceață a alerga cu iubire din inimă către sfintele dumnezeeştile hramuri şi de acolo a să adăpa cu dulceața dumnezeeascâ ca dela izvorul mântuirei ce este sănătatea sufletească dimpreună cu cea trupească aşa dar acestea bune sânt cu cât mai alcs folositor este a rădica şi a împodobi lăcaşuri întru totul curate şi sfinţite.

[2] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

ѹбо ѹслишит благїи оубо и сладки ѡн глас радованїа: благїи рабе и вѣрнїи вънидє въ радост Господа своєго. Ѕїа слишавшє нам вънимати подобаєт ѡт здєшних ꙗко мало врѣменна и прѣход на сѫд ꙗкожє и глаголєт ꙗко въсѣка слава до врѣмена єст. Подобашє жє нам порєвновати прєждним благочъстивїим и свѧтопочєвшїим господам ижє земна добрѣ ѹстроившє и сїа добрѣ прѣпроводишє сими земнїими нєбєснаа приѡбрѣтошѧ благаа и сих наслѣдоваше а земнаа земнїим ѡставишє)[1].

Un cuprins deosebit al formulei, dar în aceeaşi prezentare ca în hrisovul lui Mircea cel Bătrân, mai mult, chiar înglobat în dispositio viind după verbul благопроизволити, întâlnim în hrisoavele din 1496, Aprilie 14[2] şi 1496, August 1.[3] (ѡт благаго Бога пришєдшѹ ми въ ѹмє благопроизволихом съ въсєм истиним и чєстим сръдцєм ꙗко благодѣтъ и похвалѹ въздати благомѹ Богѹ ижє своим хотѣнїєм и благостинꙗ нам ѡт своих благъ даровавшомѹ и на прѣстолѣ родїтєлїє наших прєждєпочивших нас съпосадившомѹ и тѣх богоданнѫѧ ѡбласт'ъ нам връѹчившомѹ)[4]. Aceeaşi prezentare şi în

---

[1] În traducere: Urmând întru totul sfintei dumnezeeşti Scripturi care spune: milă vreau iar nu jertfă şi iarăşi cum prin milostenii se curăţă păcatele şi deasemeni fericiţi cei milostivi căci aceia vor fi miluiţi. După cum şi gura cea prooroceascǎ şi îndestulată de Duh grăeşte: fericit bărbatul care se milueşte şi toată ziua se îndulceşte de Domnul. Acestea deci văzându-le din dumnezeiasca Scriptură de asemeni le-am auzit spunându-se prin Duhul sfânt de Prooroci că deci ascultaţi împăraţi şi pricepeţi, învăţaţi judecătorii sfârşitului pământului, pătrundeţi-vă cei ce stăpâniţi mulţimile şi vă făliţi de noroadele limbelor că ne-a fost dată nouă dela Domnul stăpânirca şi puterea dela cel de sus înţălegând deci că toate sunt în mâinile lui Dumnezeu şi cât voeşte fiecăruia dintre noi dărueşte. Ci deci fericit şi de trei ori fericit cel carele bogăţia dată de Dumnezeu bine o risipeşte şi lucrează în taină talantul ce i l-a încredinţat Dumnezeu că deci aude acela glas bun şi dulce al bucuriei: bunule şi credincios rob intră în bucuria Domnului tău. Acestea auzindu-le noi se cuvine a le pătrunde că cele de aici sunt în puţină vreme şi trecerea la judecată după cum şi spune că toată mărirea până la o vreme este. Se cuvine deci nouă a râvni celor de mai înainte bine cinstitori şi sfânt răposaţi domni cari cele pământeşti în bine au aşezat şi acestea bine le-au petrecut cu aceste pământeşti au dobândit bunurile cereşti şi acestea moştenindu-le, cele pământeşti pământului au lăsat.

[2] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[3] Editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 20.

[4] În traducere: Dela bunul Dumnezeu mi-a venit în minte de am binevoit cu toată inima adevărată şi curată ca binefacere şi laudă să dau bunului Dumnezeu carele prin vrerea şi bunătatea sa nouă dintre bunurile lui ne-au dăruit şi pe scaunul părinţilor noştri mai înainte răposaţi ne-au aşezat şi aceste date dela Dumnezeu puteri ne-au încredinţat, cf. în acest sens hrisovul din 1496 August 1. Formula însă e la fel şi în cel din 1496 April 14.

hrisoavele lui Radu cel Mare din 1499, Octomvrie 6 [1] şi 1505, Decemvrie 10 [2], destinate unor boeri (благопроизволи господство ми своим благим произволенїем, чистим и свѣтлиим срьдцем господства ми іако прославити прославльшаго ме Бога и на прѣстолѣ свѧтопочившиχ родїтелїе господства ми със славоѫ възнесшаго ме. Сеже въспомѣнѫ господство ми мнозы царїіе въ царствиꙗ си въселише сѧ нѫ мали и благо царствиꙗ наслѣдоваше. Тѫще бо се и азь не тъчїе царство исправитї нѫ ѡт присныχ своиχ съматрѣти еже сѫт истинны чады и сины и право послѹживши, тѣло свое велми потрѹдивше слѣд господства ми и въ едином естъства своего не извѣришесе іакоже благи корене честнѣишїи садовнїи плод принесе) [3].

Acelaş lucru şi în hrisoavele din 1500, Aprilie 26 [4] (желанїе въспријеχωм къ въсечестнїим божїим црьквам по пророчьскомѹ словѹ им же ѡбразом желает їелен на источникы воднїе, сице желает и дѹша моа к тебе Боже и пакы блажень мѹж милѹе и вес дьнь наслаждаютсѧ Господовы) [5] 1500, Decemvrie 13 [6] şi 1502, Mai 3 [7].

In hrisoavele externe formula este menţionată pentru prima oară în hrisovul lui Alexandru Aldea din 1433, Fevruarie 9, unde este intercalată în intitulatio e stilizată şi prezintă următorul cuprins: иже ѹмилосердисѧ о мнѣ видениіе желанїе мое и моленїе и слъзи на въсакои дьнь и часъ милоціевые благаго Бога и того въсенепорочнѹю и прѣобрадованнѹю Матерь свѧтѹю еже есть венеца и поχвала и ѹтвръжденїе въсѣмъ χристїаномъ и свѧтаго великаго мѹ-

[1] Cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CI—3.

[2] *Ibidem*, XXXIII—191.

[3] În traducere: A binevoit domnia mea cu a sa bună voinţă, cu inimă curată şi luminată a domniei mele ca să proslăvesc pe Dumnezeu carele m'a proslăvit şi în scaunul sfânt răposaţilor părinţi ai domniei mele cu slavă m'au rădicat. Iată că mi-am amintit domnia mea cum mulţi împăraţi în împărăţia lor au vieţuit însă puţini buna împărăţie au moştenit. M'am sârguit şi eu nu numai împărăţia s'o îndreptez (conduc) ci şi de cele pururea ale mele să îngrijesc, care sânt adevăraţii copii şi fii şi drept slujitori, cari trupul lor foarte l-au obosit în urma domniei mele şi întru singura fiinţa lor nu s'au depărtat după cum viţa bună cel mai curat rod de grădină aduce; cf. în acest sens hrisovul din 1499 Octomvrie 6, dar aproape la fel şi în cel din 1505 Decemvrie 10.

[4] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[5] În traducere: Dorinţă am luat către întru totul cinstitele dumnezeeşti biserici după cuvântul proorocilor, după chipul cum doreşte cerbul spre izvoarele apelor, aşa doreşte şi sufletul meu către tine Doamne şi de asemeni fericit bărbatul care se milueşte şi toată ziua se desfată întru Domnul.

[6] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[7] *Ibidem.*

ченика Геѡргїа[1], apoi în cel al lui Vlad Călugărul din 1487, Iunie 12 [2] unde apare după intitulatio şi are următorul cuprins: понеже помислих господство ми къ вишнимь прилеплѣти сѧ, а земльна ѡставлѣти. Сеже въспомнѧхь и господство ми слово блаженнаго Давида реченнымь: имь же ѡбразомь желаеть елень на источники водніе сїце желаеть и дѹше мое.[3]

In celelalte hrisoave externe formula capătă un cuprins care în linii mari este asemănătar celui din hrisoavele interne[4], iar hrisovul lui

---

[1] În traducere: Care s'a îndurat de mine văzând dorinţa şi ruga mea şi lacrimile din orice zi şi oră, milostivind pe bunul Dumnezeu şi pe a sa întru totul nepătată şi prea îmbucurătoare sfântă Maică care este cununa, lauda şi întărirea tuturor creştinilor şi a sfântului marelui mucenic Gheorghe.

[2] Publicat în Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона, Kiew, 1878, sub No. 68.

[3] În traducere: Pentrucă m'am gândit domnia mea către cele de sus să mă alătur, iar cele pământeşti să le părăsesc. Iată amintindu-mi domnia mea şi cuvintul fericitului David zicând: după chipul cum doreşte cerbul izvoarele apelor aşa doreşte şi sufletul meu.

[4] Aşa în hrisovul din 1475 şi în cel din 1489, editate de Grigore Nandriş în *op. cit.*, sub No. 2 şi 3, formula arenga prezintă acelaş cuprins şi aspect ca în hrisoavele inteine din 1489 Septemvrie 11 şi 1493 Iunie 16; în cel din 1490 Martie 24, destinat mănăstirii Dohiar formula se aseamănă întrucâtva ca text cu cea din hrisovul intern din 1475 Iulie 15: în cel din 1496 August (?) 30, destinat mânăstirii Rusicon dela Athos şi publicat în Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона, Kiew, 1878, sub No. 69, textul formulei urmează după invocatio verbalis şi prezintă următorul cuprins: Єлици Дѹхѡмь божїимь водими сѹт, си сѹть синове божїи, ꙗкоже рече божьственїи Апостоль: емѹ же въ слѣд текѹщеи иже правдѣ любителїе, и блаженн'и ѡни глас радованїе чающеи ѹслышати: прїидѣте благословенн'и ѡтца моего, наслѣдѹите ѹготованное вам царство ѡт сложениа мира, взалках бо се и дасте ми ꙗсти, възжеждах и напоисте ме, наг и ѡдѣсте ме, болни и вь темници и послѹжисте ми. Си ѹбо глас благы благаа творещїим ѹслышати ест, въкѹпѣ же и вънити въ радость Господа своего, такожде и грѣшн'имь ѡтсилаем'имь вь ѡгнь вѣчнїи ѹслышати есть, ꙗко несъхранш'имъ Господа и Бога заповед и ниже алчѹща ниже жеждѹща ниже нага ниже болна, ни въ темници сѹща непосетившимь ни послѹжившимь имь. Сиа ѹбо поминающе не подобает ѡтлагати дьни или часи невѣдеще въ кыи час Господь наш прїидет и въсако неготових небдещих ѡбрещенит, нь ѹбо аще и текщїим брѣменем грѣхѡв ѡдрьжими есми, аще и лютою стрѣлою вражною грѣх ради ѹꙗзвихом се, въсѣко потрѣба ест цѣлбї и кь врачїю притещи лѣпо ест, наш бо подвигь мало есть, тъкмо еже вьзнена видѣти зла, Господа же вьседѹшно възлюбити, въкѹпѣ съ благыими дѣлыи Господне же благоѹтробие велїе, къ вьсем бо рѹце простирает, сам бо рече вьсечьстнїими своими и чьстн'ими ѹсти: ꙗко не хощѹ съмръти грѣшномѹ, нь ѡбратитисе емѹ и живѹ бити, не прїидох бо рече праведн'е призивати, нь грѣшн'е на покаанїе и не просто рече грѣшн'е нь на покаан'е понеже мнози ѡбрази сѹть покаанїа ꙗкоже и многи ѡбитѣли по мѣре добрїих дѣл добраа же дѣла многоѡбразнѣ любов, милостинꙗ, пость, вьздръжан'е, къ сим вѣра, надежда и инаа многа слышим ѡт божьстьвьных писанїи

Vlad Călugărul fără dată, destinat mânăstirei Sf. Filofteiu, are exact jumătate din text ocupat cu arenga. De aici se vede marea însemnătate pe care destinatarii o acordau unei atare formule de caracter eminamente religios.

Din cele expuse mai sus am văzut că formula este alcătuită din citaţiuni luate din sfânta Scriptură atât din vechiul cât şi din noul testament, stilizate şi amplificate de redactorul şi scriitorul actului.

Locul pe care îl ocupă formula în cadrul celorlalte formule este imediat după invocatio şi este formula cu care începe textul propriu zis al actului, exceptând hrisoavele din 1496, Aprilie 14; 1496, August 1; 1499, Otctomvrie 6; 1500, Aprilie 26; 1500, Decemvrie 13; 1502, Mai 3 şi 1505, Decemvrie 10 în care arenga apare după intitulatio. In ceea ce priveşte origina formulei e sigur că spiritul cancelariilor sud-slave nu poate fi pus la îndoială [1] în cancelariile sud-slave formula fiind de origine bizantină [2]. Dar faptul că textul formulei arenga din hrisoavele

въса ѕбо на полꙁѕ нам; нь ѕбо аще и слышим нь не творим, ꙗко житенскими и сѕетними мира сего низѕ влачими есми попеченъми ѡбаче на спасово милосръдїе вьꙁираеще надѣемсе, ꙗко много грѣшнїх и низѕ влѣꙁомїх милосръднѣ вьꙁводит и милѕет и еще же и синоположенїа не лишает радї тъчю ѡбращенїа; în hrisovul din 1498 Martie (20) destinat mânăstirii Dohiar formula apare după intitulatio e legată cu dispositio prin verbul благопроизволити şi are următorul cuprins: ꙗко прославити прославлъшаго ни Господа. Сь ѕбо въспомѣнѕвше ꙗко многи землїими небеснаа приѡбрѣтошѫ ꙗкоже божествнаа писанїе сведетелствѕет кѕпло творите дондеже тръг ест. Сего радї поревновахом иже прежде нас бившїим иже земнаа мирно прѣпроводише и паки земнаа земли ѡставише и къ небеснїим благїими прилѣпишеса; în cel din 1500 Ianuarie 30 cuprinsul e aproape la fel ca în hrisovul intern al lui Mircea cel Bătrân iar în hrisovul din 1502 Februarie 18 cuprinsul e acesta: иже въсе ѡт небитїе въ битїе приведшомѕ и словом своим съставлъшомѕ и прѣсватїимь своим и животворещим Дѕхом ѕтврьдившаго, небо и вьсе мисльнїи чини, землю и въсе еже на неи: море и вьсе ꙗже вь нем сїи рече вьсевидима и невидима еже милости своеѫ рода непрѣзревшаго ради чловѣчьски падшїи погибѕтїѫ прѣстѫпленїа ради заповѣди его, еже въ Едеме прѣдедом нашїим древле рѕкопростръ-тїемь къ дрѣвѕ снѣдномѕ еже съмрть исходатаившѕ вьсемѕ мирѕ, нѫ прѣклон небеса и сънидe и къ првои жизни милостїю своею вьзводит, и пѕт покаанїа многоѡбразне нам дарова ови милостию ѡт сватїих цръквах и бденїих вьсенощнїих и словословенїих; инїи же постом и зельнимь въздрьжанием, иже ест вьсем страстемъ ѡтраженїе и къ Богѕ присвоенїе. Инїи же милостїнями иже къ нищим требованїе и къ сватїим цръквам рѕкопростртїе по Господню словѕ рекшѕмѕ о блаженїих милостивих и милѕюще въс дьнь еже помилован бити и Господови насладитисе. Се ѕбо слышавшїих ѡт сватїих писанїих, ѕвѣрихмосе мислїю и сръдцемь ꙗко близъ Господь вьсем призиваещимь его въ истїнѕ и вьсемь сръдцемь.

[1] În actele moldoveneşti formula este necunoscută, cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 19. Iar în Apus la această epocă arenga este inexistentă — vorbim de diplomele regale,

[2] Cf. Michel Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, extrasul din *Byzantinoslavica*, 1931, p. 10.

muntene e în genere diferit de cel din actele bulgărești și sârbești ne îndrituește să credem că formula își datorește creația spiritului muntean și numai uzul formulei s'a imprumutat din cancelariile sud-slave. E de reținut de asemeni și faptul următor: prea puține acte au arenga, ceea ce e o dovadă că influența apuseană, în epoca de care ne ocupăm, era precumpănitoare [1].

Promulgatio și interventio. Formula promulgatio, care are drept cuprins relatarea faptului că obiectul actului a fost adus la cunoștința tuturor celor interesați [2], nu apare în actele muntene interne [3], ci numai în hrisovul extern din 1403 (Septemvrie 23) al lui Mircea cel Bătrân, unde are următorul cuprins: **ѡскѣчаю тъмь листом** [4]. Origina ei e fără îndoială apuseană.

Interventio. Formula interventio inserează numele celor care au venit să solicite actul și că obiectul actului s'a dat în urma rugămintei lor [5]. Ea nu apare în actele interne decât în câteva hrisoave solemne [6], iar primul hrisov care o menționează este al lui Vladislav I, unde formula prezintă următorul cuprins stilizat: **послꙋшак чєстнаго кь иноцѣх Никодима** [7]. Al doilea hrisов care menționează formula este al lui Mircea cel Bătrân din 1409 Mai 11 (**молєнїа ради и прошєнїа нєпрѣзрѣхпочтанныѫ болѣрє господства ми, лѡгѡфєта Балдовина и жꙋпана Шєрбана и Радꙋла Ѳтанова** [8]. Aceiași prezentare are formulă și în hrisovul din 1452, Ianuarie 2, iar în hrisovul din 1501, Mai 23, formula are următorul cuprins stilizat: **прїндє бо кь нам ѡтєць нашь и наставник свѧтаагo монастира сєго вишєрєчєннаго**

[1] De altfel și în diplomatica bulgară din opt hrisoave numai patru cunosc arenga și anume numai hrisoavele destinate mânăstirilor Virghin, Zograf, Orehov și Ryla (cf. G. Ilinskij, *op. cit.*, p. 14—19, p. 21—23, p. 24—26 și p. 26—28), iar în cele sârbești — în actele destinate mânăstirilor proporția apariției formulei arengei este de 80%, iar în actele destinate particularilor proporția e de numai 16 la 150 (cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCIV, p. 209—213).

[2] Cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 547.

[3] Observăm că formula apare în actele sârbești, cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCIV, p. 231—262.

[4] În traducere: Fac cunoscut cu această carte.

[5] Cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 79.

[6] Cf. în acest sens hrisoavele lui Vladislav I, ale lui Mircea din 1409 Mai 11 și luna Octomvrie, al lui Vladislav II din 1452 Ianuarie 2 și al lui Radu cel Mare din 1501 Mai 23.

[7] În traducere: Am ascultat pe cinstitul între călugări, Nicodim.

[8] În traducere: Pentru rugăciunea și cererea mult prea cinstiților boieri ai domniei mele: logofătul Baldovin și jupan Șerban și Radul al lui Stan.

кѵр Агафон и възвести нам ѡ прѣбиванїи свѧтомꙋ монастирꙋ колика прѣходет въ настоеще врѣме въ велицех нꙋждах и теснотах ѡбсиревше ѡт свѧтопочившїих прежднех и благочестивїих прѣдед наших бившїих ктитори[1].

In hrisoavele externe destinate Braşovenilor, formula nu apare decât în hrisoavele din 1413 August 6[2], 1420 Octomvrie 23[3]; 1421 Noemvrie 21[4] şi 1437 Aprilie 8[5], unde formula are următorul cuprins: испльних прошенїе пръгарем Брашовскым, понеже просихѫ господство ми ꙗко да поновим и да ꙋтврьдим закони що сѧ имали ѡт прѣродители господства ми за кꙋрмерк по тѫрговох ꙋ земи господства ми и на пѫти Брашовском дорї до Браил[6]. Formula e de asemeni cunoscută şi hrisovului din 1438, Septemvrie 8, al lui Vlad Dracul, destinat negustorilor lioveni, unde cuprinsul e acesta: пачеже ꙋчиних више радї прошенїа прїатели господства ми еже сѫт местичи ѡт Кракова по имени: Мартин Хмил и Станиславь Дивны, бꙋдꙋчи местичи въ Лькове[7]. Dar tot interventio e şi и се бист еги донде Фелентин и Мартин и Крꙋш ꙋ Длъгомполи[8] din hrisovul lui Mircea destinat Braşovenilor[9], numai dacă aceştia sunt solii Braşovenilor cari solicită actul. E sigur însă că e interventio cuprinsul următor: исписах егда прїидѣ Хана Лопъндеи съ хрисовꙋлωм Мирчѣ воеводѣ, сътворен сьс колѫ господина ми кралѫ и съ Щибром воеводѫ и съ Михал Соломон Секнаскым и съ великым

[1] În traducere: A venit deci la noi părintele nostru şi conducătorul acestei sfinte mânăstiri mai sus pomenite, kir Agathon şi ne-a vestit despre petrecerea sfintei mănăstiri cum trece în vremea de astăzi prin mari lipsuri şi strâmtori, sărăcind de sfânt răposaţii mai de nainte şi binecinstitorii strămoşii noştri, foşti ctitori.

[2] Editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3.

[3] *Ibidem*, No. 7.

[4] *Ibidem*, No. 10.

[5] *Ibidem*, No. 54.

[6] În traducere: Am îndeplinit cererea pârgarilor Braşoveni, pentrucă au rugat pe domnia mea ca să le înoesc şi să le întăresc legile de vamă ce au avut dela strămoşii domniei mele prin târgurile din ţara domniei mele şi pe drumul Braşovului până la Brăila, cf. în acest sens hrisovul lui Mircea, editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3.

[7] În traducere: De asemeni am făcut cele de mai sus pentru cererea prietenilor domniei mele cari sunt orăşeni din Cracovia anume: Martin Hmil şi Stanislaw cel minunat, fiind orăşeni în Lvov.

[8] În traducere: Şi aceasta a fost când au venit Felentin şi Martin şi Cruş în Câmpulung.

[9] Aceeaşi prezentare fiind cunoscută şi actelor sârbeşti, cf. St. Stanojevič în *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 101—116.

ѡбѣщанїем [1] din hrisovul lui Dan II datat: 1431, Ianuarie 30 și destinat Brașovenilor [2].

In hrisoavele destinate mânăstirilor dela Athos formula nu e cunoscută decât actului din 1500, Ianuarie 30, destinat mânăstirei Sfântului Nicolae din Careia dela Athos, unde are acest cuprins: ѡт тоє свѧщеннїѧ ѡбители прїидє къ нам дѹховник Гаврїил ієромонах съ посѣщенїємь и благословленїємь [3] și actului din 1502 Fevruarie 18, destinat mânăstirei Rusicon (прїидє бо кь нам ѡтець наш проипрот кѵр Козма и съ инеми богопросвещеннимн мѹжїи и възвестише нам ѡ прѣбиванїи ѡ многих нѹждах и лишенїих и теснотах тех свѧтїих монастирех иже сѹт въ тои свѧтои вишереченнои горѣ Афонстѣи наипаче ѡ свѧтомь монастири нарицаеми Рѹси...) [4] formula prezentându-se stilizat.

Ca poziție, formula se află intercalată în dispositio și anume imediat după începutul acestei formule.

Ca origine e probabilă cea apuseană.

Narratio. Ca formulă diplomatică în sine, narratio cuprinde expunerea motivelor în directă legătură cu obiectul actului care au determinat emiterea lui. Deci cu totul opusă formulei arenga care are un caracter general.

Narratio apare pentru prima oară în hrisovul lui Dan I, unde are următorul cuprins: въ начѧлѣ богодарованнаго ми господства ѡбрѣтѡх въ земли господства ми на мѣстѣ рѣкомѣмь Тисмѣна мѡнастирь всѣцѣми дѣлы недосьвръшень, єгожє свѣтопочившїи благочьстивыи воєвода Радѹль, родїтель господства ми ѡт ѡснованїа въздвижє, прѣкращением же живота не сьврьши [5].

---

[1] În traducere: S'a scris (în sensul însă de « s'a emis », cf. lucrarea de față, *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 251 nota 2) când a venit Hana Lopândei cu hrisovul lui Mircea voevod făcut cu voia Domnului meu craiul și cu Știbor voevod și cu Mihal Solomon Secuianul și cu mare făgăduință.

[2] Editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 18.

[3] În traducere: Dela acest sfințit lăcaș a venit la noi duhovnicul Gavriil eromonahul cu cercetare (vizitare) și binecuvântare.

[4] În traducere: Au venit deci la noi părintele proin-protos Kir Cozma și cu alți de Dumnezeu luminați bărbați și ne-a încunoștiințat despre petrecerea în mari greutăți și lipsuri și strâ ntorări ale acelor sfinte mănăstiri care sunt în acel sfânt mai sus pomenit munte al Athosului, mai ales despre sfânta mănăstire numită Rusicon.

[5] În traducere: La începutul domniei mele, dăruită de Dumnezeu, am aflat în țara domniei mele la locul numit Tismana mănăstire nedesăvârșită cu toate lucrurile, pe care sfânt răposatul binecinstitorul voevod Radu, părintele domniei mele din temelie a rădicat-o, însă prin scurtarea vieții sale n'a terminat-o.

In hrisovul lui Mircea din 1387 Iunie 27, cuprinsul e acesta: въ начѧлѣ богодарованнаго ми господства wбрѣтwх въ земи господства ми на мѣстѣ рекомѣмъ Тисмена монастир, его же свѧтопочившїи родитель господства ми Іw Радулъ воевода wт wснованїа въздвиж: и свѧтопочивши брат господства ми Іw Данъ воевода мнwѕѣми вещми покрѣпи [1]. Acelaş cuprins întâlnim apoi în toate hrisoavele solemne destinate mânăstirei Tismana, inclusiv cel din 1439, August 2, pentru ca apoi formula să dispară.

In hrisoavele destinate mânăstirilor dela Athos formula nu e cunoscută decât actului din 1496, August (?) 30, destinat mânăstirei Rusicon unde are acest cuprins: зрим ѹбо вь настоещаа времѣна, въ многих нѹждах и скръбех свѧтїе божїе цръкви и царскїе свѧщенїе монастире wт благочьстивїих, свѧтопочившїих благочьстно живших мѹжїи wбсирѣвшїих, многих ѹбо къ коньчное запѹстѣнїе дошедшїих радї ѹмаленїа благочьстїа ѹви грѣх роди наших [2], наипаче въ свѧтѣи горѣ Афонстѣи живѹщїих ест чьстнїи и царскїи монастирь нарицаемии Рѹшкїи, храм свѧтаго великомѫченика Христова и цѣлебника Пантелеимона, егоже видевши wсиревша wт свѧтїих прѣжднїих хтиторех, пачеже wт посланнїих братиах известно [3] ѹвѣдек родител наш Іw Влад воевода елико мощно при своем животѹ wн их ест миловаль и wброк свѧтомѹ монастирѹ ѹчинил и хрисовѹл написал [4].

Locul pe care-l ocupă formula este după intitulatio, exceptând actul extern de mai sus, unde formula vine după arenga.

---

[1] În traducere: La începutul domniei mele, dăruită de Dumnezeu, am aflat în ţara domniei mele la locul numit Tismana, mănăstire, pe care sfânt răposatul părinte al domniei mele Io Radul voevod din temelie a ridicat-o şi sfânt răposatul frate al domniei mele Io Dan voevod cu multe lucruri a întărit-o.

[2] S'ar putea ca până aici cuprinsul să fie înglobat şi în arenga, totuşi dat fiind legătura cu textul următor e probabil că e un tot formând narratio.

[3] Deci şi interventio dar într'o formă prea stilizată.

[4] În traducere: Văd deci în vremurile de astăzi în multe lipsuri şi necazuri sfintele biserici ale lui Dumnezeu şi sfintele împărăteşti mănăstiri sărăcite de binecinstitorii sfânt răposaţii bărbaţi cari au vieţuit în bună cinste, multe deci într'o părăsire totală au ajuns din cauza scăderii binecinstirei pentru păcatele deci ale noastre, mai ales în sfântul munte al Athosului unde vieţueşte cinstita şi împărăteasca mănăstire numită Rusicon, hramul sfântului marelui mucenic al lui Hristos şi lecuitor Pantelimon, pe care văzând-o sărăcită de sfinţii de mai înainte ctitori, mai ales că dela fraţii trimişi ne este cunoscut aflând că părintele nostru Ioan Vlad voevod pe cât e cu putinţă în viaţa lui a miluit-o şi obroc sfintei mănăstiri i-a făcut şi hrisov i-a scris.

Ca origine formula comportă o origine bizantină prin intermediu sud-slav, care pentru hrisoavele de până la 1439 pare a fi cel bulgar [1].

Dispositio. Formula dispositio alcătuind însăși esența actului — obiectul lui — și în care voința emitentului e clar exprimată, apare ca atare în toate actele slavo-muntene. Prin cuprinsul formulei, care adesea e destul de întins, formula din hrisoavele slavo-muntene prezintă o deosebită importanță atât din punct de vedere istoric cât și din punct de vedere juridic. Așa în hrisoavele destinate mânăstirilor se amintesc deseori predecesorii care au făcut donații pe care emitentul le confirmă [2]. Atât în actele destinate mânăstirilor cât și în cele destinate particularilor, se arată numele, hotarul și întinderea atât a proprietăților [3] cât și numele și filiațiunea eelor care le-au stăpânit sau doresc să le stăpânească. Iar când e vorba de scutiri de dări și obligații se enumără dările, obligațiile și funcționarii domnești însărcinați cu executarea lor, față de care destinatarul devine imun [4]. La fel când e vorba de privilegii vamale se precizează reședințele vamale, obiectele sau animalele asupra cărora se va percepe vama precum și quantumul vămii [5]. Cât despre elementele juridice, cel mai important care apare în acte este așa numita formulă *prădalica* [6].

---

[1] Și anume un împrumut din hrisovul lui Constantin Asan, destinat mânăstirii Virghinsk, unde formula are un aspect asemănător, cf. textul la Ilinskij, *op. cit.*, p. 15. Probabil că din acest hrisov s'a stilizat apoi formula în cancelaria munteană.

[2] Cf. în acest sens de pildă cele două hrisoave fără dată ale lui Mircea cel Bătrân destinate mânăstirii Tismana.

[3] Dar hotarul și întinderea proprietăților apare destul de rar, cf. în acest sens de pildă hrisovul lui Mircea cel Bătrân, fără dată, destinat mânăstirii Cozia pentru bălțile de peste Dunăre; actele destinate aceleiași mănăstiri și cu același obiect, actul din 1406 indictionul 15, cât și actele din 1490 Ianuarie 7, 1497 Martie (20), destinat mânăstirii Dohiar și 1504 Iunie 15 — în original la Arhivele Statului București, secția istorică cât și actele din 1505 Iulie 15 și 1505 Decemvrie 10, în original la *Acad. Rom.*, Documente: L—14 și XXXIII—191.

[4] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele lui Mircea din 1409 Mai 11 și 1415 Iunie 10.

[5] E de reținut că în actele muntene începând cu jumătatea secolului XV nu se făcea deosebire între termenul care denumea vama propriu zisă și între cel care denumea darea, căci tot vamă (вама) e și darea oilor și a porcilor (ѡвчїа вама, свинїа вама).

[6] Cf. pentru prădalica, Damian P. Bogdan, *Originea clauzei* и въ них прѣдалика да нѣст din *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 269—270. Intre celelalte elemente juridice menționăm de pildă mărturia (cf. în acest sens actele din 1453 August 2, 1478 Aprilie 3 — în original la Arhivele Statului București, secția istorică, 1494 Iulie 15 — în original la *Acad. Rom.*, Documente CVIII—34) și înfrățirea (cf. în acest sens actul din 1488 Aprilie 10, în original la Arhivele Statului București, secția istorică.

Insă pe când în Moldova exista o diferenţiere în ceea ce priveşte cuprinsul formulei, între hrisoavele destinate mânăstirilor şi între hrisoavele destinate particularilor [1], în actele muntene nu există această diferenţiere. Totuşi o diferenţiere există, dar aceasta din alt punct de vedere şi anume în felul cum se prezintă formula în hrisoavele solemne şi în actele simple cu acelaş caracter. Aşa în hrisoavele solemne formula începe cu verbul благопроизволити [2] la aorist persoana I singular, pe când în hrisoavele simple începutul îl formează verbul дакати, prezentat la indicativ prezent persoana III singular [3]. Dar şi ca text formula se deosebeşte în cele două categorii de hrisoave pomenite mai sus. Aşa în actele solemne după verbul благопроизволити formula cuprinde enunţarea sentimentelor care au animat pe domn la emiterea actului, (благопроизволи господство ми своим благым произволенїем чисты и свѣтлым сръдцемъ и дарѡвах сжи въсечистны и благоѡбразны и прѣпочитанным над въсѣми чъстїи дарѡв настожи хрисовꙋл) [4], după care urmează numele şi hramul mânăstirei destinatare (монастирю ѡт Дѣл, ѡбитѣли свѧтого архиерарха и чюдотворца Николаѡ) [5], iar când destinatarul este o persoană particulară,

---

[1] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 23.

[2] În hrisovul lui Vladislav I şi în cel al lui Dan I în loc de благопрозволити apare благоизволити exact ca în hrisoavele bulgăreşti, iar în unele hrisoave cu arenga, благоизволити este înlocuit prin въждел ѣти (cf. în acest sens hrisovul lui Mircea, fără dată, destinat mânăstirii Cozia pentru trei sate pe Dunăre; hrisoavele din 1489 Septemvrie 11; 1493 Iunie 16 şi 1499 Ianuarie 25). Menţionăm aici că există de asemeni câteva hrisoave solemne în care dispositio este legată cu arenga şi în care începutul formulei dispositio nu este exprimat categoric prin vreun element (cf. în acest sens hrisoavele din 1500 Aprilie 26 şi 1501 Mai 23).

[3] Cf. în acest sens actul din 1406 indictionul 15.

[4] În traducere: A binevoit domnia mea cu a sa bunăvoinţă cu inimă curată şi luminată şi am dăruit acest întru totul curat şi bun la chip şi prea cinstit, care stă deasupra curatelor danii hrisov, cf. în acest sens hrisovul din 1409 Mai 11.

[5] În traducere: Mănăstirei din Deal, lăcaşului sfântului arhierarh şi făcător de minuni Nicolae, cf. în acest sens hrisovul din 1431 Noemvrie 11. În unele acte mai vechi, de pildă ale lui Mircea fără dată, din care unul destinat mănăstirei Snagov şi un altul destinat mănăstirii Cozia pentru bălţi pe Dunăre, nu apare ca destinatar mănăstirea ci egumenul (молебникоу господства ми попоу кур Лазароу ѡт Снѣгов = rugătorului domniei mele lui popa chir Lazăr dela Snagov, cf. hrisovul destinat mănăstirei Snagov), iar în actele de mai târziu începând cu jumătatea secolului XV se fixează norma ca între destinatarii mănăstirii să fie pomenită nu numai mănăstirea ci şi egumenul (cf. în acest sens hrisovul din 1441 Iunie 30, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică) şi fraţii mănăstirei (cf. în acest sens actul din 1451 Martie 28 — originalul, *ibidem*).

apare în genere numele lui precedat de un titlu[1] și precedat când e vorba de un dregător de unele atribute ale politeței (**почитани** sau **прѣпочитани**)[2] — dar aceasta numai din a doua jumătate a secolului XV[3] — după care urmează obiectul însăși al formulei dispositio: satele moșiile, merticurile care se confirmă sau se dăruesc de către domn, specificarea că privilegiul acordat e valabil — când e vorba de persoane particulare — atât pentru ei cât și pentru copii, nepoții și strănepoții lor (**ѡхаб тѣм ндѣцам их, вноучетом и прѣвноучетом их**)[4] exact ca și în actele moldovenești[5], precum și înșirarea dărilor, obligațiunilor și a funcționarilor domnești însărcinați cu executarea lor față de care destinatarul devine imun — verbul de legătură fiind **починати**[6], exprimat la participiul trecut activ (**почѧвше ѡт ѡвчїего вама, ѡт свинїего вама ѡт пчеларства, ѡт кѫбларства, ѡт винарства, ѡт глобѫ, ѡт повоза, ѡт подводѫ, ѡт сѣна, ѡт сиренїа ѡт дѫшегоубинѫ и ѡт иных вьсѣх работ, развѣ единѫ великѫ конскѫ да строѫт господствоу ми**[7]

---

[1] Ca de pildă болѣр (болѣрѡм господства ми = boerilor domniei mele, cf. hrisovul din 1437 August 13, editat de Miletić în *op. cit.*, sub No. 6) și слоуга (слоугѣм господства ми = slugilor domniei mele, cf. hrisovul lui Mircea pentru ocina Mociurița) sau combinate amândouă titlurile și amplificate prin жоупан (слоуѕе и болѣриноу господства ми жоупаноу... = slugei și boerului domniei mele jupanului..., cf. hrisovul din 1437 August 23).

[2] Cf. почитаномоу болѣриноу господства ми жоупаноу Тикоучю = cinstitului boer al domniei mele lui Jupan Ticuć, în hrisovul din 1480 Ianuarie 18, în original la Arhivele Statului București, secția istorică; прѣпочетенномоу правителю господства ми и пръвосъветникоу жоупаноу Станкоу логофетоу = preacinstitului dregător al domniei mele și celui dintâiu sfetnic, lui jupan Staico logofăt, în hrisovul din 1492 Octomvrie 9 (originalul la *Acad. Rom.*, Documente, Peceți 206).

[3] Cf. hrisoavele pomenite în nota precedentă.

[4] În traducere: Ohabă acestora și copiilor lor, nepoților și strănepoților lor, cf. hrisovul din 1430 Septemvrie 16.

[5] Cf. pentru actele moldovenești, Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 23.

[6] Acest verb se fixează ca normă începând cu hrisovul din 1459 Septemvrie 20, în cel din 1445 August 7 e exprimat la timpul почех, iar în actul din 1452 August 5 lipsește. În cele mai vechi acte — al lui Vladislav I și Dan I — întâlnim verbul свободити (la participiul trecut = свободно, în actul lui Vladislav I) exprimat și în grafia слободити (слободни, în actul lui Dan I) iar în al lui Mircea pentru ocina Mociurița e ѡхаба.

[7] Din cuprinsul expresiei: «numai mare oaste să facă domniei mele» se vede că scutirea acordată de domn nu era generală și îngrădea anumite privilegii rezervate emitentului. Așa în actele mai vechi nu se acorda scutirea de oaste, pentru care fiecare trebuia să-și dea obolul (exceptând hrisovul lui Vladislav I unde se acordă și această scutire: (свободно ѡт въсѣкых данковь и работь господскыхь и ѡт вонскых и по въсемоу ѡхабѫ = slobod de toate dările și muncile domnești și de oști și peste tot ohabă), iar când Țara Românească este nevoită să plătească tribut Porții, pe lângă scutirea de oaste apare și

а ино нищо помного[1]. **И да их не смѣет бантѹвати ни сѫдец ни глобник, ни бирчїи ни нихто ѡт болѣр и ѡт работник господства ми, посилаеми по милостех и по работах господства ми**[2]), mențiunea tuturor acestor dări, obligațiuni și funcționari domnești fiind precedată adesea de clauza **прѣдалика** (**и каре комѹ се слѹчит ѡт них прежзь съмрьт а ѡчина да ест ѡставшим прѣдалика къ них да нѣст**)[3], care e urmată apoi de o clauză prohibitivă (**и ни ѡт когоже непотъкновенно по речи**[4] **господства ми**)[5].

In hrisoavele simple formula începe prin verbul **давати** (**дават господство ми сїе повелѣнїе**[6], (în actele de până la 1458 e **ѡризмо** în loc de **повелѣнїе**)[7], după care urmează: numele destinatarului,

acest privilegiu de care domnul nu scuteşte pe nimeni. (Prima mențiune a tributului — birului — către Poartă — o găsim în hrisovul lui Vlad Dracul din 1441 Iunie 30: **и кнѧзовы ѡт Изворѣни : Нѣгое и Нан и Трендафил да даваѫт бир ꙗкоже и инн сираци въ Изворани** = şi cnezii din Izvorani: Neagoe şi Nan şi Trendafil să dea bir ca şi ceilalți supuşi din Izvorani—şi anume în omisiunea din text scrisă pe marginea stângă a textului actului—deci denumirea tributului e **бирь**, cf. şi actul din 1494 Martie 16—originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică — **сего радї съ тѣми вишереченними сели никто да не метехает понеже их ѡт въсех слѹжбах и даждах ѡсвободих господство ми кроме данка и воиска** = pentru aceasta cu acele mai sus pomenite sate nimeni să nu se amestece pentrucă domnia mea le-am scutit (slobozit) de toate slujbele şi dăjdiile în afară de dare şi oaste, deci aici birul e numit **данък**. Funcţionarul care percepea birul era numit **бирчи**).

[1] În traducere: Începând de vama oilor, de vama porcilor, de albinărit, de găletărit, de vinărit, de gloabe, de cărături, de podvoade, de fân, de caş, de duşegubină şi de toate celelalte munci, numai mare oaste să facă domniei mele, iar altceva nimic mai mult, cf. în acest sens hrisovul lui Mircea, fără dată, destinat mănăstirei Snagov.

[2] În traducere: Şi să nu îndrăznească a-i bântui nici judeţul, nici globnicul, nici birarul, nici nimeni dintre boerii şi dintre funcţionarii domniei mele, trimişi după milele şi după muncile domniei mele, cf. în acest sens hrisovul din 1445 August 7.

[3] În traducere: Şi oricui dintre ei se va întâmpla moarte mai înainte, moşia să fie celor rămaşi, prădalica dela ei să nu fie, cf. în acest sens hrisovul lui Basarab cel Tânăr din 1478 Iunie 3, în copie slavă la Arhivele Statului Bucureşti, Partida copiilor particulare, I—6.

[4] În unele acte cuvântul **рѣчь** e înlocuit prin **ѡризмо**.

[5] În traducere: Şi de nimeni neclintit după cuvântul domniei mele, cf. în acest sens hrisovul pomenit în nota 3 de mai sus. Dar acest element este un atribut exclusiv al hrisoavelor simple (cf. în acest sens de pildă actele din 1451 Martie 28, 1456 Aprilie 15, 1458 Martie 5, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică) şi el nu se fixează în hrisoavele solemne decât aproape de sfârşitul secolului XV (cf. în acest sens hrisovul lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 1, 1489 Septemvrie 11, 1490 Iulie 26, 1493 Iunie 16 şi 1493 Septemvrie 1).

[6] În traducere: Dă domnia mea această poruncă, cf. actul din 1456 Aprilie 15, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[7] Cf. lucrarea de faţă *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 241 şi nota 3.

obiectul actului fără însă a se menţiona dările, obligaţiunile[1] şi funcţionarii domneşti[2] faţă de care destinatarul devine imun ca în hrisoave ci numai: да мѹ сѫт къ wчинѫ и къ wхабѹ[3], menţiunea că privilegiul priveşte şi pe urmaşi după care vine următoarea încheiere: и ни wт когоже непотѫкновенно по речи господства ми[4].

In actele externe verbul începător al formulei e acelaş ca în actele interne, adică благопроизволити pentru hrisoavele solemne[5] şi давати în cele simple[6], la fel şi enunţarea sentimentelor emitentului tot ca în actele solemne interne. In ceea ce priveşte scrisorile, acestea comportă expresii adequate momentului, formula începând întotdeauna prin verbul писати (пишет господство ми[7]) exact ca în cele două scrisori interne, cu caracter executoriu.

---

[1] Exceptând actele din 1498 Ianuarie 9 şi 1505 Martie 27, unde acestea apar, cf. originalele actelor la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[2] Exceptând actul lui Mircea fără dată, destinat mănăstirei Cozia prin care oricine îi poate face donaţii; al lui Mihai I din 1418 Iunie 22; actele din: 1458 Martie 5 (editat de Venelin în *op. cit.*, p. 91—92), 1465 Octomvrie 14 (editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 8), 1467 Ianuarie 15 (*ibidem*, No. 9), 1498 Ianuarie 9 şi 1505 Martie 27 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, unde aceştia apar.

[3] În traducere: Să-i fie lui de moşie şi de ohabă, cf. actul din 1456 Aprilie 15, menţionat mai sus la p. 119 nota 6.

[4] În traducere: Şi de nimeni neclintit după cuvântul domniei mele, cf. în acest sens actul editat de Miletič în *op. cit.*, sub No. 15.

[5] Exceptând hrisoavele cu arenga din 1476 şi 1489 — editate de Grigore Nandriş în *op. cit.*, sub No. 2 şi 3, cel din 1502 Fevruarie 18 unde e въжделѣти ca în unele acte interne cu acelaşi caracter şi actul lui Mircea din 1403 (Septemvrie 23) unde e слюбуемь нашею чистию и вѣрою.

[6] Exceptând actul lui Radu Prasnaglava din 1421 Mai 17, destinat Braşovenilor (editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 6) unde e wбѣщават сѧ господство ми; actul lui Vlad Dracul prin care permite Braşovenilor să facă negoţ cu ducaţi vechi (*ibidem*, No. 38), unde e ѹчини милость господство ми, exact ca în actele sârbeşti (cf. pentru acestea din urmă, Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 149); actul din 1475 Iulie 11, destinat tot Braşovenilor (editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 92) unde e давам въсем Брашовѣнwм и въсеи вашои дръжавѹ мир и клетвѹ, dar în unele acte destinate Braşovenilor e şi пишет господство ми ca în scrisori (cf. în acest sens, Gr. Tocilescu, *op. cit.*, actele de sub No. 20, 77, 80 şi 84). În actul lui Mircea cel Bătrân, fără dată, destinat negustorilor poloni (editat de Kaluźniacki în *op. cit.*, p. 8—9) e дават господство ми вѣрѫ и дѫшѫ господства ми exact ca în unele acte sârbeşti (cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 147—152).

[7] Cf. în acest sens de pildă scrisorile editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 21—27, 83, 85, 87 dar şi în forma plurală пишемо, însă aceasta mai rar (*ibidem*, No. 119, 133, 144, 156, 217 şi 218).

Locul pe care îl ocupă formula est totdeauna după intitulatio.

Ca origine formula comportă o influenţă sud-slavă şi aceasta, atât în ceea ce priveşte uzul dărilor, obligaţiunilor şi funcţionarilor domneşti însărcinaţi cu îndeplinirea lor cât şi în ceea ce priveşte originea acestor elemente [1]. Insă nici creaţia proprie spiritului muntean nu poate fi neglijată fiindcă şi aceasta s'a manifestat destul de puternic atât prin stilizarea unor anumite elemente împrumutate din mediul slav [2] cât şi prin crearea unor noi elemente necunoscute mediului sud-slav [3].

Bucureşti *(Va urma)*

DAMIAN P. BOGDAN

---

[1] Aşa e de pildă десѧтък, cel mai vechi termen care significă zeciuiala (apare în actul lui Vladislav I şi Dan I) şi înlocuit curând apoi cu ungurescul вама şi şi aceasta chiar în actele lui Mircea (cf. în acest sens actele din 1409 Mai 11, 1415 Iunie 10 şi cel fără dată pentru moşia Mociuriţa); подвода — obligaţia de a pune la dispoziţia dregătorilor şi funcţionarilor domneşti mijloace de transport: поданѣ, глоба, сѣно, сѣнокос, данък — numele generic al dărilor ca şi cel de поданѣ (dar se pare că aceasta numai până în a doua jumătate a secolului XV când данък înseamnă birul ce se plătea Porţii otomane), кыбла, поклони şi funcţionarii: глобник, кыбларѣ, кефалиꙗ şi работник cât şi diferitele obligaţii ca de pildă потечие да не работают. Pledează pentru o origine sârbă termenul вир şi cel de властелин, iar pentru una bulgară cel de болѣр. Influenţa ungurească ar exista în вама şi мертик.

[2] Cf. în acest sens de pildă винарство din slavul вино, дѹшегѹбина din дѹшегѹбство, житарство din жито, сѫдец din сѫдиꙗ.

[3] Cf. în acest sens dările: дръва, тални, вѡда — probabil darea pentru trecerea vadurilor echivalentă moldoveneştei бродина, luată din terminologia bulgară şi echivalentă sârbescului бродарина — сеновоз, дижма — dar aceasta din urmă ar putea fi şi de origine ungurească.

IPOTEZA FORMAŢIUNILOR POLITICE ROMÂNE LA DUNĂRE, ÎN SEC. XI

Starea imperiului bizantin sub Vasile II. Către sfârşitul sec. X şi începutul sec. XI, imperiul bizantin are norocul ca să fie condus de energicul şi vigurosul Vasile II, ultimul reprezentant din familia macedoneană. Ba încă mai mult: providenţa îi hărăzeşte acestuia o domnie de o jumătate de secol (976—1025).

Ca şi înaintaşii lui, fiind preocupat mai mult de prosperitatea naţională a imperiului, decât de intriga şi fastul palatului, domnia casei macedonene înseamnează pentru Bizanţ o adevărată renaştere politică, unul dintre momentele cele mai glorioase din lunga sa istorie [1], mai ales că Vasile II era ultimul ei reprezentant.

După ce desăvârşeşte în Orient opera înaintaşilor săi, smulgând provinciile bizantine din mâna Arabilor, Vasile II îşi îndreaptă privirile contra Bulgarilor.

Pericolul bulgar. Contopirea elementului slav cu Bulgarii făcea din acest popor un stat omogen. Convertirea la religiunea creştină ortodoxă, îi asigura unitatea de credinţă, cel mai de seamă lucru pentru vremea aceea, iar vecinătatea Bizanţului îi împrumuta, în afară de luxul şi fastul palatului, cultura şi civilizaţia. Bulgarii n'aveau alt vis şi altă ambiţie decât să devină atotputernici în Balcani, în detrimentul Bizanţului. Pentru izbucnirea războiului, Bulgarii aveau nevoie să fie conduşi de un om energic şi hotărît. Acesta era ţarul Simion.

Cunoscut şi instruit la curtea bizantină, Simion (893—927) se ridică acum contra Bizanţului cu mai multă îndrăzneală. Războiul începe în anul 889 şi va dura mai mult de un secol. Ce însemna pericolul bulgar pentru Bizanţ, ne putem da seama din următoarele cuvinte

---

[1] Ch. Diehl, *Histoire de l'empire byzantin*, Paris 1924, p. 92.

ale înpăratului Constantin Porfirogenet: *ἀφ' οὗ δὲ τὸ θεομίσητον τῶν Βουλγάρων ἔθνος ἐπεραιώθη εἰς τὸν Ἴστρον ποταμόν, τότε καὶ αὐτὸς βασιλεὺς ἠναγκάσθη διὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σκυθῶν καὶ αὐτῶν τῶν Βουλγάρων εἰς θέματος τάξιν ἀγαγεῖν αὐτὸ καὶ στρατηγὸν ἐν αὐτῷ χειροτονῆσαι.* (După ce poporul bulgar, duşmanul lui Dumnezeu, a trecut Dunărea, atunci chiar împăratul a fost nevoit, din cauza hărţuelilor Sciţilor şi chiar ale Bulgarilor, să întocmească provincia Traciei în formă de « themă » şi să numească aci un « strateg » [1]).

Themă şi strateg. In altă lucrare a sa [2] Constantin Porfirogenet ne spune că imperiul era împărţit în două mari categorii: *a)* Themele Orientului *ἀνατολικὰ θέματα* şi Themele Occidentului *αἱ τῆς δύσεως στρατηγίαι.* Dar această împărţire era arhaică, iar nu geografică. Themele Asiei erau provinciile cele mai importante ale imperiului, chiar dacă geograficeşte făceau parte din Europa, de exemplu Macedonia şi Tracia. Cele care aveau o importanţă mai mică, chiar situate în Asia, făceau parte din a doua categorie.

Rambaud [3] susţine că ne mai existând vechea împărţire c'vilă, noua împărţire nu putea să aibă decât un caracter militar, după cum ne arată cuvintele themă şi strateg. Cuvântul themă, care e din aceeaşi familie cu grecescul *θέσις*, însemnează în acelaşi timp provincia şi corpul de armată care este însărcinat să păzească provincia.

Vorbind de haina grecească pe care au îmbrăcat-o instituţiile şi funcţiunile militare în imperiul de răsărit, împăratul scriitor ne atrage atenţia asupra cuvântului « themă » *...λογγίνους γὰρ ἔλεγον τοὺς χιλιάρχους, καὶ κεντουρίωνας τοὺς ἑκατοντάρχους, καὶ κόμητας τοὺς νῦν στρατηγούς· αὐτὸ γὰρ τὸ ὄνομα τοῦ θέματος Ἑλληνικόν ἐστι καὶ οὐ Ρωμαϊκόν, ἀπὸ τῆς θέσεως ὀνομαζόμενον.* (Căci longhini se numeau hiliarhii şi centurioni, ecatontarhii, iar comiţi, actualii generali. Căci acest nume de « themă » este grecesc şi nu latin, numindu-se dela funcţiunea pe care o avea [4]).

Pericolul bulgar a determinat pe împăraţii destoinici ai Bizanţului să-şi îndrepte atenţiile asupra Traciei, thema cea mai de seamă a Europei: *τὸ θέμα τῆς Θρᾴκης* sau *τὰ Θρακιῶν θέματα* care cuprindea între alte provincii şi Moesia Inferioară. Rolul acestei theme se poate cunoaşte din cuvintele următoare: « Seit Herakleios war die Avarengefahr

---

[1] Constantin Porfirogenet, *De thematibus*, II, p. 45-46.

[2] Idem, *De ceremoniis aulae byzantinae*, în *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, Bonn, 1830, II, p. 52, 713 şi 727.

[3] Rambaud, *L'empire grec au X-ème siècle*, Paris, 1870, p. 183.

[4] Constantin Porfirogenet, *De thematibus*, I, p. 15.

zwar vorüber; aber nicht minder drohend drängte das neu entstandene Bulgarenreich aus der Donauniederung vordringend, gegen Süden. Die thrakische Strategie war daher ein sehr wichtiger und einflussreicher Posten: denn, mittelbar hing von ihr der Schutz der Reichshauptstadt ab »[1].

Ţarul Samuil. Ambiţia bulgară n'a putut să triumfe, pentrucă Bulgarii, multă vreme, n'au mai avut ţari capabili ca Simion, decât în persoana lui Samuil (979—1014), contimporanul lui Vasile II. Succesele lui Samuil şi curajul său determină pe Vasile II să întreprindă un război de exterminare contra Bulgarilor. 30 de ani i-au trebuit împăratului bizantin, ca să prăbuşească imperiul lui Samuil şi să se încoroneze cu supranumele de « Bulgaroktonos ».

Se spune că au fost omorîţi 25.000 de Bulgari, singurul motiv fiind apărarea patriei[2]. Bulgaria este cucerită, iar stăpânirea bizantină se întinde din nou până la Istros, adică aşa cum fusese în momentul când Bizanţul trecea drept moştenitorul Romei în Orient. Dar nu numai atât: « Für Staatswerke wurde Bulgarien in Themata getheilt; jedes verwaltete ein Stratege oder Dux, welcher die Militär- und Ciwilgewalt in seiner Hand vereinigte, und in einer grössern Stadt (Ochrida, Prespa, Durazzo, Dêvol, Kastoria, u. s. w.) residierte »[3].

Vasile II, fire prevăzătoare şi diplomat iscusit, întrebuinţase toate mijloacele pentru sdrobirea rezistenţei bulgare. El lăsă împărăţia bizantină în floarea măririi şi puterii. Dunărea va mai fi hotarul cel mai de seamă al imperiului încă două secole (1014—1186), adică până la înjghebarea statului Asăneştilor, afară de mici intervale, când stăpânirea era numai nominală. Moartea Bulgaroktonului aducea Bizanţului un secol întreg de nenorociri (1025—1108). Nu odată s'a întâmplat în istoria Bizanţului ca, după o epocă de putere şi strălucire, să urmeze, cu o iuţeală ne mai pomenită, decăderea cea mai josnică. Palatul era plin de favoriţii unor împărătese slabe şi capricioase, cum erau Zoe (1028—1050) şi Theodora (1054—1056), nepoatele marelui Vasile II.

Epoca plină de decadenţă era cu totul prielnică barbarilor dela marginile imperiului, destul de numeroşi, tineri şi dornici de pradă,

---

[1] H. Gelzer, *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig, 1899, p. 25.

[2] Gibbon, *History of the decline and of the fall of the roman empire*, ed. Bury, London, 1896, p. 571, trad. Guizot.

[3] Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1870, p. 202; Zlatarski, **Политическото положение на северна България презъ XI и XII вѣкове** (în limba bulgară), extras din *Izvestia*, IX (1929), p. 6; vezi şi P. P. Panaitescu, *Rev. Ist. Rom.*, (1931), fasc. I, recenzie.

atraşi de luxul şi bogăţia Bizanţului. Cei mai mulţi din aceşti barbari au fost chemaţi chiar de împăraţi, ca să lupte contra altor barbari, duşmani de moarte ai imperiului [1]. Când unii dispăreau depe scenă, alţii le luau locul. Bulgarilor le urmează Pecenegii.

Pecenegii. Legăturile lor cu Bizanţul. Pecenegii nu erau un popor nou pentru imperiu, deoarece ei erau cunoscuţi încă din sec. IX, de când coborîseră din câmpiile Niprului, ca să se aşeze în Muntenia de azi, întinzându-şi de aci stăpânirea până la Don [2]. Dela cucerirea Bulgariei rolul Pecenegilor se schimbă cu totul. De unde până aci aduceau mari servicii Bizanţului, acum, până la sdrobirea lor definitivă, multe decenii, vor sdruncina întreg imperiul prin năvălirile lor, până sub zidurile Constantinopolei, şi prin nestatornicia lor, în ceea ce priveşte legăturile de prietenie cu imperiul bizantin. Altădată, o pace cu Pecenegii asigura liniştea imperiului faţă de toţi duşmanii săi: Ruşii, Maghiarii, Bulgarii, etc., scutindu-l de numeroasele daruri ce trebuiau date lor, pentru păstrarea păcii [3], şi numai atâta vreme cât Pecenegii n'au fost vecinii imperiului.

In anul 890 Pecenegii au ocupat Moldova până la Siret, alungând de acolo pe Unguri [4]. In anul 933, profitând de discordiile primului imperiu bulgar, după ce susţinuseră, ba pe ţarul Petru, ba pe călugărul Misael, fratele ţarului, invadează împărăţia grecească şi pătrund, devastând totul înaintea lor, până în Atica. Imediat după moartea lui Vasile II, trec Dunărea (1027): *Τούτῳ τῷ ἔτει καὶ Πατζινάκαι εἰστολὴν ἐποϊήσαντο κατὰ Βουλγαρίας* [5], dar sunt bătuţi de Roman III (1028—1034).

In timpul lui Mihail IV. Paflagonianul (1034—1041), trec Dunărea în timpul iernii, pe ghiaţă, şi devastează Tracia: *περαιωθέντες δὲ καὶ τὸν Ἴστρον οἱ Πατζινάκαι πᾶσαν ἐληΐσαντο τὴν Μυσίαν ἄχρι Θεσσαλονίκης* [6].

Numai Constantin Monomahul (1042—1054) avea să comită imprudenţa de a permite Pecenegilor să se aşeze în Paristrion, dându-le

---

[1] Rambaud, p. VII, apud D. Russo, *Elenismul în România*, Bucureşti, 1912, p. 19, nota I.

[2] Rambaud, *L'empire grec au X-ème siècle*, Paris, 1870, p. 393; Chalandon F., *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, Paris, 1900, p. 2.

[3] Chalandon F., *op. cit.*, p. 3.

[4] Constantin Porfirogenet, *De Adm. Imp.*, cap. 37, p. 105; cap. 38, p. 107—108.

[5] Georgii Cedreni, *Historiarum compendium*, în *Corpus scriptorum hist. byz.*, Bonn, 1838, vol. II, p. 483.

[6] Cedren, *Historiarum compendium*, Bonn, 1838, vol. II, p. 512.

în grijă paza frontierei dunărene, după ce îi aşează în câteva întărituri [1].

Cine erau aceşti Pecenegi şi cu ce nume sunt pomeniţi de izvoarele contimporane? Erau avantgarda Turcilor Selgeucizi de mai târziu, cu care se înrudeau [2], avantgardă urmată mai întâi de fraţii lor Uzii şi Cumanii. Cronicile ruseşti îi numeau « Peceneagu », Pecenegii (Peceneagu, plural Peceneadzi), Bizantinii îi numeau *Πατζινακῖται*, *Πατζινάκαι*. Alt nume sub care apar este Kangar [3]. Ana Comnena [4] spune că erau de naţionalitate Turci şi vorbeau aceeaşi limbă cu Cumanii.

Ce întorsătură ciudată ia firul istoriei bizantine după aşezarea Pecenegilor în Sciţia Minoră, cunoscută în tot sec. XI sub numele de Paristrion! De ce abilitate avea nevoie diplomaţia bizantină, în arta de a diviza pe barbari!

Constantin Porfirogenet [5] era foarte atent, în scrierile sale, când era vorba de Pecenegi. El sfătuia pe fiul său să păstreze alianţa acestor barbari, arătându-i avantagiile ce le-ar putea avea: vor împiedica invazia Ruşilor dinspre Nipru, trecerea Dunării de către Unguri, iar Bulgarii nu vor putea să treacă Balcanii. Toţi aceşti barbari erau duşmanii imperiului şi nu puteau fi coalizaţi contra Pecenegilor.

Aşezarea Pecenegilor în imperiul bizantin. Ce fapt determinase pe aceşti barbari să se aşeze tocmai în Paristrion, ducatul de margine al imperiului? Neînţelegerile ivite între cele 13 hoarde [6] duc la desmembrarea definitivă a lor, mai ales după ce Tyrach, principalul conducător al Pecenegilor [7] găseşte în Keghen, altă căpetenie pecenegă, un rival primejdios. Keghen nu reuşeşte în realizarea planului său şi este silit să rătăcească multă vreme, ca să găsească un ţinut liniştit şi apărat. El se hotărăşte să caute un loc de scăpare, dincolo de Dunăre, şi să ofere serviciile sale împăratului bizantin. Cu două triburi care au aderat la mişcarea lui, Keghen ajunge lângă Silistra (Dârstor). Cedren [8]

---

[1] *Ibidem*, vol. II, p. 583; Vasilievskij, Византія и Печенѣги (1048—1094), în ruseşte, în Труды *(Opere complete)*, St. Petersburg, 1908, vol. I, p. 7; Chalandon, *op. cit.*, p. 3; Zlatarski, *op. cit.*, p. 11.

[2] Vasilievskij, *op. cit.*, p. 8.

[3] Const. Porfirogenet, *op. cit.*, cap. 37, p. 106.

[4] Annae Comnenae Porphyrogenitae *Alexias ex recensione Augusti Reifferscheidii*, vol. I, Lipsiae, 1884, în *Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana*, VII, cap. 5, p. 242.

[5] *De administrando imperio*, IV, p. 71; vezi şi Georgina Buckler, *Anna Comnena*, Londra, 1929, p. 435.

[6] Cedren, vol. II, p. 580.

[7] Vasilievskij, *op. cit.*, p. 9.

[8] Cedren, vol. II, p. 583.

ne dă chiar numărul Pecenegilor care au venit aci: ἦσαν δὲ ἀμφὶ τὰς κ' χιλιάδες (erau cam vreo 20.000), aşa că au acoperit aproape în întregime, cu corturile lor, unul din malurile Dunării. Acest eveniment a fost destul de bine cunoscut cronicarilor bizantini. Cedren ştie că Paristrionul, la venirea Pecenegilor lui Keghen (1048), era cârmuit de Mihail, fiul lui Athanasie [1]. Mihail anunţase împăratului sosirea Pecenegilor şi îl întrebase ce dispoziţiuni trebue să ia contra lor. La întrebarea sa, el primeşte porunca să lase pe Pecenegi să intre nestingheriţi, să-i aprovizioneze cu hrană, iar pe Keghen, cârmuitorul lor, să-l trimeată cu alţii în capitală [2]. Cedren ne povesteşte cum a fost primită la curtea bizantină căpetenia Pecenegilor, *φιλοφρόνως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς:* în mod amical şi majestuos, primind numele de patriciu. Pecenegii au primit pământ pentru locuit în Paristrion, încredinţându-li-se chiar trei cetăţi, de pe malul Dunării, cu obligaţiunea de a păzi şi apăra graniţele imperiului de atacurile conaţionalilor lor. Noul client al Bizanţului, patriciul Keghen, promitea solemn că va părăsi vieaţa nomadă de până aci, şi va primi noua credinţă creştină. Călugărul Eftimie, însoţind pe Keghen, avea să boteze în apele Nistrului mai multe mii de Pecenegi [3]. Pentru barbarii stepei, creştinismul n'a fost decât o baie rece în Dunăre. Sufletul lor nu s'a schimbat întru nimic. Supuşii lui Keghen se răsbunau pe conaţionalii lor prin destul de dese prădăciuni. Tyrach, disperat, a trimes soli la Constantin Monomahul, rugându-l mai întâi, şi ameninţându-l mai pe urmă, dacă nu va pune stavilă prădăciunilor lui Keghen. Impăratul Bizanţului nu s'a mulţumit numai cu reuşita intrigii sale, care produsese neînţelegeri şi lupte între Pecenegi. El a trimis numaidecât ordin lui Mihail ca, ajutat de Keghen, să aibă grije şi să păzească amândouă malurile Dunării: *γράμματα δὲ πρός τε Μιχαὴλ, τὸν ἄρχοντα τῶν παριστρίων πόλεων, ἔτι δὲ καὶ πρὸς αὐτὸν Κεγένην ἐκπέμπει, φυλάττειν ἀκριβῶς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ* [4].

Puhoiul peceneg sub conducerea lui Tyrach, cu toate măsurile luate de împărat şi ajutoarele trimese lui Mihail şi Keghen, n'a putut fi oprit. Cedren ne dă un număr prea mare de Pecenegii lui Tyrach: *χιλιάδες*

---

[1] Idem, *ibidem.*

[2] Cedren, vol. II, p. 583.

[3] *Ibidem*, vol. II, p. 584; Zonaras, *Epitomae historiarum*, în *Corpus script. hist. byz.*, Bonn, 1897, vol. III, p. 642; Attaliates, *Historiae*, în *Corpus script. hist. byz.*, Bonn, 1853, p. 31; vezi şi Brătescu, *Pecenegii*, în *Analele Dobrogei*, V-VI (1924-1925), p. 145—154.

[4] Cedren, vol. II, p. 585; Vasilievskij, *op. cit.*, p. 12; Zlatarski, *op. cit.*, p. 12.

ὀκτοκόσιαι, 80.000. Totuşi norocul era de partea lui Keghen. Natura, ca de obicei, a ajutat mai mult decât forţa armată şi dibăcia lui Keghen, în lupta cu conaţionalii lui. O epidemie puternică decimează armata lui Tyrach, iar el cu un număr mare de credincioşi depun armele şi se supun Bizanţului. Impăratul, neţinând seama de dorinţa lui Keghen de a-i măcelări, îi aşează *ἐν ταῖς ἐρήμοις τῆς Βουλγαρίας*[1], în ţinuturile pustii ale Bulgariei, iar Tyrach cu mai mulţi nobili (140 după cronicarul bizantin), duşi în capitala imperiului, au fost creştinaţi şi împodobiţi cu onorurile cuvenite. Toate sforţările făcute de Bizantini faţă de Pecenegi: titluri oferite, creştinarea, înrolarea lor în armată, etc., aveau să se vadă în curând. Supuşii lui Tyrach sunt trimeşi în Asia, contra Turcilor. Guvernul bizantin nu şi-a dat seama de această greşală mare. Se trimetea contra Turcilor o armată înrudită cu ei şi apropiată prin obceiuri. Dar nu numai atât. Cu o neprevedere elementară Pecenegii au fost trimeşi în campanie în mare număr (vreo 15.000), fără nicio putere bizantină capabilă să-i supravegheze şi să-i instruiască[2]. Libertatea le-a trezit din nou dorul vieţii de stepă şi, în urma unei consfătuiri, trecând călări Bosforul, s'au întors în locurile dorite[3]. In mijlocul lor avea să apară în curând comandantul suprem Tyrach, patriciul bizantin. Incărcat cu nenumărate daruri şi onoruri Tyrach jurase solemn, în faţa împăratului, că se va duce ca să convingă pe supuşii săi să încheie o alianţă cu imperiul. Jurământul, legea creştină şi crucea ce o purta la gât nu însemnau nimic pentru stăpânitorul stepei. El s'a lepădat de ele cu aceeaşi uşurinţă cu care le primise. Tyrach, în fruntea hoardelor sale, va prăda mai mult de un an de zile imperiul şi va băga groaza în credincioşii Bizanţului. Impăratul, care se încredea aşa de mult în Pecenegi, este adânc impresionat de jafurile cetăţenilor lui de onoare.

Cedren ne povesteşte amănunţit toată această nenorocire din anul 1050, căzută pe capul Bizanţului: câmpiile erau pustiite, satele arse, locuitorii luaţi în captivitate, sau omorîţi. Pecenegii nu aveau milă, nici chiar de copii, pe care îi omorau în mod crud, răpindu-i dela sânul matern (Cedren, II, 603).

Măsurile luate de împărat alungă pentru un moment pe duşmanii de moarte ai imperiului. Dar Monomach nu-şi pierde încrederea în Keghen, primul Peceneg credincios Bizanţului. El fusese reţinut la curtea bizantină, ca să-şi vindece rănile (era însă numai un motiv)

---

[1] Cedren, vol. II, p. 587.
[2] Vasilievskij, *op. cit.*, p. 15.
[3] Cedren, vol. III, p. 588.

primite dela emisarii lui Tyrach, după ce acesta din urmă se întorsese în mijlocul supuşilor săi. Acum vine rândul lui Keghen, ca să fie trimes în mijlocul vechilor supuşi, spre a-i aduce în sfera de prietenie a Bizanţului. Keghen ascultă de sfaturile împăratului, dar nu scapă de răzbunarea lui Tyrach, care se şi grăbeşte să-l taie în mii de bucăţi: *κατατμηθεὶς εἰς μικρὰ μέρη καὶ μόρια*[1].

Măsuri serioase pentru apărarea imperiului se impuneau. Constantin Monomachul încredinţează puterea armată lui Nichifor Vrieniu, viitorul pretendent la tronul împărătesc, iar armata din regiunea Adrianopolei, patriciului Mihail. Expediţia întreprinsă de aceşti doi comandanţi este fatală pentru imperiu. Totuşi, o curmare a incursiunilor pecenege se observă multă vreme. Vasilievskij[2] crede că încetarea năvălirilor pecenege, până la 1059, se datoreşte darurilor bogate, titlurilor de nobleţe şi pământurilor oferite de împărat hoardelor năvălitoare. Şi numai ademeniţi de regele ungur Andrei (1046—1061) în luptă cu Isac Comnenul (1057—1059) îşi fac din nou apariţia. Niciunul dintre suspomenitele onoruri n'ar fi împiedicat pe barbari dela apariţia lor, mai ales în imperiu. Ce se întâmplase? Pecenegii căzuseră sub stăpânirea Uzilor, un neam al lor şi al Cumanilor, venit în ţările dela Dunăre.

Uzii. Uzii, un popor turc, ca şi Pecenegii şi Cumanii, au venit înaintea Cumanilor în ţările dela Dunăre, şi anume pe vremea când în aceste ţări stăpâneau Pecenegii. Uzii sunt pomeniţi de Skylitzes (principalul izvor contimporan cu faptele), de Zonaras şi de Glykas sub anul 1065, când au năvălit în Peninsula Balcanică, cu menţiunea că «sunt cei mai însemnaţi dintre Pecenegi şi din punct de vedere al nobleţei neamului şi din cel al numărului» (Skylitzes, p. 815; Zonaras I, XVIII, cap.; Glyk-s, p. 325). In cronicele ruseşti sunt cunoscuţi sub numele de Torki (Torţi).

In tot timpul stăpânirii Uzilor, Pecenegii au fost siliţi să nu se mute din ţinutul pomenit de scriitoarea bizantină sub numele de Uzo-Limna, adică Mlăştinile Uzilor[3].

---

[1] Cedren, vol. II, p. 603.

[2] Vasilievskij, *op. cit.*, p. 24.

[3] Ana Comnena pomeneşte de *'Οζολίμνη—'Ουζολίμνη* în cartea VII-a a Alexiadei, p. 242, cap. V (Teubner), unde explică şi originea uzică a localităţii. După scriitoarea bizantină balta se numea Uzo-Limna nu din cauza mirosului urît, pe care-l emana, dar fiindcă altădată a locuit în apropiere o armată de Huni, care în limba populară se numesc Uzi. Pentru identificarea topografică a Uzo-Limnei s'au emis mai multe păreri. După Iorga, Uzo-Limna este lacul Razelm (*Cele d'intâiu cristalizări*, p. 109, *Rev. Ist.* (1919). G. Brătianu este de aceeaşi părere, *Vicina*, p. 126. Nicolai Grămadă publică în *Codrul Cosminului*,

Momentul prielnic pentru scuturarea jugului uzic nu avea să întârzie multă vreme. Prilejul a fost dat de regele ungur, care năvăleşte în imperiul bizantin, unde împărăţea Isaac I Comnenul (1057—1059). Cu acest prilej s'a putut constata că Pecenegii, atâta vreme cât au fost subjugaţi de Uzi, şi-au pierdut puterea şi curajul lor. Dovadă ciocnirea hoardelor pecenege cu armatele imperiale. Hoardele se supun cu uşurinţă, afară de cea condusă de Selţè: *μόνος δὲ Σελτὲ χεῖρα δοῦναι τῷ βασιλεῖ οὐκ ἠθέλησε*, [1] numai Selţè n'a vrut să se supună împăratului. Dar atât el cât şi supuşii lui sunt sdrobiţi de împărat. In anul 1065, Uzii năvălesc în imperiul bizantin, în timpul domniei împăratului Constantin X Duca (1059—1067). Era obiceiul tuturor barbarilor ca să-şi încerce norocul în imperiul lui Constantin. In faţa acestei noi invazii, Bizanţul s'a arătat neputincios, ca de obicei în acea epocă. In drumul spre Bizanţ, Uzii sunt atacaţi de Pecenegi, uniţi cu Bulgari şi alte popoare. Iarna grea, lipsa de hrană şi molima ivită printre năvălitori sdrobesc cu desăvârşire pe Uzi (1065). Cei rămaşi în vieaţă destul de puţini se pierd în massa Cumanilor [2] sau ca prizonieri ai împăratului [3]. Năvălirea de scurtă durată a Uzilor în ţările noastre şi în special în Paristrion, unde subjugaseră pe Pecenegi, este urmată în curând de a Cumanilor, fraţii Uzilor şi Pecenegilor.

Cumanii. Cumanii începuseră să se mişte din stepa rusească încă din anul 1050, pe când Uzii se aflau în culmea puterii lor [4]. După ce năvălesc de mai multe ori în Rusia, îşi îndreaptă privirile spre Apus, unde îi atrăgeau Ungaria şi Ţările Române; dar nu mai puţin îi încântau bogăţiile Bizanţului. Ocupând pentru scurt timp (1068—1071)

II şi III (1925—1926), un articol intitulat « Aşezarea Ozolimnei ». După Grămadă Ozolimna este balta Ialomiţei, formată din cele două braţe în care se desface Dunărea la Silistra, pentru a se uni la Hârşova. Concluziile lui Grămadă nu ni se par convingătoare. Nici Daicoviciu nu împărtăşeşte părerea lui Grămadă; vezi *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.*, Cluj, IV (1926—1927), p. 455; vezi şi Bogrea, tot acolo, p. 380. Zlatarski identifică Uzo-Limna cu lacul Razelm; vezi **Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израва** *γένος τι Σκυθικόν*? (Ce popor se înţelege la Ana Comnena sub numele de poporul scitic?), în *Izvestia*, XI-XII (1932), p. 80; vezi şi P. P. Panaitescu, *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), fasc. I. Ferenţ crede că este regiunea mlăştinoasă dela gurile Istrului, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, [1931], p. 4. Rămânem deocamdată la concluziile lui Ferenţ.

[1] Cedren, vol. II, p. 646.

[2] I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, [1931], p. 7.

[3] Vasilievskij, **Византія и Печенѣги** (1048—1094), în **труды** *(Opere complete)*, St. Petersburg, 1908, vol. I, p. 29.

[4] Ferenţ, *op. cit.*, p. 14.

Moldova, trec în Ungaria [1] unde domnea regele Solomon (1063—1074) ajutat de verii lui, Geza şi Ladislau; Solomon înfrânge pe supuşii lui Oslù-Osùl, care iau drumul spre Dunăre.

Un neam oarecare scitic. Iată ce spune Ana Comnena cu privire la sosirea Cumanilor la Dunăre, unde găsesc pe Pecenegi: *γένος τι Σκυθικὸν παρὰ τῶν Σαυροματῶν καθ' ἑκάστην σκυλευόμενοι ἀπάραντες τῶν οἴκοι κατῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν· ὡς δὲ πρὸς ἀνάγκης ἦν αὐτοῖς μετὰ τῶν κατὰ τὸν Δάνουβιν οἰκούντων σπείσασθαι, τούτου συνδόξαντος πᾶσιν εἰς ὁμιλίαν ἦλθον μετὰ τῶν ἐκκρίτων, τοῦ τε Τατοῦ τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου, καὶ τοῦ Σεσθλάβου καὶ τοῦ Σατζᾶ (χρὴ γὰρ καὶ τῆς ἐπωνυμίας μεμνῆσθαι τῶν κατ'αὐτοὺς ἀρίστων ἀνδρῶν εἰ καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμιαίνεται) τοῦ μὲν τὴν Δρίστραν κατέχοντος, τῶν δὲ τὴν Βιτζίναν καὶ τἆλλα· σπεισάμενοι γοῦν μετ' αὐτῶν ἀδεῶς τοῦ λοιποῦ διαπερῶντες τὸν Δάνουβιν ἐλήζοντο τὴν παρακειμένην χώραν ὡς καὶ πολίχνιά τινα κατασχεῖν· κἀντεῦθεν ἐκεχειρίαν τινὰ σχόντες ἀροτριῶντες ἔσπερον κέγχρους τε καὶ πυρούς.* Adică: un neam scitic prădat mereu de Savromaţi, părăsindu-şi locuinţele, s'au coborît la Dunăre şi fiind siliţi să intre în înţelegere cu cei care locuiau dealungul Dunării, cum acest lucru le părea tuturor potrivit — au intrat în tratative cu şefii acelora, adică cu Tatu cel care se mai numea şi Halì şi Sesthlav şi Satzàs (căci mă văd silită să le pomenesc chiar numele bărbaţilor de seamă la ei, deşi corpul istoriei se pângăreşte cu aceste nume), unul dintre aceştia stăpânind Dristra, iar ceilalţi Vicina şi celelalte ţinuturi. Deci după ce au făcut înţelegere cu aceştia, de atunci încolo, trecând Dunărea, fără teamă, pustiau ţinutul alăturat, astfel că au cucerit şi câteva oraşe. De aci căpătând ceva stăpânire şi arând locul începură să semene mei şi grâu [2].

Acest pasagiu din Alexiada a fost interpretat de mai mulţi istorici slavi şi români şi, ceeace este mai curios, nici unul n'a ajuns la aceeaşi concluzie, fiecare a emis ipoteze diferite, datorite în mare parte, patriotismului în ştiinţă, rău înţeles [3], sau judecând în cadrul îngust al unui pasagiu izolat şi fără să-l pună în legătură cu evenimentele politice din vremea aceea. Fără să se studieze firul istoriei popoarelor barbare, care veneau în contact cu imperiul bizantin şi fără să se ţină seama de numele arhaic, cu care cronicarii bizantini, desemnau pe

---

[1] *Ibidem*, p. 15.

[2] Scriitoarea afirmă categoric că nu Românii cultivau mei şi grâu, ci poporul care venea de dincolo de Dunăre — adică Cumanii, care se hrăneau cu aceste cereale —; vezi Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, ed. II, p. 133.

[3] D. Russo, *Elenismul în România*, Bucureşti, 1912, p. 68.

barbari, nu se poate ajunge la adevărata concluzie. Să vedem acum la ce concluzii au ajuns istoricii slavi.

Bizantinologul rus Vasilievskij în lucrarea sa *Bizanțul și Pecenegii (1048—1094)* cunoscuse evenimentele desfășurate în Paristrion. Cronicarul bizantin care i-a servit în special a fost Cedren, pe care-l copiază de multe ori întocmai. Când ajunge însă la pasagiul din Alexiada (VI, 14), Vasilievskij ține să ne spună « că acești coloniști au fost Ruși [1]. Numai Rușii puteau să se ocupe cu agricultura, fiind un popor civilizat ». Noi cunoaștem gradul de cultură la care se găseau Rușii în vremea aceea și n'am păcătui dacă am spune că nu erau mai înaintați, pe scara civilizației decât Pecenegii și Cumanii, etc. Cât despre Tatù (Tatuși la Vasilievskij), istoricul rus spune că după nume ar putea să fie Peceneg [2], iar din al doilea nume a lui Tatù, din Halì scoate un rus Oleg [3], stăpânitor la Vidin, ca, punându-l alături de ceilalți, să predomine elementul rus.

Kulakovskij vede, ca și Vasilievskij, ale cărui concluziuni le împărtășește, în șefii orașelor dunărene numai Ruși [4].

La noi, profesorul N. Iorga, după ce pomenise în treacăt de existența unor voevodate românești, la Dunăre, în sec. XI, sub comanda lui Tatos și a rudelor sale: Halì, Sacia, Sesthlav și Solomon, în *Droits nationaux et politiques dans la Dobrogea*, Iași, 1917, p. 28-30, revine cu amănunte într'o comunicare făcută Academiei Române [5]. Iorga pornește dela următorul fapt: « în mijlocul situației internaționale dela sfârșitul sec. XI-lea corespunzătoare sub toate raporturile aceleia dela jumătatea celui de al XIII-lea, ne apar înjghebările politice dela Dunărea de Jos, cu fața în spre Bizanț, cum domnia dela Argeș nu era cu fața spre Dunăre, ca mai târziu, ci spre munte, — Voevodatele lui Tatù, lui Chaly, — lui Sacea și lui Sesthlav » [6].

---

[1] V. G. Vasilievskij, *op. cit.*, p. 38; vezi și adaosul II, p. 47.

[2] Idem, p. 35.

[3] *Ibidem*, p. 38; la Vasilievskij chiar legendarul Achile era Scit, ba chiar Tavroscit, adică Rus, p. 29, nota 1.

[4] Kulakovskij J., Гдѣ находилась вичинская епархия Константинопольскаго Патриархата?, în *Viz. Vremennik*, IV (1897).

[5] N. Iorga, *Cele dintăiu cristalizări de Stat ale Românilor* (com. făcută la Ac. Rom.), în *Rev. Ist.*, V (1919), Iunie-Iulie, p. 103-113; vezi și *Les premières cristallisations d'Etat des Roumains* în *Bull. de la Sect. Hist. de l'Acad. Roum.*, 5-8-e année, janvier, 1920, p. 33-46.

[6] *Ibid.*, *Rev. Ist.*, p. 106; vezi și Comnène P. N., *La Dobroudga*, Lausanne, 1918, p. 26, unde este vorba de aceiași conducători: les chefs de troupes petchénègues portent toujours le nom roumain de Tat (Tata ou Tatul), adică « tată ».

După ce expune evenimentele, în legătură cu pasagiul din Alexiada, Iorga ajunge la următoarea concluzie: « nu erau Sciţi, nimic nu-i arată a fi Bulgari, şi Ana Comnena ştia ce sunt Bulgarii, iar la o origină grecească orientală nu e de gândit, căci atunci ei ar fi prezentaţi ca nişte supuşi revoltaţi ai împăratului. Că nu sunt şefi de barbari, o arată starea Silistrei sub Tatos-Tatul, măsurile luate de el, spre apărarea ei, caracterul de civilizaţie aşezată a oamenilor lui. Şi când ni se povesteşte de culturile de grâu şi de mei, mult timp caracteristice pentru Români, înţelegem bine că Pecenegii nu le puteau face »[1].

Traducându-se în limba română lucrarea de sinteză: *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Iorga, introducând un nou capitol « *Vlaşca lui Tatos şi formaţiunile dobrogene pe la 1000* », susţine că primele înjghebări politice româneşti trebue căutate la Dunărea de Jos, unde găsim la începutul erei cumane formaţiunile lui Tatos-Halis, Seslav şi Sacia[2].

Primul care s'a convins de această senzaţională descoperire a prof. Iorga a fost bizantinologul de la Cluj, N. Bănescu. Dela emiterea ipotezei prof. Iorga (1917) şi până în prezent Bănescu a publicat o serie întreagă de articole. Insuşindu-şi concluziile prof. Iorga, Bănescu spune că «sunt foarte plauzibile. Confruntate cu informaţia pe care o scoatem din alte izvoare bizantine, ele se verifică pe deplin »[3]. Reluând deci izvoarele bizantine contimporane, Bănescu ajunge la următoarele concluzii: « indiscutabil, ei nu pot fi decât Români, străvechea populaţie băştinaşe din stânga Dunării, pierdută până acum, pentru istoricii Bizanţului, în massa barbarilor, care rând pe rând, ocupară câmpia Dunării ciocnindu-se cu imperiul. Ei ieşeau acum în sec. XI după atâtea furtuni, la lumina istoriei, cu aceste începuturi ale vieţii lor politice. Trecerea aceasta pe ţărmul drept al Dunării se explică uşor, cum aci se simţeau mai apăraţi de vijelia năvălitorilor stepei, în ţinuturile de frontieră ale imperiului, ei aflau singurele elemente ale unei civilizaţiuni, etc.[4] ».

---

[1] Iorga, *Cele dintâiu cristalizări de Stat*, în *Rev. Ist.*, p. 113.

[2] Idem, *ibid.*, p. 340-341; cf. Const. C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru* (N. Iorga, *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*, traducere din limba franceză de Al. Lascarov-Moldovanu, Buc. 1930), în *Rev. Ist. Rom.*, fasc. IV, vol. I, vol. II, fasc. II şi III. În ultima sa lucrare de sinteză, *Istoria Românilor*, Buc., 1937, vol. III, în cap. Vlaşca dela Drâstor, p. 61-73, Iorga îşi menţine aceeaşi părere.

[3] N. Bănescu, *Anuar.*, I (1921-1922), p. 140.

[4] N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor dela Dunărea de Jos*, în *Anuar.*, I (1921-1922), p. 152.

In ultimele articole caută să ne convingă de imposibilitatea barbarilor (Pecinegi-Cumani) de a stăpâni Paristrionul: « Jamais ils ne s'y sont installés en maîtres »[1]. Cu privire la origina numelui Tatù din punct de vedere filologic, se mulţumeşte cu explicaţia dată de Iorga: Tatos-Tatăl-père[2]. Şi pentru Bănescu, Halìs, supranumele lui Tatù, este un personagiu deosebit[3].

Intr'un penultim articol *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Iahrhundert*[4], Bănescu, vorbind despre Sciţii Anei Comnena, ne atrage atenţia asupra următoarelor : « Wir haben jedoch diese Nomenklatur mit Aufmerksamkeit untersucht.... Diese müssen folglich die Nachkommen der alten romänischen Kolonisten gewesen sein, jede Wlachen », etc [5]. Că acest articol sintetizează aproape toate concluziile bizantinologlui Bănescu, se poate vedea din următoarele: « Wir haben einige Zeit verstreichen lassen—damit diese unsere Folgerungen erörtet werden können »[6] (Am lăsat să treacă un timp oarecare, pentru a da posibilitatea ca aceste concluziuni ale noastre să poată fi discutate) şi mai departe: « Unsere Folgerungen sind im allgemeinen angenommen worden » (concluziile noastre au fost în general acceptate). Şi într'adevăr C. Brătescu, ocupându-se de *Dobrogea în sec XII. Bergean, Paristrion*[7], ajungând la pasagiul interpretat de Iorga spune: « pentru noi a fost o adevărată revelaţie ». Şi pentru Brătescu aceste căpetenii efemere nu sunt decât « primele încercări de organizare politică şi de o independenţă românească, la Dunărea de Jos, ridicate la o înflorire economică şi ajunse la conştiinţa forţelor lor, ce trebuia să se manifeste şi în ordinea politică »[8].

G. Brătianu atingând în treacăt această chestiune, se raliază părerilor sus pomenite, văzând şi dânsul patru voevozi români, în persoanele lui Tatù-Halì, Sacea şi Sesthlav[9].

Profesorul Const. C. Giurescu, ocupându-se de problema presupuselor formaţiuni politice române, la Dunăre în sec. al XI-lea, în lucrarea

---

[1] *La Domination byzantine sur les régions du bas Danube*, în *Bull. de la sect. hist. de l'Acad. Roum.*, XIII (1927), p. 10.

[2] *Cele mai vechi ştiri*, în *Anuar.*, I (1921-1922), p. 140.

[3] Tot acolo, p. 138.

[4] In *Byzantion*, VI (1931) şi *extras*; vezi şi P. P. Panaitescu, *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), fasc. III, *recenzie*.

[5] *Ethnographisches Problem*, p. 298.

[6] *Ethnographisches Problem*, p. 298.

[7] In *Analele Dobrogei*, I (1920).

[8] C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII*; *An. Dobr.*, (1920), p. 12; vezi şi *recensia*, *Cele mai vechi ştiri*, în *An. Dobr.* III (1922), p. 566-578.

[9] G. Brătianu, *Vicina*, [1923], p. 17.

sa de sinteză: *Istoria Românilor*, vol. I, ed. II, Buc., 1935, în capitolul *Despre formaţiile politice ale lui Tatos, Sesthlav, Sacea, la Dunărea de Jos* (p. 311-313), ţinând seamă de afirmaţiile Anei Comnena şi în special ale cronicarului Zonaras, care numeşte pe Tatos « un conducător al Pecenegilor » nu împărtăşeşte de loc concluziile istoricilor Iorga şi Bănescu ale căror argumente le combate. Bazat pe afirmaţiile izvoarelor pomenite mai sus, prof. Const. C. Giurescu spune categoric că nu rezultă că aceste organizaţii politice erau româneşti. Şi mai departe spune: « Nu putem da drept certitudine o simplă ipoteză. Fiindcă la atâta se reduc afirmaţiile celor doi istorici, anunţaţi mai sus la o ipoteză şi aceea bazată pe o impresie » (p. 313).

Să vedem acum ce spun vecinii noştri. Cercetările şi mai ales concluziile istoricilor români au impresionat în special pe istoricii bulgari, în frunte cu P. Mutafčiev. Mutafčiev publică în legătură cu această problemă o lucrare (în l. bulg.) intitulată: *Bulgari şi Români în istoria ţărilor dunărene*, Sofia, 1927. Tot acelaşi lucru este publicat în l. franc. cu modificări simţitoare de formă având în plus câteva cap. de polemică, îndreptate contra prof. P. P. Panaitescu şi N. Bănescu.

Mutafčiev porneşte dela o idee preconcepută şi atacă pe Iorga[1], nu ştiinţific pe bază de documente, ci răutăcios, tendenţios şi puţin urban. Acest lucru se poate uşor observa din următoarele: « nu numai domnitorii şi nobilii bulgari.... nu numai Jupanii şi dinastiile sârbeşti.... nu numai Cumanii de dincolo şi de dincoace de Dunăre sunt prefăcuţi în Valahi de către fantezia cea a tot schimbătoare a mult cunoscutului istoric valah. De aceeaşi soartă nu reuşesc să scape nici sălbaticii Pecenegi »[2]. Fără să pomenească de populaţiunea valacă autochtonă din Dobrogea, destul de numeroasă, dar inconştientă de drepturile ei în Sciţia Minoră, în sec. XI, când popoarele nu erau conduse de sentimentul naţional, Mutafčiev vede în supuşii lui Tatù-Halì şi Saceà pe neastâmpăraţii Pecenegi, care alături de supuşii bulgarului Sestlav şi de populaţiunea locală, adică Bulgarii (după Mutafčiev), dispuneau de întreaga Dobroge, iar imperiul bizantin avea numai o stăpânire nominală.[3] Mutafčiev nu caută să deslege o problemă, el găseşte un moment oportun ca, printr'un vocabular bogat în injurii, să se răzbune contra unor adversari.

---

[1] In *Les Relations bulgaro-roumaines au moyen-âge*, P. P. Panaitescu publicase încă din 1929 o recenzie a lucrării lui Mutafčiev, dând astfel pe faţă intenţiile istoricului bulgar; vezi tot acelaşi, *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), fasc. I, p. 83-89; vezi şi E. De Laurentiis în *Europa Orientale*, XIII (1922), p. 387.

[2] P. Mutafčiev, p. 199; citatul este după ediţia bulgară.

[3] Acelaşi, p. 235, ed. franc.

Alt istoric bulgar, care s'a ocupat cu evenimentele desfăşurate în Dobrogea în sec. XI, a fost Zlatarski. In articolul său Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина Подъ нзрава *γένος τι σκυθικόν?* (Ce se înţelege la Ana Comnena sub numele *γένος τι σκυθικόν*, în *Izvestia*, XI-XII (1932)[1], spre deosebire de Vasilievskij, Kolubinskij şi Kulakovskij, în *γένος τι Σκυθικόν* Zlatarski vede poporul uzic. In niciun caz, susţine istoricul bulgar, prin acest popor nu se pot înţelege Pecenegii, de oarece nu existau Pecenegi la Dunăre, la anul 1048 (p. 73), deşi cronicarul bizantin Cedren ne informează precis de venirea Pecenegilor (II, 583)[2], în timpul împăratului Constantin Monomachul, care le permite în 1048 să se aşeze în Paristrion. Nu trece cu vederea pe Bulgari, atrăgându-ne atenţia că populaţia bulgară din Dobrogea nu era puţină (p. 74), fiind stăpânitori seculari (p. 75), iar de masse ruseşti compacte, poate să se vorbească cu oarecare siguranţă numai în sec. XII. Deci în poporul scitic trebue să vedem pe Uzi, care la Ruşi erau numiţi Torki, iar la scriitorii arabi Gusi, Ogusi (p. 77).

I. Ferenţ, în Cumanii şi episcopia lor, Blaj, [1931], a arătat documentar că prin acest popor scitic se înţeleg Cumanii; cât despre Tatù-Halì şi supuşii lui, Zlatarski ne recomandă concluziile lui Mutafčiev (p. 78, care alăturea de voivozii bulgari erau a tot puternici în Dobrogea.

In altă lucrare a sa, Политическото положение на северна България презъ XI и XII вѣкове (Starea politică a Bulgariei în sec. XI şi XII)[3], Zlatarski susţine că oraşele dela Dunăre, care n'au nimic cu Paristrionul (p. 42) şi în special Dârstorul, au fost totdeauna în puterea bulgară, chiar după ce statul bulgar nu mai exista, iar stăpânirea bizantină în actuala Dobroge a fost numai nominală.

In ultimul timp, istoricul ungur Darkó sezisat de studiul lui Mutafčiev publică în *Budapesti Szemle* (No. 690, 1935) o recenzie intitulată: *Román terjeszkedési törekvések a történelem mezöjén* (Năzuinţe de expansiune românească în domeniul istoriei). Darkó susţine că Istoria Românilor înainte de sec. XV este foarte obscură şi că chiar ultima istorie românească (nu ştiu la care face aluzie fiindcă nu o pomeneşte) admite acest lucru (p. 181). Se miră totuşi că după războiul mondial nu ne odihnim «şi mai căutăm alte dovezi din trecutul obscur al istoriei, pentru aspiraţiile politice ale noastre» (p. 181).

---

[1] Vezi şi P. P. Panaitescu, *Rev. Ist. Rom.*, (1933), III, fasc. I, *recenzie*.

[2] Vezi mai sus, p. 127.

[3] Extras din *Izvestia*, IX (1929); vezi şi P. P. Panaitescu, *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), fasc. I, *recenzie*.

Cu această ocaziune istoricul ungur ne aduce aminte de vechiul cântec, că Românii nu se trag din Daci şi Romani şi că au venit în ţara pe care o locuesc astăzi, în urma Slavilor şi a Ungurilor. Dovadă numărul mare de cuvinte de origină slavă şi ungară (p. 187 şi 188). Iar satele româneşti depe malul drept al Dunării au fost întemeiate de Românii terorizaţi de fanarioţi, aceeaşi fiind şi cauza infiltraţiunii româneşti în Ardeal (p. 193). Cât despre Dobrogea spune că a aparţinut vechiului imperiu bulgar, fapt dovedit de o legendă bulgară, care spunea că Asparuch a făcut un zid dela Dunăre până la Marea Neagră, ale cărui urme se văd şi astăzi la Cernavodă (p. 194).

Cu privire la evenimentele din Paristrion din sec. XI spune următoarele: « După ce Bizantinii au înfrânt primul imperiu bulgar, au schimbat teritoriul între Dunăre şi Balcani într'o provincie bizantină, căreia i-au dat numele de Paristrion. O parte din populaţie a fost înrolată în armată. In 1048 două triburi pecenege, sub conducerea lui Kegen, au trecut Dunărea şi cu îngăduinţa Bizantinilor s'au aşezat în Paristrion şi s'au înrolat în armata lor. Aceşti Pecenegi au trăit sub conducerea şefilor lor, care guvernau în numele împăratului. Când guvernul dela Constantinopole a hotărît să nu mai plătească soldă acestor Pecenegi, aceştia se răscoală, se despart de Bizanţ şi între 1074 şi 1091 ei au fos stăpânitorii acestor ţinuturi. Impăratul Alexie Comnenul a putut să potolească răscoala numai cu ajutorul Cumanilor. In aceste vremuri turburi, după cum spune Ana Comnena (p. 323), s'a aşezat un nou trib « scitic » în Paristrion. Din terminologia scriitoarei bizantine reiese că aceşti « Sciţi » erau tot Pecenegi. Iorga, însă, vrea să descopere Români în ei, nu numai fiindcă Ana Comnena îi numeşte ca un nou trib scitic, dar şi fiindcă aceştia se ocupau cu cultura grâului şi ca să dea siguranţă şi mai mare analizează nume proprii cu ajutorul cărora vrea să dovedească originea română. După părerea lui numele şefilor acestora este românesc. Sestlav (acesta este slav...), Satza (acesta este nume turc, în cronica rusească numele unui şef cuman este Sakzia), Tatù (nu este românescul Tată ci chirchizul Tatù—calm, prietenos), despre numele Haly, Iorga recunoaşte că este de origine turcă şi că stă aproape de turcescul Khalil, dar Ana spune că Tatùs este numele celălalt al lui Haly, cele două numiri se referă la aceeaşi persoană. Cu alte cuvinte şi Tatù este turcesc. După ce recunoaşte în Pecenegi pe Români adaugă că ei au obţinut o oarecare autonomie, pentru ca să poată întreţine în linişte garnizoanele de apărare. Românii s'au organizat deci după modelul Bizantinilor. El spune că Românii au fost nevoiţi să caute aici exemple fiindcă la nord Ungurii nu aveau încă un stat organizat, deci nu puteau să servească Românilor drept exemplu. Cu aceasta am ajuns

la sfârşitul teoriei lui Iorga, care cuprinde în ea şi căderea ei ascunsă (p. 197-198) ».

Seriozitatea acestei recenzii se poate deduce din conţinutul ei.

Să revenim acum, după ce am expus sumar concluziile sus pomeniţilor istorici, la pasagiul ce ne interesează, din Alexiada Anei Comnena, ca, din analiza şi interpretarea lui în legătură cu celelalte izvoare bizantine, să putem trage concluzii.

Consultându-se în deobşte Alexiada în ed. Migne şi cea dela Bonn şi traducerile în româneşte făcându-se, de cele mai multe ori, după traducerea latinească a textului grecesc, s'a dat naştere la unele interpretări eronate. De ex. *τοῦ τε Τατοῦ τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σεσθλάβου καὶ τοῦ Σατζᾶ;* Tatù (cu accentul pe ultima vocală) cel care se numeşte şi Halì şi Sesthlav şi Saţà, adică în loc de trei comandanţi [1], patru, făcând din supranumele lui Tatù o a doua persoană. In realitate nu este vorba decât de o singură persoană [2].

Bogrea clarificase această construcţie încă din anul 1922, în felul următor: *τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου* este construcţia normală tipică asupra numelui *ὁ καὶ, qui et* (vezi în special M. Lambertz, *Zur Ausbreitung des Supernomen oder Signum im Römischen Reiche* în *Glotta* IV, 83 şi V, p. 102, apud Bogrea) [3]. Origina acestei greşeli este textul necomplet al ediţiei Bonn (Alexiada) unde se află *τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου*, articolul *τοῦ* lipsind înaintea lui *καὶ*.

De ce popor să fie oare vorba? De sigur despre un popor ce se afla în treacăt în Ţările Române, iar acuma era silit să le părăsească. Erau

---

[1] Iorga, *Cele d'intâiu cristalizări de Stat ale Românilor* (com. Acad. Rom.), în *Rev. Ist.* (1919), p. 1907; vezi şi *Bull. de la sect. hist. de l'Acad. Roum.*, 5-8-e (1920); N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor la Dunărea de Jos*, în *Anuar.*, I (1920), p. 138; vezi şi *Neugriechische-Jahrbücher*, III (1922), p. 287; Brătianu, *Vicina*, p. 8 (în notă ne atrage atenţia că traducerea Tatos supranumit şi Chali nu este în general adoptată); N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Acad. Rom., *Studii şi cercetări*, XXI, Buc., 1933, p. 573; Vasilievskij, *op. cit.*, p. 38; vezi şi adaosul II, *Ruşii la Dunăre în sec. XI*, p. 131; Engel în *Geschichte der Bulgaren*, p. 385, vede în Hali un personagiu deosebit; I. Ferenţ în *Cumanii*, p. 16; aci autorul dă o vădită dovadă că s'a servit de traducerea latină, ed. Migne, traducere care se depărtează de textul original, traducătorul necunoscând temeinic limba greacă.

[2] Mutafčiev, în ediţia bulgară, comite aceeaşi greşală, revine însă în ed. franceză, p. 255. Traducându-se în limba engleză *Alexiada* Anei Comnena, Elisabeth A. S. Dawes comite aceeaşi greşală, *The Alexiad of the princess Anna Comnena*, Londra, 1928, p. 164.

[3] Nu ne-a fost accesibil Lambertz; conf. Const. C. Giurescu, *O nouă sinteză*, în *Rev. Ist. Rom.*, vol. II (1932), fasc. I, p. I şi *extras*.

Cumanii [1], numiţi de slavi Polovţi, care după cum am spus mai sus, p. 126, se înrudeau cu Pecenigii-Pacinaţii şi cu Uzii. După ce cutreerase întreaga Rusie, jefuind-o în mai multe rânduri, Cumanii, învinşi în cele din urmă de Ruşi, îşi iau drumul prin Ţările Române, spre Ungaria, unde domnea Solomon, fiul lui Andrei. Conduşi de căpetenia lor Oslù, Cumanii se năpustesc asupra Ungariei, fără să-şi dea seama că regele Solomon, ajutat de rudele sale Geza (1074—1077) şi Ladislau (1077—1095), cu o armată bine pregătită le sta înainte [2]. Isbânda a fost de partea Ungurilor. Cumanii au fost învinşi şi săraciţi de prada lor. Nu le mai rămânea decât drumul spre Dunăre, unde ca şi pe toţi barbarii, îi atrăgeau bogăţiile şi faima imperiului bizantin. Deci părăsindu-şi locuinţele s'au coborît la Dunăre, unde au fost siliţi să încheie alianţă cu Tatòs-Halì, stăpânitorul Silistrei, şi Sesthlav şi Saţà, stăpânitorii Vicinei şi oraşelor vecine. Aci Cumanii, în timpul liber, arau, semănând grâu şi mei, alături de populaţiunea valahă autohtonă. Deci cultura grâului şi a meiului nu era caracteristică numai Românilor. Chiar şi barbarii, care convieţuiau alături de populaţia valahă, fireşte un timp mai îndelungat, se ocupau cu cultura câmpului, pentru strictul lor necesar [3]. Cine erau aceşti săpânitori ai oraşelor dunărene şi cum au ajuns stăpâni? Că erau conducătorii unor triburi barbare, ostile imperiului, se poate deduce din parenteza făcută de scriitoarea bizantină « căci mă văd silită să le pomenesc chiar numele bărbaţilor de seamă dela ei, deşi corpul istoriei se pângăreşte cu aceste nume » [4]. Era obiceiul Anei Comnena ca, afară de numele arhaic cu care designa popoarele despre care se ocupa, să dea, aproape totdeauna, când era vorba de un popor nou, explicaţia în parenteză. Tot aşa ne dă explicaţie când vorbeşte despre Solomon, fostul rege al Ungariei (*Alex.*, VII, 330).

Ştim că Silistra (Dorostolon-Dârstra-Dîrstor) era cel mai de seamă dintre oraşele dobrogene. Ana Comnena o cunoştea destul de bine. Iată ce spune despre ea: *πόλις δὲ αὕτη τῶν περὶ τὸν Ἴστρον διακειμένων περιφανής* [5]. Acesta este unul dintre cele mai cunoscute oraşe de pe Dunăre. Ca oraş de frunte al ducatului de graniţă cel mai de seamă, i se dădea o deosebită atenţie, mai ales după distrugerea Bulgariei. Aci avea reşedinţa ducele, care avea grijă şi de oraşele dimprejur; şi mai ales de frontiera dunăreană. Acum scriitoarea ne spune categoric, că

[1] I. Ferenţ, *Cumanii*, p. 14-18.
[2] Vasilievskij, *op. cit.*, p. 48; Ferenţ, p. 16.
[3] Mutafčiev, p. 250, ed. franc.
[4] *Alexiada*, VI, p. 14.
[5] *Alexiada*, VII, 10, p. 234.

stăpânitorul Silistrei era Tatù supranumit şi Halì, că Saţà stăpânea Vicina, iar Sesthlav alte oraşe.

Deci nu mai era vorba de o stăpânire a imperiului la Dunăre. Bulgarii plătiseră scump vitejia lor. Revoltele bulgare, ce păreau fără sfârşit, au fost curmate şi aspru pedepsite de Vasile II, care a schimbat chiar organizaţia civilă şi bisericească a Bulgariei. De o reînviere a Bulgarilor, contra imperiului, nu putea să fie vorba atunci; răsvrătirile lor dăduseră posibilitatea cronicarilor bizantini ca să-i cunoască destul de bine şi să-i numească, nu *Μύσοι*, ci chiar Bulgari cu adevăratul lor nume.

Vasilievskij nu văzuse în supuşii lui Tatù-Halì decât Ruşi, sau în orice caz o populaţie slavă, destul de numeroasă după Kulakovskij. Să fie oare Ruşi? Răspundem că nu. Ruşii erau cunoscuţi încă din sec. X imperiului bizantin. Impăratul scriitor Constantin Porfirogenet ne dă ştiri amănunţite, cu privire la acest duşman nedisciplinat al imperiului. Ne descrie chiar drumul făcut de Ruşi, pornind dela Novgorod, ca să ajungă la Bizanţ, supunând mai întâi Bulgaria. Iată textul: *ἀπὸ δὲ τοῦ Δανουβίου καταλαμβάνουσιν εἰς τὸν Κωνοπάν, καὶ ἀπὸ τοῦ Κωνοπᾶ εἰς Κωνσταντίαν εἰς τὸν ποταμὸν Βάρνας, καὶ ἀπὸ Βάρνας ἔρχονται εἰς τὸν ποταμὸν τὴν Διτζίναν* [1], « dela Dunăre aceştia trec la Conopa şi dela Conopa la Constanţa şi la râul Varna şi dela Varna ajung la râul Ditzina », etc.. Acest duşman nu putea să fie uitat şi neglijat de Ana Comnena. Populaţia românească din Sciţia Minoră ducea o vieaţă foarte grea, din cauza nesiguranţei zilei de mâine, pricinuită la fiecare pas de barbari. Dar drumul neamurilor [2] n'avea să se odihnească nicio clipă. Bizanţul de multe ori neputincios, chiar pentru apărarea propriei lui existenţe, nu putea da niciun sprijin unor înjghebări politice « valaho-dobrogene ».

Intărirea Bizanţului la Dunăre, în Paristrion, nu însemna decât punerea unei stavile serioase, într'un punct unde hotarele imperiului erau mai des atacate. Nimic nu ne îndreptăţeşte să spunem că « Voevodatele Româneşti surâdeau Bizanţului » iar el, decâte ori ar fi încercat barbarii să le ameninţe, dădea fuga să le apere. Era oare posibil că Ana Comnena să nu cunoască cu oarecare preciziune evenimentele desfăşurate în Paristrion, mai ales că erau în legătură cu domnia părintelui său? Răspundem dela început că nu. Sciţii scriitoarei bizantine, puşi în legătură cu evenimentele desfăşurate în Dobrogea, nu pueteau să fie decât *Pecenegii*, cărora încă din anul 1040 (după cum am spus mai sus, p. 125), împăratul Constantin Monomahul le permisese

---

[1] Constantin Porfirogenet, *De administrando imp.*, vol. III, p. 79.

[2] V. Pârvan, *Inceputurile vieţii romane la Dunăre*, Buc., 1923, p. 38.

să se aşeze în imperiul său, neprevăzând nenorocirile ce aveau să le aducă aceşti barbari, chiar în timpul domniei lui. Să vedem ce spun celelalte izvoare bizantine. Iată ce spune Skylitzes în legătură cu misiunea Vestarhului Nestor, la Dunăre, care nereuşind să împace pe răsculaţi, se aliază cu Tatù şi înarmaţi cu un număr mare de Pecenegi, ajung în Capitală: *ἐν δὲ ταῖς παρακειμέναις τῇ ὄχθῃ τοῦ Ἴστρου πόλεσι τῶν στρατιωτῶν ἠμελημένων οἷα δὴ μηδὲν εἰς διοίκησιν λαμβανόντων, στέλλεται ὁ βεστάρχου Νέστωρ... δοὺξ τῶν Παριστρίων ὀνομασθείς, καὶ συμφωνήσας τῷ Τάτους ὡς ὁμογνώμονι, Πατζινάκοις πλείοσιν ὁπλισθέντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν παρεγένοντο* (Deoarece în oraşele aflate pe malul Istrului soldaţii nu se îngrijeau de nimic, adică nu luau de loc parte la conducere, este trimes Vestarhul Nestor... comandant al Paristrionului, adică al oraşelor dela Dunăre, şi căzând de acord cu Tatù, având aceleaşi idei cu el, înarmaţi cu mai mulţi *Pecenegi*, ajung în Capitală).

La Skylitzes este de remarcat forma Tàtus (cu accentul pe prima silabă, p. 719, 8).

Attaliates, cronicar contimporan cu faptele, pe care le descrie, după propria lui mărturisire, nu din auzite şi nici din povestirea altora, ci fiind martor ocular şi spectator, dezignând pe Pecenegi când cu *Σκῦθαι* când cu *Πατζινάκαι*, spune că numele căpeteniei era *Τατρύς: Τατρὺς αὐτῷ ἡ προσηγορία* (p. 205). Forma Tatrys este în genere considerată ca greşit transcrisă în loc de Tàtus (*Τατρὺς* în loc de *Τατοὺς*[1]).

Spre deosebire de ceilalţi cronicari, Zonaras, III, 713, 8, numeşte categoric pe Tatù şef al Pecenegilor:

Δοῦλος δέ τις τοῦ πατρὸς τούτου τοῦ αὐτοκράτορος, Νέστωρ ὄνομα βεστάρχης δὲ τὸ ἀξίωμα, δοὺξ τῶν Παριστρίων προχειρισθεὶς ἦρεν ὅπλα κατὰ τοῦ βασιλέως· ὁμαιχμίαν γὰρ θέμενος μετά τινος ἀρχηγοῦ Πατζινάκων, ὃς ἐκαλεῖτο Τατοῦς, εἰς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν παρεγένοντο (Un sclav oarecare al tatălui acestui împărat cu numele de Nestor şi cu funcţiunea de Vestarh, numindu-se dela sine comandant al Paristrionului (oraşelor dela Dunăre), a ridicat armele împotriva împăratului; făcând un fel de alianţă cu un şef al *Pecenegilor*, care se numea Tatùs, au ajuns în Capitala (oraşelor) adică în Silistra).

Tomaschek interpretând relatările cronicarilor bizantini Skylitzes II, 719, Attaliates 205 şi Zonaras 713, din jurul anului 1074, în legătură cu răscoala lui Nestor în tovărăşia lui Tatù, numeşte pe acesta din urmă « ein Petschenegenhäuptling »[2].

[1] Vezi N. Bănescu, *Anuar.*, I (1920), p. 145 unde arată că ρ se găseşte în locul lui ο; vezi şi N. Drăganu, *op. cit.*, p. 573.

[2] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämushalbinsel*, Wen, 1882, p. 49.

Engel, vorbind de trecerea Cumanilor peste Dunăre, numeşte pe Tatus şi pe ceilalţi « Petschenegischen Fürsten zu Dirsta—Tatus—Chale, etc » [1].

Chalandon, vorbind de expediţia lui Alexie I Comnenul, contra Pecenegilor, numeşte pe Tatus şef peceneg, stăpânitor peste Silistra [2].

Să ascultăm şi cuvântul filologiei. Referindu-se la lucrarea prof. Iorga, *Cele dintăiu cristalizări, cu privire la prinţul român Tatul,* Densusianu scrie următoarele: « e numai o iluzie românismul numelui dat de scriitoarea bizantină. Tatos e desigur străin şi nu are nimic de a face cu Tatul ». Citând mai multe nume din *Iranisches Namenbuch* (Marburg, 1895) a lui F. Justi, Densusianu spune că numai o grăbită etimologie a putut prezenta ca român pe Tatos [3]. Bogrea după ce-şi dăduse părerea asupra numelui Tat (*Anuar.*, I, 1921-1922), având la bază articolul *Turcia* al lui V. Thomsen (*Samlede Aufhandlinger,* III, Copenhaga şi Cristiania 1922, p. 103) revine (*Anuar.*, III, 1924-1925) cu noi amănunte, de data aceasta definitive. « Departe de a fi român, Tat rămâne deci tot de origină orientală asiatică ». N. Drăganu cu privire la origina lui Tatù spune următoarele: « identitatea lui cu *tat, tată, tatul,* nu este sigură, deoarece poate fi vorba de un peceneg ori cuman *Tat,* care este întrebuinţat de Turci pentru a designa elementele străine cuprinse în domeniile lor.... Şi apoi nu putem trece prea uşor peste afirmaţia lui Zonaras, că Tatus era şef al Pecenegilor, când ştim că Pecenegii vorbeau aceeaşi limbă cu Cumanii [4].

Mutafčiev, renunţând la origina slavă a lui Tàtos, fiind influenţat de G. Nemeth (prof. la Universitatea din Budapesta), recunoaşte origina lui turanică [5]. Cum ajunseseră Pecenegii în Paristrion? Firea rebelă a Pecenegilor o cunoaştem încă din timpul împăratului Isac Comnenul (1057—1059) când Pecenegii lui Selţè îi opun rezistenţă, silindu-l să-i distrugă şi să ia măsuri mai serioase cu privire la conducerea Paristrionului.

In timp ce unele provincii supuse imperiului gemeau sub jugul sistemului financiar bizantin, oraşele dunărene, în frunte cu Silistra,

---

[1] Engel, *Geschichte der Bulg.*, Halle, 1797, p. 285-387.

[2] Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène,* Paris, 1900, p. 116 şi urm.; vezi şi Le Beau, *Histoire du Bas Empire,* Paris, 1775, t. 18, p. 51, unde e vorba de Pecenegi ca stăpânitori ai Paristrionului, iar Tatos stăpânitor la Silistra.

[3] *Grai şi Suflet,* 1, 2 (1924), p. 323 şi urm. Socotind că numele şefului dela Dunăre (Pecenegul Tatu) este pomenit cu nepreciziune de cronicarii bizantini, A. Sacerdoţeanu crede că origina filologică ar fi traco-frigiană, *Rev. Ist.*, XV (1929), p. 13-17.

[4] N. Drăganu, *Românii în sec. IX-XIV pe baza toponimiei şi onomasticei.* Acad. Rom., *Studii şi cercetări,* Buc., 1933 p. 573-574.

[5] Mutafčiev, *Bulgares et Roumains,* p. 254-256.

ce dădeau semne de independență, nu numai că erau scutite de bir, dar chiar primeau ajutoare bănești dela împărat. Aceasta era politica imperiului față de părțile nordice, ca nu cumva acest colț al său să încerce să rupă legăturile cu metropola, legături ce păreau cam slăbite. Această stare de lucruri n'a durat mult. Odată cu venirea pe tronul Bizanțului a împăratului Mihail al VII-lea Parapinac (1071—1078) visteria era să fie condusă de favoritul împăratului, de eunucul Nichifor, reprezentantul cel mai sever și nemilos al politicei financiare bizantine [1]. Părăsindu-se politica prevăzătoare de mai înainte, față de orașele dunărene, o reacțiune trebuia să se producă numaidecât. Ceeace s'a și întâmplat în anul 1074. Iată ce spune cronicarul Attaliates în legătură cu suspendarea plății subsidiilor acordate populației din Paristrion: *καὶ τὰς ἐκ τῶν βασιλικῶν ταμείων ἀποστελλομένας ἐτησίως φιλοτιμίας, σπουδῇ τοῦ Νικηφόρου περιεκόπτοντο* (și dărniciile trimise în fiecare an, din visteriile împărătești, prin grija lui Nichifor au fost suprimate); iar Skylitzes spune următoarele: *ἐν δὲ ταῖς παρακειμέναις τῇ ὄχθῃ τοῦ Ἴστρου πόλεσι τῶν στρατιωτῶν ἠμελημένων οἷα μηδὲν εἰς διοίκησιν λαμβανόντων* (în orașele care erau aproape de malul Istrului soldații fiind neglijați de oarece nu luau cu nimic parte la conducere, etc..).

Nu mai puțin contribuise la accentuarea ostilităților dintre imperiu și supușii săi propaganda Manicheenilor, făcută în regiunea Filipopolei, unde găsise terenul cel mai prielnic, mai ales după ce patriarhatul bulgar (Silistra) Dorystolon, distrus de Tzimiskes, fusese transferat la Ohrida [2]. Silistra nu întârzie să fie primul oraș dunărean, care se sustrăgea de sub tutela Bizanțului, iar Tatù-Halì să devină stăpânitorul ei. Exemplul lui a fost urmat de conaționalul său Sață, care stăpânea peste Vicina, și mai pe urmă de Sesthlav. Mișcarea orașelor dunărene, care se găseau la un moment dat numai sub conducerea lui Tatù, a atras imediat atenția împăratului, care s'a și grăbit să ia măsuri. Nestor Vestarhul bucurându-se de încrederea personală a împăratului a fost trimes să împace pe răsculați. Nereușind să-și îndeplinească misiunea catapanul Nestor a trecut de partea dușmanilor imperiului. Dorința tuturor era de acum înainte să se întoarcă cu război contra metropolei, asupritoarea lor, ceea ce s'a și întâmplat [3]. Un împărat slab și lipsit de spontaneitate, cum era Mihail VII Parapinac, nu putea să

[1] Vasilievskij, *op. cit.*, p. 34.

[2] Schlumberger, *L'épopée byzantine*, p. 179-80.

[3] Skylitzes, 719, 8; Zonaras, III, 713, 8; vezi și Vasilievskij, *op. cit.*, p. 35; vezi și Mutafčiev, *op. cit.*, 237.

reacţioneze cu energie, contra insurgenţilor, mai ales că aceştia îşi îndreptaseră ura contra favoritului său, logofătul Nichifor. Situaţia era cât se poate de nesigură. Răscoala dunăreană a dat prilej izbucnirii luptelor interne, pentru tron, ivite între diferiţi pretendenţi. Sorţii aveau să cadă de partea lui Alexie I Comnenul (1081—1118); numai urcarea lui pe tronul împărătesc avea să redea pacea Bizanţului, atât înăuntru cât şi în afară. Ana Comnena vorbeşte de urcarea tatălui său pe tron, în cartea a III-a a Alexiadei. Despre evenimentele desfăşurate în Paristrion şi anume despre războaele întreprinse de împărat contra Pecenegilor (1086) nu vorbeşte decât la sfârşitul cărţii VI, şi aci după ce, mai întâi, povestise evenimentele desfăşurate în Asia Mică, până la anul 1092.

Prinţesa scriitoare îşi începe cartea a VII-a a Alexiadei cu expediţia lui Tzeglù *ἡγεμὼν δὲ οὗτος ὑπερέχων τοῦ σκυθικοῦ στρατεύματος*, (acel stăpânitor conducea armata scitică) întreprinsă contra Bizanţului. Armata lui amestecată în număr de 800.000 era compusă din Sauromaţi, din Sciţi şi din Daci. Aceştia din urmă erau sub conducerea unui oarecare Solomon, urmând pe Tzeglù. Inainte de a continua cu expunerea evenimentelor să lămurim situaţia lui Solomon şi a supuşilor lui, Dacii. Pentru Iorga aliatul lui Tzeglù este tot un voevod român, prin simplul fapt că Solomon « rappelle cette propension pour les noms bibliques »[1]. Să veden ce spun izvoarele. Thurocz ne spune următoarele: « Solomon Hungariae rex, qui ea tempestate bellum cum Geiza fratre, quocum foedus inierat Alexius... »[2].

Departe de a fi român, Solomon nu era decât fostul rege al Ungariei[3] (1063—1074), fiul lui Andrei detronat (1074) de verii săi Geiza şi Vladislav şi părăsit de soţia sa Iudita, sora lui Henric al IV-lea al Germaniei, care după reîncercarea nereuşită de a-şi recăpăta tronul Ungariei, cu ajutorul hanului cuman: (« Dux Cunorum qui vocabatur Kutesk »[4]), se aliază cu Tzeglù, hanul Pecenegilor ca să năvălească în imperiul bizantin. El comanda un număr de Daci, care sunt fără îndoială Unguri, alături de Sciţii lui Tzeglù (Pecenegii) şi Sauromaţii, care nu puteau fi decât Cumanii, rudele şi aliaţii lor. Barbarii pradă

---

[1] *Droits nationaux et politiques*, p. 28-30; vezi şi I. Moisil, *Arch. Dobrog.*, II-III (1919-1920).

[2] *Chronica Hungarorum*, part. II, cap. 50, 51, 52; vezi *Bonfinius dec. II Rex. Hung. lib.*, III şi IV; vezi şi *Chronicon Budense ad. an.* 1806, ed. *Podhraczy*, p. 1065-1066; vezi şi Max Büdinger, *Ein Buch hungarischer Geschichte*, 1058—1100, Leipzig, p. 74.

[3] E. Csuday, *Geschichte der Ungarn*, Wien, 1900, p. 150-158.

[4] *Chronicon Dumnicense*, p. 94; vezi şi Vasilievskij, p. 48.

Carianopolul și împrejurimile lui. După aceea ocupă localitatea Skoteinos. Doi generali imperiali ocupă Pamphylon-ul *(τὸ Πάμφυλον)* dar puhoiul peceneg îi silește să se retragă în orășelul Culi *(Κούλη)*. In cele din urmă Nicolae Mavrocatalacon, comandantul suprem al oștirilor bizantine, se hotărăște să se măsoare cu Tzeglù. Victoria este de partea Grecilor, Tzeglù moare în luptă. Acelaşi lucru i se întâmplă și lui Solomon [1]. Jafurile continue ale Pecenegilor au hotărît pe Alexie Comnenul să întreprindă în persoană o expediție de exterminare, contra lor, în anul 1088. Impăratul își așează oștile între Iamboli (Dambolis), nu departe de Adrianopole [2], și Goloe, unde au stat 40 de zile. In acelaș timp flota bizantină, sub conducerea lui Gheorghe Euforbenos primește ordin să se îndrepte spre gurile Dunării, ca Pecenegii să fie atacați în acelaşi timp pe uscat și pe apă.

Inspăimântate de dubla expediție a împăratului bizantin, căpeteniile pecenege au trimis la Alexie o numeroasă ambasadă (150 de inși). Cerând pace, solia pecenegă, oferea împăratului 30.000 de călăreți pentru orice campanie în Europa sau în Asia. Nesatisfăcând cererile Pecenegilor, armata bizantină se îndreaptă spre Siderà, și de aci spre râul Vidzina [3] *(ποταμὸς δὲ οὗτος ἀπὸ τῶν παρακειμένων ὀρῶν)*, râul care curge din munții vecini (*Alexiada*, VII, 3, p. 324). De aci prin Pliscova, pe la Sfatul Sciților, sau Dealul lui Simion, spre Silistra: *(πόλις δὲ αὕτη τῶν περὶ τὸν Ἴστρον διακειμένων περιφανής)* « acest oraş este foarte celebru între orașele așezate la Dunăre » (VII, 3). Așezându-și cortul în apropiere de Silistra pe un deal, împăratul respinge un atac ce venea din partea Pecenegilor. Mutându-și tabăra, Alexie se apropie mai mult de Silistra, începând atacul ei. Pătrunzând în Dârstor, două castele ce formau o fortăreață erau apărate de rudele lui Tatù-Halì: *αἱ δὲ δύο ἀκροπόλεις τῆς ῥηθείσης πόλεως ἔτι παρὰ τῶν συγγενῶν κατείχοντο τοῦ καλουμένου Τατοῦ*, iar *el*, Tatù, trecând Dunărea, se ducea la Cumani, ca să-i aducă în ajutorul Sciților (Pecenegilor). Inainte de a părăsi cetatea Tatù, adresându-se supușilor săi, le dete următorul sfat: « prevăd că împăratul are de gând să asedieze această cetate. Așa dar, dacă veți vedea că ocupă această câmpie, voi să vă îndreptați spre gura de munte ce se află deasupra, ca una ce este mai potrivită decât celelalte, și așezați-vă lagărele acolo, ca să nu aibă îndemânare împăratul de a asedia cetatea, ci să aibă grije și la spate, păzindu-se de pagubă spre noi, iar noi zi și noapte trimițând

[1] Vezi Bernoldi *Ch.* sub anul 1087, unde se vorbește de moartea lui Solomon, în urma expediției « contra regem Graecorum ».

[2] Skylitzes, p. 784, apud Du Cange.

[3] C. Brătescu crede că e *Camcicul: An. Dobr.*, I (1920), p. 9.

ostaşi rând pe rând contra lui, să nu vă predaţi» (VII, 3, p. 234). Impăratul este de părere ca să se renunţe la asedierea cetăţii, dar să nu se depărteze de flota care putea să-i dea ajutor la nevoie. In urma unei deliberări, consilierii mai tineri ai împăratului, Paleologul şi Mavrocatalacon, sunt de părere să se renunţe la o luptă contra Pecenegilor. Aci sciitoarea bizantină renunţă la toate numele arhaice ce le întrebuinţase până acum şi numeşte categoric pe duşmanii tatălui său cu adevăratul lor nume de *Pecenegi: μετὰ τῶν Πατζινάκων ἀνεβάλλοντο πολέμον* (VII, 3, 235). Continuând povestirea, Ana Comnena numeşte pe dârzii duşmani când « Sciţi », când « *Pecenegi* ». Ce se întâmplase mai departe? Armatele bizantine se îndreaptă către Marele Preslav (în greceşte Megalopolis) care era în mânile *Pecenegilor*. Pe neaşteptate armatele bizantine sunt atacate de Sciţi. Cu toate sacrificiile armatelor bizantine, în fruntea cărora era chiar împăratul, sorţii cad de partea *Sciţilor*, abia spre seară, când o nouă armată *pecenegă*, în număr de 36.000, se năpusteşte asupra armatelor bizantine. Ne mai putând rezista Bizantinii o iau la fugă. *Pecenegii* ies învingători. Impăratul Alexie abia a scăpat cu vieaţă, sosind noaptea la Goloe. Auzindu-se de tristul s'ârşit al campaniei, în Bizanţ, cetăţenii capitalei au lansat următoarea zicătoare: « dela Dârstor la Goloe e o staţie bună, Comnene! » (VII, 3 p. 240). După ce Pecenegii au isprăvit cu împărţirea darurilor obţinute dela Bizantini şi mai ales mulţimea de bani cu care au fost răscumpăraţi fruntaşii Bizanţului, soseşte şi Tatù cu ajutorul dela Cumani: *καταλαμβάνει δὲ τηνικαῦτα καὶ ὁ Τατοῦ τὸν Ἴστρον μεθ᾽ ὧν ὑπεποιήσατο Κομάνων* (p. 242).

Indată ce au văzut atâta pradă de război şi prizonieri, Cumanii au spus căpeteniilor Sciţilor (Pecenegilor) următoarele: « noi am părăsit locuinţele noastre şi am făcut un drum aşa de lung ca să venim în ajutorul vostru, după cum ne-am înţeles, ca să împărţim atât pericolele cât şi izbânzile noastre. Aşă că noi ne-am făcut datoria noastră şi n'ar fi drept ca să ne îndepărtaţi cu mâna goală, pentrucă nu din cauza noastră am sosit târziu la bătălie şi nici nu putem fi învinuiţi pentru acest lucru, fiindcă vina a fost a împăratului, care a grăbit bătălia. Deci voi, sau trebue să împărţiţi prada de război, în mod egal cu noi, sau în loc de aliaţi vă vom fi duşmani ». Sciţii (Pecenegii) au refuzat acest lucru (*Alexiada*, VII, 5). Atunci o luptă violentă a avut loc între Cumani şi Sciţi (Pecenegi); Sciţii (Pecenegii) învinşi cu mare greutate au scăpat spre Ozolimna şi acolo au stat câtăva vreme, împresuraţi de Cumani, fără să îndrăznească să treacă lacul. Impăratul intervine în luptele dintre Cumani şi Pecenegi, căutând să convingă pe Pecenegi ca să treacă de partea sa. Impăratul trimete pe un oarecare

Synesius, care-i atrage în sfera de prietenie a Bizanţului. Intre timp şi Cumanii vor să lupte alături de împărat. Acest lucru nemulţumeşte pe Pecenegi, care rup legăturile cu Bizanţul. Relatând aceste fapte Ana Comnena întrebuinţează pentru a doua oară numele de *Pecenegi*, care alternează cu cel *scitic* şi vădit este vorba de Pecenegi (VII, 6). După mici hărţueli între armatele împărăteşti şi cele scitice, împăratul trimete soli, ca să închee pace. Cu această ocazie prinţesa bizantină întrebuinţează pentru a treia oară numele de *Peceneg*, care alternează iar cu cel de *Scit* (VII, 7). Intr'o bătălie fioroasă contra Pecenegilor, fiul lui Megidemus a fost prins de o femee scită şi i s'a tăiat capul.

După o pace de scurtă durată începe iară lupta cu duşmanii de moarte ai imperiului. Nici de data aceasta fiica împăratului nu se sfieşte ca să întrebuinţeze pentru a patra oară numele de *Pecenegi* (VII, 8). Expediţia este condusă de Tatichios, care omoară 400 de Sciţi, luând un număr mare de prizonieri. Nici în cartea a VIII-a nu lipseşte denumirea de Pecenegi. Un oarecare Tzahas ştiind că împăratul este în continuă hărţuială cu Pecenegii, îi declară război, dar e învins de generalii împăratului.

După ce Pecenegii stau mai multă vreme sub jugul Cumanilor, acestia nu-i părăsesc decât când sunt siliţi să-şi caute hrană, rămânând totuşi la prima lor hotărîre de a distruge pe Pecenegi. Momentul era cât se poate de oportun. Impăratul Alexie era bucuros ca să facă alianţă cu un nou popor barbar care, în urma darurilor bogate, să-i scape împărăţia de pericolul peceneg, mai cu seamă că Pecenegii, după ce au scăpat de pericolul cuman, se arătau tot aşa de primejdioşi şi ameninţători faţă de imperiu, care era obligat să le potolească furia, cu daruri bogate. Pecenegii ca multele popoare barbare care s'au perindat pe scena istoriei, n'aveau să mai trăiască mult: numai până în primăvara anului 1091, când o lovitură de graţie primită din partea Bizanţului aliat cu Cumanii îi face să dispară pentru totdeauna. La vestea că hoardele pecenege se îndreptau spre Valea Râului Mariţa, împăratul deleagă pe cezarul Nichifor Melissim să facă o nouă recrutare. Pe lângă Greci, armata, care trebuia să lupte contra Pecenegilor, era formată din Bulgari şi din acei păstori români care locuiau prin Tesalia şi care în limba populară erau numiţi «Vlahi» *(Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος* (VIII, 3. p. 8, vol. II).

Pe lângă această armată împăratul mai chemă 500 de cavaleri din Nicomedia. Debarcând la Enos *(Αἶνον)* Alexie cercetă cu atenţie situaţia locului,apoi îşi aşeză tabăra lângă localitatea Hirina *(Χοιρηνοὺς)* aşteptând pe Melissim cu armatele recrutate de el. Spre marea spaimă a împăratului, în timpul acestei expediţii, îi apare o hoardă numeroasă

nu de Pecenegi ci de Cumani. După afirmaţia fiicei împăratului, hoardele numărau cam 40.000 de suflete *τεσσαράκοντα χιλιάδες* (*Alexiada*, VIII, 4, p. 9). Ele veneau sub conducerea hanilor lor Togortac şi Meniac (VIII, 4) nu ca să dea lovitura de graţie imperiului, alături de conaţionalii lor Pecenegii, după cum credea chiar împăratul Bizanţului, ci ca să ofere ajutorul lor lui Alexie, contra Pecenegilor. Fiica împăratului ne povesteşte mai departe în aceeaşi parte a Alexiadei (VIII) despre primirea făcută Cumanilor de tatăl său Alexie, primire care ne aduce aminte de aceea făcută altă dată căpeteniilor pecenege. De mesele bogate şi de darurile oferite locuitorilor stepei. Cumanii au cerut împăratului ca să lupte contra Pecenegilor numai trei zile *(μετὰ τῶν Πατζινακῶν πόλεμον συνάψασθαι ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις)*.

Impăratul însă le-a acordat nu trei ci zece zile, iar la împărţirea prăzii, după cum se ofereau Cumanii, nici nu s'a gândit. Auzind de alianţa cumano-bizantină Pecenegii au încercatsă a tragă de partea lor pe Cumani. Toate încercările le-au fost zadarnice. Sub conducerea împăratului Alexie, armatele cumano-bizantine încep atacul. Lupta s'a dat la Lebunion *(Λεβουνίον)* (VIII, 5, p. 14). Rezultatul a fost încoronat de succes pentru imperiali, iar pentru Pecenegi însemna ştergerea definitivă, depe scena istorică.

Vorbind despre rezultatul dezastruos al luptei, Ana Comnena ne spune că lupta a ţinut numai o zi, ziua de 29 Aprilie 1091, iar Bizantinilor învingători le da mâna să cânte: « din cauza unei singure zile, Sciţii (Pecenegii) n'au văzut luna Mai » (data luptei: *ἡ μηνὸς Ἀπριλλίου εἰκοστὴ πρὸς τῇ ἐννάτῃ ἡμέρᾳ, τρίτη δὲ τῆς ἑβδομάδος*; şi mai departe: *διὰ μίαν ἡμέραν οἱ Σκύθαι τὸν Μάϊον οὐκ εἶδον* (VIII, 5, p. 15, vol. II).

Marea mulţime de prizonieri pecenegi este măcelărită, cu toate că împăratul se arătase îngăduitor şi milos, spunând că şi ei sunt oameni şi fiind duşmani merită totuşi mila lor.

Ana Comnena susţine că înspăimântaţi de măcelul la care au fost martori, Cumanii au părăsit în timpul nopţii tabăra, trecând în curând Dunărea, spre marea consternare a împăratului, care vroia să-i răsplătească pentru marele ajutor în lupta cu Pecenegii (*Alex.*, VIII, 6). Fireşte că nu aceastea erau motivele serioase care au determinat pe Cumani să-şi îndrepte privirile în altă direcţie. Noi nu putem să ne ocupăm aci de Cumani, după lupta dela Lebunion din 29 Aprilie 1091. Am pomenit despre ei numai atât cât era nevoie spre lămurirea problemei noastre.

Din cele expuse mai sus reies clar următoarele: că în nici un caz nu se pot pune bazele Istoriei Naţionale cu închipuitele voivodate din

secolul al XI-lea, din Paristrion « surâzătoare Bizanţului », deoarece ele nu au fost decât o simplă iluzie. Fireşte că nu se poate contesta de către nici un istoric existenţa unei populaţiuni valahe, destul de numeroasă; dar tocmai în epoca de care ne-am ocupat, deoarece împrejurările externe nu erau de loc prielnice, nu se puteau organiza în voivodate, mai ales că Dobrogea, după afirmaţia îndeobşte a cronicarilor bizantini, adăpostea în hotarele ei o populaţie destul de pestriţă. Nu lipseau pe lângă Români nici Bulgari, Cumani, Uzi, Pecenegi, Ruşi, etc. Dar Bulgarii nu aveau nici măcar un centru de gravitate religios, fiindcă desele răsvrătiri bulgăreşti determinaseră pe împăraţii destoinici ai Bizanţului ca, pe lângă nimicirea lor politică, să facă modificări serioase şi în organizaţia bisercească. Oricât de numeroasă ar fi fost populaţia românească în Dobrogea în secolul XI, ea nu se putea ridica la această înaltă treaptă de organizare politică sub formă de voivodate, deoarece în această epocă nu se putea vorbi de sentimentul naţional, nu numai la Românii din Paristrion, dar nici chiar la unele popoare din Apusul Europei, desvoltate în cu totul alte împrejurări. De ce să ne facem iluzii falsificând propria noastră istorie, când cronicarii bizantini spun categoric că a tot puternic în Silistra era Tatù, supra numit şi Hali, că rudele lui Saţa şi Sesthlav stăpâneau Vicina şi celelalte oraşe dimprejur, că Tatù era şeful *Pecenegilor* răsculaţi contra împăratului, încă din anul 1074, când au găsit momentul prielnic, în urma suprimării subsidiilor băneşti, acordate altădată de Bizanţ populaţiei din Paristrion, ca măsuri de precauţie. Numai o singură rezervă s'ar putea face asupra originei filologice a lui Sesthlav, fiind fără îndoială slavă. Dar după cum numele lui Tatù are forme diferite la cronicarii bizantini, înţelegând-se unul şi acelaş personagiu, iar la Ana Comnena unde revine de mai multe ori (VI, 14, p. 222; VII, 3, p. 234; VII, 5, p. 242; are forma invariabilă de Tatù [1], tot aşa şi celălalt stăpânitor Sestlav ar putea să fie conducător peceneg. Dacă ar fi fost şeful unei grupări politice bulgăreşti, atunci Ana Comnena ne-ar fi atras atenţia asupra situaţiei deosebite, mai ales că pentru lucruri de mai puţină importanţă ne atrage în deosebi atenţia.

Saţa atât filologic cât şi etnic dă deplină dovadă de originea lui turanică. Şi nu mai încape nicio îndoială, în urma celor expuse mai sus, că Sciţii Anei Comnena nu pot să fie decât *Pecenegi*, mai ales că scriitoarea îi pomeneşte de mai multe ori cu adevăratul lor nume: (VII, 3, p. 325; VII, 3, p. 239; VII, 4, p. 240; VII, 4, p. 241; VII, 6, p. 245; VII, 7, p. 247; VII, 8, p. 248; VIII, 4, vol. II, p. 10; VIII, 5, vol. II,

[1] Această formă se găseşte numai în ediţia Reifferscheid-Teubner.

p. 12; VIII, 5, vol. II, p. 13, etc. (în ed. Bonn în notă Pecenegii sunt identificaţi cu Sciţii şi vice-versa).

Dacă ar fi fost înjghebări politice româneşti, în secolul XI, în Dobrogea, pătrunse de conştiinţa naţională, nu s'ar fi prăbuşit pentru totdeauna, odată cu apariţia lor. Când a venit împăratul Alexe Comnenul cu război contra răsculaţilor, atunci aceste formaţiuni politice, cu faţa spre Bizanţ, ar fi fost de cel mai mare folos împăratului.

Tatù supranumit şi Halì, cu Saţa şi cu Sesthlav nu au fost decât şefii unor hoarde *pecenege*, adăpostite în imperiul Bizantin; Tatù în calitate de comandant suprem al celorlalte hoarde, avâd reşedinţa în Silistra, centrul cel mai de seamă, având în subordine pe şefii celorlalte state dimprejur, momiţi de promisiunile lui Nestor, se întorc cu toţii cu armele contra imperiului. Numai dezastrul dela Lebunion distruge puterea pecenegă, rămânând, totuş cete destul de numeroase, care multă vreme au turburat liniştea imperiului.

Bucureşti C. NECŞULESCU

RÉSUMÉ

Basile II le Macédonien règne un demi-siècle (976—1025) pour le bonheur de l'empire byzantin. Il est forcé de lutter contre de nombreux barbares, parmi lesquels les Bulgares, voisins de Byzance, étaient les plus dangereux. Ils ont créé de grandes dificultés au Bulgaroctone, jusqu'à leur défaite définitive. Sa mort amènera un siècle tout entier de malheurs, favorables aux envahisseurs.

Après les Bulgares, viennent les Petchénègues que l'empire connaissait depuis longtemps. Constantin Monomaque (1042—1044) leur permet de s'établir dans le Peristrion. Comment les Petchénègues ont-ils pénétré dans l'empire byzantin? Les diférends survenus entre les 13 hordes petchénègues à la suite du conflit entre Tyrach et Kegen deux khans petchénègues, mènent à leur démembrement définitif. Kegen cherche un abri dans l'empire byzantin; à partir de ce moment, les Petchénègues deviendront un grand malheur pour l'empire. Byzance n'aura plus la paix que durant l'époque de grandeur des Ouzes

qui subjuguent les Petchénègues, après les Ouzes viennent les Comans, qui ont eu sous leur domination les pays roumains aussi.

Anne Comnène parle dans *l'Alexiade* du passage du Danube par les Comans, chez les Petchénègues. Ce passage du livre VI, 14 a été interprété par plusieurs historiens slaves et roumains. Vasilievskij et Kulakovskij voient dans ce peuple des Russes, Moutafčiev y voit des Bulgares et Zlatarski y voit des Ouzes, tandis que pour Iorga, Bănescu, Brătescu, etc., ce sont des Roumains conduits par leurs chefs Tatù, Halì, Saceà et Sestlav, qui à côté de Solomon, ont fondé des voïvodats roumains au XI-ème s. face à Byzance.

Le professeur Const. C. Giurescu, traitant cette question dans son «Histoire des Roumains», t. I, ed. II, 1935, p. 311-313 basé sur l'affirmation de Zonaras qui appelle Tatos chef des Petchénègues n'est pas d'accord avec les historiens roumains ci-dessus mentionnés.

En dépit des autres recherches faites jusqu'à ce jour, nous affirmons qu'ils n'étaient ni Roumains ni Bulgares ni Ouzes. Ils étaient des Petchénègues en révolte contre l'empire, qui avait supprimé les subsides qu'ils en recevaient; tandis que Solomon n'était autre que l'ancien roi de Hongrie. Anne Comnène se rendait bien com te des peuples dont elle parlait et quoiqu'elle appelait les Hongrois des Daces, les pâtres roumains des Vlaques, les Ouzes des Huns et les Petchénègues souvent des Scythes, elle a soin de les appeler aussi par leur vrai nom et cela à plusieurs reprises: VII, 3, p. 235; VII, 3. p. 239, VII, 4, p. 240; VII, 4, 241; VII, 6, p. 245; VII, 7, p. 247; VII, 8, p. 248; VIII, 4, vol. II, p. 10; VIII, 5, vol. II, p. 12; VIII, 5, vol. II, p. 13, etc.

Donc loin de vouloir commencer notre histoire nationale avec les Petchénègues de Tatù-Halì, contentons-nous d'avouer la vérité.

DOUĂ TOPOARE DE BRONZ DIN ROMÂNIA

De curând Muzeul Național de Antichități din București a intrat în posesia unui topor de bronz de o formă până acum necunoscută în regiunile noastre [1]. Toporul s'a găsit pe muntele *Războiul* din Nord-Estul județului Buzău. Se zice că ar fi fost descoperit împreună cu niște bare de metal, a căror urmă însă s'a pierdut.

In ce privește tipul acestui topor de bronz, el se clasează în marea categorie a topoarelor cu toc transversal, formând totuși prin caracte-

Fig. 1. — Topor de bronz din jud. Buzău

risticile sale un exemplar unic în țara noastră. Se distinge în primul rând prin faptul că are în jurul tocului trei coaste reliefate, câte una la fiecare capăt al tocului și alta la mijlocul lui. Toate trei sunt în continuarea liniei lamei. Lama pornește din toc aproape drept, lățindu-se progresiv spre tăiș. Ceea ce îi dă însă acestui topor o formă cu totul deosebită, necunoscută până acuma la noi, este faptul că el se con-

[1] Toporul a fost donat Muzeului în vara anului trecut de către d. Bătrânu, învățător în com. Lopătari (Buzău) cu prilejul unor cercetări arheologice făcute de d. Vladimir Dumitrescu, directorul Muzeului, însoțit de subsemnatul.

tinuă deasupra tocului într'o bucată plată având lățimea tocului și lungă de 1,2 cm. Partea superioară a acestei bucăți, ciuntită într'o parte, are o lățime de circa 1 cm. Astfel ea putea servi și de ciocan. Lungimea maximă a toporului e de 15,2 cm. lărgimea tăișului de 4,7 cm. și diametrul tocului de 3 cm. (fig. 1).

Topoare de acest tip s'au găsit și în Albania de Nord. Unul foarte asemănător cu cel descris, păstrat în Muzeul de Preistorie din Berlin a fost publicat de d. Radu Vulpe [1]. El provine dintr'un loc necunoscut din Albania de Nord. Se deosebește de cel din Buzău prin faptul că are în jurul tocului cinci coaste reliefate în loc de trei. Lama e mai arcuită decât la exemplarul nostru și porțiunea de deasupra tocului e mai lungă. De altfel toporul întreg este mai lung decât cel din Buzău. Lungimea lui e de 0,205 m. D. Vulpe îl numește de tip *Skutari* și reproduce alte trei exemplare asemănătoare găsite tot în Albania de Nord, în jurul orașului Skutari.

Bazându-se pe aceasta d-sa crede că forma descrisă se găsește numai în regiunea amintită și o apropie de tipul de topoare albano-dalmate, cu care se aseamănă prin forma profilului, prin coastele din jurul tocului, dar se deosebește prin faptul că cel din urmă are un pinten orizontal pornind din toc spre tăiș care lipsește la tipul Skutari. Comparând tipul albano-dalmat cu un topor găsit la *Beisan* în Palestina, d. Vulpe ajunge la concluzia că tipul amintit trebue să fi ajuns în Iliria, venind din Orient pe drumul Mediteranei. Considerând marea înrudire dintre acest tip și între tipul Skutari și faptul că ambele se găsesc în același ținut, d-sa propune aceeași concluzie și pentru cel din urmă.

Când a apărut articolul d-lui Vulpe nu se găsiseră încă la nordul Albaniei topoare de acest tip [2]. Faptul că un topor aproape identic cu cel numit de d. Vulpe de tip Skutari s'a descoperit la nordul Dunării în ținutul bogat al epocii de bronz românești, schimbă desigur toate considerațiile. Astfel originea tipului nu mai trebue căutată în Orient și nici asemănării sale cu tipul albano-dalmat nu trebue să i se atribue o prea mare importanță. Este mai probabil că el a trecut din regiunile noastre în Albania. Faptul că acest tip nu se găsise până acuma la noi se datorește în parte întâmplării și în parte împrejurării că el trebue să fi fost un tip puțin întrebuințat. Totuși cunoaștem din Ardeal alte exemplare, care deși nu au prelungirea de deasupra tocului, posedă coastele din jurul lui, și cărora nu li se poate nega o înrudire

---

[1] *Praehist. Zeitschr.*, XXIII (1932), p. 132 urm., fig. 1.
[2] Intre timp a găsit chiar d. Vulpe un topor asemănător la Tg.-Ocna.

cu forma descrisă. Unul din aceste topoare a fost achiziţionat în vara aceasta de către Muzeul Naţional de Antichităţi. El a fost descoperit izolat acum câţiva ani în satul *Monor* din judeţul Năsăud. De dimensiuni mai mici decât cel din jud. Buzău, lama lui are exact acelaşi pofil. In jurul tocului are aceleaşi trei coaste reliefate, aşezate la fel. Nu are însă porţiunea de deasupra tocului, a cărui parte superioară se încheie într'o dungă reliefată bine pronunţată, care se continuă puţin într'una din părţile laterale, lăţită şi turtită. Lungimea maximă a acestui topor e de 11,4 cm. lăţimea tăişului de 2,8 cm. şi diametrul tocului de 2,4 cm. (fig. 2).

Afară de acest exemplar, mai cunoaştem câteva, găsite pe teritoriul românesc, care se caracterizează prin coastele reliefate din jurul tocului [1]. Vedem astfel că aceste coaste reliefate de pe tocul topoarelor formează un element cunoscut în epoca bronzului din ţinuturile noastre. Topoare asemănătoare cu cel din jud. Buzău şi cele din Albania s'au găsit şi în Caucas [2]. Astfel ele se integrează foarte bine în marea categorie a topoarelor cu toc transversal, aceleaşi, încă din epoca aramei, din Caucas până în regiunile carpato-danubiene. In ce priveşte răspândirea acestor topoare, ele se găsesc în Rusia în ţinutul Saratov, al Terekului şi al Cubanului precum şi în provinciile Kiev, Iekaterinoslav şi Kerson [3]. Spre Vest ele se găsesc în vechea Austro-Ungarie, în România, Bulgaria, Jugoslavia şi în parte în Polonia [4].

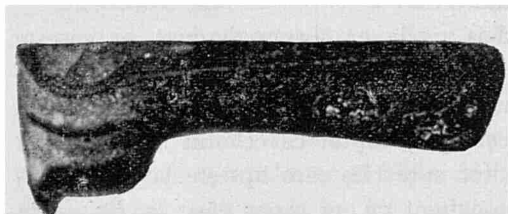

Fig. 2. — Topor de bronz din com. *Monor* (jud. Năsăud)

Tallgren reproduce un exemplar găsit lângă Karkov, care are nu numai coastele reliefate pe toc, dar şi prelungirea de deasupra tocului [5]. Tot Tallgren consideră acest tip de topoare ca datând din perioada târzie a epocii de bronz.

---

[1] Două ex. din Muzeul dela Cluj (no. de inv. 188 şi 8100) mi-au fost semnalate de colegul meu dr. I. Nestor. Un alt exemplar în Muzeul săsesc dela Braşov.

[2] Vezi *Arheol. Rabotii Akad. na Novostroikah v* 1932—1933, II, Leningrad, 1935, p. 224, fig. 128 (9)

[3] Tallgren, *Pontide préscythique*, ESA, II, 1926, p. 167.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*, fig. 98 (11), vezi şi no. 4 şi 10, fig. 98.

In ce priveşte datarea acestor topoare cele mai bune indicii rămân tot cele citate de d. Vulpe [1], anume depozitul dela *Sitno* şi cel dela *Debelo brdo*. Ultimul [2] conţine alături de cinci topoare cu toc vertical obişnuite pentru sfârşitul bronzului, un exemplar asemănător cu cel din jud. Buzău. Depozitul dela Sitno [3] conţine un topor aproape identic cu cel care ne interesează împreună cu alte obiecte care se datează tot la sfârşitul epocii de bronz [4]. Pe baza acestor depozite d. Vulpe datează tipul de topor care ne interesează în jurul anului 1000 în. de Chr. [5], datare care, fără îndoială, este cea mai bună.

Bucureşti DORIN POPESCU

RÉSUMÉ

Il s'agit d'abord d'une hache d'un type inconnu en Roumanie (fig. 1). M. Vulpe a étudié plusieurs haches de ce type trouvées en Albanie. Il croit que ces haches en bronze ne se trouvent que dans ce pays. Cependant notre hache appartient à la grande catégorie des haches à douille transversale qui est répandue, déjà à l'époque du cuivre, de nos régions carpatho-danubiennes jusqu'au Caucase. Il est, par conséquent, plus probable que ce type soit passé de nos régions en Albanie. Ainsi on ne doit pas chercher son origine dans l'Orient, comme le croit M. Vulpe.

Plusieurs haches ayant les mêmes côtes en relief sur la douille ont été trouvées en Roumanie. La petite hache découverte à *Monor* (Năsăud) (fig. 2) appartient aussi à cette catégorie.

---

[1] Vulpe, *op. cit.*, p. 140—141.

[2] *Wiss. Mitteil. aus Bosnien u. der Hercegovina*, IV, 1896, p. 58—60.

[3] *Ibidem*, VI, 1899, p. 518 urm.

[4] Acul de bronz illiric târziu trebue eliminat din acest depozit. Aceasta e părerea d-lui dr. I. Nestor pe care o va publica într'un studiu ce va apare în curând. De altfel chiar descrierea descoperirii acestui depozit, destul de neclară, permite această ipoteză.

[5] Vulpe, *op. cit.*, p. 141.

MISCELLANEA

FRAGMENTE DINTR'O CRONICĂ A ŢĂRII ROMÂNEŞTI

In primăvara anului 1897, un tânăr a intrat la mine prezentându-se ca lector la Universitatea din Petersburg pentru limba şi literatura română. Se numea A. Sărcu, şi venise dintr'o călătorie ce o făcuse în Macedonia. După cum mi-a spus, a fost trimis de către Universitatea din Petersburg ca să caute vechi mss. greceşti şi slavoneşti, mai ales hagiografice şi să cerceteze dacă va găsi şi urme din literatura bogomilică. A şi publicat apoi un scurt aport despre călătoria ce făcuse şi câteva texte mai ales cu descântece şi elemente liturgice. Scopul venirii lui la Londra era mai întâi să cerceteze documentele din British Museum dar mai avea şi un scop special care l-a adus la mine: el găsise un text vechi slavon din aşa zisele învăţături ale lui Neagoe Vodă, şi unul grecesc. Din lucrările mele ştia că eu am două mss. româneşti care acum au intrat în posesia Academiei Române. Unul mai vechi, scris de Radu Greceanu şi altul de pe la 1817. El a venit deci să-mi propue ca să scoatem împreună o ediţie în trei limbi. Eu bucuros am primit propunerea, pentrucă după cum îmi spunea, Academia din Petersburg ar da tot ajutorul şi cum va ajunge la Petersburg îmi va da de ştire cum şi când să ne apucăm de lucru. Eu atuncea l-am mai întrebat dacă a mai găsit ceva cărţi româneşti prin Macedonia. La început se cam codea, dar mai pe urmă a mărturisit că a găsit acolo un mss. românesc dar că n'ar voi să mi-l puie la dispoziţie fiindcă avea de gând să-i publice conţinutul. Abia la sfârşit cu una sau cu două zile înainte de plecare l-am înduplecat să-mi aducă mss. şi să-mi dea voie să copiez ce vreau din mss., însă cu făgăduiala că nu voi publica nimica dintr'însul fără voia lui. Şi astfel am fost în stare să copiez vreo două texte, unul mai mic, şi altul, cronica aceasta de faţă. După

două zile a plecat şi după trei luni şi mai bine am auzit dela prof. Wesselovski cu care am stat în legături literare, că sărmanul Sărcu a murit.

Am întrebat ce s'a întâmplat cu mss. lui şi mi s'a spus că nimeni nu ştie ce s'a întâmplat cu ele. Nu era însurat şi astfel de bună seamă acele mss. trebue să se fi pierdut căci la Academia din Rusia nu se află.

Mss. acela era foarte mic, terfelit şi murdar. O scoarţă găurită şi alta pe jumătate ruptă şi cu toate că avea vreo sută de foi numerotate anume de mine, totuş multe dintr'însele lipseau; cât de mici au fost paginile se poate vedea din copia ce am făcut-o, căci am însemnat fiecare pagină. Era o scrisoare măruntă, cerneala era cam gălbuie şi foile abea se ţineau în scoarţe. Mă miră cum n'au căzut toate afară. In două locuri am putut vedea că lipsesc foi.

In această mică cronică nu mai puţin de 31 de domni sunt pomeniţi; cât priveşte veleatul nu se cam potriveşte cu datele exacte, dar asta uşor se poate îndrepta deoarece se poate urmări şirul domnilor aşa cum se află în această mică cronică.

Autorul ei trebue să fi fost monah la mânăstirea Argeşul după cum spune chiar el singur: «aci în mănăstirea Argeş»; deci trebue să fi fost unul din călugării de acolo; doar s'ar putea găsi prin comparaţie cu alte texte cine ar fi putut să o alcătuiască.

S'au strecurat şi un număr de greşeli, chiar şi titlul este greşit căci nu începe cu istoria lumii ci cu începutul aşezării domnilor în ţările româneşti. Oricât de mică ar fi această cronică totuş se pare că conţine multe detalii foarte interesante şi ori şi cum contribue ca să mai umple golul lăsat de alţi cronicari munteni. Adevărata valoare a acestui document, învăţaţii istoriografi din ţară vor fi în stare mai bine decât mine a o hotărî şi a se folosi de acest crâmpei de cronică sau letopiseţ muntean în cercetările lor.

M. Gaster

ANEXĂ

Codex Sircu, fol. 80 a. ff.

Istoriile domnilor dela Adam până au venit *Radul Negru* vod. domnu din ţara unguréscă în ţara rumănéscă. Venitau *Radul Negru* vod. din ţara unguréscă şi au pogorât pre apa Dinboviţi şi au început a face ţară şi au făcut întâiu Cămpulungu şi au făcut biserică frumoasă şi au domnit Radul (80 b) Negru vod. 24 de ani şi au murit în domnie. După moarté lui s'au rădicatu d[o]mnu *Mihaiu Vodă* şi au domnit 19 ani. După Mihaiu vodă s'au ri[dicat] domnu *Dan vod. şi Negru vod.* şi au domnit 23 ani şi l-au ucis Sătman (!) vod. domnul Sărbilor. După moarté

lui Dan vod. s'au ridicat domul *Alixandru vodă* și au domnit în domniea lui 27 de ani și au murit în domnie. Și după Alexandru vod. s'au ridicat domnu *Mirća vod. bătrăn* (81 a) și au făcut Mirća vodă sfănta mănăstire din Coziea și au avut mar[e] războiu cu Beizet beiu de la Necopoe și au biruit Mirća vodă pre Turci în Ealomița și mulți Turci au perit. Și au scăpat Beizet beiu cu puținei Turci de au trecut Dunăré pre la Necopole (!) și au domnit în domniea lui Mirća vod. 29 de ani și au murit în domnie. După moarté Mircii vod. s'au ridicat domnu *Vlad voevod Țepeluş* și au făcut cetate (81b) la Poinari și au început de au făcut sfănta mănăstire Znagovul și au domnit Vlad vod. în domniea lui 15 ani. După moarté lui Vlad vod. s'au ridicat domnu *Vlădislav* (!) *vod. bătrănul* și au făcut biserică domnéscă în oraș în Tărșor (!) și au domnit în domniea lui 18 ani și au perit de sabie în mijlocul Tărșorului. După moarté lui Vădislavu vod. bătrănul s'au ridicat domnu *Radul vod. cel frumos* și au făcut sf nta mănăstire Tinganul și au domnit în domniea lui 15 ani și au (82 a) murit în domnie. După moarté lui Radu vodă s'au ridicat domnu *Mait (l. Mateiu) vod. bătrănu Basarabu* carele au închinat țara rumănéscă Turcilor și au domnit în domniea lui 16 ani. După moarté lui Mait vodă s'au ridicat domnu *Țepeluş vod.* și au avut mare războiu la Rămnecul Săiat cu bătrănul Ștefan din țara Moldovii. Atunća au căzut Șandru hatmanul (dupre cal) și au perit. Și au biruit Ștefan vod. și au perit Țepeluș vodă și au pus Șfefan vodă domnu în țara rumănéscă (82b) și au domnit în domniea lui 6 ani și au început a face sfănta mănăstire Glavaćoagă și au murit. După moarté lui *Ștefan vod.* s'au ridicat domnul *Radul vodă cel mare* și au făcut sfănta mănăstire Délul și au domnit în domniea lui 15 ani și au murit în domnie. După moarté Radului Vodă s'au ridicat domnul *Mihné vodă* și au domnit în domniea lui 2 ani fără trei luni și mulți boieri au tăiat și au fugit Părvulești peste Dunăre și s'au dus la Țarigrad și au adus domnu cu stég de la poartă pe *Vlăduț vodă* (83 a) fećorul lui Vlad vodă călugărul în țara rumănéscă. Iar Mihné vodă au fugit în țara ungurésсă la cetate la Sibii. După ce s'au așĕzat Vlăduț voevod în scaun s'au dus Danćul fećor lui Țepeluș vod. și după veniré lui s'au dus cu carte de la craiu cum să omoare pre Mihnă vodă și l'au tămpinat pre Mihné vod. mergăndu în biserică și l'au jungét acolo lăngă zid. Apoi casii (!) din Sibiea au prinsu de veste și au adunatu boeri și părgari cetăți și au făcut (83 b) sfat cum au junghieat pre Mihné vodă fără știré lor și așa léu făcut și lor judecată pre ceea ce su tăiat și pre Danćul fećorul lui Țepeluș vodă și pre Dumitru lui (!) de s'au făcut moarte pentru moarte. Apoi au domnit Vlăduț vodă un an cu pace de cănd (!) au venit Mirća vodă din țara ungurésсă cu mulți unguri aleși pre Teléjăn și au

prinsu Vlăduț vodă de veste și au strănsu oștile și eau eșit înainte la Gherghiță și au venit Mirća vodă cu (84 a) ungureni și s'au lovit oștile și au biruit Vlăduț vodă pre Mirća vod. și mulți ungureni au perit. Iar Mirća vodă daca au răpus atâté oști iau fost frică să să mai ducă în țara unguréscă că va peri ci au plecat a fugi la Dunăre și au trecut Dunăré și s'au dus la Țarigrad și au slujitu înpărăţii și au domnit Vlăduț voevod 2 ani. Apoi Părvulești ei iar au fugit peste Dunăre și s'au dus la Țarigrad și au ridicat domnu dintrănșii pre *Negoiț voevod* și iau pus numele *Basarab*. Dici Vlăduță vodă (84 b) el au șăzut în Țarigrad și s'au gătit de oaste. Iar Părvuleștii și cu Négoe Basarab ei au venitu la Mahmet beiu de iau zis Mihrid unğurul (?) de s'au ridicat cu toate oștile și au trecut Dunăré pre la Necopoe și au venit la București și s'au lovit cu Vlăduț vod. Deci boeri Galot vornicul și alți boeri au viclenit pre Vlăduț vod. Și s'au pus de au tăeat capul lui Vlăduț vod. După [ceea] *Négoe vod. Basarabu* au intrat în cetate în București și au șăzut în scaun când au fostu velét 7060. Iar Mahmet bei (85 a) s'au întorsu înapoi la Necopoe. După ce s'au așăzat domniea lui Négoe vod. și s'au închinat țara lui, iar Négoe vod. s'au căit de moarté lui Vlăduț vod. Ci au mersu de la București la Tărșor și au strănsu după intralte țări patriar și vlădici preoți dieaconi și s'au strănsu la Tărșor și au făcut sfat în sfănta mitropolie pentru moarté lui Vlăduț vod. și au făcut multe biserici ăi mănăstiri în țara rumănéscă (85 b) și pre întralte țări și multă milostenie la mulți oameni. Și apoi *au făcut aćastă sfăntă și luminată și dumnezeească mănăstire Argeșul* cu multă strădanie și cu milostenie căt d[u]mnezeu să o (!) priimească întru înpărăției cerului și au domnit Négoe vodă în domniea lui 8 ani și 8 luni și au murit în domnie și s'au îngropat în sfănta mănăstire Argeșul când au fost leat 7069 (!). După moarté lui Négoe vod. Basarabu s'au ridicat domnu (86 a) *Preda vod. fratile* lui Négoe vod. ca să ție domniea nepotăsău lui Theodosie fećorul lui Négoe vod. Basarab și boerii n'au vrut să fie el domnu și au făcut sfat. Și au ridicat pre altul domnu pre *Radul Vodă* ve eau zis *călugărul* de preste Buzău și s'au ridicat Radul vodă cu boerii și au venit ca să să lovească Preda. Iar Preda au trimis la Mahmet bei de la Necopoe de au venit cu oștile întru ajutor (86 b) lui. Iar Mahmet bei n'au vrut să vie întru ajutor lui. Deci Radu vodă au prinse de au venitu cu boeri și cu oaste și s'au lovit cu Preda la Tărgoviște și au biruit Radu vodă și au perit Preda. Deci au stăt[u] Radu Vodă în scaun în Tărgoviște și căndu au fost puțină vreme au venit Mahmet bei dela Necopoe cu mulți Turci și au venit păn la Tărgoviște și au avut mare războiu cu Radu Vodă și l'au prinsu viu pre Radu vodă și pre alți boeri dintraceea Mahamet bei pentru moarté Predi au trimis Turci

de au prădat (87 a) și au robit și iau lovitu făr de veste și s'au făcut altă robie și s'au luot mulți voinici șireți și multe dobitoace și multă pagubă s'au făcut pre loc acela însă pre apa Buzăului și s'au făcutu aćastă robie în Maiu 2 zile și s'au întorsu îndărăt cu atăta din orașu Tărgoviștii și au săzutu Mahamet bei în țara deci s'au întors îndărăt și au trecut Dunăré la Necopoe cu Radu vodă și cu toți boeri. Iar dinu boeri Bădica cără cămărașu văr premare (!) cu Négoe vod. Basarab (87 b) el s'au sculat și au tăeat capul Radului vodă însă cu știré lui Mahmet bei. Dar cănd au fostu pe aća vreme iar pre Theodosie fećorul lui Négoe vod. Basarab l'au ajunsu vremé de moarte la Țarigrad că l'au fostu trimisu tată său Négoe vod. încă păn au fostu viu ca să slujească înpăr ții. Deci prinzăndu-i-să moarté iar Mahmet bei el au cerșut la înpăratul domnie în țara rumănéscă și au zis că-l pohtește țara să fie domnu țării (88 a) pentru aceea înpăratul l'au crezut pe Mahmet bei și eau dat domnie în țara rumănéscă. Iar Stoica log. el au fostu întraceea vreme la poartă la Țarigrad deci curând au trimis carte în țară rumănéscă la toți boerii țării să ridice domnu pre *Radul vod. dela Afumați* pentru că piere țara de Turci. Intraceea vreme curănd au strănsu boerii și micu și mare și toată curté și au ridicat domnu pre (88 b) Radul vod. din Afumați și au venit Mahmet bei cu stég dela înpărații dela Țarigrad și cu mulți Turci și au intrat în țară. Iar Radul vodă s'au gătit de oaste și eșit întru întămpinare leui Mahmet bei și au avut războiu mare Radul vodă cu Mahmet bei și cu Turcii și au biruit Radul vod. pre Mahmet bei și au fugit Mahmet bei peste Dunăre și s'au mai gătit de războiu iar Radul vod. s'au întorsu în scaun în Tărgoviște (89 a) deci după puțină vreme iar au venit Mahmet bei cu mulțime de Turci și au intrat în țară. Iar Radul vod. s'au gătit de oaste și eau eșit înnainte la Clejan și s'au lovit oștile de față și au biruit dintăiu Radul vod. și au perit mulți Turci iar când au fost pre urmă au biruit Turcii. Și au perit benga. Iar Radul Vodă au fugit în țara unguréscă deci Mahmut bei au pus oameni lui pre la toate orașele (89 b) subași și s'au dus Mahmet preste Dunăre. Iar când au fost peste puțină vreme, iar Radul Vodă au venit din țara unguréscă cu toți boerii și cu mulți ungureni și au trimes oameni aleși de au prinsu pe toți subași din toate orașele și leau tăeatu capetile și au strănsu Radul vod. oaste foarte tare și iar au venit Mahmet bei cu oaste și cu mulți Turci gata de războiu și au intrat în țară iar au eșit Radul vod. înnainte cu boerii și cu toată (90 a) oștile și au avut războiu la Grumat (!) deci s'au lovit Radul vodă fățișu și au biruitu dintăiu Radul vod. și multu au stat de s'au sfătuit (!) de diminéță pănă în séră și mulți Turci aleși au perit. Iar Mahmet bei daca au văzut așa el au început a fugi. Iar Radul vodă încă au fostu fugind. Iar procleții

de Turci s'au întors îndărăt și au fostu izbănda Turcilor. Iar Radul vodă s'au dus în țara unguréscă (90 b) și s'au dus Radul vodă cu boerii lui la Ianoș craiu; el s'au gătit cu 30.000 de oaste de ungureni tot voinici aleși și au pogorăt aića în țară și au venit Ianoș craiu pă[n] la oraș la Pitești. Iar Mahmet bei nu l'au așteptat ci au fugit preste Dunăre, deci Ianoș craiu s'au întorsu îndărăt cu mai[e] dar și s'au dus în țara unguréscă și au venit Radul vodă în Tărgoviște vesel și cu toți boerii și s'au sfătuit cum vor face să scoată țara și creștinii din gura Turcilor. Și au plecat capul Radul vodă și s'au dus la Țarigrad (91 a) la înpărăție întraća vreme înpărat[ul] au ținut pre Radul vodă multă vreme și eau tăiat capul și al fiiului său Vlad vod. și au perit amăndoi dinpreună în oraș în Rămnecu cănd au fost velét 7037. Apoi au venit *Moise vod. fećorul lui Vlădislav vod.* domnu dela poartă cu stég și au domnit un an și jumătate și au tăeat boerii pre Négoe dvornicul și pre Drăghinu (?) (91 a) postelnel (!) iar alți boerii au fugit la Țarigrad și au adus domnu pre *Vlad vod. tănărul* și au fugit Moisei vod. pre Oltu cu ungureni și au avut războiu la sat la Viișoare cu Vlad vod. și au biruit Vlad vod. și au perit Moise vod. și Barbul banu din Craiova, și au domnit Vlad vod. 2 ani și jumătate și s'au înnecat în apa Dăm... (lacună între fol. 91 și 92; se vede că lipsește cel puțin o foaie sau două) (92 a)... tăeatu pre banul Toma și pre Vlaicul logof. deci preste puțină vreme au venit un domn *Mait vod. Basarab* cu niște boeri anume Stroe pribégul și Manole și Mihail comisul și cu Mihaiu din țara unguréscă și au avut războiu cu Radul vodă și au biruit Mait vod. Basarab pre Rdul vod. cu boerii (92 b) la Necopoe și au venit Mait Basarabu în scaun în Tărgoviște. Deci căndu au trecut 2 luni iar au nit Radul Vodă cu boerii lui cu toți și cu mulți Turci. Și au avut Radu vodă războiu cu Mait Basarab la făntăna Țiganului și au perit Mait Basarab și Stroe pribégul și Manole și Mihlașco. Și au domnit *Radul vod.* 9 ani și 8 luni. După aceea au venit Mirća vod. (93 a) domnu de la poartă cu stég. Iar Radu vod. s'au dus la Țarigrad. Deci Turcii l'au trecut maré la Eghipet și acolo au perit. Și căndu au venit *Mirća vodă* au șăzut în scaun în București în luna lui Marte 16 zile. Deci cănd au fostu a doo săptămănă el au prinsu pre Coadă vornicul și pre frate său Radul comisul și pre Dragul stolnecul și pre (93 b) Stroe spătar și pre Vintilă comisul și i-au închis și ré muncă lêu dat păn ce ș-au dat toată avuțiea l'au (!) tăeat capetele. Iar alți boeri au fugit toți de au trecut în țara ungurésca. Deci cănd au fostu al 2. an din domniea lui Mirća au venit boerii pribegiți din țara ungurésca pe gura Praovii și au avut (94 a) războiu Mirća vodă la sat la Perișu și au biruit Mirća vodă pe pribegii și au prinsu atunća pre Udrești și pre Theodosie banul din Cornaței

și léu tăeat capetile, în luna lui Avgost în 27 lét 7035. Și au domnit Mirća vodă 8 ani și au venit Radul vodă ce iau zis Ilie din țara unguréscă cu pribegii și cu mulți haiduci și au avut războiu cu Mirća vod. last la Mănicești. Și au biruit Radul vodă pre Mirća vodă (94 b) și l'au gonit pănă în Ǵurǵul și mulți oameni au perit. Și au șezut Radul vodă 7 luni deci iar au venit Mirća vodă al doilé răndu în țară cu hanul și cu alte *sanagele* și cu mulți Turci pre la ispas și au gonit pre Radul vodă cu haiducii preste munte și au fost Mirća vodă în scaun dela ispas păn în cășlegi și au venit *Pătrașco vodă cel bun* cu stég domnu în țară. Iar Mirća vodă s'au dus la Țarigrad (95 a) și au venit Pătrașco vodă în scaun în București și au fostu în Sămbătă paștilor deci când au fostu il treilé an din domniea lui Pătrașco vodă el au strănsu oștile țării muntenești și cu toți boerii și s'au dus în țara unguréscă preste munte cu toate oștile și au trimis pre Socol dvornicul din Părliț în țara leșéscă la ce[tatea] Leovul și au adus de acolo pre (95 b) crăeasa *Havela* și pre fiiul său feć[o]rul lui Ianoș craiu și l'au pus craiu în cetate și s'au întorsu Pătrașco vod. în țară. Și au domnit Pătrașco vodă după ce au venit din țara unguréscă un an și i s'au prinsu moarté, de au murit Sept. 24 de zile. Și iar au venit Mirća vod. în țară al treilé rănd cu stég și s'au așăzat în scaun în București și au chemat cu mare jurămăntu și credință pre (96 a) Stănilă vornicul și pre alți boeri din pribegi din țara ungurésca. Deci ei l'au crezut și au venit Stănilă dvornicul și cu toți boerii pribegi și veseli cu curté toată și micu și mare pentru că-i chiamă (!) Mirća vod. cu mare jurământu. Deci ei au crezut și au venit cu jupănesele lor și cu toate ce au avut cu slugi cu episcupi și cu călugări toți au venit veseli în cetate în București. Deci Mirća vod. (96 b) ca un domn rău și făr de lege au năpăstit Turcii cu sabiile întrănșii. Iar boerii știind jurămăntul ce au făcut Mirća vod. cu ei acei ei nu s'au păzit și i-au lovit făr de veste Turcii și au perit Stănilă vornicul și pre alți boeri pre toți i-au tăeat și micu și mare și episcopi și călugări și pre toți căți au venit și multu sănge nevonivatu s'au vărsat (97 a) pre fața pământului, în cetate în București în luna Avg. 7. Și au domnit Mirća vod. după aceea un an și j ımătate și au murit în Sept. din let 7068. Deci căndu au fostu a doa săptămănă iar boerii pribegi au venit din țara ungurésca și au avut războiu, iar boerii Mircii vod. la sat Romănești și au biruit boerii pribegi pre boerii Mircii vod. și au fugit d[ó]mna Chieajna (97 b) preste Dunăre iar boerii au rămas în Ǵurǵul și iar au avut războiu cu pribegii boerii Mircii vod. al doilé rănd la sat la Șărpătești și acolo au biruit boerii Mircii vod. pre pribegii și au perit Badé călugărul și mulți oameni și au venit doamna *Chieajna* în scaun în București și cu fiiul său *Petru vodă*. Iar căndu au fostu o săptămănă iar au venit

alți pribegi pre Olt anume Stanću (... lipsește foaea următoare) (98 a)... venit la *Mihné vodă* în Craiova la gura Mărzii și au biruit Mihné vodă și mulți oameni au perit și au fugit Radul vodă în cetate în Tărșor și au domnit Mihné vodă 6 ani și au făcut sfănta mănăstire Tutan (!) și au venit *Mirća călugărul* dela poartă cu ćauș și au luat domniea Mihnii vodă în ziua de naștere lui Sft. Ioan Preddéću (!) iar Mihné vodă s'au dus (98 b) la Țarigrad și l'au trimis Turcii la Tarabui (!) și au venit *Petru vodă Cercel* fećorul lui Petru vodă dela Poartă cu stég și au șăzut în scaun în București în Avg. 29 de zile lét 7092 și au fostu Petru vodă în țară și au făcut biserică în Tărgoviște și au tăeat pre Mihail vornicu și pre Gonțea (-gea?) păharnicul în (99 a) zioa de paște și au făcut Petru vodă birul curți mare și au pus goștina în țară de 10 oi una deci căndu au fostu al doilé an au venit logf. Paraschiv cu ćauș dela Poartă și au luat domniea lui Petru vod. și au fugit Petru vod. în țara unguréscă și au domnit Petru vod. doi ani făr 3 luni și iar au venit *Mihné vod.* dela Poartă cu stég și au șăzut în scaun (99 b) în București în Maiu 20 de zile și au tăeat pre Stanćul logf. și au mai pus un bir de iau zis năpaste și au băgat pre roșii (!) bir foarte mare și au băgat pre megiiași toți gălétă de pâine și au pus lege în țară din 5 stupi unul și au venit hădărbălecu dela Poartă și au luat domniea Mihnii vod. și s'au dus Mihné vodă în țara unguréscă (... restul lipsește)...

(Copiat în 37 Maida Vale. W. Londra, la 4 Mai 1897).

SCHIMBARE DE DOMNIE IN MOLDOVA, 1707

Intr'un pachet de documente al moșiei Cajva din vechiul ținut al Iașului, din actualul județ al Bălților, moșie care a fost pe vremuri proprietatea lui Mihail Racoviță, domnul Moldovei, am găsit rǎzlețilt un document care nu are nicio legătură cu propiretatea respectivă, afară poate de mențiunea scrisă pe o margine a lui: « *Cajva la ținutul Iașilor* ». Este o scrisoare din 25 Iulie 1707 prin care un om de încredere al noului domn Mihail Racoviță, probabil chiar caimacamul Iordache Rusăt, a căruia mare influență asupra domnului este îndeajuns de cunoscută [1], îl informează pe stăpânul său asupra împrejurărilor mazi-

[1] Elemente care ar putea duce la o identificare sigură sunt: scriitorul este un om de încredere al domniei, om de autoritate și de multă experiență; este în vârstă și suferă de podagră; are un nepot Iordache, care a fost cămăraș sub Antioh Cantemir și utilizează la scrierea documentului un slujbaș, pe Constantin Logofătul.

lirii lui Antioh Cantemir Voevod și asupra situației în care se aflâ țara pe vremea aceea. Informațiunile sunt foarte prețioase; ele confirmă și completează în chip fericit știrile cronicilor și documentelor ce ne sunt astăzi cunoscute.

Preocuparea de căpetenie, pe atunci, și pentru domnia Moldovei și pentru Turci era, fără îndoială, apropierea de Nistru a oștilor lui Carol al XII-lea al Suediei, care de curând suferise înfrângerea dela Pultava. Această preocupare se vădește în scrisoarea noastră în două ordine de idei și anume: 1. pregătirile militare ce se făceau pentru repararea cetății dela Tighina și 2. organizarea peste hotar, a unui bun serviciu de informații.

Antioh Vodă se găsea la Tighina încă din ultimele zile ale lunei Aprilie 1707 [1]. La Iași lăsase caimacami pe vornicul Iordache Rusăt, pe spătarul Ioan Neculcea, pe Ilie Cantacuzino biv vel visternic și pe Ilie Catargiu vel visternic [2]. Ajuns în Tighina Antioh Vodă observă că, spre deosebire de Turci și de Munteni, el singur nu adusese cu sine salahorii trebuitori pentru săparea șanțurilor cetății și de aceea n'a ezitat să pue la săpat pe slujitorii și chiar boerii săi. Ba încă, se spune, nu s'ar fi sfiit să dea el însuși pildă de săpătură [3].

Documentul nostru completează știrea din cronica lui Nicolae Costin în sensul că dacă în adevăr, vestea mazilirii lui Antioh a sosit în Iași la 20 Iunie, schimbarea de domnie a avut loc efectiv atunci când: « *aga cu mazilia lui Antiohi Vodă au agiunsu la Bender Marți la chindie în 24 a lunii* » *Iunie* [4]. Așa cum s'a întâmplat mazilirea a fost o adevărată surpriză pentru toată lumea. Insuși serascherul, comandantul suprem al oștilor turcești, nu bănuia nimic și « *a avut mari bănat* » la gândul că Antioh Vodă ar fi putut fugi peste Nistru. De aceea, cum

---

[1] La 17 și 20 Aprilie 1707 Antioh Vodă se afla în Iași (L. T. Boga, *Documente basarabene*, XII, p. 4 și Academia Română, doc. No. 90/CXV; *Creșterea Colecțiilor*, X, p. 43). La 26 Aprilie 1707 se afla pe drum la Davida, în imediata apropiere a Tighinei (Academia Română, doc. No. 45/CCIV; *Creșterea Colecțiilor*, XXXI—XLIII, p. 61). La 15 Mai 1707 Antioh Vodă judecă, împărțind dreptate chiar în Tighina (L. T. Boga, *op. cit.*, XVIII, p. 26). In colecția Academiei Române (doc. No. 64/V) se mai află o carte domnească cu data Davida din 16 Aprilie 1707, dată evident eronată, căci în ziua imediat următoare, după cum am văzut, Antioh Vodă se afla în Iași. O eroare a scriitorului care e unul și acelaș cu acela care scrie cartea domnească din 26 Aprilie, pomenită mai sus.

[2] Ioan Neculce, *Cronica*, ed. Al. Procopovici, p. 227.

[3] M. Kogălniceanu, *Letopisețe*, II, p. 61.

[4] Cf. N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea*, în *An. Acad. Rom.*, tom. XXXII, p. 909.

a luat cunoştinţă de mazilie pe Antioh Vodă *« l-au pus acol în cetate la Tighinea »* şi *« vro doî nopţi au stătut cu oaste călărime înpregiurul lui, păzindu-l »*. Se pare că vestea schimbării de domine a ajuns cu oarecare zăbavă la Tighina!

Ar rezulta de asemeni din document că nu lipsa de silinţă a domnitorului ar fi fost pricina căderii lui. In adevăr, lucrul la cetate era pe terminate. Boierul încă neidentificat care scrie domnului că a întrebat pe Mustafa aga *« capigilar chihaia a Mării Sale Paşii »* ce rămăşiţă de lemne au mai rămas de cărat la Tighina şi el *după ce « au căutat la izvoade » spune că « au rămas 2 bolovani şi 3 crişii »*, cantităţi care, mărturisesc, nu ştiu ce reprezintă.

Insă Măria Sa Paşa a poruncit vornicului Lupu — Lupul Costachi sin Gavriliţă, vornic de Ţara de Jos — să trimită la Tighina 200 de cară *« di cealea ce căra leamn' »* să meargă la Tighina *« să cari alte: piatră, var »*. Din pricina aceasta Lupul, care trăgea nădejdea să termine cu căratul lemnelor până în 2 săptămâni, raportează că a survenit o întârziere. Soluţia este totuş găsită: *« om face vro clacă şi totu s'a rădica lemnul »* căci *« zice Mustafa ag că, mai, este tăiat tot »*.

Că obiectul acestor febrile pregătiri era în special Carol al XII-lea ne-o spune însuşi documentul în partea referitoare la *« veştile din Ţara Leşască »*. S'au interceptat la Iaşi scrisori adresate, ca să zic aşa oficial, lui Antioh în calitatea lui de domn al Moldovei *« dila Caminiţ dila Condorat şi o carte dila Turculeţ »*, dar încă *« nimic nu-i ales »*.

Pentru a se dobândi veşti mai precise va pleca la Varşovia un om speical, medelnicerul Turcul însoţit de *« doi înblători dila Cernăuţ »*... *« Di toate ci s'ar înnoi: veri di crăii noî, veri di eşirea şfedului »* — Carol al XII-lea — *« unul să viie cu veşti, unul să rămâiă acolo »*... *« că la margini... multe să află poveşti, astăzi una mâini alta-i »*.

Scriitorul dă însă o importanţă precumpănitoare treburilor lăuntrice. Pe noul domn pare a-l interesa în special vechea sa răfuială cu predecesorul său. Probabil, pentru a reînoi pâra la Poartă, pentru felul cum Antioh Vodă s'a îngrijit de gospodărirea ţării, noul domn Mihai Racoviţă aşteaptă să i se trimită la Galaţi — unde va zăbovi mai multă vreme [1] — *« toati izvoadili » « pentru câţi bani au luat Antiohii Vodă »* în doi ani şi jumătate.

Pentru că Antioh Vodă a schimbat în acest timp trei vistiernici şi anume pe Lupul « colivarul », pe Ilie Cantacuzino şi pe Ilie Catargiu [2], omul noului domn spune că va trimite în curând izvoadele şi

---

[1] La 2 Octomvrie 1707 se afla în Galaţi. V. *Acad. Rom.*, doc. 2 din P. 5.

[2] *Cronica lui Ion Neculce*, ed. Al. Procopovici, 1932, p. 220, 221, 227.

«a Lupului ş'a lui Ili visternicul» şi ale Catargiului. Izvoadele celui din urmă nu erau însă gata, deoarece Toader şi un Andronic sunt gata de plecare la drum. Pentru mărturiile lui Vodă Racoviţă nu sunt însă necesare numai izvoadele, ci şi martori. Pe lângă martori prinşi pare-se la Galaţi ar fi putut fi şi un oarecare Constantin, prins în Iaşi, dar acesta neputând da relaţii decât despre Leondari, care era « omul lui Chiurcibaşea »[1] este lăsat în pace.

La acest Constantin s'a găsit o importantă sumă de bani, popriţi imediat ca aparţinând vistieriei. Totuş se face menţiunea că din aceşti bani trei pungi sunt *« a lui Caragea postelnicul*[2] *a Iorgăi »*[3]. Scriitorul şterge însă imediat această informaţie şi arată că banii sunt în realitate ai lui Popazul pentru Iordachi Gialipul, căruia nu i s'au dat însă bani dela visterie, ci i-au fost orânduit să ia numai oi *« dila rumte şi dila ţărani »*. Dar, dat fiind schimbarea de domnie, s'au dat porunci pârcălabilor ca nici oi să nu-i mai dea.

Mai desprindem o grije deosebită pentru a asigura visteriei domneşti, la început de domnie nouă, cât mai multe resurse.

In primul rând, Antioh Vodă, mazilitul şi soţia lui, după socotinţa înlocuitorului, ar trebui să ia cât mai puţin din averile lor. Noul domn a dat poruncă să nu se dea doamnei *« nimic din vin, din bucate, din pâine »*. Dar porunca nu se poate executa cu stricteţe, căci a venit *« Mustafa aga, capigilar chihaia a Mării Sale paşii cu buiruntu* (= buiurdiu) *să nu s opriască nimic din bucatele lui Antiohii Vodă »*. Cine ar pretinde ceva din averea domnului mazilit va trebui să se adreseze direct paşei.

Doamna lui Antioh, nevoită să-şi urmeze soţul la Tighina, vrea să salveze oi, cai, iepe. Omul de încredere al lui Vodă, trimiţând în toate părţile *« de olac »*, face tot posibilul să salveze tot mai mult fie pe seama domniei noi, fie pe seama rudelor noului domn, dar nu este prea mulţumit de rezultate căci se plânge stăpânului său: *« Incarcă car[i] cu boarfi, ligtur[i] să crezi nuşce; di-ar putea şi pământul să încarce »*.

Pogonăritul fusese luat cu arendă de o asociaţie de boieri, finanţată de nişte Turci, căci este cunoscut faptul că Turcii se ocupau cu predilecţie în ţările române cu afaceri de bancă. Schimbându-se domnia, Turcii îşi iau banii înapoi. Concesiunea pogonăritului se anulează în aşteptarea noului domn.

---

[1] Kiurcybaşy, blănarul sultanului.

[2] Academia Română, *Creşterea Colecţiilor*, XVII, p. 37.

[3] In 1706 un Iorga armaşul cumpără case în Iaşi. V. *ibidem*, XVII, p. 31.

Se fac pregătiri pentru strigarea desătinii — probabil la Cochii Vechi — și se arată lămurit că nu se vor lua în seamă cărțile de milă date de către predecesor.

Iordache biv cămărașul oferă domnului 12 pungi pentru venitul ocnei, așa dar ofertă directă, prin bună învoială, nu licitație.

Dar schimbarea nouă era prilej de câștig nu numai pentru dregătorii mari ai Turcilor, ci și pentru cei mici.

Cu ocazia noii domnii a lui Mihail Racoviță se vădesc: 1. Un chilergiu cu firman dela împărăție și cu o carte dela Măria Sa Chihaia Vizirului și cu o carte dela tefterdar pentru ceară și miere precum se dă de obicei cuhniei împărătești. Chilergiul este ținut pe mâncare și băutură, «*cu nafaca*» în așteptarea dispoziției voevodului. 2. Aga, care a venit cu mazilia lui Antioh Vodă cere și el o pungă de bani. Zice că «*așea-i adeatiul să ia și patcea, săbăli ș' un cal*». Boierii sunt pare-se gata să dea, pentrucă știu că s'a mai dat și altădată.

Celelalte știri cuprinse în document au o mult mai mică importanță. Unele intervenții pentru chestiuni personale sau pentru căpătuire de protejați, din punct de vedere juridic întrebuințarea poliței și a garanției (fidejusiunei) pentru datorii de drept public; de asemenea suntem informați că nu se găseau în Iași prea mulți propietari de rădvane ca să se poată oferi unul domnului în drum spre scaunul domniei.

Și întru cât mai interesant decât orice comentariu este documentul însuși, îl reproducem în întregime.

Aurel V. Sava

ANEXĂ

Pentru câți bani au luat Antiohii Vod în doi ani giumtate toate izvoadili vor vini acolo, la Măriia Ta. Ș'a Lupului ș'a lui Ilie vist. Am zis lui Toader și lui Andronic eă s[ă] gătiască să viie acolo, numai a Catargiului nu's gata; n'apucas[e] să dea sam; dar toate or vini la Măria Ta pentru mărturiile Mării Tale la Gălaț pi cini o hi prinsu omini Mării Tale iar aicea au fostu numai unul Constantin și au ascunsu dar el n'au eșitu martur că n'au tribuit pintru Liondar omul lui Chiurcibașea. El purceseas di aicea, numai la Gălaț l-au apucat omini Mării Tali ș'au aflat la dânsul 520 galbini ungurești, 205 galbeni turali și 31 lei bani di argintu, *dar să știi Măriia Ta dintr'acești bani sântu trii pungi de bani a lui Caragea postelnicul a Iorgăi*[1]. Aciștia ce-am ras auzisem că sântu a postelnicului apoi am înțelesu cum sântu totu alui Popazol

[1] Pasagiul subliniat este în original șters cu o linie.

pintru Iordachi Gialipul; bani di la vistirie nu i s'au dat numai i-au fostu orânduit să ia oi di la rumte și dila țărani. Acmu am poroncit pi la pârcălabi să nu li dea nici oi nici nimic; ce-or fi și dat să li dea înnapoi. Pintru ficior lui Andronache, pi porunca Mării Tali s'au făcut. Pintru pogonăritul l-au fostu cumpărat vro trei patru boiari păharnicul, spătariul Ilie Catacozino postelnicul mari, comisul au fostu luat și bani dila turci ca s dea înnainte, apoi tâmplându-se maziliia, nici au apucat a trimite la ținut ș'au luat turcii banii înnapoi ș'au rămas nevândut numai pân a vini dila Măriia Ta răspunsu a hi și vreamea de vândut. Iată că banii trebuescu ci cum a hi socuteala Mării Tali să avem știri. Pintru carăta ci scrii Măriia Ta aicea nu iaste. Featii lui Costin n'au dat carătă ce rădvan i-au fostu dat. Rădvani noi Catargiul n'ari că lui nu i-au dat di zeastre rădvan. Poruncești, Măriia Ta, cum să nu s dea Doamnii nimic din vin, din bucate, din pâine. Să știi Măriia Ta că pâni nu-i nimic. Puțintei boi cari vor să puie la ca[ră] cu podvoadele.... [ace]eai n'om putea opri Măriia Taa c'au vinit Mustafa ag capigilar Chihaia a Mării Sale pașii cu buiruntu să nu s opriască nimic din bucatele lui Antiohii Vod cini va [a]vea vro dova[dă] să margă acol la pașea. Pintru oili am zis lui Mustafa ag vinind la mini-că s[ă]ntate, Mări Ta, sintu bolnav nu pociu înbla di podrag, s'au totu la pat — cum oile aceale sintu a dumisali Deadiului spătariului ș'a lui Pălade vist. [1] ș'altor carii i-au jăcuit macar că lor li-au ami multe am zis numai li-au vândut ș'atâtea au rămas; de a vrea, să li ia cu poronca pașii, ci au tăcut nimic n'au zis, dar din iapi o sam[ă] au fostu trimis la iarmaroc să li vânză ș'am răpizit di olac și li-au luat și stau pi sam slujitorilor; o sam sintu ș'aicea iar di-acestor boiari dar di vin(?), di alte n'au pomenit. Incarcă car[i] cu borfi, ligtur[i] să creazi nușce; di-ar putea și pământul să încarce.

Pentru lemnul cât au rămas rămășiț la Tighinea, am întribat pi Mustafa aga. Mi-au spus cum au căutat la izvoade ș'au rămas 2 bolvani și 3 crișii, numai Măriia Sa pașea au poruncit vornicului Lupul 200 cară di cealea ce căra leamni să margă la Tighinea să cari alte: piatră, var pricum vii videa Măriia Ta. Lupului cari scrie la noi di n'ar fi luat carăli aceste, în doî săptămâni mai ni-am fi mântuit. Om face vro clacă și totu s'a rădica lemnul. Zice Mustafa ag că, mai, este tăiat tot. Altă facim știri Mării Tali că aici vini un chilergiu cu firman di la Inpărăție și cu o carte dila Măriia Sa Chihai vizirului ș'o carte dila tefterdar pentru ciară și mieere precum să dau după obicei la cuhniia înpărătească. Pe dânsul l-am oprit aicea în ținut cu nafaca ș'am

---

[1] Primul, socrul domnului, iar cel de al doilea, cumnatul său.

trimis firmanul la Măriia Ta și cărțili. Deci cum a fi isprava, să dăm răspunsu și firmanul să ni-l triimeț Măriia Ta, că abea l-am luat dila dânsul. Altă iar facim știri Mării Tali pintru un Hrumuz Gealip cari au fostu sulgeariu mari la Constantin Duca Vod atunce (...rupt...) la sulgirie ni-au pus Duca Vod cu sila ș'am luat sam (...rupt...) lăr ce-au fostu ș'am iscălit izvodul ș'au rămas să (...rupt...).

iscălit este vornicul Iordachi și vornicul Neculaiu și logofătul Buhuș și 2 morți vornicul Vasilie și vornicul Ca[n]tacoz[i]nu. Acmu au făcut un firman di la poartă la Măriia Sa Saraschiarul ca s stea asupra noastră să plătim acei bani. Dacă om sta noi a plăti datoriili car am iscălit făr voe la Duca Vod a fi ferice di noi și di țar[ă]. Cine s'au rugat lui să viie să fiie sulgear mari? Poate să fie luat pi urmă și bani, cine știe. Deci, Măriia Ta, vii grăi acol Mării Sali chihaii, doar s'a face un firman să ne las în pace. Pentru vești din Țara Leșască ce ni-au venit dila Caminiț dila Condorat și o carte dila Turculeț scriind la Antiohi Vod am triimis la Măriia Ta, dar cât acmu nimic nu-i ales pricum vii vide Măriia Ta. Medelnicieariul Turcul într'aceste zile era să margă la Varșav ș'am rânduit doi înblători dila Cernăuț oamini di trabă și li-am dat și cheltuial să margă cu medelnicieariul înpreun pân la Varșav, poftindu pi dumnealui di toate ci s'ar înnoi: veri di crăii noi, veri di eșirea șfedului unul să viie cu vești, unul să rămâie acolo. Gândescu că om ști di toate di-acol, că la marigini știi Măriia Ta că mai multe să află povești, astăzi una mâini alta-i. Aga cu maziliia lui Antiohi Vod au agiunsu la Bender Marți la chindiie în 24 a lunii. Pe Antiohi Vod l-au pus acol în cetate la Tighinea. Doamna încă diaicea acol va s[ă] margă că așe-i porunca. Dar să știi, Măriia Ta, că mari bănat am avut dila sărascheriul cum și capigilar chihaia Mustafa ag din gură mi-au spus, căci n'au avut știri di maziliia lui Antiohi Vod. Dar di-ar fi fugit apoi cum ar fi dat sam și vro doî nopți au stătut cu oaste călărime înpregiurul lui păzându-l. Ari și dreptate, Măriia Ta, că multu au zăbăvit aga cu după ce-au vinit la noi veastea, a patra zi au agiunsu aga acol, nu-ș' ce-au zăbvit, pi seamni pe loc. Am luat și altă luminată carte a Mării Tale, pe ușeariul Enache care ni-au triimis dila Tighinea ne poruncești Măriia Ta pentru disatină să li strigăm și adiv[ă]rat Măriia Ta că esti vremi și la Antiohi Vod încă li strigam. Doî zili li-au strigat și mușterii prea puțintei era, nu ca altădat nu știu ce poveaste. Di acmu om începi a li striga și doî zili și pricum or da, noi sântem bucuroși să dea cât di multu și pe porunca Mării Tale undi s'ar afla cărțile lui Antiohie Vod nu s'or ținea în saam cărțili di milă. Pentru Mehmet efendi precum am scris Mării Tale mai sus tot așea este, cu altul ni-am smintit. Pintru Enache ușiar am înțăles porunca Mării Tale. Altă,

Măriia Ta, aga ce-au venit cu maziliia lui Antiohi Vod au triimis un om a lui aicea la noi şi ciari o pungă di bani. Zici că aşea-i adeatiul să ia şi patcea săbăli ş'un cal şi noi n'avem. Nu-ş ce-om face. Cu driptul ştiu eu că şi altă dat au luat.

Pintru aceaste facem ştire Mării Tali, să fii Măriia Ta snătos.

U Ias iuli 25

Altă Măriia Ta pintru nepotul meu Iordachi ce-au fostu cămraş mare la Antioh Vod el îş plinis simbriia dila Măriia S[a] mai înaintea mazilii — că aşea iaste firea Mării Sali: curând să satură di slugi — şi vinis aicea la Iaşi, nici va să margă cu Măriia S[a]. Deci eu am socotit Măriia Ta pintru doî lucruri: una pintru să nu s mai lipască lângă stăpân său cel vechiu, alta, mergând acol să n'aibă vro primejdiie fiind cămraş. El, Măriia Ta, pofteaşti ocna şi s[ă] dea 12 pungi di bani Mării Tali, ş'au făcut şi poliţa, acmu să dea 7 pungi acă exaporitul că s nu gândeşti Măriia Ta că a da altul atâta la ceastă vreame că Antiohi văd cu sila an în 12 pungi, că n'au vrut nime. Deci eu aşea a-ş sfătui pe Măriia Ta să fie aşea, iar di nu-i vrea Măriia Ta să s[ă] triimiţ poliţa înnapoi. Ce-a mai fi pe urmă di toate om mai faci ştire Mării Tali. Pi[s] Constantin logofătul.

Robii Mării Tali

Semnătura, pare-se înadins, indescifrabilă

IOAN VILARAS ŞI AROMÂNII DIN SIRACO

Ioan Vilaràs care alături de Atanasie Hristopol, entuziastul cântăreţ al Munteniei lui Alexandru Ghica, stă printre făuritorii poeziei noi greceşti, adăpată la izvoarele pure ale limbii populare, ocupă în literatura neolină un loc aparte [1]. Contestat violent de unii, poetul care unea într'însul frăgezimea lirică cu o mare vervă satirică şi-a găsit apărători călduroşi în omul de gust şi întinsă cultură care a fost Em. Roidis sau în C. Sathas, care în 1868 socotea că Vilaras ocupă primul

[1] Pentru situarea lui Vilaras în literatura neolină să se vadă, dintre istoriile mai noi ale acestei literaturi : D. C. Hesseling, *Histoire de la littérature grecque moderne*, Paris 1924, p. 51—52; Ilie P. Vutieridis, *Σύντομη Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (1000—1930)*, Atena, 1933, p. 358—358 şi A. Cambanis, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ed. IV, Atena, [1934], p. 97—100 şi 120—121.

loc în poezia neolină [1], deși această poezie dăduse nume ca al lui Solomos, frații Șuțu sau Valaoritis, ca să nu-i pomenim decât pe cei mai străluciți reprezentanți ai ei. Dar opera poetică a lui Vilaras câștigase sufragiile mai entuziaste încă ale poporului grecesc: dovadă stau atâtea din poeziile sale care se transmit de generații pe cale orală, în Epir mai ales, și manuscrisele cuprinzând aceste creațiuni, care au împânzit întreaga Grecie și fac astfel deosebit de dificilă o bună ediție a operelor lui [2].

Când o atare întreprindere se încearcă, e natural, să suscite discuții și critici ample din partea specialiștilor, cum s'a întâmplat și cu prilejul ediției recente a operelor lui Vilaras, dată de G. A. Vavaretos [3]. Ediția lui Vavaretos oferă destule puncte vulnerabile pe care ne vom mulțumi să le indicăm succint, urmând într'o oarecare măsură pe doi dintre criticii ei cei mai autorizați, *N. Βέης* (Bees) și G. Valetas, în articolele lor citate.

După o vioaie prefață a lui Costis Palamas, Vavaretos ne dă o introducere a sa cu date biografice cunoscute privitoare la Vilaras, reproducându-se din prima ediție a operelor poetului cuvântul înainte al editorului A. Politis și amănuntele referitoare la Vilaras pe care ni le dă P. Petridis [4]. Lipsește însă orice încercare de a stabili tradiția manuscrisă a operelor lui V. Dacă numărul și răspândirea manuscriselor îl opreau pentru moment, Vavaretos putea totuș să dea indicații mai substanțiale asupra mss. cunoscute de el, decât face la p. 24 (din introducere), unde nu e decât o simplă enumerare. In orice caz era ținut să stărue asupra variațiilor textului [5] a adăugirilor și omisiunilor aduse de fiecare din edițiile precedente și să arate în mod deslușit

---

[1] Cf. G. Valetas, *Παρεκβολὲς στὸ Βηλαρᾶ,* în *Νέα Ἑστία,* vol. XI, tom. XXI (1937), p. 109. Printre adversarii lui Vilaras sunt menționați A. Vlahos și I. Papadiamandopulos (Jean Moréas), în polemică cu Roidis.

[2] Pentru circulația mss. sale vezi S. G. Sperantzas, în *Μεγάλη ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαιδεία,* vol VII, Atena, 1929, p. 174; G. A. Vavaretos, *Ἅπαντα Ἰωάννου Βηλαρᾶ,* Atena, [1936], p. 24—25 (din introducere); G. Valetas, *l. c.,* p. 190. Despre transmiterea pe cale orală a unora din poezii vorbește *N. Βέης* (Bees), *Ἡ νέα ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ,* în *Νέα Ἑστία,* vol. X, tom. XX (1936), p. 1038 și 1039.

[3] *Ἅπαντα Ἰωάννου Βηλαρᾶ, ἐπιμελείᾳ Γεωργίου Ἀχιλ. Βαβαρέτου, (Ἐκδ. οἶκος Π. Δημητράκου), Ἀθῆναι,* [1936], 32+352 p.

[4] In această ediție pe care o am în față, *Ἰωάννου Βηλαρᾶ, Ποιήματα καὶ πεζάτινα, ἐκδοθέντα παρὰ Ἀθανασίου Πολίτου, Κέρκυρα,* 1827 — textele reproduse sunt la p. 3—8 din introd.

[5] Pentru asemenea variații cf. Sp. Lambros, *Ῥήγας, Βηλαρᾶς, Χριστόπουλος,* în *Διαλέξεις περὶ ἑλλήνων ποιητῶν (= Διαλέξεις φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ),* Atena, 1916, p. 30—31.

ineditele publicate în ediția sa. O discuție asupra autenticității anumitor bucăți atribuite lui Vilaràs și a poeziilor sale pierdute, cum sunt cele cunoscute lui Solomos sau lui C. Asopios, în prima jumătate a veacului trecut, ar fi fost aci, de asemeni, la locul său [1]. Bibliografia care urmează introducerii este lacunară [2], iar textul, lipsit de aparat critic, nu e însoțit decât pe alocuri de note și acelea incomplete, de caracter istoric și geografic.

Cu toate aceste scăderi, *N. Βέης* (Bees) vede în ediția lui Vavaretos, un pas înainte, în așteptarea unui Vilaràs complet și altfel prezentat pe care ni-l făgăduește de mulți ani G. Vlahoianis, un bun cunoscător al operei și manuscriselor poetului [3].

Dacă însă critica grecească a fost pe alocuri aspră cu Vavaretos, el a avut norocul să întâmpine un altfel de interes la noi. « D. Nicolae Tacit, fost inspector al școlilor române din Macedonia » a atras atenția lui Valeriu Papahagi asupra unei poezii satirice a lui Vilaras, *Ἡ ἀεροστατικὴ Σφαῖρα*, aflătoare în ediția de față și astfel, atât poezia cât și editorul care a dat-o la lumină însoțind-o de comentarii, au fost cu emoție comunicați admirației și recunoștinței publicului românesc.

Satira lui Vilaràs e, la drept vorbind, una din poeziile mai slabe ale sale. Are un caracter mai mult ocazional și astăzi și-ar fi găsit locul într'o revistă umoristică fără să râvnească să fie culeasă pentru posteritate într'un volum. Ea oferă totuș oarecare date asupra îndeletnicirilor unor Aromâni dela începutul veacului trecut și astfel Papahagi s'a grăbit să-i închine un articol *O încercare de ascensiune în balon a unor Aromâni din comuna Săracu în timpul lui Ali-Pașa,* în *Revista Istorică,* XXII (1936), p. 212—224 (și extras). După o introducere în care pe lângă câteva date asupra vieții lui Vilaràs, ni se vorbește de Aromâni și de Ali-Pașa [4], Papahagi stărue —cu informațiile pe care

---

[1] Cf. G. Valetas, *l. c.*, p. 190—191. Cele două poeme de care pomenește Asopios — neregăsite până azi — sunt *Ἡ ᾠδὴ εἰς τὸν Θάνατον τοῦ Κυρίτζη* și *Ἡ ᾠδὴ εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ Σουλίου.* Asupra acestuia din urmă — plin de laude pentru Ali-Pașa,—Solomos făcea serioase rezerve. Valetas, *ibid.*, p. 189 și 191.

[2] Vezi importante adăugiri la *N. Βέη* (Bees), *l. c.*, p. 1039—1040 și Valetas, *ibid.*, p. 192—193.

[3] *N. Βέης* (Bees), *l. c.*, p. 1038.

[4] Inchinând o pagină lui Ali și Ianinei din vremea acestuia, Papahagi produce mărturia lui N. Iorga, ca să ne convingă că Ali era «un înțelegător al civilisației apusene» și reproduce din Pouqueville câteva rânduri sugestive asupra Ianinei și a celebrului Pașă (p. 213—214). Se puteau utiliza și lucruri mai noi. O monografie destul de întinsă asupra Pașei din Ianina ne-a dat Gabriel Remérand, *Ali de Tébélen, Pacha de Ianina* (1744 — 1822) *(Les grandes figures de l'histoire,* tome II), Paris, Geuthner, 1928, 290 p. + 12 pl. +

le are — asupra comunei macedonene Siraco (Săracu), de unde erau originari câţiva dintre mânuitorii balonului, pentru a trece apoi la un cuprinzător rezumat al satirei, pe care ne-o va da, de o potrivă şi în textul grecesc şi în traducerea sa românească.

Rostul articolului său e, după Papahagi, să arate că Aromânii, cunoscuţi mai mult ca păstori, negustori sau cărturari de seamă:

« ni se revelează şi ca nişte oameni dornici de a se pune la curent cu invenţiile ştiinţifice şi de a face experimentări pe care nu le făcuse nicio altă naţiune în Peninsula Balcanică » (p. 217).

Trebue să recunoaştem că până să ajungă la această concluzie Papahagi a fost într'o poziţie delicată.

Satira lui Vilaràs ne arată un grup de « Vlahi » — cum vom vedea mai departe — în mare număr argintari, care sub conducerea unui Pahomie încearcă să înalţe un balon în preajma Ianinei. Balonul însă se aprinde spre regretul tuturor, care-l şi compătimesc pe Pahomie. Vilaràs se crede chiar în drept să-i spună (citez după traducerea lui Papahagi, p. 220):

«dacă ai fi avut însă alte capete ca să te ajute, nu ai fi fost acum ruşinat ».

Experienţa, deci, nu putem spune că a reuşit pe deplin şi accidentul care a zădărnicit ascensiunea e asemănat de Vilaràs cu « o necuviinţă a miresei » care « pune capăt nunţii » (*Ibid.*, p. 220).

E dar cu atât mai lăudabil din partea lui Papahagi că din zgura glumelor răutăcioase ale lui Vilaràs a reuşit să desprindă nobilele eforturi ale echipei lui Pahomie.

---

1 hartă. Asupra caracterului şi a curiozităţii multilaterale a lui Ali, cf. p. 91—100; indicaţii asupra încurajării învăţământului public, la p. 228. De Ianina la venirea lui Ali-Paşa Remérand se ocupă la p. 33—37, traducând şi un interesant pasagiu din relaţia de călătorie a lui Henry Holland (*Travels in the Ionian Isles, Thessaly, Macedonia*, London, 1815), care l-a cunoscut atât pe Paşă cât şi pe Vilaràs.

Pentru alţi călători engleji mai puţin utilizaţi care ne-au lăsat relaţii asupra Ianinei şi a lui Ali-Paşa, vezi şi M. Ciuntu, *Un călător englez în Orientul turc la începutul secolului al XIX-lea*, în *Rev. Ist.* XXI (1935), p. 54—64. E vorba de călătoria din 1809–1810 a lui I. C. Hobhouse care e pusă în legătură cu alte descrieri de voiaj din această epocă. Indicaţiile asupra Ianinei sunt rezumate la p. 56–58. Cu privire la cultura în Ianina înainte de Ali şi în vremea sa, vezi F. Mihalopulos, *Τὰ Γιάννενα κι' ἡ νεοελληνικὴ ἀναγέννηση* (1648 — 1820), Atena, 1930, 111 p.

Pentru ajutorul dat de Ali-Paşa lui Cosma Balanos şi în special lui Atanasie Psallidas, cf. p. 63, 73 şi 90 din lucrarea lui Mihalopulos.

Dar Papahagi e dispus să tragă și alte concluzii, într'un pasagiu pe care ne luăm libertatea să-l reproducem în întregime. După ce arătase, câteva rânduri mai sus, că Vilaràs îl numește pe Pahomie « Vlah, suflet și trup », el continuă în felul următor:

> « Nu poate să nu ne impresioneze recunoașterea, din partea unui grec, a naționalității unui « Vlah » din Săracu, într'o epocă în care nu exista un regat al României care să caute trezirea conștiinții naționale a Aromânilor. Vilara trăește între 1771 și 1823. In epoca aceasta principatele române erau supt domni fanarioți și supuse influenței culturale grecești. Aromânii își vorbiau graiul lor, dialect al unei limbi romanice. Cuvintele « pre Dumnedzău », « tal'ie », « dracul » și « iu lai s'arde! » sunt o dovadă elocventă » (p. 217).

La interesantele remarce ale lui Papahagi trebue să adăugăm unele observații. Numirea de către Greci, cu numele de « Vlahi » a populației aromâne din Macedonia, Tesalia sau Epir, se face încă cu câteva veacuri înaintea lui Vilaràs, când de asemeni, « nu exista un regat al României ». O fac cronicarii bizantini, ale căror nume nu mai e nevoie să le dăm. Vlahi, Cuțovlahi — după porecla grecească — Țințari sau chiar Arvaniți au fost numiți fără întrerupere Aromânii de către Greci, și după cucerirea turcească. Constantin Stolnicul Cantacuzino știa de existența și importanța lor și-i numește Cuțovlahi, dându-ne și o explicație a numirii [1]. Ceva mai târziu, Thunmann constată și el că *Grecii îi numesc Vlahi* (Die Griechen nennen sie Wlachi), câteodată chiar Arvaniți; menționează însă și porecla (Spottname) de Cuțovlahi [2].

Pe la începutul veacului trecut, în Pesta bunăoară, comunitatea din jurul bisericii este o Κοινότης τῶν Ἑλληνοβλάχων și « Vlahii » își manifestă ritos dorința de a înscăuna în biserică un regim care să țină seamă de cerințele lor [3].

---

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor din peninsula balcanică (Albania, Macedonia Epir, Tesalia,* etc.), București, 1919, p. 49—50. « Cuțovlahii » erau cunoscuți și de Miron Costin sau Dimitrie Cantemir. Cf. V. Papahagi, *Les Roumains de l'Albanie et le Commerce vénitien au XVII-e et XVIII-e siècle,* în *Mélanges de l'École roumaine en France,* 1931, p. 32.

[2] I. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker,* I, Leipzig, 1774, p. 174.

[3] Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în sec. al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil),* București, 1909, p. 23—24. I espre « Greco-Vlahii » din Viena vezi și I. Nistor, *Bisericile și școala greco-română din Viena,* în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria III,* XIII (1932—1933), p. 69—168.

In cântecele populare greceşti, în onomastică, în toponimie, unde satele aromâneşti din Malacasi le găsim subt numele de Βλαχοχώρια[1] pretutindeni revine termenul de « Vlah ».

Existenţa acestei denumiri aplicată de veacuri unei populaţii bine determinate nu s'au gândit s'o tăgăduiască nici acei care au vrut să conteste Aromânilor comunitatea de origină cu romanitatea nord-dunăreană. Vilaràs, deci — cum s'a văzut — e departe de a fi fost un inovator; s'a mulţumit doar să urmeze o veche tradiţie. N'avem însă niciun indiciu că, numindu-l pe Pahomie Vlah, a adus odată cu aceasta ceea ce Papahagi numeşte « recunoaşterea *naţionalităţii* unui « Vlah ». Poetul întrebuinţa un apelativ care implica ideia de naţionalitate, aşa cum o înţelegem azi, tot atât cât şi denumirile date aceleiaşi populaţii de izvoarele bizantine şi de grecitatea modernă până în zilele sale.

In ce priveşte limba, sunt şi alte puternice dovezi că înainte chiar de Vilaràs se vorbea aromâna în comunele aromâneşti din Grecia de azi, ca să mai căutăm în expresii ca « dracul » sau « iu lai, s'arde » o « dovadă elocventă » de prezenţa dialectului aromân în acele regiuni.

Frânturi de asemenea calitate rămân oricum pe planul al doilea când cu ani înainte, dialectul se ilustra în tipărituri ca Πρωτοπειρία lui Cavalioti, Νέα Παιδαγωγία lui Ucuta sau Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία a lui Daniil Moscopolitanul şi când în însăşi epoca încercării de ascensiune în balon se elabora, probabil, codex Dimonie[2].

Thunmann îi auzise pe Aromânii din Moscopole vorbindu-şi dialectul lor[3]. Cu aproape patruzeci de ani mai în urmă, în 1810, vestitul Neofit Ducas apostrofa violent pe « Vlahi » pentru « încăpăţânarea » de a nu-şi părăsi limba lor pentru cea grecească[4]. Şi Ducas umbla doar pe calea bătută de un Daniil, Aromân acela, care în stihurile simple ce

---

[1] C. Paparrigopulos, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ed. V (Carolidis), vol. V, partea 2, Atena, 1925, p. 123. După I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică* (ed.Per. Papahagi), 1929, p. 193, Βλαχοχώρια se chema şi « provincia Parnasida, provincie pe Parnas ». Un sat cu numele *Vlaghi*, lângă Teba, e pomenit, cum se ştie, încă de Iacob Spon şi George Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait dès années 1675 et 1676*, Amsterdam, vol. II, p.

[2] Pentru toţi trei scriitorii aromâni vezi Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în sec. al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, 1909, 328 p. Nu credem că e locul să indicăm bogata literatură mai recentă, în special asupra lui Cavalioti şi Daniil. Pentru datarea codicelui Dimonie cf. D. Russo, *Elenizmul în România*, Bucureşti, 1912, p. 40 n. 2.

[3] Thunmann, *l. c.*, p. 174 n. f.

[4] Per. Papahagi, *o. c.*, p. 15—17; cf. p. 51—54.

precedau a sa *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία* sfătuia, în grecește, pe « Vlahi » ca și pe Albanezi sau Bulgari să-și lase « limba barbară » a lor și trezindu-se din somnul adânc al ignoranței să învețe « limba greacă, maica înțelepciunii »[1].

Nu mai e nevoie, credem, și de celelalte mărturii istorice, filologice sau de bun simț, că într'adevăr *Aromânii își vorbiau graiul lor*, cum scrie Papahagi — și încă de multe vreme — dacă se mai îndoia cineva de aceasta.

După ce am văzut care sunt concluziile pe care Papahagi le trage din întrebuințarea de către Vilaràs a termenului de « Vlah » și a anumitor expresii din dialectul macedo-român, ne putem întoarce la contribuțiile pe care autorul le aduce în ce privește miezul însuși al articolului său și anume: comuna aromânească Siraco și membrii înșiși ai echipei « noului Icar » Pahomie.

In ce privește Siraco, Papahagi utilizează indicațiile importante furnizate de binecunoscuții călători Pouqueville și Leake sau de istoricul Epirului Aravandinos. Din nefericire mărturiile sunt prea laconice și, dacă exceptăm pe Aravandinos, sunt aduse de oameni cu o cunoaștere relativă a regiunei, cu populațiile și limbile ei. Altfel de lămuriri suntem în drept să așteptăm dela un localnic cult și nepărtinitor, care vorbea atât greaca cât și aromâna, bun cunoscător al locurilor și al oamenilor, plin de simpatie pentru Aromâni deși nu era dintre ei. Acesta este cazul cunoscutului poet grec, răspus înainte de vreme, Costas Crystallis, originar el însuși din Siraco, și care a înfățișat în 1891, în revista grecească *Ἑβδομάς* situația Aromânilor din Pind, într'o serie de articole intitulată: *Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου*. Sprijinit pe o bogată bibliografie pe care ne-o împărtășește, Crystallis adaugă uneori la cunoașterea directă a locurilor și un fel de anchete printre localnici, în deosebi printre cei mai vârstnici, ajungând la rezultate care nu trebue trecute cu vederea. După ce într'un număr de foiletoane ne informează asupra *Caragunilor*, trece la Sammarina, la « Vlahii » din Zagori și în sfârșit la cei din Malacasi. Nu ne putem opri asupra marei bogății de date geografice, istorice sau de folklor privitoare la acest din urmă ținut aromânesc. Ne vom mulțumi să dăm unele indicații asupra materialului strâns de Crystallis în legătură cu comuna care ne interesează, Siraco.

Cu un deosebit talent literar, autorul evocă figurile de armatoli pornite din Siraco, frații Rocheos, Catsicoianis sau Iotis Bartzocas a cărei moarte o cântă încă Sirachioții. Trece apoi la Ali-Pașa care a stat toată vremea în nemijlocită atingere cu Aromânii, căutat de medici

[1] *Ibid.*, p. 13—14 și 111.

din Siraco ca I. Colettis și Gh. Tsapraslìs și se oprește asupra școlilor care au scos bărbați ce au cinstit Grecia, cu cei veniți din familiile Coletis, Tsapraslìs, Zalocostas, Ianiotis, Zambracas, Sarachiotis, Topalis și altele, toate din Siraco. Crystallis pomenește apoi de industriile satelor aromânești, de țesătorii mai cu seamă și apoi de comerț, unde rarele lor însușiri au îngăduit Aromânilor să pătrundă în cele mai însemnate centre comerciale europene, lucru pe care-l remarcase și Pouqueville (cf. p. 215 și n. 3 din articolul lui Papahagi). Se dau și numele acestor pricepuți negustori din Siraco, alături de numele celor din Mețovo sau Calarites. Ei sunt frații Duramanis și Ianiotis, stabiliți în Veneția, Triest și Corfù; frații Zalocostas în Spania; Z. Briscos în Barletta; Frații Vlahos, Topalis, Boletsis și Calavrezo în Messina, Bari, Corfù sau Viena. Negustori ațintiți nu numai asupra câștigului ci oameni cu vederi largi și binefăcători ai țării lor [1].

Siraco, cum se înfățișa în 1891, ne e zugrăvit ca un sat înfloritor cu vreo 500 de case și peste 3.500 de locuitori. Crystallis ne plimbă pe la școlile satului; cea de băeți își are examenele în ziua de Sf. Ilie și școlarii vădesc întinse cunoștințe în istoria și literatura grecească. Autorul nu se poate opri să nu-și amintească mișcat zilele când — cu cincisprezece ani în urmă — deprindea pe tăbliță alfabetul: *β—λ—α = βλα χ—ο—ς = χος βλα—χος = βλάχος*. Trecem cu el și pe la școala de fete și sfârșim cu bisericile, cu clopotul dela Sf. Ilie, mânăstirea din preajmă și cu cântece populare mai vesele și mai triste, din acest colț de țară unde se născuse și el [2].

---

[1] Datele istorice Crystallis le împrumută în bună parte dela I. Lambridis, *Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα*, *τεῦχος πέμπτον. Μαλακασιακά. Μέρος δεύτερον, Μέτσοβον καὶ Σεράκου*, Atena, 1888, 72 p. Informații cu privire la Siraco ne dă Lambridis în tot cuprinsul lucrării sale; vom indica însă doar paginile de un interes deosebit. Astfel, Siraco sub raportul bisericesc ne e însățișat la p. 40—42. Pentru aromânii culți ieșiți din Siraco, vezi p. 45—46, unde în afară de unele nume pe care le găsim la Crystallis se mai pomenesc și medicii S. Zavoianis, C. Comisos, L. Paliu, G. Bitzios și juriștii frați Mechiu. De negoț și industrie se vorbește la p. 51—53. Bântuirile suferite în prima jumătate a veacului trecut, de Mețovo și Siraco sunt arătate la p. 57—70.

[2] Cf. C. Crystallis, *Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου. Μαλακάσι*, în *Ἑβδομάς* (numerile dintre 22 Iunie 1891—3 Aug. 1891). Numele proprii le-am transcris ținând seamă de forma grecească în care au fost date, deși se refereau la Aromâni.

Pentru Siraco—în grecește *Συ(ρ)ράκον, Σεράκο(ν), Σεράκου, Συράκω* — să se vadă și H. I. Sulis, art. *Συρράκον*, în *Μεγάλη ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαιδεία*, vol. XXII, Atena, 1933, p. 630. Pentru istoricul comunei, cf. și C. Paparrigopulos, *o. c.*, V, 2, Atena, 1925, p. 123—124.

Dar plimbarea prin veacuri și peste sate a lui Crystallis, pe care am amintit-o în puține cuvinte, ne mai rezervă o surpriză. Vorbind de darurile artistice deosebite cu care sunt înzestrați Aromânii din Malacasi — arhitecți, muzicieni, gravori în lemn, pictori — autorul insistă asupra meșteșugului de argintari și cizelori care a făcut faima « Vlahilor » din Calarites în deosebi și care nu putea să nu atragă luarea aminte a unui stăpânitor iubitor de lux și strălucire cum era Ali-Pașa. Pe cei mai destoinici dintre meșteșugari Ali s'a și grăbit să-i ia pe lângă dânsul și printre ei, în lista pe care ne-o înfățișează Crystallis, regăsim și pe bine cunoscutul nouă Pahomie cu unii dintre ajutoarele sale din satira lui Vilaras: Nicoloiancos, Dimos Colettis, Ghiurtis, Condoianis.

Crystallis ne dă și fragmente din poezia lui Vilaràs, fără să ne indice însă de unde provin. Ele conțin lecturi mai plauzabile decât ale redacțiunii publicate de Vavaretos și trebue să fie ținute în seamă într'o eventuală ediție critică a poeziilor lui Vilaras [1]. Cât privește personagiile care apar în satiră, Crystallis ne furnizează doar date răslețe dar prețioase, în lipsa altora și pe care Papahagi nu trebuia poate să le disprețuiască dându-ne cum a făcut (p. 216), doar numele tovarășilor lui Pahomie fără alte lămuriri.

Pahomie, de pildă, ar fi din Sira co, după Vilaràs. Crystallis ne informează însă că se arătau ruinele casei lui din Calarites, de unde prin urmare ar fi fost originar. Se pare că e o concluzie la care au ajuns și alții [2].

Dimos Colettis era fratele lui Hristos Colettis — sol al Acarnanilor, în 1822, la Mavrocordat — și al vestitului Ioan Colettis, marele om politic al Greciei de mai târziu [3].

Nicoloiancos era și el din Calarites. Om de încredere al lui Ali-Pașa, și-a oferit serviciile sale în noaptea din Ianuar 1801 când Kira-Frosini, iubita lui Muhtar-Pașa, împreună cu alte șaptesprezece tinere, au fost înecate din porunca lui Ali, după ce fuseseră mai întâi strânse în casa

[1] C. Crystallis, *Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου. Μαλακάσι*, în *Ἑβδομάς* (29 Iunie 1891, p. 7). In special expresiile aromânești sunt redate într'o formă mai corectă decât la Vavaretos. Astfel citim *τάλιε* (în loc de *τάλια*), *Ἰού, λάϊ, σ' ἄρσε* (în loc de *Ἰού, λάϊ, σ' ἄρντι)*. Cf. Vavaretos, *Ἅπαντα Ἰωάννου Βηλαρᾶ*, p. 61 și 61.

[2] C. Crystallis, *l. c.*, p. 7, Cf. Hr. Costodimas, *Τὸ ἀερόστατο τοῦ Παχώμη* (*Ἕνα Καλαρρυτιώτικο σατυρικὸ ποίημα γραμμένο τὸ ΙΗ' αἰῶνα)*, în *Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ νέα*, I (1932—1933), *τεῦχος Ἰανουαρίου*, p. 6—8, citat de *N. Βέης* (Bees), *Ἡ νέα ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ*, p. 1039

[3] C. Crystallis, *l. c.*, p. 7.

lui Nicoloiancos [1]. Ce e mai straniu e că printre victime se afla și nevasta acestuia, pe care el și-o trimesese cu bună știință la Ali, care trebuia s'o ucidă, oprind-o doar să-și pună podoabele, care ar fi fost altfel cu siguranță pierdute pentru el! [2]

Celelalte referințe ale lui Crystallis privesc din nefericire alte personagii dela curtea lui Ali (în special e vorba de doctorul Gh. Tsapraslis, o figură deosebit de interesantă pentru mediul în care trăia, frate cu Sofronie, igumenul mânăstirii Profetului Ilie de lângă Siraco). Despre alte ajutoare ale lui Pahomie, în neizbutita lui experiență, nu mai e vorba [3].

Către sfârșitul articolului său, V. Papahagi arată că:

> « Amănunte precise cu privire la această încercare de ascensiune în balon ironisată de poetul Ioan Vilara ar aduce un mare serviciu istoriografiei românești ».

Lămuririle noastre de mai sus n'au elucidat, de sigur, îndestulător condițiile acestei încercări de ascensiune. Ele rămân încă învăluite în mister și « amănuntele precise » în această chestiune sunt așteptate încă de istoriografia românească. Până la strângerea lor ea va mai suferi deci o lacună, mângâindu-se, poate, cu gândul că nu e singura. Oricum, cercetări în această direcție ar fi sporit interesul articolului lui V. Papahagi care deocamdată s'a mulțumit să reproducă dintr'o ediție curentă textul satirei, însoțindu-l de o traducere și de un rezumat.

Alexandru Elian

---

[1] Pentru felul cum a decurs masacrul şi pregătirea lui, vezi G. Remérand, *Ali de Tébélen*, p. 82—84. Kira-Frosini şi tovarăşele ei au fost privite de imaginaţia populară ca nişte martire. Iubitei lui Muhtar i-a închinat Valaoritis vestitul său poem *Ἡ Κυρὰ Φροσύνη*.

[2] C. Crystallis, *l. c.*, p. 8. Un rezumat al datelor lui Crystallis privitoare la Pahomie şi ai săi găsim şi în G. Valetas, *Παρεκβολὲς στὸ Βηλαρᾶ* p. 192.

[3] Despre Ghiurtis şi Condoianis ni se spune doar că erau din Siraco. C. Crystallis, *l. c.*, p. 7. Nu ştim dacă acest Condoianis avea legături de rudenie cu faimosul armatol şi prieten al lui Atanasie Diacos, Miţos Condoianis, care se întâlneşte şi în celebrul poem al lui Valaoritis *Ἀθανάσης Διάκος*. Vezi Ar. Valaoritis, *Ποιήματα*, II, Atena, 1891, p. 272 şi 289. Cf. p. 215—217 şi vol. I, p. 366 şi 385 unde e vorba şi de un Iorgos Condoianis.

RECENZII

Iorga N., *La place des Roumains dans l'histoire universelle, I. Antiquité et Moyen-Age*, Bucarest, 1935, 203 p. — L'auteur, partant de la prémisse que nous sommes l'une « des nations qui ne se sont pas integrées encore dans la vie générale de l'humanité » [1], ne se propose pas « de récrire l'histoire des Roumains eux mêmes, mais de les placer d'une façon plus nette dans le cadre de la vie générale du monde et surtout d'indiquer le moment et la façon dont leur influence s'est exercée sur l'ensemble » [2].

Le chapitre I traite du « drame préhistorique sur le territoire roumain »; le dernier (chap. XXII), est intitulé: « Les voies de commerce et les Roumains », au moment de la fondation des Principautés.

La proposition initiale me semble inexacte; je crois, en effet, que nous aussi avons su nous faire une place dans la vie générale de l'humanité. Toute une série de moments de notre passé historique en témoigne; pour ne parler que de l'époque postérieure à 1400, nous citerons, par exemple: les guerres contre les Turcs, menées par Mircea le Vieux, Etienne le Grand, Jean de Huniade, Michel le Brave; le rôle de protecteurs de l'orthodoxie qu'ont joué Neagoe Basarab, Vasile Lupu et Constantin Brâncoveanu; les guerres de 1877—1878 et 1913; notre participation à la guerre mondiale. D'ailleurs, la fin que se propose l'auteur infirme la prémisse, car du moment qu'on peut écrire *tout un livre* sur notre rôle dans la vie générale de l'humanité et sur l'influence que nous avons exercée, il va de soi que nous entrons du même coup dans l'histoire universelle.

Nous constatons avec plaisir que M. Iorga a corrigé certaines erreurs qui figuraient dans son *Istoria Românilor şi a civilisaţiei lor* parue en 1930, et dans d'autres siens ouvrages. C'est ainsi que Ioniţă est considéré maintenant comme « un roi national » souverain des deux nations « qui l'avaient levé sur le bouclier ou salué de leurs acclamations », donc « dominus Blaccorum et Bulgarorum » (p. 144—145) et non « imperator Bulgarorum et Romanorum » ou « Empereur des Romains et Bulgares » comme M. Iorga l'avait soutenu autrefois [3].

---

[1] Préface.

[2] *Ibidem*.

[3] V. N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, Bucureşti, 1922, p. 136 et N. Iorga, *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, dans les *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, S. 2, t. XXXV, p. 141.

Il reconnaît ensuite que les Tatares, lors de leur grande invasion de 1241, ont traversé *tout le territoire roumain*, non seulement l'Ardeal, mais aussi la Moldavie et la Valachie (p. 164—165), corrigeant ainsi son ancienne opinion aux termes de laquelle les Tatares n'auraient jamais foulé le territoire entre les Carpathes et le Danube [1]. En ce qui concerne le type roumain, M. Iorga admet maintenant qu'en dehors des caractères héréditaires thraces et romains, il faut également prendre en considération l'apport des barbares (p. 54), et ne soutient plus que l'anthropologie et l'étnographie ne constatent pas le type slave chez les Roumains, mais seulement «le type thrace» [2]. Je suis bien aise que M. Iorga ait tenu compte d'un certain nombre d'observations que j'avais adressées à son oeuvre de synthèse [3], bien qu'au moment de leur publication M. Iorga en eût été fort courroucé et les ait considérées comme d'offensantes attaques personnelles. Je regrette cependant que l'auteur ait cru devoir en négliger une partie: il aurait évité de répéter quantité d'erreurs qui ébranlent d'emblée notre confiance en ce nouvel essai de synthèse. Pourquoi continue-t-il, par exemple, d'affirmer que la révolte de 1185 des Roumains et des Bulgares a éclaté dans le Pinde (p. 141—142), lorsqu'il est parfaitement prouvé qu'elle a eu lieu sur le mont Haemus, donc dans les Balkans? Pourquoi soutient-il que « Un chapitre sur les Goths dans la Dacie de Trajan ne pourra jamais être écrit entre le règne d'Aurélien et celui de Valens » (p. 63), alors que ce chapitre a déjà été écrit, en 1928, par Carl Patsch? [4]. Pourquoi persiste-t-il à vouloir faire d'un seul personnage, Tatos dit aussi Halis, deux personnes différentes? (Tatos *et* Halis, p. 138—139). Pourquoi répéter que dans le nom de Sarmizégétuse « on reconnaîtrait » le nom des Sarmates (p. 5), pourquoi prétendre que « les Agathyrses scythes » (p. 80) sont *antérieurs* aux Daces en Transylvanie? etc. etc. [5].

Le lecteur sera, en particulier, désagréablement frappé par la qualité de l'information de M. Iorga sur nos ancêtres, les Daces ou les Gètes, et les jugements qu'il porte sur eux. Tout d'abord en ce qui concerne leur nombre, il persiste dans son ancienne erreur de la *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 35, en soutenant que les Daces auraient été peu nombreux [6]. « Il n'est pas admissible, dit M. Iorga, que les Daces seuls eussent occupé les vallées de la Dacie, d'autant moins la région plane vers le Danube » (p. 27—28). Le géographe Ptolémée nous montre, cependant, un nombre *considérable* de tribus

---

[1] V. N. Iorga, *Istoria Românilor şi a civilisaţiei lor*, Bucureşti, 1930, p. 56—57.

[2] N. Iorga, *Istoria Românilor şi a civilisaţiei lor*, p. 38.

[3] V. dans mon ouvrage *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Bucureşti, 1932, p. 49—53 et 43 et dans *Despre Vlahia Asaneştilor*, Cluj, 1931, p. 5—6 şi p. 9, note 2.

[4] *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius; I. Teil: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanubien*, in *Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil. hist. Klasse Sitzungsberichte, 208. Band, 2 Abhandlung.*

[5] Voir pour toutes ces erreurs mon ouvrage *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Bucureşti, 1932, 163 p. in 8⁰.

[6] Voir aussi ma critique: *In legătură cu « Istoria Românilor »*, Bucureşti, 1936, p. 52—54.

et de villes daces, ayant la terminaison spécifique -dava et les situe même sur une carte. D'autre part, Strabon nous dit que Boïerébista pouvait lever une armée de 200 mille hommes, ce qui était énorme pour ce temps. Du moment que nous tenons de premières sources et d'informations sûres, dont quelques-unes contemporaines, que les Daces ont été un peuple numériquement important, pourquoi, M. Iorga s'obstine-ti-il à soutenir le contraire?

Il est tout aussi inexact d'affirmer que les Gètes, que l'auteur prétend distinguer des Daces, ne s'occupaient pas d'élevage (« Ces paysans établis, ces agriculteurs, ces pâtres aussi, *mais seulement du côté des Daces*, dont la transhumance traversait en ligne horizontale toute l'étendue d'une immense région », p. 8, souligné par moi !). J'ai montré par ailleurs [1] que sous le nom de Daces et de Gètes, on entendait en réalité *un seul et même peuple*, les Grecs se servant de *préférence* de l'appellation Gète et les Romains de celle de Dace, sans que les uns et les autres ignorent toutefois l'existence du second terme. Que les Daces de la plaine danubienne, donc selon M. Iorga les Gètes, n'ont pas été un peuple pasteur est une affirmation gratuite. Nous possédons tout au contraire, des sources qui nous les montrent aussi sous cet aspect, d'ailleurs fort normal, sur les deux rives du Danube. L'affirmation que les Gètes n'ont pas eu de chevaux est tout aussi peu fondée. (« Ce sont des gens à demeure, sans chevaux, se défendant par des épées en bronzes »..., p. 7). On connaît depuis fort longtemps le récit de Ptolémée fils de Lagos au sujet de l'incursion d'Alexandre le Grand sur la rive gauche du Danube, où les Gètes avaient réuni, pour se défendre, une armée d'environ 4.000 cavaliers et plus de 10 mille fantassins [2]. Depuis fort longtemps également, on connaît l'affirmation de Thucydide que « les Gètes manient l'arc à cheval » [3]. Vasile Pârvan a donc parfaitement raison lorsque, dans ses « *Getica* », il caractérise les Gètes danubiens comme « d'émérites cavaliers » [4], soutenant ainsi une opinion carrément opposée à celle de M. Iorga.

Je lis avec une surprise toute particulière qu'Alexandre le Grand aurait fait plusieurs campagnes en Valachie (« les cultures de blé... dont parlent les récits des campagnes en Valachie d'Alexandre le Grand », p. 7). En réalité, il est pertinemment établi que le grand conquérant *n'a fait qu'une seule incursion*, sur le rivage gauche du Danube, de vingt-quatre *heures*, ni plus ni moins [5]. Si M. Iorga a trouvé de nouvelles sources ayant trait à d'autres expéditions qu'il veuille bien nous les communiquer, afin que nous profitions tous de cette remarquable découverte. Mais si les campagnes d'Alexandre le Grand sur le rivage gauche du Danube se multiplient, en échange le nombre des rois daces illustres décroît. Dromichète n'est pas mentionné. On chercherait en vain une allusion à ce grand roi. L'état dace commence, d'après M. Iorga, avec Boïerébista. (« Dans sa première forme, cette création synthétique (c'est-à-dire l'état dace) a sous le roi Boïerébista, une direction vers le sud-est », p. 14) ; il n'en est pas moins vrai que Dromichète, le vainqueur de Lysimaque, est le premier

---

[1] Const. C. Giurescu, *In legătură cu « Istoria Românilor »*, p. 33—34.

[2] V. Pârvan, *Getica*, p. 47.

[3] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, 2-e édition, p. 45.

[4] V. Pârvan, *Getica*, p. 139.

[5] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 45.

des grands souverains de nos ancêtres. Dans un chapitre sur la *synthèse politique* du peuple dace, le nom de Dromichète ne saurait être omis.

Pas plus qu'on ne saurait omettre, quand il est question de l'invasion des Celtes dans nos contrées, les Brittolages (ou Brittogalles) qui ont peuplé le Bugeac et le nord de la Dobrogea [1].

Les Taurisques, par contre, n'ont rien à chercher sur la Save et la Drave, où les établit M. Iorga, ensemble avec les Scordisques (« Scordisques et Taurisques sur la Save et la Drave leur appartiennent », p. 9). Ils se sont établis au nord de la Dacie, *en Galicie et en Podolie*. On leur doit les noms des localités Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium et Eractum, situées sur le cours moyen du Dniester [2]. Je n'ai pas connaissance, par contre, des colonies celtiques « à l'embouchure du Dniester », p. 9—10, dont parle M. Iorga. A quelles sources, ignorées jusqu'à présent, a-t-il puisé cette information? Je passe, sans les relever, sur d'autres erreurs concernant les Daces. Les observations ci-dessus ont pu éclairer le lecteur sur la qualité de l'information et des assertions de M. Iorga concernant ces ancêtres de notre peuple.

Mais dans les chapitres suivants, nous nous heurtons à des erreurs tout aussi graves. Comment M. Iorga peut-il, par exemple, affirmer que « Vladislav épouse en secondes noces Claire », p. 190, puisqu'il est prouvé qu'elle a été la femme de Nicolas Alexandre, *père* de Vladislav. Aurait-il pu épouser sa belle-mère? Pourquoi M. Iorga prétend-il, plus loin, que Tihomir-Ivanco a pris part à la bataille de Velbujd, en 1330, alors qu'à cette date, régnait déjà son fils, Basarab? On a publié depuis longtemps le document de 1324 qui désigne Basarab comme « voévode transalpin » [3]. Par conséquent, ce n'est pas Tihomir, mais bien son fils, Basarab, qui a porté secours au tzar bulgare à Velbujd.

Ni l'affirmation que les sommets de nos montagnes ne portent « que des noms touraniens... ou roumains » (p. 83), n'est pas exacte. Des recherches, même sommaires, nous révèlent la présence d'une grande quantité de dénominations slaves. Dans les monts du Făgăraş, par exemple, nous trouvons les sommets Viştea, Mozgavul, Tretinul, Moscovul, Lepşiţa, Podragul, Boga, Comornu, Puha. Et il en est de même pour toutes les chaînes de montagnes.

« Lovişte » ne signifie pas en roumain « confluence » comme le croit M. Iorga en donnant aussi l'étymologie populaire: (« il s'agit de la Lovişte, « confluence » en roumain, où se rencontrent les eaux: se lovesc », p. 158). Il a le sens de « endroit abondant en gibier et surtout en poissons » et aussi de « fossé, excavation, bassin » [4]. *Ilfov* n'a pas davantage de rapport avec *Ilivakia* (« La grande forêt du district voisin, Ilfov, l'Ilivakia, de très ancienne appellation, datant du 6-me siècle », p. 139). Le premier dérive du terme slave *elhov* qui signifie *aulnaie*, tandis que le second est l'appellation d'un cours d'eau (*'Ηλιβακία*), mentionné à l'occasion de l'expédition byzantine de 591 sur la rive gauche du Danube.

Tout l'ouvrage de M. Iorga est semé de telles erreurs. C'est pourquoi, à la lecture, on éprouve continuellement un sentiment d'insécurité et l'on hésite

---

[1] V. Pârvan, *Getica*, p. 65 et 238—239.

[2] *Idem.*

[3] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 591—592.

[4] I. Conea, *Ţara Loviştei. Geografie istorică*, Bucureşti, 1935, p. 15—17.

à faire crédit à toutes ses affirmations. Il est profondément regrettable que M. Iorga ne revoie pas tout au moins les épreuves de ses écrits, il éviterait ainsi des lapsus dans le genre de celui qui lui fait écrire que le Jiu inférieur s'appelle Gorj (« dans cette partie de la rivière du Jiu inférieur qui s'appelle d'un terme slavon correspondant Gorj », p. 175), tandis que cette appellation se réfère en réalité au Jiu *supérieur*.

Mais, répliquera-t-on, dans un travail de ce genre ce qui intéresse ce sont moins les affirmations et les faits en soi et plutôt les grandes lignes du développement, l'effort de synthèse et les aperçus nouveaux.

Je remarquerai en premier lieu qu'on ne saurait bâtir solidement sur des faits inexacts. Les deux premiers chapitres du livre en sont une preuve. Quelle idée se fera-t-on du peuple et de l'état dace, quand on lit sous la plume de M. Iorga que les Daces se distinguent des Gètes, qu'ils sont postérieurs aux Scythes de Transylvanie, que l'importance numérique des Daces était peu considérable; que les Gètes n'ont pas été pasteurs et qu'ils n'ont pas connu les chevaux; que dans l'ordre politique, négligeant un Dromichète, il fasse commencer l'état dace avec Boïerébista. D'autre part, la colonisation des Celtes n'est-elle pas présentée inexactement? N'attribue-t-on pas à Alexandre le Grand plusieurs campagnes sur la rive gauche du Danube? etc.

D'autre part, M. Iorga n'est pas un *esprit scientifique propre à la synthèse*. Il ne construit pas d'après un plan systématique qui subordonne certains éléments à d'autres, les hiérarchise ou les groupe autour d'une donnée centrale. Il accumule les matériaux que lui fournit sa mémoire grâce au jeu — essentiel pour M. Iorga — de *l'association des idées* et les colore ensuite affectivement, sans exercer un contrôle sévère. Loin de dominer les matériaux et de brider son tempérament, il en est la victime. C'est pourquoi, il est vrai, les apparences sont souvent brillantes, les couleurs vives, les dimensions impressionnantes. Mais quand on y regarde de plus près, l'on s'aperçoit fréquemment que la construction est en plâtre, qu'elle n'est point durable, point résistante et qu'elle chancelle sur ses fondations. La plupart des travaux d'après-guerre de M. Iorga rapellent ces pavillons d'exposition ou de foire qui surgissent du sol en une nuit, construits en toute hâte, et durent ce que dure la fête. De par sa facture spirituelle, les oeuvres de réflexion mûrie, de synthèse, ne conviennent pas, en principe, à M. Iorga. Celles, écrites sous l'inspiration du *moment*, sous une poussée affective où son tempérament se donne libre jeu, sont plutôt les siennes. C'est là qu'il excelle. Aussi M. Iorga peut-il être redoutable en tant que journaliste, polémiste, pamphlétaire, orateur. Il trouve des accents remarquables et nous apporte d'intéressantes caractéristiques sur telle *situation* actuelle ou tel personnage contemporain qui le touche directement ou indirectement. Mais M. Iorga est moins redoutable comme *historien*, car il n'a pas la patience nécessaire pour recueillir les matériaux et les vérifier ensuite, ni surtout le calme et la sérénité indispensables pour juger les faits et les hommes. M. Iorga est beaucoup trop passionné et égocentrique pour faire un bon historien dans le sens propre du mot. Cela ressort pleinement de ses oeuvres d'histoire contemporaine: « *Supt trei regi* » et « *Istoria literaturii româneşti contemporane* », qui ne sont pas, en fait, des oeuvres d'historien, mais bien des plaidoiries « pro domo » et, très souvent, de véritables pamphlets.

Const. C. Giurescu

Zepos Panaioti, *Συνταγμάτιον νόμικὸν 'Αλέξανδρου 'Ιωάννου 'Υψηλάντη Βοεβόδα* (Codicele de legi al lui Alexandru Ioan Ipsilanti Voevod), ed. Academiei din Athena, 1936, 267 p., 400 drahme.

Este un fenomen îmbucurător că tinerii învăţaţi din ţările care au avut legături istorice cu Românii se îndreaptă spre cercetarea lor şi încep să înveţe limba română şi să cunoască scrierile istorice publicate în ţara noastră. In Grecia lucrările cunoscutului balcanolog, d. M. Lascaris dela Universitatea din Salonic au lămurit mai multe puncte controversate din istoria noastră. Acum, un tânăr, d. Zepos, care a studiat şi la Bucureşti şi posedă limba română, de curând numit profesor agregat la Facultatea de Drept din Athena, a publicat o splendidă ediţie critică a legiuirii lui Alexandru Ipsilanti domnul Ţării Româneşti (publicată întâi la 1780, în Bucureşti). Ediţia, ca execuţie, hârtie, literă şi în genere prin tot aspectul tipografic, este mai presus de orice laudă.

Ea cuprinde un întins studiu juridic introductiv şi apoi ediţia textului paralel, în greceşte şi în româneşte. Folosul acestei publicaţii pentru istoricii dreptului românesc este de netăgăduit; de observat că nu posedăm alte ediţii critice ale vechilor noastre legiuiri, afară de publicaţia lui Şt. Longinescu, *Pravila Moldovei în vremea lui Vasile Lupu* (Legi vechi româneşti şi izvoarele lor, I), Bucureşti, 1912.

După o scurtă introducere în limba franceză, autorul dă o bogată bibliografie, din care se vede că e perfect orientat în bibliografia istorică şi juridică românească. Introducerea prezintă mai întâi domnia lui Alexandru Ipsilanti în Ţara Românească (1774—1782) (acest domn mai domneşte şi în Moldova între 1786 şi 1788, apoi iar în Ţara Românească dela 1796—1797 şi moare ucis de Turci, la 1807). După aceia, d. Zepos schiţează originele dreptului românesc codificat, începând cu legislaţiile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab. Legislaţia lui Alexandru Ipsilanti e analizată mai întâi în cele două hrisoave cu caracter juridic din 1775, care au precedat codicele de legi.

După aceea, autorul analizează problemele de drept pe care le ridică legislaţia lui Ipsilanti. D-sa nu se mulţumeşte să compare această operă juridică cu dreptul bizantin, din care decurge, dar o compară şi cu dreptul consuetudinar românesc, obiceiul pământului. Şi în acesta găseşte influenţe bizantine, de pildă în testamentul făcut în faţa duhovnicului şi a episcopului, precum şi în dreptul exclusiv de moştenire al descendenţilor masculini pentru menţinerea vetrei familiei. Primul capitol al acestei analize se raportă la şerbi şi la robi; autorul nu pare să fie sigur în privinţa originii şerbiei în ţările române, care este, lucru azi stabilit în istoriografia noastră, anterioară întemeierii principatelor. D-sa face o largă analiză a stării juridice a ţiganilor robi. Celelalte capitole privesc dreptul agrar şi observaţii interesante asupra contractelor şi a dreptului de protimisis în vechiul drept românesc. In toate capitolele autorul apelează la izvoarele dreptului nostru nescris, hrisoave, zapise, etc.

Dreptul familiar (adopţiuni, relaţii între membrii familiei), apoi dreptul civil (moşteniri, etc.), preocupă după aceea pe autor.

La urmă d-sa se ocupă cu organizarea administrativă şi juridică a ţării, aşa cum rees din codicile Ipsilanti (divanul, judecăţi provinciale, etc.).

Ediţia textului grecesc şi românesc urmează mai ales ediţia din 1780, cu îndreptări de limbă ale editorului. Se dau variantele ediţiilor mai noi şi ale celor două manuscrise ce a avut la îndemână d. Zepos; un manuscris din Athena la d. Teodor Ipsilanti, altul la Academia Română, ms. românesc No. 93 (text grecesc şi românesc).

In anexe se publică cele două hrisoave greceşti cu conţinut juridic ale lui Alexandru Ipsilanti din 1775. Indicele foarte bogat cuprinde un indice de citate din diferite paragrafe ale legiuirii lui Ipsilanti şi ale altor legiuiri, un indice alfabetic şi un lexic.

Nu ne putem felicita îndestul de apariţia acestei frumoase publicaţii, care îmbogăţeşte istoriografia dreptului românesc. *P. P. Panaitescu*

Papée Fryderik, *Jan Olbracht* (Ioan Albert), ed. Academiei de Ştiinţe din Cracovia, 1936, 256 p. şi o hartă. — Lucrarea d-lui Papée pe lângă alte aspecte ale domniei acestui Jagellon (1492—1501), tratează din nou pe larg chestiunea legăturilor cu Moldova. Capitolul închinat întâlnirii dela Lewocza (p. 64—69) din 1494 între regele polon şi fratele său Vladislav al Ungariei cuprinde recunoaşterea, după Miechowski, că s'a vorbit acolo « de extirpatione Valachi », că regele Poloniei a cerut înlocuirea lui Ştefan cel Mare cu fratele Sigismund şi că a fost nevoit să renunţe la acest plan faţă de opunerea regelui ungur. Autorul nu trage însă concluzia logică, pe care contemporanii, mai ales Ungurii, au tras-o atunci, că această propunere a fost prefaţa atacului dela 1497 împotriva domnului Moldovei. La adunarea regească ia parte şi Bartolomei Dragffy, cuscrul lui Ştefan, care-i veni repede în ajutor în ceasul primejdiei, ştiind din vreme ce se pregătea rudei sale.

Sfaturile lui Callimah, împotriva părerii multor istorici poloni, sunt socotite autentice (p. 129—131), sfaturi de şiretenie politică machiavelică care au făcut pe elevul acestui italian să întrebuinţeze înşelăciunea cunoscută în expediţia împotriva Moldovei.

Un întins capitol (p. 132—155) se ocupă cu războiul dela 1497, e intitulat « expediţia spre Marea Neagră », şi autorul crede că regele polon voia cu tot seriosul să ia Cetatea Albă şi Chilia dela Turci. Arestarea solilor lui Ştefan, socotită de cronicarii poloni ca o călcare a dreptului ginţilor, e justificată prin ipoteza, care nu e întemeiată pe niciun izvor, nici măcar pe scrisorile de justificare trimise de rege mai târziu fratelui său din Ungaria, că ei ar fi cerut regelui să renunţe la expediţia împotriva Turcilor şi să se retragă, deci trădare. Regele, zice d. Papée, nu putea să-i aresteze fără provocaţie (p. 143). Oare Ştefan ar fi putut trimite pe principalii lui boieri regelui, numai ca să-i anunţe că l-a trădat?

In capitolul prin care caracterizează personalitatea regelui Ioan Albert, d. Papée revine asupra acestei chestiuni, aruncând vina asupra lui Ştefan, care se dăduse cu Turcii şi adaugă: «Este tipic pentru toate expediţiile noastre contra Turcilor prin Moldova: mai întâi invitaţie, apoi părăsire » (p. 219). Fapt este că aceşti oaspeţi nepoftiţi veneau întotdeauna cu intenţii suspecte pentru libertatea Moldovei.

In lumina izvoarelor lucrurile stau astfel, cronicele moldoveneşti contemporane, regele Ungariei şi marele cneaz dela Moscova acuză cu toţii pe regele polon că, sub pretext de a porni împotriva Turcilor, urmărea însă să pue mâna prin surprindere pe Moldova. Chiar cronicarii poloni, Miechowski, care a fost cenzurat în parte şi pentru aceasta, Wapowski şi alţii, scriu, puţini ani după moartea regelui Ioan Albert, acelaş lucru. Afirmaţiei cronicilor şi a scrisorilor regelui Ungariei şi ale marelui cneaz de Moscova nu i se poate răspunde decât cu tăgada şi scuzele interesate ale regelui polon în scrisoarea sa trimisă regelui Ungariei după înfrângere. E cam puţin.

Observ că marele cneaz al Moscovei a intervenit la Alexandru al Lituaniei să nu ajute pe fratele său Ioan Albert împotriva rudii şi aliatului său Ştefan. D. Papée ştie aceasta, dar crede că intervenţia diplomatică rusească a avut loc după ce regele, intrând în Moldova şi constatând «trădarea» lui Ştefan, a cerut ajutorul fratelui său din Lituania împotriva acestuia (p. 153). Solul rus însărcinat cu această intervenţie diplomatică pleacă însă din Moscova la 19 August (cf. Papée, *ibid.*); regele abia trecuse Nistrul de câteva zile (8 August). Ştirea despre «trădarea» lui Ştefan, pe care ar fi aflat-o regele după ce păşi pe pământ moldovenesc şi aceea despre cererea ajutorului lituan avuseseră oare vreme să sosească tocmai până la Moscova în zece zile? De sigur că nu. Deci intervenţia marelui cneaz se făcu înainte ca regele să pornească pe faţă împotriva lui Ştefan.

Marele cneaz ştia, prin spionii săi din Polonia, că regele nu pornise împotriva Turcilor, ci împotriva Moldovei şi de aceia s'a grăbit să intervie dela început, ameninţând pe Lituani ca să nu ia parte la această expediţie.

Azi ca şi odinioară sunt mulţi istorici poloni care recunosc aceste lucruri. D. Papée încearcă zadarnic să apere cauza pierdută a unui rege medieval, dornic să întindă stăpânirile familiei sale cu jertfa neamului peste care domnea.

P. P. Panaitescu

Stahl Henri şi **Bogdan Damian**, *Manual de paleografie slavo-română*, Fundaţia Regele Carol II, Biblioteca informativă, 1936, 193 p., 140 lei.

Necesitatea unui manual pentru studiul documentelor slavo-române era demult simţită la noi, întru cât se ştie că până în veacul al XVII-lea toate izvoarele interne ale istoriei noastre sunt redactate în slavoneşte. Un asemenea manual este necesar nu numai studenţilor în istorie, arhiviştilor, ci şi tuturor acelor ce vor să pătrundă direct la izvoare pentru cunoaşterea mai temeinică a trecutului nostru. Conceput într'un spirit practic, acest manual formează un excelent instrument de lucru şi e de observat că în ţările slave şi în general în literatura ştiinţifică un asemenea manual lipseşte, căci masivele lucrări ruseşti asupra paleografiei slave ale lui Karskij şi Sobolevskij nu se pot numi manuale practice [1].

Deşi acest manual e conceput ca un îndreptar prectic, cu lecţii gradate progresiv, nu-i lipseşte valoarea noutăţii ştiinţifice, cuprinde o serie de elemente noi de metodă, repertorii foarte folositoare pentru cercetători şi e întemeiat în bună parte pe material istoric inedit. Ilustraţia este foarte bogată reprezentând peceţi, documente, inscripţii, cu multe inedite.

Introducerea cuprinde noţiuni de paleografie cu istoria scrisului, consideraţii asupra punctuaţiei, a prescurtărilor, monogramelor şi elemente de diplomatică (falsuri, cronologie). Sunt deosebit de interesante consideraţiile asupra limbii documentelor slave (p. 56—58).

Lecţiile sunt prezentate după o metodă nouă. La fiecare lecţie se dă fotografia unui text (inscripţie sau document), apoi pe două coloane transcrierea cu litere latine şi traducerea juxtalineară, la urmă traducerea literară şi obser-

---

[1] E. Th. Karskij, Очеркъ славіанской кириловской палеографіи, ed. I, Varşovia, 1901, 518 p.; ed. II, Leningrad, 1928, XIV+494 p. şi 15 planşe. A. I. Sobolevskij, Славяно-русская палеографія, ed. II, St. Petersburg, 1908, 120 p. şi 20 table.

vaţii asupra prescurtărilor, etc. In aceste lecţii introductive unele texte slave, pentru uşurarea elevilor, sunt reconstituite de autori după fragmente de documente şi inscripţii. In lecţiile următoare se dau transcrierile în cirilică, fireşte cu desfacerea abrevierilor. Ceea ce constitue însă marea noutate a acestui manual este faptul că autorii au considerat în limba slavă a documentelor formulele esenţiale. Documentele s'au cristalizat în anume formule fixe pentru titulatură, adresă, blestem, datare, mărturii, confirmare sau motivare, ceea ce constitue adesea 9/10 din text. Dacă reţinem aceste formule precum şi expresiile ce revin mai des în limbă, conjuncţii, pronume, anume forme compuse ce se repetă des avem baza limbii documentelor. Cu puţine cunoştinţe esenţiale extrase din limba slavă putem înţelege documentele care utilizează numai o mică parte din bogăţia acestei limbi. De aceea, autorii păşesc într'o serie de lecţii la studiul formularului muntean, apoi al celui moldovenesc, dând la fiecare lecţie o listă de cuvinte sau expresii mai uzitate.

Ultimele lecţii cuprind documente întregi studiate şi traduse pe baza fotografiei care însoţeşte fiecare lecţie. Se pun la contribuţie scrisorile domnilor noştri către braşoveni aflate în arhiva din Braşov, hrisoave şi inscripţii. Cred că la transcrierea slavă ar fi trebuit să se introducă o punctuaţie mai raţională (de pildă la p. 131).

De mare folos pentru cercetări sunt repertoriile dela urmă: se dau întâi liste de texte juridice şi istorice, apoi alfabetul cu toate variantele literilor, lista ligaturilor, lista abrevierilor şi cifrele slavone (lipseşte kopa c, care alătur de ч a însemnat multă vreme 90 în documentele muntene). O altă listă de repertorii intitulată note (p. 175—185) ne dă lista mânăstirilor, judeţelor, vămilor, a termenilor pentru delimitarea proprietăţii, a celor ce indică măsuri de pământ, grade de rudenie, dregători şi funcţionari şi a termenilor cronologici.

Din această scurtă analiză se poate vedea că manualul d-lor Stahl şi Bogdan umple o lacună în istoriografia noastră, săracă în asemenea instrumente practice pentru cercetători. *P. P. Panaitescu*

Dvoicenco E., *Inceputurile literare ale lui B. P. Hajdeu*, Fundaţia Regele Carol II, Biblioteca documentară, Bucureşti, 1936, 270 p., 60 lei.

D-na Dvoicenco care a mai publicat câteva studii interesante despre Alexandru Hasdeu, a găsit la Biblioteca Academiei Române o serie de manuscrise ruseşti ale lui B. P. Hasdeu. Aceste manuscrise, în care se află împreună, după cum am putut constata, opere de ale tatălui şi de ale fiului [1] reprezintă pentru acesta din urmă perioada cea mai puţin cunoscută din activitatea lui literară, până la 20 de ani. Deşi se simţea român, trăind în Rusia B. P. Hasdeu, scrie în această epocă exclusiv în ruseşte despre Români, istoria şi folklorul lor, urmând în aceasta pilda tatălui său. Aceste lucrări, rămase toate în manuscris, ne lămuresc asupra formaţiei spirituale şi a educaţiei lui Hasdeu în Rusia, aşa de puţin cunoscute. De aceea, bine a făcut d-na Dvoicenco punând în fruntea cărţii o introducere despre cultura rusească din acea epocă şi despre legăturile lui Hasdeu cu această cultură. Romantismul rusesc avea toate elementele ro-

---

[1] In biblioteca Universităţii din Iaşi se află de asemenea unele manuscrise ale lui Tadeu, Alexandru şi B. P. Hasdeu (Cf. ms. No.15 cu poeziile ruseşti ale lui Al. Hasdeu, *Clipe de inspiraţie din tinereţe* şi *Sonete moldoveneşti*, din 1836 şi 1850, apoi manuscrisele No. 99 şi 112).

mantismului apusean, dar în ceea ce priveşte pe Hasdeu, el cunoaşte prin lecturi şi literatura romantică franceză. Trebue subliniat acest lucru, cu toate elementele culturii ruseşti, cu toate cunoştinţele sale enciclopedice, Hasdeu rămâne un spirit în primul rând de formaţie franceză, romantică bine înţeles. Dar, ceea ce i-a lipsit mai mult ca celorlalţi romantici, a fost, din pricina lipsei contactului direct cu Occidentul, acea măsură care este esenţa spiritului francez, şi care l-ar fi scutit de multe exagerări.

D-na Dvoicenco subliniază multe fapte interesante din epoca pregătirii lui Hasdeu în Rusia, existenţa unui curent poporanist, demofilie, în acea epocă, care s'a resimţit în opera lui, apoi lista profesorilor lui dela universitatea din Charkov, unde un Lavroski preda antichităţile slave şi limba veche slavă, un Metlinski era autorul culegerii cântecelor populare ruseşti.

Fragmentele din operele literare ale lui H asdeu sunt în versuri şi în proză. Pe cele în versuri d-na Dvoicenco le dă în text paralel, rusesc şi românesc: pe cele în proză le dă numai în româneşte. Fireşte, sunt numai încercări, care aduc însă adesea indicaţii pentru viitor. Poezia « Sânt dac » (p. 59), în care Hasdeu se îndreaptă către străvechii autohtoni, într'o epocă de răspândire a latinismului, va fi urmată mai târziu, în ţară, de studiul istoric « Pierit-au Dacii? » (în *Columna lui Traian*, 18) şi de etimologiile lui dacice, prin care va căuta să dovedească supravieţuirea elementului trac în poporul nostru. Încercarea de dramă istorică « Domniţa Ruxanda », e o pregătire, în ruseşte, a lui « Răzvan şi Vidra ». Şi aci, ca şi în poemele despre Ştefan cel Mare, Arbore şi Voichiţa, Hasdeu, luând subiectele din nuvelele lui Asachi, e mai aproape de Victor Hugo decât de autorii ruşi.

Despre trecutul nostru are unele idei ciudate; Suceava, nu numai că e clădită de Genovezi, dar păstrează chiar turnul lui Andrei Doria (p. 157), şi la noi, pe vremea lui Ştefan, crede că erau turnire (tournois), răsplătite de domniţele pentru care luptau cavalerii (p. 173).

Foarte mare interes prezintă *Jurnalul intim*, al lui Hasdeu, scris în vremea războiului Crimeii, fireşte, tot în ruseşte. Dacă regretăm că, după obiceiul romantic avea prea multe expansiuni sentimentale, totuş găsim într'însul o mulţime de lucruri interesante, de pildă viaţa lui Hasdeu în Basarabia, intrarea în armată (la război n'a luat parte, ci a rămas în rezervă). De atunci era socotit, la 18 ani, « poet, savant şi lingvist », limba slavă veche o cunoştea la perfecţie, ca şi pe cea polonă. Tatăl său, care a avut asupra lui o influenţă aşa de adâncă, îl îndemna să înveţe nemţeşte. Interesante sunt şi aprecierile despre nobleţe (p. 213 şi 223), pe care o socoate ca dând celui ce o posedă însuşiri superioare. Tatăl său îl îndemna să nu uite că e boier, să fie demn « de nobleţea noastră ». Totuş, cum ştim, în ţară Hasdeu a avut accente de ură împotriva clasei boiereşti, socotindu-o, ca toţi liberalii romantici, o nenorocire a trecutului nostru.

Cartea d-nei Dvoicenco ridică o mulţime de probleme însemnate în legătură cu această personalitate complexă care-şi aşteaptă încă o monografie. Are meritul că fixează pentru prima oară începuturile. *P. P. Panaitescu*

Papahagi Valeriu, *Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul. Un aromân secretar, profesor şi medic la Curtea Domnească din Bucureşti în sec. al XVIII-lea şi colaborator al lui J. A. Fabricius*, Bucureşti, Cartea Românească, 1937, 17 p.

Titlul cuprinde în rezumat tot ceea ce se spune în broşură. In plus autorul reproduce fotografic pagina de titlu a volumului al unsprezecelea din *Bibliotheca Greaca* a lui Fabricius, volum tipărit la Hamburg în 1722.

Din această reproducere, din afirmaţia că « această operă... nu a fost până acum folosită în istoriografia românească » (p. 5 r. 7—8) şi din încheierea lui Valeriu Papahagi (p. 16) se vede că a voit să aducă o contribuţie la istoria relaţiunilor Aromânilor cu ţările române.

Dorinţa autorului o preţuim în deosebi, însă contribuţia sa e tardivă şi incompletă, căci colaborarea lui Dimitrie Procopiu Pamperi la *Bibliotheca Greaca* a lui Fabricius e cunoscută de mult cercetătorilor români, de mai bine de 60 de ani.

Inainte de a dovedi aceste afirmaţii, e locul să amintim autorului că există o nouă ediţie a lucrării *Bibliotheca Graeca* a lui Fabricius, ediţie în 12 volume, nu în 14 cum a fost prima, publicată de G. Chr. Harless la Hamburg, 1790—1809 şi cu un indice apărut la 1838.

Ediţia Harless e mai bună decât prima şi autorul, ca cercetător, trebuia să se intereseze de acest fapt (vezi *Allgemeine Deutsche Biographie* sau *Nouvelle biographie générale*, publiée par Firmin Didot frères sons la direction de... Dr. Hoefer ori *Der grosse Brockhaus* sub Fabricius, Procop, lucrări care stau la îndemâna cercetătorilor în sala de lectură a Bibliotecii Academiei Române). Acum şi câteva observaţiuni asupra modului cum prezintă datele lui sau asupra lui Pamperi.

Valeriu Papahagi citând lucrarea colonelului Leake unde se spune că Dimitrie Procopiu a fost un călugăr (p. 5, r. 18—19), din moment ce nu face nicio observaţie, înseamnează că îşi însuşeşte această afirmaţie. Nu crede autorul că e o confuzie a lui Leake în această afirmaţie, sau are d-sa şi alte dovezi pentru susţinerea celor spuse de Leake?

Se reproduc în greceşte informaţiile lui Pamperi asupra învăţaţilor greci; se dă traducerea în româneşte făcută de autor, dar de ce se mai reproduce şi traducerea în latineşte a aceluiaşi text? Ce raţiune are această reproducere în trei versiuni, ca să mărească în zadar numărul paginilor?

Când se reproduce un text tipărit, se reproduce aşa cum e tipărit, nu corectat. Valeriu Papahagi, în titlul lucrării lui Procopiu, crezând că e o greşeală — la p. 8 nota 1 şi la p. 9 — corectează *ἐπαρίθμησις* în *ἀπαρίθμησις*, fără niciun motiv. *'Επαρίθμησις* vine din *ἐπαριθμέω*, a enumăra, deci enumărare, listă.

Traducerea făcută de autor pasagiului din Zavira *ἀνὴρ οὐκ ἄγευστος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας* prin, « bărbat asimilator al culturii eline », ca şi traducerea mai veche a lui Pericle Papahagi (*Scriitori aromâni în sec. al XVIII...*, Buc., 1909, p. 11 nota 1) « nu nemistuitor al culturii greceşti » sunt eronate şi nu acoperă fără să schimbe sensul expresiei, care putea fi dată prin: bun elenist sau bărbat care a făcut studii temeinice în limba greacă sau nu fără o cultură temeinică elenă.

Şi acum să revenim la istoriografia românească, să vedem dacă această istoriografie a cunoscut pe Dimitrie Procopiu Pamperi şi *Lista învăţaţilor greci* a lui până la Valeriu Papahagi. Această *Listă* sau *Catalog al învăţaţilor greci* e reprodusă de Constantin Sathas în *Bibliotheca graeca medii-aevi*, vol. 3, p. 480 — 503, încă dela 1872. Faptul n'a rămas necunoscut cercetătorilor români.

Dr. Barbu Constantinescu într'un articol despre *Cultura Domnilor fanarioţi din sec. al XVIII* (*Col. lui Traian*, II (1871), No. 38 (100), p. 150 col. 1—4) vorbind despre Scarlat, fiul lui Nicolae Mavrocordat, reproduce cele ce spune Dim. Procopiu Pamperi despre el şi citează ediţia nouă a lui Harless.

Alex. Papadopol-Calimah, făcând o dare de seamă asupra volumelor I—IV din *Bibliotheca graeca medii-aevi*, publicată de Const. Sathas (*Cercetări filologice despre România*, în *Rev. Contemporană*, IV (1876) No. 7, p. 16—31, cu urmare în *Rev. Literară şi Ştiinţifică*, I (1876) p. 312—318), între alte informaţii aminteşte şi reproducerea *Catalogului bărbaţilor erudiţi* al lui Dim. Procopiu Pamperi. Tot Alex. Papadopol-Calimah mai aminteşte şi în alte rânduri pe Pamperi în *An. Ac. Rom.*, ser. II, t. 6, sec. II (1883—1884), p. 111 şi *ibidem*, ser. II, t. 18 (1895—1896), p. 135.

Pe lângă studiul lui Const. Erbiceanu indicat la p. 3 nota 5, autorul trebuia să folosească şi lucrarea aceluiaşi *Cronicarii greci carii au scris despre Români în epoca fanariotă*, Buc., 1890, introducere p. XXVII, cât şi *Istoria literaturii rom. sec. XVIII*, vol. 2, p. 37, ed. 2-a, vol. 3, p. 42, de N. Iorga.

Numele lui Procopiu e intrat în circulaţie, fiind trecut până şi în *Dicţionarul enciclopedic Cartea Românească*, partea II s. v., fără să mai amintim publicaţiile greceşti unde e arhicunoscut.

Aceste indicaţii dovedesc cu prisosinţă că Valeriu Papahagi s'a grăbit în afirmaţiile sale şi că *Lista învăţaţilor greci* a lui Dim. Procopiu Pamperi a fost cunoscută şi încă de mult istoriografiei româneşti, a fost folosită de cercetători români, dar cuprinzând date generale, cercetătorii au utilizat şi utilizează informaţiile mai desvoltate pe care le oferă alte izvoare.

Broşura e incompletă şi în ceea ce priveşte operele lui Procopiu, pentru care nu ne dă informaţia bibliografică necesară, deşi putea să scrie unele lucruri destul de interesante în această privinţă. *C. Grecescu*

Donat Ion. *Fundaţiunile religioase ale Olteniei.* Partea I-a. *Mănăstiri şi schituri*, cu o hartă, Craiova, 1937, 96 p. (Extras din *Arhivele Olteniei*, No. 86—88).

Lucrarea d-lui Donat, bazată pe studii şi documente publicate, ce i-au stat la îndemână, prezintă un deosebit interes. Autorul s'a mulţumit deocamdată «să dea... câte o scurtă expunere sintetică, terminată printr'un îndreptar bibliografic» asupra fiecăreia din cele o sută de mânăstiri şi schituri din Oltenia. Această scurtă prezentare ne dă totuşi posibilitatea să remarcăm râvna cu care cercetătorul a adunat date şi informaţiuni în scopul pe care şi l-a propus. E de altfel unică în felul ei această lucrare, deoarece altă lucrare, care să fi îmbrăţişat o regiune mai întinsă şi să fi fost dusă la bun sfârşit, nu avem.

Odată fixat cadrul istoric, opera poate fi reluată îmbrăţişând viaţa culturală, viaţa gospodărească şi administrativă a fiecăruia din aceste lăcaşuri, cât şi independenţa sau dependenţa de vreuna din marile mânăstiri din ţară sau de peste hotare.

Dacă autorul ar fi cercetat şi condicele mânăstirilor dela Arhivele Statului din Bucureşti şi Biblioteca Academiei Române, secţia manuscriselor, de sigur unele concluzii puteau fi puse în mod sigur, în legătură cu cutare sau cutare mânăstire, documentele prezentându-se fără armosfera creată de cercetători în studiile lor, sau şi alte surprize puteau să se prezinte.

Pentru îndreptarul bibliografic e de folosit şi studiul destul de desvoltat al generalului P. V. Năsturel, *Biserici şi mânăstiri din Oltenia...*, publicat în

Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, XI, p. 387—390; XII, 268—333; XIV, 17—137. E vorba aici de mânăstirile Arnota (XII, 270—280), Bistriţa (XII, 268—270), Brâncoveni (XII, 330—333; XIV, 17—26), Bucşani-Ioneşti (XIV, 71—75), Bucovăţ = Coşuna-Mofleni (XIV, 107—117), Căluiu (XII, 293—313), Cepturoaia (XII, 313—320), Creţeşti (XI, 387—391), Cozia (XIV, 84—88), Dobruşa (XIV, 102), Gura-Motrului (XIV, 88—96), Hotărani (XIV, 103—106), Iezerul (XIV, 81—84), Inoteşti (XII, 289—292), Mamul (XIV, 46—54), Olăneşti (XIV, 76—81), Ostrovu-Greci (XIV, 27—33), Părscoveni (XIV, 130—137), Strejeşti (XII, 320—329), Stăneşti (XIV, 33—46), Strehaia (XIV, 96—101), Şerbăneşti (XIV, 55—68), Zăvideni (XIV, 68—70).

De asemenea sunt de folosit *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri şi biserici din ţeară*, presentate... de Gr. G. Tocilescu, în *An. Ac. Rom.*, ser. 2, t. 8 (1885—1886), p. 151—238. Şi aici se vorbeşte de mânăstirea Arnota (p. 201—207), mânăstirea Bistriţa (p. 190—200), mânăstirea Brâncoveni (p. 230—232), Cozia (p. 172—175), de Horezu (p. 175—190), Tismana (p. 207—224), de biserici din Râmnicul-Vâlcii, de biserica episcopală (p. 167—172).

Mânăstirea *Coşuna* s'a bucurat de confirmări de proprietate asupra satului Radovanul din partea lui Mihai Viteazul şi pentru acest fapt e de văzut St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul ca domn al Ţerii Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei, 1600*, p. 10—11, p. 16 nota 1 şi 26—27.

Pentru schitul *Zdralea*, Jdreala, se adaogă acum în urmă un document dela Matei Basarab din 4 Oct. 7146 prin care se dă suszisei mânăstiri ocină la Hurezi în judeţul Dolj, cumpărături din funiile Amărăştilor şi Mihueştilor, partea lui Albu unchiul lui Dragomir şi alte cumpărături în Căciulăteşti, lângă mânăstire (Gr. Nandriş, *Doc. româneşti în limba slavă din mânăstirile muntelui Athos*, 1372—1658, Buc., 1937, p. 169—174).

Cercetarea condicelor mânăstireşti, am spus mai sus, putea să facă pe autor să ia o atitudine fermă în privinţa vechimii unora din mânăstiri. Astfel schitul *Cetăţuia* (Vâlcea), metoh al sfintei Mitropolii, nu ne duce dincolo de sec. XVII, căci într'un act de confirmare dela Duca-Vodă, din 2 Mai 7185 (1677), (Arh. Stat., Condica Mitropoliei, No. 10, f. 267), către schitul dela Cetate, din sus de Râmnic « care din temelie l-au început de-l face prea sfinţitul părintele Theodosie, proin Mitropolit, întru numele Sf. arhanghel Mihail i Gavriil » se vede bine de cine e ridicat şi nu e nevoie să mai stăruim.

Vechimea schitului *Inăteştii* (Vâlcea), metoh al Coziei e iarăşi îndoelnică. Izvorul la care se referă d. Donat există, documentul din 20 Mai 1388, în condica Coziei la p. 2—5.

Mircea face o serie de confirmări Coziei: ... « şi la Râmnic moară care au dat-o Dan Voevod şi vii iar acolo au închinat dela jupân Buda după voia părintelui domniei mele Radu Voevod şi metoh în locul Hinăteştilor, care l-au închinat Tatul la biserică ». Astfel e pasagiul tradus în condica Coziei. Totuşi în documentul prim din condică, cu aceeaşi dată, 20 Mai 1388, şi cu acelaşi cuprins ca al documentului nostru, dar în mai puţine cuvinte, când e vorba de Hinăteşti se spune « satul Hinăteşti ». Intr'o traducere-copie făcută în 1835 se spune la acest loc « curtea dela Hinăteşti » (Arh. Statului, Buc.). In doc. dela Alexandru Aldea e iarăşi vorba de « satul Hinăteşti » şi în toate actele de confirmare ce urmează nu e nicio pomenire de vreun « metoh », ci numai de satul Inăteşti, până la 8 August 7273 (1765), când întâlnim prima ştire despre acest schit. Iată fragmente din actul prin

care cel ce s'a ostenit cu ridicarea schitului îl închină mânăstirii Cozia, fiindcă acolo fusese călugărit în 7216, când avea 14 ani şi jumăte. « Eu cel mai jos numit Ghenadie arhimandritu, şcolaru Kiovii, care am fost m-rii Jitian 3 ani egumen şi m-rii Govorii ani 4½ şi iar m-rii Cozii ani 18 egumen... » către m-rea Cozia « ca să aibă întru stăpânire schitişorul hramul marelui mucenic Gheorghe Tropeoforos (purtătorul de biruinţă) dimpreună şi cu via de lângă schit... pentru că acest schit s'au zidit din mila domnească şi a creştinilor şi dintr'a noastră osteneală ». Fiind alungat dela Cozia de călugări streini « m'am apucat cu secure şi cu foc de am curăţat pădure... şi am sădit şi am lăţit viişoara şi am zidit sfântului (Gheorghe) acest mic lăcaş » pe care îl dă Coziei împreună cu hrisovul lui Mihai Ţehan Racoviţă Voevod din anul 7256 (1748) (Arh. Stat., *Condica m-rii Cozia*, No. 1, p. 169—172). N'am văzut originalul slav al documentului, dar după mărturiile documentelor ulterioare nu e vorba de vreun schit, ci de un loc, de un sat, care a fost închinat, a fost pus sub ascultarea Coziei de Tatul.

Astfel trebue înţeles cuvântul « metoh » din acest document.

Schitul *Iazerul* e amintit pe vremea lui Petru cel Tânăr documentar. Alexandru, Voevod al Ţării Româneşti, confirmă stăpânire vornicului Ivaşcu Golescu peste satele Poenarii şi Căpăţânenii. Aceste sate fuseseră dăruite lui Radu, marele clucer, tatăl lui Ivaşcu, de Radu Călugărul, după vitejia arătată în lupta dela Fântâna Ţiganului. Mai târziu « s'a întâmplat Radului clucerul ca să fugă în ţara ungurească în zilele Mircii Voevod. Apoi când a fost în zilele lui Petru Voevod, iar aceste mai sus zise sate, le-a ţinut Manta grecul, cel ce a făcut slujbă lui Petru Voevod şi a dat aceste sate m-rii ce să zice Iazerul ». (Arh. Stat., *Condica m-rii Vieroş*, II, p. 197—198; v. şi St. Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroş din jud. Muscel, ctitoria marilor şi vitejilor boieri din Goleşti*, Buc., 1936, 15 p.).

Rezultă deci existenţa acestui schit Iazerul sub Petru cel Tânăr şi probabi este ctitorie a sa.

In condica schitului *Lainici*, dela Arhivele Statului din Bucureşti, cea mai veche donaţie este din 14 Iunie 1784. La 27 Aprilie 1785 (f. 11—12) Mihai Poenaru, Stanca soţia răposatului Niţă Poenaru şi Ioniţă Măldărescu, soţul din urmă al Stancăi, fac danie schitului Lainici în cuprinsu următor:

« Fiindcă... s'au făcut acest schit unde să prăznueşte hramul Preacuratei de D-zeu Născătoarei Marii, adică Intrarea în biserică, aici pă moşia noastră ce să chiamă Lainici, în muntele care ţine de Porceni... am dat danie părţile noastre de moşie ce ni s'au venit înprejurul schitului, însă în lung din steiul ce este în coastă... în jos pe lângă Jii stj. 150 şi în lat... stj. 70 ». Şi daniile urmează an după an până la jum. sec. al XIX-lea.

In legătură cu *Vodiţa* trebuesc aduse încă vreo câteva precizări. Intr'o carte a lui Const. Brâncoveanu din 10 Martie 1705 (Arh. Stat., Buc., *M-rea Tismana, Doc. netrebnice*, pach. 9, No. 68) se fac o serie de scutiri şi înlesniri Vodiţei pentrucă fusese stricată din « întâmplările oştilor turceşti şi tătăreşti ce în trecuţii ani trecătoare spre ţara nemţească au fost ». In alt document, din acelaşi pachet, cu data de 15 Iunie 1689 (7197) se vede că Vodiţa fusese rezidită din temelie de Cornea Brăiloiu, mare agă, şi dobândise dela domnie să ţie 10 case de oameni străini, nesupuşi la bir, pentru paza ei contra răufăcătorilor ş. a. Ruinele existente sunt deci ale Vodiţei refăcute de Brăiloiu. Dacă în postament

se găseşte ceva caracteristic bisericilor catolice s'ar putea deduce cel mult că Nicodim a ridicat schitul său pe temelia unei biserici catolice ruinate, biserică ce nu poate fi, iarăşi, pusă în legătură decât cu ofensiva catolică din sec. XIII când avem amintit documentar un astfel de lăcaş, pe la 1237—1238 şi la Severin, dar în niciun caz nu poate fi atribuit acel lăcaş lui Litovoi.

După aceste câteva indicaţii atrag atenţia asupra altor trei schituri din Oltenia.

Schitul *Corlatele*. La 8 Aprilie 7159 (1651) avem o poruncă a lui Matei Basarab către egumenul dela Corlate « ca să fie această m-re metoh sfintei m-ri Gura Motrului » (Arh. Stat., *Cond. m-rii Gura Motrului*, p. 197).

Schitul dela *Crucişoară*. Petru cel Tânăr, fiul lui Mircea Voevod, către m-rea Bistriţa « ca să-i fie metoh biserica din locul ce se chiamă Crucişoară, ce este aproape de satul Potilu ». Această biserică a fost pe moşia sfintei m-ri Bistriţa, făcută de Dumitru banul, în zilele lui Mircea Voevod, 23 Mai 7076 (1568) (Arh. Stat., *Condica m-rii Bistriţa*, No. 1, p. 742—743).

Schitul *Stolojani* sau dela *Câmpul Fomii* e un metoh al m-rii Tismana. Ieromonahul Nicodim, dela acest schit şi cu fiii săi popa Achim şi diaconul Drăghici, îi dau o bucată de pământ în gura Imoroasei, între Jaleş şi Sohodol, la 14 Nov. 7187 (1678) şi aceasta e şi prima menţiune despre el (Arh. Stat. Buc., *Condica* No. 43, f. 428 v.—429 v.).

La observaţiile dela începutul acestor rânduri nu mai adăugăm nimic, însă, ţinem să remarcăm încă odată importanţa acestei lucrări şi râvna neobosită a autorului de a o prezenta cât mai completă. *C. Grecescu*

Berechet Şt. Gr., *Un dicţionar neogrec-românesc în manuscript dela începutul secolului al XVIII-lea*, în *Revista Istorică*, XXII (1936), p. 138–140. — Se ştie în deobşte cât de rare au fost încercările de lexicografie greco-română, cu deosebire înaintea veacului trecut.

Astfel, pentru secolele XVII şi XVIII — când asemenea lucrări încep să se alcătuiască — cunoşteam până acum în urmă doar trei dicţionare greco-româneşti: unul, din veacul al XVII-lea, aflător în biblioteca Metohului Sf. Mormânt din Constantinopol; un altul, din veacul următor, semnalat de D. Russo [1], se găseşte într'un manuscris din Zagorà (Grecia), care aparţinuse lui Calinic al III-lea, fost mitropolit al Proilavului; ultimul, însfârşit, scris în 1797, aparţine Academiei Române (Ms. rom. 1577) [2]. Când un nou dicţionar manuscris din aceeaş epocă se adaugă la numărul atât de redus al celorlalte, el merită, de sigur, toată atenţia cercetătorilor.

Un asemenea lexicon a fost comunicat nu de mult eleniştilor de Şt. Gr. Berechet, într'un articol publicat în *Revista Istorică*. Dicţionarul, care acum se găseşte în biblioteca Institutului de Istoria vechiului drept de pe lângă Facultatea de drept din Iaşi, unde a fost adus de preotul Petre Pralea, e descris de Berechet la p. 138-139. Aflăm, astfel, că manuscrisul a fost proprietatea mânăstirei Hurez, cum reiese dintr'o însemnare, şi că — după toate aparenţele

---

[1] D. Russo, *Mitrofan Grigoràs, Cronica Ţării-Româneşti* (1714—1716), în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 9–10.

[2] Datele sunt luate din D. Russo, *Un cuvânt despre lexicografia greco-română*, prefaţă la H. Sarafidi, *Dicţionar Greco-Român*, Constanţa, 1935, p. 4–5.

— ar fi fost scris la începutul secolului al XVIII-lea de însuși Antim Ivireanul. In sprijinul datării propuse de el i se pare lui B. că ar veni și trei însemnări de pe manuscris, din 1725, 1805 și 1814, în care trei indescifrabili se felicită fiecare că au citit lexiconul. E evident că anul 1725 constitue doar un *terminus ante quem* și manuscrisul ar fi putut fi scris și într'unul din veacurile anterioare. Data însemnării trebue coroborată cu ductul caligrafic — cum face de altfel și B. — și cu alte indicii de ordin intern, pe care le vom da mai jos.

Continuând, Berechet caută să întregească titlul grecesc de pe prima pagină: *τοῦ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως θησαυροῦ*, adăugând substantivul *τὸ βιβλίον*, fără de care « titlul dicționarului nostru nu ar avea înțeles » și remarcă apoi că lexiconul: « în loc să aibă indicațiile scrise în partea de sus a fiecărei pagini, el face secțiuni din litera alfabetului cu litera imediat următoare (*sic*), de ex. *αβ*, *αγ*, *αδ*, *αε*, etc. Substantivele n'au articol ».

In sfârșit, autorul ne reproduce două pagini din manuscris, atrăgându-ne atenția asupra perifrazelor — unele deosebit de lungi — din textul românesc al dicționarului și încheie constatând cu amărăciune că:

« Bogatul material al acestui dicționar ar face, în altă țară, obiectul preocupărilor filologice și paleografice ».

Credem că suntem în vederile lui Berechet când presupunem că acela care « în altă țară » ar lua în cercetare dicționarul semnalat de dânsul ar începe prin a se întreba care i-a fost modelul mai ales când, după cum s'a văzut, dicționarul manuscris e alcătuit după alte norme decât cele obișnuite. Răspunsul nu e prea greu de dat de cine cunoaște lexicografia grecească din veacurile care ne interesează: al XVII-lea și al XVIII-lea. Modelul lexiconului neogrec-românesc este cunoscutul *Θησαυρὸς τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως τετράγλωσσος* al lui Gherasim Vlahos [1], apărut la Veneția în mai multe ediții, cu începere dela 1659. Inainte de a vorbi de acest *Tezaur* socotim că nu sunt de prisos câteva date asupra autorului său și a activității lui.

Gherasim Vlahos s'a născut în Creta pe la 1607. A studiat în insula sa natală și în Italia. După ce a slujit ca cleric în Creta, câtăva vreme, s'a stabilit în Ve-

---

[1] Vezi S. Xanthudidis, articolul *Βλάχος Γεράσιμος* din *Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν*, t. III, Atena, 1928, p. 333. O bogată bibliografie asupra lui Gherasim Vlahos ne dă E. Legrand, *Bibliographie hellénique, XVII-e siècle*, vol. V, Paris, 1903, p. 408–409. Pentru activitatea bisericească a lui Vlahos la Veneția, vezi I. Veludis, *Ἑλληνικῶν ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ*, ed. II, Veneția 1893, p. 79–80. Pentru legăturile sale cu Fr. Combefis, vezi E. Legrand, *Bibliographie hellénique, XVII-e siècle*, vol. II, Paris 1894, p. 310–317. C. Sathas, *Νεοελληνικὴ φιλολογία*, Atena, 1868, dă la p. 338 indicații asupra manuscriselor lui Vlahos, păstrate în biblioteca comunității grecești din Veneția, după informațiile lui Vuvulios, cât și asupra altor mss. ale operelor lui Vlahos. Manuscrise de lucrări inedite semnalează și G. Zaviras, *Νέα Ἑλλάς*, Atena, 1872, p. 219, unde ni se dau indicații asupra unor scrieri ale lui Vlahos, scoase din însăși lucrarea acestuia *Ἁρμονία ὁριστικὴ τῶν ὄντων*. Pentru unele mss. din biblioteci grecești, publice sau particulare, cf. și Sp. Lambros în *Νέος Ἑλληνομνήμων*, II (1905), p. 364, 500; IV (1907) p. 110; V (1908) p. 312; VI (1909) p. 345; X (1913) p. 185, 300; XII (1915) p. 359; XIII (1916) p. 340, 445.

neţia pe care nu avea s'o mai părăsească decât pentru a deveni, temporar, igumen al Mânăstirii Maicii Domnului din Paleopolis (Corfu). In Veneţia, cunoştinţele sale de limbi şi filozofie i-au îngăduit să fie întâi dascăl, şi au contribuit mai apoi, alături de cultura teologică şi darurile lui duhovniceşti, la ridicarea sa ca arhiepiscop de Filadelfia, în care scaun i-a urmat lui Metodie Moronis, în 1679. La 1684 era încă în viaţă.

In afară de Tezaur, asupra căruia vom reveni, Vlahos a scris şi a tipărit o *Ἁρμονία ὁριστικὴ τῶν ὄντων*, Veneţia, 1661 şi a lăsat, mai ales, în manuscris nenumărate lucrări de teologie, filozofie, istorie naturală, epistolografie, metrică, retorică, etc.

Vlahos era cunoscut, însă, nu numai în Italia şi Grecia, unde trăise şi unde i se păstrează un mare număr de manuscrise ale operelor lui. Lucrările sale circulau şi în ţările noastre, slujind, unele, ca manuale, în şcolile superioare. Dovadă stau cele treisprezece manuscrise din cataloagele fondului grecesc al Academiei Române, care cuprind scrieri de-ale prelatului cretan şi care provin, mai toate, fie din biblioteca Colegiului Sf. Sava, fie dela Seminarul Central din Bucureşti [1].

Era deci natural ca la manuscrisele opusculelor lui Vlahos să se fi alăturat, în lăcaşurile româneşti de cultură ale vremii şi dicţionarul său atât de răspândit.

Tezaurul lui Gherasim Vlahos s'a tipărit întâi în vreme ce trăia autorul, în 1659, la Veneţia. A doua ediţie revăzută şi adăugită a fost dată la lumină tot acolo — ca şi celelalte ediţii de altfel — în 1723. Incepând cu a treia ediţie din 1784, s'a adăugat celor patru limbi — neogreaca, latina, italiana şi elina — şi limba franceză [2]. Dicţionarul a fost retipărit şi în veacul al XIX-lea [3].

Ca să se vadă lămurit că *Tezaurul* lui Vlahos este modelul dicţionarului manuscris semnalat de Berechet, ajunge să reproducem titlul primei pagini numerotate a ediţiei din 1723 (cea mai veche pe care o avem la îndemână) şi să confruntăm câteva din cuvintele reproduse de B. cu locurile respective din dicţionarul lui Vlahos.

---

[1] Vezi C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, indicele (p. 562) sub *Vlahos* (*Gherasim*) şi C. Litzica, *Studii şi critice*, Bucureşti, 1912, p. 93–94, unde se descrie ms. 889, care cuprinde omilii ce « par a fi ale lui Gherasim Vlahos » ; la f. 35 se întâmpină un text italian al lui Vlahos, un elogiu făcut de acesta, în 1649, lui Alvise Mocenigo.

[2] Pentru ediţiile *Tezaurului* vezi E. Legrand, *Bibliographie hellénique, XVII-e siècle*, vol. II, p. 115–119 (no. 434); E. Legrand-Petit-Pernot, *Bibliographie hellénique, XVIII-e siècle*, Paris, 1918, vol. I, p. 187–190 (no. 152) şi vol. II, p. 428–429 (no. 1136), unde se dă o descriere amănunţită a lor.

O ediţie din 1750 a dicţionarului, dela Veneţia, tipografia Bortoli, de care vorbeşte A. Papadopulos-Vretos, *Νεοελληνικὴ φιλολογία*, vol. II, Atena, 1857, p. 33, cf. p. 53 (no. 108) şi al cărei titlu e reprodus de E. Legrand-Petit-Pernot, *o. c.*, I, p. 379 (no. 392), n'a existat niciodată şi totul se reduce la o confuzie a lui Vretos.

[3] O ediţie din 1801, de pildă, se găseşte în Bibl. Academiei Române, alături de ediţiile din 1723 şi 1784. O altă ediţie din 1820, e menţionată de Legrand-Pernot, *Bibliographie ionienne*, vol. I, Paris, 1910, p. 265 (no. 973). Se arată că e îndreptată de Sp. Vlandis.

Titlul primei pagini este: *Τοῦ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως θησαυροῦ τὸ Α στοιχεῖον*. Cum se observă, este identic cu titlul dicţionarului ms. având în plus expresia *τὸ Α στοιχεῖον*. Lipsa acestor cuvinte care dau un înţeles titlului o simţise şi Berechet; el propunea însă o întregire cu *τὸ βιβλίον*, ceea ce evident n'avea niciun sens.

Intâlnim apoi aceeaşi împărţire pe secţiuni, cu una din literele următoare, pe care o subliniase şi B. De pildă *Ἄλφα μετὰ τοῦ Βῆτα* (p. 1), *Ἄλφα μετὰ τοῦ Γ* (p. 3), etc.

Rămâne să confruntăm una din paginele transcrise de B. cu paginele respective ale *Tezaurului*, reproducând, dintr'o parte şi din alta, numai textul neogrec.

Tezaurul, p. 305–306.	Dicţionarul ms., f. 106 v. (Berechet, p. 140).
κτύπος χεργιῶν	*κτύπος χερίων*
κτύπησις	
κτυπῶ	*κτυπῶ*
κτυπῶ τὰ χέργια	*κτυπῶ τὰ χέρια*
Κ μετὰ τοῦ Υ:	*κυ:*
κυβέρνησις, κυβέρνημα	*κυβέρνησις*
κυβερνητής	
κυβερνήτης	*κυβερνήτης*
κυβερνήτισσα	
κυβερνοῦμαι	
κυβερνῶ	*κυβερνῶ*
κυδώνι	*κυδώνι, κυδωνίτον μῆλον*
κυκλικός	
κύκλος	*κύκλος*
κυκλώνω	*κυκλόνα* [1]

Comparaţia *lemelor* a două dicţionare ar fi nerevelantă, oricând afară de cazul de faţă, când printre leme se aşează, în mod neobişnuit, expresii ca *κτύπος χεργιῶν, κτυπῶ τὰ χέργια,,* pe care le găsim în amândouă lexicoanele şi când subdiviziunii *Κ μετὰ τοῦ Υ* din *Tezaur* îl corespunde *ΚΥ*: în dicţionarul manuscris adaugă şi *κυδωνίτον μῆλον* (recte *κυδώνιον μῆλον*). Şi aici se vede modelul, fiindcă expresia aparţinând limbii vechi greceşti, e aşezată de Vlahos imediat sub lema *κυδώνι* şi din greşeală a fost copiată de alcătuitorul dicţionarului manuscris, care a socotit-o drept neoelină [2].

---

[1] Se remarcă uşor că nu toate cuvintele neogreceşti ale *Tezaurului* au fost copiate şi în dicţionarul neogrec-românesc. Deşi n'avem la dispoziţie ediţia din 1659 a lexiconului lui Vlahos, de care s'a folosit probabil lexicograful nostru necunoscut, ediţie mai puţin bogată în cuvinte decât cea din 1723, totuş putem afirma cu destulă siguranţă că dicţionarul manuscris este o prescurtare a *Tezaurului*.

[2] Trebue să remarcăm că partea grecească a dicţionarului, reprodusă de Berechet în articolul său, prezintă numeroase greşeli de ortografie şi accentuare, care numai în slabă măsură pot fi puse pe sama zeţarului. De ex. (p. 139) *περιβο*

Partea românească a dicţionarului manuscris îşi păstrează, de sigur, şi după confruntările de mai sus, întreaga valoare şi merită o cercetare atentă. Deocamdată vom încerca doar să absolvim pe necunoscutul lexicograf de o învinuire pe care i-o aduce de vreo două ori Berechet : abuzul de perifraze în textul românesc, unele fiind deosebit de lungi. Exemplul pe care ni-l dă la p. 140, cu lema *κυβερνῶ* dovedeşte doar că B. nu e lămurit asupra a ceea ce poate fi o perifrază.

După ce ne dă traducerea precisă : « îndreptez, cârmuesc », autorul dicţionarului insistă asupra accepţiilor cuvântului şi a evoluţiei sensului, dând dovadă de o inteligenţă pătrunzătoare şi cultivată. Este, dar, cu totul altceva decât o perifrază.

Dacă Berechet n'a avut la dispoziţie mijloacele de identificare ale modelului dicţionarului său, putea totuş să întreprindă o sumară anchetă ca să descopere pe foştii proprietari ai lexiconului, în nădejdea că asemenea amănunte din istoria unui manuscris pot lumina şi chestiuni ridicate de critica internă a textului. Lucrul era cu atât mai uşor, cu cât, dintr'o însemnare, pe care am relevat-o mai sus, reiese că manuscrisul fusese al Mânăstirii Hurez. In urma publicării de I. Ionaşcu a cataloagelor bibliotecii mânăstirii se poate preciza şi cui aparţinuse dicţionarul : fostului igumen Rafail (Roman), om cult şi iubitor de manuscrise, săvârşit din viaţă în 1797 [1]. Se pare că lexicoanele erau preţuite la Hurez, odată ce mai găsim în listele de cărţi încă vreo câteva, printre care şi vestitul dicţionar al lui Varinus Phavorinus Camers, în două ediţii [2].

Cu aceasta, consideraţiile noastre sumare asupra operei lexicografice comunicate de Berechet iau sfârşit. Articolul profesorului ieşean, dacă n'a elucidat vreuna din problemele ridicate de manuscrisul său, a reuşit totuşi să intereseze prin raritatea unei lucrări ca cea semnalată de el şi prin datele furnizate care au înlesnit şi complectările noastre de mai sus. *Alexandru Elian*

λαριὰ (?) cu semnul de întrebare pus de B., este *περβολαρικά; περιγελαυμένος* este *περιγελασμένος;* la p. 140, *χερίων* este *χεργιῶν (χεριῶν);* *κυδωνίτον* este *κυδώνιον*, *κυκλόνα* se scrie de fapt *κυκλώνω*. Cât timp n'am inspectat manuscrisul sau un facsimile, nu ne putem pronunţa dacă erorile se datoresc lui Antim Ivireanul care va fi copiat dicţionarul sau lui Şt. Berechet care l-a transcris!

[1] I. Ionaşcu, *Contribuţiuni la Istoricul Mânăstirii Hurez*, Extras din *Arhivele Olteniei*, no. 79-82, Mai–Dec. 1935, Craiova, 1935, p. 84 (=Anexa 5), între « cărţile ce a lăsat răp[osa]t[ul] Roman ieroshimon[a]h ce au fost igumen şi să numia Rafail » găsim, 1 : Lexicon grec i rum[ânesc]. E fără nici o îndoială dicţionarul de care ne ocupăm. Despre Rafail egumenul, vezi *ibid.*, p. 18–22.

[2] *Ibid.*, p. 75, 77, 78 şi 79. Cf şi capitolul consacrat bibliotecei, p. 49–54.

NOTIŢE BIBLIOGRAFICE

I. BIBLIOGRAFIE

1. **Bianu Ion şi Simonescu Dan,** *Bibliografia românească veche,* 1817—1830, tom. III, fasc. III—VIII, Bucureşti, 1936, VIII + 193—780 p. — Acest ultim volum al *Bibliografiei vechi româneşti,* terminând anul 1817 şi sfârşind cu anul 1830, cuprinde 578 de numere bibliografice, o listă în ordine cronologică a cărţilor descrise, lista gravurilor reproduse în facsimile şi un indice analitic de nume de persoane, de localităţi şi de titlurile cărţilor descrise. A vorbi amănunţit despre acest volum e superfluu ; ceeace facem aici e numai să atragem atenţia cercetătorilor asupra acestui ultim volum din *Bibliografia românească veche,* care este un instrument nepreţuit de lucru pentru istoricul culturii româneşti, cu aceeaşi ţinută ştiinţifică ca a celor anterioare şi cu ameliorări, care însă nu schimbă planul iniţial al lucrării. *C. Grecescu*

2. **Braham D.,** *Ion Al. Lăpĕdatu* (1844—1878). *Note bibliografice,* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti, 1936, p. VII—XXIII. — Note biografice, scrierile lui Ion Al. Lăpĕdatu şi ce au scris alţii despre el, împreună cu un portret. *C. Grecescu*

3. **Clarke James F.,** *Zlatarski and Bulgarian Historiography,* în *The Slavonic Review,* XV (1937), p. 435—439. — Studiu asupra istoriografiei bulgare dela început până azi, cu studiile apărute în străinătate asupra Bulgarilor încă din veacul al XVII-lea. Autorul pomeneşte şi de rolul Societăţii Literare bulgare dela Brăila, din care derivă mai târziu Academia Bulgară. *P. P. P.*

4. **Crăciun I.,** *Alex. I. Lăpĕdatu. Note bio-bibliografice,* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti, 1936, 1 pl. + p. XXV—LVI. — Un portret, o scurtă biografie şi lista scrierilor. *C. Grecescu*

5. **Filitti I. C.,** *Lucrări,* Bucureşti, 1937, 12 p. — Autobibliografie. De folos. *D. Bodin*

6. **Georgescu H.,** *Ion I. Lăpĕdatu. Note bio-bibliografice,* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti, 1936, 1 pl. +p. LVII—LXXIV. — Portret, bibliografie şi lista scrierilor. *C. Grecescu*

7. **Georgescu-Tistu N.,** *Bibliografia publicaţiilor privitoare la cultura românească veche,* în *Cercetări Literare,* II (1936), p. 129—183.

8. **Theodorescu Barbu,** *Bibliografia politică, socială şi economică a lui N. Iorga, 1890—1934,* Bucureşti, 1937, VII + 370 p., 250 lei.

9. **Veress Andrei,** *Bibliografia română-ungară, vol. III. Românii în literatura ungară* (1839—1878), Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1935, XVIII + 385 p., 400 lei.

II. OPERE CU CARACTER GENERAL

10. **Giurescu Const. C.,** *Istoria Românilor,* Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă Regele Carol II, 1937, vol. II, 1-2, VI + 793 p., cu 176 de figuri şi 4 hărţi, 260 lei. — Cuprinde: Urmaşii lui Mircea cel Bătrân şi Vlad Ţepeş, Decăderea Moldovei în timpul urmaşilor lui Alexandru cel Bun, Iancu de Huniedoara, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare, Urmaşii lui Vlad Ţepeş până la Radu cel Mare, Radu cel Mare, Bogdan al III-lea şi Ştefăniţă, Vremea lui Neagoe Vodă Basarab, Luptele pentru domnia Ţării Româneşti după moartea lui Neagoe Basarab, Petru Rareş şi nevrednicii săi fii, Alexandru Lăpuşneanu. Despot Vodă, Ioan Vodă Viteazul, Decăderea politică a Ţării Româneşti până la Mihai Viteazul, Petru Şchiopul, Urmaşii lui Petru Şchiopul. Movileştii, Mihai Viteazul, Starea socială şi religioasă a Românilor din Ardeal în veacurile XV şi XVI, Principatul Transilvaniei în veacul al XVI-lea, Românii din Peninsula Balcanică în veacurile XV şi XVI, Numele poporului şi al ţării, Domnul, Organizarea administrativă. Dregătorii, Judeţe. Ţinuturi. Comitate. Districte, Oraşele sau târgurile. Satele, Clasele sociale, Organizarea judecătorească, Organizarea militară, Vieaţa economică, Organizarea financiară, Literatura veche. Istoriografia. Primele texte româneşti. Tiparul, Arta.

După câte se vede, cam jumětate din volumul acesta se ocupă de istoria politică; iar jumătatea cealaltă e dedicată istoriei sociale, economice şi culturale. *D. Bodin*

III. PREISTORIA

11. **Chiriţă Ilie,** *Urme vechi în Apele-Vii-Romanaţi,* în *Arh. Olteniei,* XV (1936), p. 389–390. — Un topor din neolitic şi o monetă polonă de argint din 1517. *D. Bodin*

12. **Dimitrov D. P.,** *Descoperiri într'un tumul de lângă Straldja, în districtul Iambol,* în *Izvestia — Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.,* VII (1932—1933), p. 386–393; 10 fig.; (în l. bulgară). — Descriere sumară a obiectelor alcătuind inventarul unui mormânt tumular. Toate piesele sunt de metal-bronz, aramă, sau fier. De notat, între ele, patera de bronz No. 2, scheletul în fier al unui scaun « pliant » şi, mai ales, vasul de bronz *în forma unui bust,* piesă destul de rară. *E. Coliu*

13. **Dumitrescu Vl.,** *Consideraţiuni asupra unui tip de vase* (« *steckdose* ») *din civilizaţia preistorică balcano-danubiană Boian A.,* în *Omagiu fraţilor Lăpědatu,* Bucureşti, 1936, p. 329–341. — E vorba mai întâi de aria de răspândire a acestor vase, apoi de datarea lor. La noi aceste vase cad la sfârşitul civilizaţiei Boian A şi această civilizaţie se sfârşeşte pe la 2500—2400. Aceeaşi datare se impune şi pentru Bulgaria. Steckdose-le din perioada Aunjetitz, din Austria şi Boemia, n'au nici o legătură cu cele balcano-danubiene, sunt creaţii locale, mai noi cu circa 600 de ani. Rostul acestor vase. *C. Grecescu*

14. **Dumitrescu Vl.,** *Un vase délien d'importation trouvé près de Fundeni*, în *In memoria lui V. Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 121–125; 1 planşă. — Autorul publică un vas delian descoperit întâmplător într'o carieră de nisip între Colentina şi Fundeni. E vorba de un bol lucrat din argilă cenuşie şi aparţinând, după clasificaţia lui Courby, categoriei bolurilor « a vernis mat » (p. 124). După o analiză amănunţită a tehnicei şi a decorului, autorul ajunge la încheierea că acest vas este o piesă *originală* provenind din atelierele deliene şi ajunsă în regiunile noastre datorită schimburilor comerciale cu Sudul (p. 125). Intru cât ne priveşte, trebue să notăm că vasul prezintă câteva detalii care se opun acestei concluzii şi par să indice *o origină locală*. In primul rând forma vasului, sau mai exact a părţii sale superioare, nu corespunde celei pe care o au de obicei bolurile « à vernis mat » provenind din atelierele deliene. In loc să fie verticală sau uşor aplecată către interiorul vasului, cum se întâmplă la acestea din urmă (cf. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 366 şi fig. 62, formele I–IV), buza vasului dela Fundeni este adânc gâtuită către mijlocul ei şi e terminată, către partea superioară, cu o moulură greoaie, element care nu se găseşte pe exemplarele deliene. Tot aşa, factura aproape grosolană a bolului dela Fundeni îl aşează într'un vădit contrast cu vasele ieşite din atelierele deliene care se caracterizează în primul rând prin fineţea şi îngrijirea execuţiei. In al treilea rând, nu se poate trece cu prea multă uşurinţă peste faptul că vasul nostru prezintă în decorul său, alături de elementele obişnuite repertoriului decorativ întrebuinţat de atelierele deliene (foliole, butoni, etc.), un motiv primitiv şi schematic, linia frântă redusă la cea mai simplă expresie a ei, motiv care, după cum remarcă şi autorul, e cu totul străin acestui repertoriu. In sfârşit, lipsa motivului în formă de « caliciu vegetal » de pe fundul vasului dela Fundeni este un detaliu cât se poate de curios şi de neaşteptat, deoarece prezenţa acestui motiv este tocmai caracteristica esenţială a bolului cu « vernis mat » de origină deliană (Courby, *op. cit.*, p. 371). Dacă la aceste argumente îl adăugăm şi pe acela — deosebit de puternic — al prezenţei unor tipare de boluri deliene în staţiunea La Tène dela Crăsani, ipoteza originii locale a vasului dela Fundeni mi se pare destul de temeinic stabilită. Numai această ipoteză poate explica forma neobişnuită şi factura grosolană a buzei vasului, prezenţa motivului liniei frânte cum şi absenţa « caliciului vegetal » de pe fundul bolului. Intr'adevăr, după cum se ştie, tiparele vaselor deliene nu reproduceau decât acea parte a vasului care era împodobită cu ornamente, restul bolului fiind modelat liber cu roata (Courby, *op. cit.*, p. 370). Contrastul între partea ornamentală şi cea fără decor a vasului dela Fundeni s'ar explica tocmai prin faptul că aceasta din urmă se resimte de pe urma lipsei de îndemânare a meşterului autohton care a modelat-o. Tot lui i s'ar datora, în acest caz, motivul neobişnuit al liniei frânte, *situat imediat dedesubtul părţii neornamentate*, şi tot lui motivul « rozetei de spirale » de pe fundul bolului, parte a vasului care, de cele mai deseori, *era decorată cu ajutorul unui tipar separat* (cf. Courby, *op. cit.*, p. 370). *E. Coliu*

15. **Filow B.,** *Neuentdeckte thrakische Hügelgräber von Duvanlij (Südbulgarien)*, în *Izvestia-Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.*, VII (1932—1933), 1933, p. 217–280; 57 fig. (în l. bulgară cu un rezumat în l. germană). — Raport asupra noilor săpături efectuate în importanta necropolă cu morminte tumulare dela Duvanlij (asupra săpăturilor anterioare, cf. B. Filow şi I. Welkow, în *Jahrb. des deutschen archäol. Inst.*, XLV (1930), p. 281–322). Săpăturile au dat

la iveală trei morminte din veacul al V-lea în de Chr. In cel dintâi, care avea forma unui cavou construit din blocuri de talie și pavat cu dale de piatră, s'au găsit următoarele obiecte: un inel de aur cu sigiliu care reprezintă un călăreț și poartă inscripția *ΣΚΥΘΟΔ|ΟΚΟ;* două pectoraluri de aur; un canthar de argint aurit împodobit cu o scenă figurată reprezentând pe Dionysos însoțit de Sileni și Menade; alt canthar de argint, dar fără decor; o hydrie de bronz; o sabie de fier; un coif de piele și bronz; mai multe plăci de argint aurit reprezentând subiecte diferite (cap de Gorgonă, capete de lei, un car cu patru cai condus de o Victorie înaripată). Cel de al doilea mormânt constă dintr'un sarcofag format din lespezi de piatră. In interiorul lui s'au găsit resturile unui pat mortuar de lemn (« lit de parade ») pe care trebue să fi fost așezat capul defunctului. Cel de al treilea mormânt era al unei femei după cum o dovedesc obiectele găsite în jurul scheletului, dintre care trebuesc amintite: un inel de aur cu pecete și inscripție; pectoral de aur; un colier de aur; 6 cercei de aur în formă de semilună și 2 în formă de spirală; o oglindă de bronz; o hydrie attică cu figuri roșii. De reținut o observație de ordin general cât se poate de interesantă: în necropola dela Duvanlij ritul incinerării era aplicat *numai bărbaților*, corpurile femeilor fiind *totdeauna* inhumate. *E. Coliu*

16. **Filow B., Welkow I.** și **Mikow V.,** *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934, 242 p., 229 fig. în text; 16 pl. h. t. — De vreo douăzeci de ani încoace arheologia bulgară și-a concentrat în chip constant eforturile asupra problemei civilizației protoistorice a Tracilor, dând o atenție deosebită chestiunii înrâuririlor străine care s'au exercitat asupra acestei civilizații. Iată motivul pentru care săpăturile executate de învățații bulgari în ultimul timp s'au îndreptat mai ales asupra cimitirelor cu morminte tumulare de pe cuprinsul teritoriului vechii Tracii. După săpăturile din necropolele dela Brezowo, Panagyriște și Trebeniște, care au dat un material neașteptat de bogat și au îngăduit concluziuni istorice dintre cele mai interesante privitoare la raporturile civilizației grecești cu lumea tracă, ultimele cercetări au fost consacrate unei alte necropole cu morminte tumulare, aceea dela Duvanlij, din Bulgaria de Miazăzi. Rezultatele săpăturilor și descoperirilor făcute în acest cimitir, asupra cărora nu se publicaseră până în prezent decât expuneri rezumative sau fragmentare [cf. *Jahrb. des deutschen arch. Inst.*, XLV (1930), p. 281–305, 306–320; *Izvestia-Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.*, VI (1931), p. 1–25 și 26–42; VII (1933), p. 218–247, 248–252 și 253–272], ne sunt aduse acum la cunoștință în mod integral și în formă definitivă mulțumită impunătoarei lucrări a d-lor Filow, Welcow și Mikow.

Volumul are două părți: cea dintâi începe cu o introducere curpinzând câteva generalități asupra situației geografice a necropolei, după care urmează descrierea tehnică a săpăturilor și catalogul obieteclor descoperite în fiecare mormânt; cea de a doua parte e consacrată analizei tipologice a pieselor, și totodată stabilirii de analogii și datării descoperirilor.

Toate săpăturile cuprindeau morminte. In una dintre ele, Kukuva Mogila, care face parte dintre cele mai mari ca întindere, s'a descoperit însă urme bogate ale unei stațiuni preistorice. Numeroasele obiecte găsite și mai ales ceramica (p. 19–38) par să indice că această stațiune s'a bucurat de o viață intensă din eneolitic și până în epoca de fier timpurie, fără întrerupere. Foarte curioase sunt numeroasele (mai bine de 100) « gropi de jertfe » (Opfergruben), cavități circulare sau triunghiulare săpate de jur împrejurul periferiei movilei,

dintre care unele conţineau cărbuni, cenuşe ori fragmente de vase mai ales eneolitice. Autorii pun aceste grote în legătură cu un fel de arie sacră, o « piaţă de sacrificiu », anterioară ridicării movilei şi datând cam din epoca eneolitică (p. 16, 187–188).

Celelalte movile ale necropolei care, după cum am arătat, nu conţin decât morminte, se împart în trei grupe: *a*) movile mari şi izolate cuprinzând morminte din cele mai vechi (veacurile al V-lea şi al IV-lea în. de Chr.) şi mai bogate în elemente de import; *b*) movile de mărime mijlocie cu morminte din vremea elenistică (secolele al III-lea, al II-lea şi I-iul în. de Chr.); *c*) movile mici cu morminte modeste, din vremea romană.

In cea dintâi categorie de movile mormintele erau fie de incineraţie, fie de inhumaţie. S'a observat, însă, că pe când mormintele de incineraţie erau ale unor bărbaţi, cele de inhumaţie conţineau totdeauna schelete de femei. Această regulă e însă adevărată numai pentru necropola dela Duvanlij şi ea nu se verifică şi în alte cimitire din aceeaşi vreme descoperite în Tracia, în care o astfel de legătură între sexul mortului şi ritul funerar nu se poate stabili (p. 191).

In ce priveşte tipul mormântului, el variază dela caz la caz. Câteva dintre movile adăposteau morminte de piatră în formă de sarcofagii (Kukuva Mogila, Golemata Mogila, Losarskata Mogila). Mormântul din Başova Mogila era construit din pietre de talie şi grinzi de lemn, pe când cel din Arabadijzskata Mogila era făcut numai din grinzi de lemn. In sfârşit, în mormântul din colina Muşoviţa mortul era aşezat într'un sarcofag de lemn, în timp ce în colina No. 2 resturile corpului ars, erau puse într'o urnă de lut îngropată direct în pământ (p. 191).

Datarea fiecărui mormânt se face după inventarul lui, mai ales după ceramica clasică (vase attice cu figuri negre sau roşii) şi după vasele de argint şi bijuteriile de aur. Astfel mormântul din Kukuva Mogila aparţine celui de al doilea sfert al veacului al V-lea, dată care e aceea a amforei de argint (pl. III) şi a cupelor attice cu figuri negre găsite într'însul. Lecitul cu figuri negre (p. 122, fig. 147) găsit în Losarskata Mogila indică pentru acest mormânt data celui precedent. Mormântul din movila Muşoviţa este cel mai vechi dintre toate: el trebue să aparţie începutului veacului al V-lea deoarece amfora cu figuri negre găsită în el (p. 90 urm., pl. XII—XIII) datează dela sfârşitul secolului al VI-lea iar pectoralul de aur (p. 84, pl. II, 3) şi colierul din acelaşi metal care o întovărăşeau sunt cam din aceeaşi vreme. Pe baza unui inel de aur (p. 105, pl. VIII, 4) şi a cantharului de argint ornat cu figuri gravate şi rite (p. 106 urm. şi pl. VII), care datează amândouă de pe la mijlocul secolului al V-lea, mormântul din Golemata Mogila se poate aşeza în jurul acestei datei sau cu unul ori două decenii mai târziu (p. 229). Pentru dataria mormântului din Arabadzijskata Mogila e de mare însemnătate hydria cu figuri roşii no. 11 (p. 134 şi pl. XVI) care e de pe vremea lui Pericles (p. 228) şi care îngădue aşezarea acestui mormânt la sfârşitul veacului al V-lea. Tot pe baza unor hydrii cu figuri roşii (p. 73 urm. şi pl. XIV—XV), cum şi a unor cupe de argint cu figuri gravate şi aurite (p. 63 urm.) se poate aşeza mormântul din Başova Mogila la începutul secolului al IV-lea.

Analiza grupelor de obiecte aparţinând inventarului mormintelor cuprinde următoarele capitole: 1. Podoabe de aur; 2. Vase şi podoabe de argint; 3. Vase de Bronz; 4. Arme şi alte obiecte de bronz şi fier; 5. Ceramică. Această

analiză, care se sprijină pe studiul tipologic și comparativ al diferitelor piese, îngădue autorilor o serie de observații generale de cel mai mare interes. Iată câteva dintre ele.

Mai toată seria podoabelor de aur (inele, cercei, coliere de perle de aur) e de origină curat grecească. Excepție la această regulă fac pectoralele, ornate cu motive curat geometrice după moda hallstadtiană obișnuită, cum și brățările care vădesc un gust barbar și nu pot fi decât copii de pe modelele grecești executate de meșteri locali. Dimpotrivă, fibulele, de un tip înrudit cu cel așa numit « Certosa », sunt lucru autohton și pot fi considerate drept caracteristice pentru civilizația tracă din vremea Hallstadtului (p. 198).

Cât privește vasele de argint, care constituesc fără îndoială piesele cele mai de seamă ale inventarului necropolei, ele sunt toate obiecte de import și de origină curat grecească. Amfora de argint din Kukuva Mogila cu toartă în formă de grifon și gâtul împodobit cu ghirlande de palmete și flori de lotus incizate este fără îndoială de origină ioniană (p. 204). Dimpotrivă, cantharul din Golemata Mogila și cupele din Bașova Mogila ornate cu figuri gravate și aurite înfățișează toate caracteristicile artei attice din a doua jumătate a veacului al V-lea (p. 209). Altele dintre vasele de argint, bunăoară minunatul rhyton în formă de cap de animal dela Rachmanij (p. 166 urm.), par a fi originare din Italia sudică, deși lucrul acesta nu se poate dovedi în chip neîndoelnic (p. 214). In acest caz ele nu pot să provină decât din renumitele turnătorii și ateliere torentice ale Tarentului. Cu ceva mai multă siguranță s'ar putea atribui atelierelor tarentine cupele cu omphalos și ornate cu caneluri (p. 50) găsite în Kukuva Mogila.

In ce privește hydriile de bronz găsite în diferite morminte ale necropolei, tot ce se poate spune e că ele prezintă toate caracteristicile industriei grecești și că deci ele nu pot fi lucrate în Tracia. Nu se poate preciza, însă, locul lor de origină, deși nu e mai puțin adevărat că acest tip de hydrie copiat în lut după modele de bronz era destul de răspândit în Italia de Sud (p. 219). Restul vaselor de bronz — căldări, căni, cupe, oenochoe — sunt tot de origină grecească, unele provenind din Grecia însăși, altele tot din Sudul Italiei.

In sfârșit, ceramica de import cuprinde vase attice cu figuri negre sau cu figuri roșii cum și vase pictate numai cu « vernis » negru. Cea mai veche piesă datează dela sfârșitul secolului al VI-lea, cea mai nouă din veacul al IV-lea.

In cel din urmă capitol al lucrării care e oarecum un capitol de considerații de ansamblu și de concluzii — se face o comparație între descoperirile dela Duvanlij și cele din Sudul Rusiei. Autorii resping — și cu bună dreptate — opinia lui Rostowtzew care, sprijinindu-se pe anumite analogii cu mormintele din Sudul Rusiei, ține să înglobeze mormintele dela Duvanlij în cercul de civilizație numit de el « scithic ». Argumentele pe care d. Filow le opune savantului rus sunt din cele mai puternice. Mai întâi, necropola dela Duvanlij n'a dat nimic specific scithic (p. 231) și niciun indiciu nu vine în sprijinul supoziției că am avea a face aici cu o populație scithică. Dimpotrivă, inscripțiile grecești de pe diferite obiecte (inele, cupe, etc.) prezintă nume de personagii vădit trace. In al doilea rând, dacă descoperirile din Sudul Rusiei au dovedit existența unei « colaborări » între Sciți și Greci, colaborare care în artă, bunăoară, s'a manifestat prin crearea unei industrii mixte, greco-scithe, căreia populația băștinașă i-a adus un aport destul de însemnat, cu totul altfel stau lucrurile în Tracia. Toate descoperirile de până acum dovedesc că aici obiectele

de origină străină sunt lucruri de import a căror prezență în Tracia trebue pusă pe seama legăturilor comerciale ce legau această regiune cu Sudul. Origina obiectelor de import dela Duvanlij dovedește că Tracia întreținea în secolul al V-lea vii schimburi comerciale cel puțin cu orașele ioniene din Asia Mică, pe de o parte, cu Attica și cu Italia sudică, pe de alta. De notat că dacă aceste schimburi se făceau în mod obișnuit pe mare și prin mijlocirea coloniilor grecești de pe coastă, calea mai anevoioasă și mai nesigură a uscatului era și ea destul de des întrebuințată, după cum ne-o dovedesc descoperirile făcute în partea de Vest a Bulgariei (cf. Filow, *Die archaischen Nekropole von Trebenischte*, Berlin, 1927).

Aceste câteva concluzii schițate mai sus vor îngădui cetitorului să-și dea seama de însemnătatea descoperirilor dela Duvanlij. Ele interesează în cel mai înalt grad nu numai arheologia bulgară, ci și pe cea românească, pentru care problema civilizației Tracilor e de o covârșitoare însemnătate. In această privință învățații bulgari au dat un exemplu de care va trebui să se țină seamă. Să mulțumim deci d-lor Filow, Welkow și Mikov de a ne fi dat o lucrare temeinică și bine informată, în care claritatea, metoda și simplicitatea de organizare nu sunt singurele calități, și despre care putem spune, fără nicio exagerare, că e sortită să devină una din cărțile de căpetenie ale archeologiei trace.

Emil Coliu

17. **Moroșan Nic. N., Dr.**, *Un tezaur de bronz — primul găsit — în Basarabia de Nord*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 284–288. — E vorba de tezaurul aflat întâmplător de niște țărani la Tețcani, jud. Hotin. *M. Sânzianu*

18. **Nestor Ioan, Dr.**, *Un topor de luptă din epoca de bronz*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 54–59. — D. Nestor studiază aria de răspândire a acestui fel de topoare, din care un exemplar se găsește la Muzeul Militar, și decorul lor.

C. Grecescu

19. **Petcov N.**, *Descoperiri arheologice în împrejurimile Sofiei*, în *Izvestia-Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.*, VII (1932 — 1933), p. 371–387, 8 fig.; (în l. bulgară). — Notă asupra unui grup de obiecte preistorice, descoperite în diferite puncte din împrejurimile Sofiei. De reținut dintre ele vasele ornate cu inciziuni dela Celopeciane și Kremikovți, fibula de bronz (tipul « cu arbaletă »?) dela Iana, cum și o foarte bine conservată zăbală de fier găsită la Makotsevo.

E. Coliu

20. **Reineke P.**, *Zur Chronologie des frühen Bronzealters Mitteleuropas*, în *Germania*, 1933, p. 11–13. — Cronologia epocii de bronz a suferit în ultimul timp o modificare destul de însemnată. Datele acceptate s'au dovedit a fi prea înalte. In această privință cuvântul cunoscutului savant german este hotărîtor. Bazându-se în special pe istoria fibulelor, el fixează începutul pentru « Hügelgräberbronzezeit » mai nouă din Germania de Sud la 1250—1200 în. de Chr. Partea mai veche a acestei perioade precede această dată și ea nu poate să fi durat mai mult de 200—250 de ani. Paralele sigure între acest timp și epoca myceniană mai nouă oferă mai ales perlele de sticlă de o culoare albastră închisă. Bazându-se pe analogii egeene și în parte și pe numărul mic al mormintelor din necropolele dela Nordul Alpilor, Reinecke nu admite o durată prea mare pentru partea principală a epocii de bronz vechi. El fixează pentru trecerea dela neoliticul târziu la epoca de bronz în Germania de Sud data aproximativă de 1700 în. de Chr. *Dorin Popescu*

21. **Reinecke P.**, *Zur Geschichte der Beinschienen im prähistorischen Europa*, în *Germania*, 1933, p. 124–125. — Autorul arată că în necropola dela

Torre Galli, mai veche decât colonizarea grecească a Siciliei și a Italiei de Sud, s'au găsit cnemide care sunt mai vechi decât cele dela Glasinac (sec. VII în. de Chr.). In marele depozit hallstattian dela Rinyaszent-Király (com. Somogy, Ungaria) s'a găsit o placă de bronz, care până acum nu a fost considerată ca apărătoare de picior, deși are toate caracteristicile ei. Și aceasta e mai veche decât cele dela Glasinac. *Dorin Popescu*

22. **Rosetti D. V.**, *Asupra tipologiei și tecnicei câtorva așezări și locuințe pre- și protoistorice din preajma Bucureștilor*, în *Urbanismul*, IX (1932), p. 96–102, 176–188; 46 fig.; (cu un rezumat în l. franceză). — Incercare de clasificare a tipurilor de locuințe întrebuințate în stațiunile preistorice din preajma Bucureștilor. Autorul, care cunoaște amănunțit și temeinic aceste stațiuni, deoarece a efectuat săpături și cercetări în cele mai multe dintre ele, stabilește următoarele trei tipuri de locuințe: *a*) Colibe construite pe sol; *b*) Colibe puțin adâncite în pământ; *c*) Bordee săpate în pământ. In ce privește forma, aceste locuințe sunt de patru feluri: ovale, circulare, dreptunghiulare și absidale. In sfârșit, cât despre tehnica construcției, ea nu era prea variată; pereții erau făcuți fie din pari și împletitură de nuele lipită cu lut, fie din pari și chirpici. In partea a doua a studiului, autorul trece în revistă diferitele stațiuni și tipuri de civilizație din epoca eneolitică până în La Tène, arătând pentru fiecare tipul și forma de locuință, cum și evoluția ei în timp cu transformările mai însemnate. In sfârșit, se caută a se lămuri diferite chestiuni legate de cea a locuinții, bunăoară problema ușilor și a ferestrelor, sau aceea a formei și a destinației dependințelor (colibe, grânare, gropi de grâne, morminte de incinerație, etc.), ale căror urme au putut fi adesea descoperite în preajma locuințelor propriu zise. Bogată ilustrație; foarte limpezi și sugestive planuri de situație, secțiuni și vederi ale săpăturilor. *E. Coliu*

23. **Sorocovenco Gh. E.**, *Trecutul preistoric al Basarabiei în lumina istorică contemporană*, în *Din trecutul nostru*, IV (1936), No. 36–39, p. 96–103, cu urmare. — Păreri despre originea movilelor de pe întinsul Basarabiei și despre « curganele de pază ». *M. Sânzianu*

24. **Vasiliu C. D.**, *Un mormânt scitic la Huși*, în *Arta și Arheologia*, fasc. IX-X, 1933—1934, p. 18–24. — La săparea temeliei căminului de ucenici din Huși s'a găsit un mormânt conținând un schelet întins pe spate și mai multe obiecte diferite. Din nenorocire scheletul a fost distrus, iar parte din obiecte pierdute. Scheletul avea pe fiecare braț o brățară de bronz, iar la mână un inel din acelaș metal. Pe piept avea un pandantiv și la gât un lanț de bronz, care însă au fost distruse. La picioare avea trei vase de lut, care și ele au fost sparte. Printre cioburi s'a găsit și un fund de amforă grecească. La cap avea mai multe săgeți de bronz din tipul cunoscut în trei muchii. Autorul crede că e vorba de scheletul unei femei, nu ne spune însă dacă aceasta rezultă din studiul oaselor. Numai faptul că s'au găsit și obiecte de podoabă nu e concludent, știut fiind că podoabele erau purtate și de bărbați. In această privință prezența vârfurilor de săgeți pledează mai mult pentru scheletul unui bărbat. *Dorin Popescu*

IV. ISTORIA ANTICĂ

25. **Bărcăcilă Al.**, *Monumentele religioase ale Drubetei cu noui descoperiri arheologice*, extras din *Arh. Olteniei*, 1934, No. 71–73, 39 p. — Titlul spune tot.

Câteva inscripţii şi monumente noi. Interesant fragmentul unui monument, găsit la Mehadia, despre care autorul crede, după o sugestie a d-lui Abramic, că ar avea reprezentat pe el figura unui zeu fluvial. Mărturisim că nu putem fi convinşi de acest lucru. Din fotografia publicată reiese că personagiul este în realitate o femeie. Semiluna depe cap ar aminti mai degrabă pe Diana. E drept că alături se află un bou, ce pare că e încărcat cu o povară. Credem că o studiere mai amănunţită se impune. Nu vedem întru cât scenele de pe tetraevanghelul dela Dragomirna pot să amintească cultul mitriac. Scena principală la reprezentările mitriace o face jertfa taurului, pe când aci este ospăţul. Nici scenele secundare nu amintesc nimic din scenele secundare ale icoanei mitriace.

V. Christescu

26. **Daicoviciu C.,** *Epigraphica christiana graeca; verbul ΣΥΝΑΣΤΡΕΩ,* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti 1936, p. 253–256. — O nouă lectură într'o inscripţie descoperită la Ulmetum şi publicată de Vasile Pârvan şi o potrivită explicaţie a verbului *συναστρέω* prin care greutăţile de interpretare ale susziseі inscripţii se limpezesc. *C. Grecescu*

27. **Detchev D.,** *Sanctuarul dela Ciokliovsko Blato,* în *Izvestia-Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.,* VII (1932—1933), p. 308–386, 4 fig.; (în l. bulgară). — Fragmente arhitecturale şi monumente figurate (în stare fragmentară) descoperite la Ciokliovsko Blato şi aparţinând unui sanctuar închinat, probabil, lui Jupiter. *E. Coliu*

28. **Dyggve E.,** *Das Mausoleum in Pécs (Ein christliches Heroon aus Pannonia Inferior),* in *Pannonia,* 1935, No. 1—3, p. 62–77. — Aşa numita catacombă pictată cunoscută în Pécs, antica *Sopianae,* încă din secolul al XVIII-lea, face obiectul unei amănunţite analize în acest studiu al d-lui Dyggve. Făcând un larg uz de comparaţii şi stabilind analogii cu Mausoleul lui Anastasiu dela Marusinac (lângă Salonae), cu capela Sf. Dimitrie de lângă Ratac în Dalmaţia Sudică, cu cea dela Cavtat din insula Mrkan, cu capelele laterale dela biserica din Teurnia (în Noricum), autorul stabileşte că şi în Pécs e vorba de un masoleu creştin din sec. IV, compus din două încăperi, una superioară pentru cult şi alta inferioară, cu rostul de mormânt, în care însă se păstrau relicvele vreunui martir din partea locului. *V. Christescu*

29. **Hennemann Anton,** *Der äussere und innere Stil in Traians Briefen,* Giessen, 1935, 57 p. — Lucrare de doctorat la Universitatea din Giessen. Concluziile autorului, caracterizând pe Traian după scrisorile sale: « Wo auch immer unsere Untersuchung einsetzt, sowohl im äusseren wie im inneren Still, allenthalben stösst sie auf eine Sprache, die völlig auf Trajans Persönlichkeit zugeschnitten ist. Überall bietet sich uns das Charakterbild einer geschlossenen Persönlichkeit, der wir nirgends eine Handlung oder Äusserüng nachweisen können, die mit einer anderen im Widerspruch steht. So wird uns Trajan aus seinen Briefen heraus lebendig, und erst in dieser Weise werden wir den Panegyrikus des Plinius mit richtigen Augen betrachten. Mögen wir auch den Überschwang des Lobredners belächeln und darin die höfische Schmeichelei sehen, so ist doch das, was er rühmt, wenigstens nicht erfunden. Wie werden gern dem Plinius zugestehen, dass er aus ehrlicher Überzeugung sprach (Paneg. 2, 3): non enim de tyranno, sed de cive, non de dominio, sed de parente loquimur ».

D. Bodin

30. **Kazarov G. I.,** *Noui monumente antice din Bulgaria,* în *Izvestia-Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.,* VII (1932 — 1933), p. 379–383, 6 fig.; (în l. bul-

gară). — O inscripție greacă și trei reliefuri, dintre care două reprezentând pe Cavalerul thrac, iar al treilea pe Hades șezând pe tron. De menționat primul relief în care Cavalerul apare sub înfățișarea unui personagiu *cu două capete* sau mai bine zis cu două *fețe* (analog tipului sculptural al lui Ianus), tip cu desăvârșire necunoscut până în prezent. *E. Coliu*

31. **Moisil C.,** *Galeria numismaților români. Mihail Ghica*, în *Cronica numismatică și arheologică*, X (1934), No. 97, p. 44–47, 1 fig. — Scurtă schiță privind activitatea arheologică a lui Mihail Ghica, cel dintâi mare colecționar, român de monete. Mihail Ghica era fratele lui Alexandru Ghica, Domnul Munteniei. Ajungând « vornic din läuntru » în timpul domniei acestuia, Mihail Ghica a căutat să se folosească de acestă împrejurare spre a-și mări colecția. De aceea, el a dispus să se facă săpături arheologice în straturile romane din Oltenia cunoscute pe atunci: Reșca, Celei, Săveni. *Sunt cele dintâi săpături arheologice dela noi*, după cum *Muzeul Național*, revistă care începe să apară în 1836 tot din îndemnul lui, *e prima publicație de caracter arheologic din România*. Colecția de monete a lui Mihail Ghica cuprindea 556 piese. Catalogul manuscris redactat chiar de Ghica și intitulat *Mes loisirs ou Amusements numismatiques ou Description d'une série de médailles antiques grecques et coloniales romaines d'après Mionet* (azi aflător la Academia Română) dă o descriere destul de amănunțită a colecției (asupra acestei colecții, cf. și C. Moisil, *Colecția de monete a marelui ban M. Ghica*, în *Cronica numismatică și arheologică*, VII (1927), p. 51, cum și *Cabinetul numismatic al Academiei Române*, în *Boabe de grâu*, IV (1933). *E. Coliu*

32. **Panaitescu Em.,** *Provincia și Imperiul*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 627–638. — Importanța drumurilor din Dacia: militară, administrativă și economică. Integrare a drumurilor din Dacia în sistemul de artere de circulație romane și considerații asupra lor din triplul punct de vedere anterior amintit. *C. Grecescu*

33. **Popa-Liseanu G.,** *Flavius Vopiscus și părăsirea Daciei*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 709–728. — Aduce mărturiile lui Flavius Vopiscus și ale scriitorilor utilizați de el cu privire la părăsirea Daciei și o serie de concluzii ce se desprind din aceste mărturii. *C. Grecescu*

34. **Russu I. I.,** *Thracica*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 763–772. — Insemnări de onomastică tracă din inscripțiuni. *C. Grecescu*

35. **Stefanov St.,** *Mormântul roman dela Belene*, în *Izvestia-Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.*, VII (1932 — 1933), p. 396–397, 1 fig.; (în l. bulgară). — Mormânt roman descoperit în 1929 la Belene (jud. Sviștov). In interiorul lui nu s'au găsit decât două vase în lut ars cu o singură toartă și cu piciorul în formă de inel. Amândouă sunt ornate cu un decor floral reprodus în barbotină. *E. Coliu*

36. **Tafrali O.,** *Notes sur la Petite Scythie*, în *Arta și Arheologia*, 1936, fasc. IX–X, p. 6–17. — Cuprind 14 inscripții dela Callatis, cele mai multe pe toarte de vase, descrierea unor capete de figurine de terra-cotta, note despre castrul dela Yéni-Sala, și grota de acolo, ruinele cetății dela Dalojman și despre un basso-relief reprezentând pe zeița Epona. *P. P. P.*

37. **Tsontchev D. și Nikolov T.,** *Monumente antice din Muzeul din Târnovo*, în *Izvestia-Bulletin de l'Instit. arch. Bulg.*, VII (1932 — 1933), p. 393–396, 4 fig.; (în l. bulgară). — Autorul expune rezultatele unui sondagiu făcut în colina Mihnéva, în apropierea satului Dobri-Del (jud. Gorna-Orehovitsa), son-

dagiu care i-a îngăduit să descopere o porţiune de zid antic de piatră. In a doua parte a notei se publică două baso-reliefuri cu inscripţii greceşti. Unul din ele reprezintă pe Călăreţul thrac, iar celălalt pe zeiţa Athena. *E. Coliu*

38. **Tudor D.,** *Colecţii de antichităţi din Oltenia.* I. *Colecţia Gh. Georgescu-Corabia*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 373-389. — Foarte puţine deosebiri faţă de un alt inventar publicat *Ibidem*, p. 107-116. *D. Bodin*

39. **Tudor D.,** *Découvertes archéologiques à Sucidava et dans les environs*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 107-116, cu 16 fig.. — Inscripţiile şi obiectele sunt din epoca romană. *D. Bodin*

40. **Velkov I.,** *Descoperiri arheologice în Bulgaria în anii 1931—1932*, în *Izvestia-Bulletin de l'Inst. arch. Bulg.*, VII (1932—1933), p. 402-422, 34 fig.; (în l. bulgară). — Enumerare, cu descriere sumară şi reproducere fotografică, a descoperirilor arheologice făcute în 1931—1932 pe teritoriul Bulgariei. Cităm câteva dintre cele mai însemnate: baso-relief mithriac descoperit la Filipovţi; baso-relief reprezentând pe Cavalerul thrac găsit la Slivniţa; statuetă în marmură a lui Jupiter Dolichenus provenind din împrejurimile Vidinului; statuetă de bronz a lui Jupiter şi ornament în bronz reprezentând atributele lui Sabazios provenind tot din împrejurimile Vidinului; statuetă de bronz reprezentând pe Venus descoperită la Ghighen (Oescus); baso-relief de marmură figurând pe Hercule însoţit de Dionysos, găsit la Suhin-Dol; două reliefuri de bronz reprezentând unul pe Zeus celălalt pe Cybele, găsite în Thracia meridională. *E. Coliu*

V. ISTORIA ROMÂNILOR PÂNĂ LA INTEMEIEREA PRINCIPATELOR

41. **Bănescu N.,** *Sceau inédit de Katakalon, katépano de Paradounavon*, în *Échos d'Orient*, XXXIX (1936), p. 405-408. — Un sigiliu de plumb găsit la Silistra are o inscripţie care arată că este a « patriciului şi catepanului Paradunaviei » Catacalon. Acest ducat bizantin Paradunavia cu sediul la Silistra a fost întemeiat la sfârşitul veacului al X-lea, după alungarea Ruşilor lui Sviatoslav. Autorul datează sigiliul prin anul 1094. *P. P. P.*

42. **Decei A.,** *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardîzî* (*a.* 1050), în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti 1936, p. 877-900 + 2 pl. — D. Decei se ocupă de pasagiul din geograful persan sus amintit, care pomeneşte două popoare creştine între Unguri şi Slavi. *C. Grecescu*

43. **Rasovskij D.,** *Les Comans et Byzance*, în *Actes du IV-e Congrès international des études byzantines*, I, Sofia, 1935, p. 346-354.

VI. ISTORIA ROMÂNILOR DUPĂ INTEMEIEREA PRINCIPATELOR

1. IZVOARE

(*Texte şi Studii*)

44. **Academia Română,** *Creşterea colecţiunilor*, No. XXXI—XLIII (1920—1932), Bucureşti, 1936, 291 p., lei 100.

45. **Andreescu Titu,** *Chiprovicenii din Muntenia în sec. al XVII-lea*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 396-397. — Un privilegiu dela Constantin Brâncoveanu dat Chiprovicenilor pentru practica negoţului în Ţara Românească, 2 Aprilie 1691. *D. Bodin*

46. **Bălan Teodor,** *Documente Bucovinene*, III, Cernăuţi, 1937, 257 p., 100 lei. — Acest volum cuprinde documente dintre anii 1573 şi 1720, în mare parte inedite culese din colecţii particulare. Numai cele două dintâi documente (din 1573 şi 1622) sunt în slavoneşte (cu traducere), celelalte în româneşte. Se dau multe note genealogice şi date istorice despre localităţile pomenite în docummente; la urmă, indice. *P. P. P.*

47. **Bulat T. G.,** *Un proces de împărţirea averilor boerilor Rosăteşti*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 110-118. — Patru documente interesante relative la împărţirea imensei averi rămase pe urma lui Ioan Rosăt. *M. Sânzianu*

48. **Donat I.,** *Oltenia în secolul al XIX-lea*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 80-89, cu urmare. — Studiul acesta se va întemeia pe statistice. Se începe cu publicarea acestora. *D. Bodin*

49. **Dragomir Silviu,** *Corespondenţa fruntaşului ardelean dr. Ioan Mihu cu Vasile Goldiş*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 315-327. — In legătură cu memoriile lui Ioan Mihu ce vor apărea în curând se publică şi câteva scrisori ale aceluiaşi către Vasile Goldiş cu privire la tratativele cu contele Ştefan Tisza pentru înlăturarea conflictului româno-maghiar. *C. Grecescu*

50. **Filitti Ioan C.,** *Patru scrisori dela Eliade Rădulescu şi dela soţia sa, către Alexandru Vodă Ghica, 1857-1858*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 343-350.

51. **Ganê Em.,** *Act de danie*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 105-107. — Document dela Ilie Voevod din 4 Mai 1436 prin care se dăruesc boerului Duma Uranie şi fratelui său Petru moşiile de pe Ichel: Cobâlca, Bezân şi Teleşeu din ţinutul Orheiului. Documentul emană şi dela Ştefan Voevod, fratele lui Ilie. *M. Sânzianu*

52. **Gane Em.,** *Documente pentru ţânutul Orheiului*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 132, 276-283.

53. **Gündisch Gustav,** *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, Sibiu, Kraft et Drotleff, 1937, X + 726 p. şi VI planşe, 500 lei. — Această importantă colecţie de documente întemeiată de Fr. Zimmermann este codicele diplomatic al istoriei Saşilor din Ardeal. Volumul precedent, al treilea, apăruse tocmai la 1902. Acest nou volum, publicat în excelente condiţii tehnice cuprinde documentele din anii 1416—1437 în număr de 513. Documentele culese în archivele oraşelor din Ardeal, cât şi în cele din Budapesta, Viena, dela Vatican şi colecţii particulare sunt în parte inedite, altele cunoscute numai în fragmente şi regeste. Se reproduc şi documentele deja publicate din această perioadă (de pildă documentele slave date de Domnii români către oraşele săseşti). Colecţia are o mare importanţă pentru istoria Ardealului şi pentru relaţiile acestei provicnii cu cele două principate române. *P. P. P.*

54. **Hugas Daian, Pr.,** *Notiţă despre Constantin Brâncoveanu*, în *Ani*, (1936), No. 4, p. 70. — O relaţiune armeană despre moartea lui Constantin Brâncoveanu. *M. Sânzianu*

55. **Hurmuzaki-N. Iorga,** *Documente privitoare la Istoria Românilor* (*Documente greceşti*), XIV—3, Bucureşti, ed. Acad. Rom., 1936, XLIV + 588 p. — Acest nou volum din colecţia Hurmuzaki cuprinde documente greceşti

dintre anii c. 1560 şi c. 1820 cu traduceri româneşti. O parte sunt reproduse după publicaţiile d-lui Marcu Beza, N. Bees, Mazarachi. Documentele cele mai interesante sunt cele privitoare la epoca lui C. Brâncoveanu (cu scrisori inedite ale acestuia şi ale lui Constantin Stolnicul Cantacuzino şi ale lui Antim Ivireanu), corespondenţa lui Mitrofan tipograf apoi episcop cu Hrisant Notara, şi numeroasele scrisori ale lui Alexandru Vodă Ipsilanti şi Nicolae Mavrogheni, şi către aceştia cam ocupă cea mai mare parte din volum. Despre metoda de lucru, d. Iorga scrie următoarele în prefaţă: « Cetirea documentelor dela care am avut originalele a fost făcută de zeţarul însuşi, d. Socrate Sotiriadis, care s'a dovedit a fi un bun cunoscător al vechiului scris grecesc; mi-a dat şi explicaţia celor mai mulţi termeni turceşti: îi arăt toată recunoştinţa mea ».

P. P. P.

56. **Karadja C.**, *Poema lui Michel Beheim despre cruciadele împotriva Turcilor în anii 1443 şi 1444, publicată după m-ssele Pal. Germ. 334 şi 312 din Biblioteca Universităţii dela Heidelberg*, Vălenii de Munte, 1936, 59 p., 17 planşe (extras din *Buletinul Comisiei Istorice a României*, XV, 1936). — E un interesant isvor istoric privitor la lupta dela Varna şi la luptele ce au precedat-o. Editorul analizează în prefaţă rolul Românilor în aceste evenimente şi dă bibliografia isvoarelor privitoare la ele; la urmă, note explicative şi un glosar. Interesante reproduceri după stampe din sec. al. XV-lea reprezentând pe Ioan Corvin şi oastea lui. *P. P. P.*

57. **Maiorescu Titu**, *Insemnări zilnice*. Publicate cu o introducere, note, fac-simile şi portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu. Vol. I, 1855—1880. Bucureşti, Socec, 1937, XXXV + 356 p., 120 lei. — Extrem de importante pentru cunoaşterea personalităţii lui Titu Maiorescu. *C. C. G.*

58. **Marinescu C.**, *Câteva acte făgărăşene*, în *Omagiu fraţilor Lăpědatu*, Bucureşti, 1936, p. 453-463. — Unul din sec. XVII privind pe un moldovean Popa Bucur, care era ridicat la boerie de Mihail Apafi şi alte trei privind familia Strâmbul din sec. XVIII. *C. Grecescu*

59. **Marţian J.**, *Un răvaş al căpitamului Const. Stolnicul din oastea lui Mihai Viteazul*, în *Omagiu fraţilor Lăpědatu*, Bucureşti, 1936, p. 465-468. — Căpitanul Constantin Stolnicul, comandantul cetăţii Gurghiul, la 1600, scria primarului Bistriţei să-i trimită garoafe pline şi reţeta altoirii celor mărunte spre a le face pline. *C. Grecescu*

60. **Mateescu C. N.**, *Două acte olteneşti*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 400-401. — O carte de scutire din 1824, dată unui chiprovicean din Vâlcea; şi porunca lui Radu Şerban din 9 Oct. 1609, privind moştenirea lui Bălan din Părăiani. *D. Bodin*

61. **Nandriş Grigore**, *Documente româneşti în limba slavă din mănăstirile muntelui Athos, 1372—1658*, Bucureşti, Fund. Regele Carol I, 1937, 312 p. (7 facsim.), lei 180. — Introducere, documente cu traducere românească şi rezumat în limba franceză, indice. *C. Grecescu*

62. **Neda Ioan M.**, *Documente privitoare la schitul Cornet-Vâlcea*, partea a II-a şi III-a, R. Vâlcea, 1936, 42 p. (Extras din *Naţionalul Vâlcii*, IX (1936), No. 103—108). — Se publică conştiincios documente privitoare la schitul Cornet între anii 1814—1826 şi condica de vizitatori din anii 1860 şi 1861. *C. Grecescu*

63. **Nicolaescu St.**, *Documente inedite dela Mircea cel Bătrân, 1386—1418*, Bucureşti, [1936], 46 p. (Extras din *Revista Muzeului şi Pinacotecei Municipiului Bucureşti*, No. 2). — In total 14 documente din care 4 au mai fost

publicate cu textul lor slavonesc, iar celelalte se publică acum în întregime cu text slavonesc. *C. Grecescu*

64. **Pall Fr.**, *Raportul călugărului Onufrie din Liov despre misiunile catolice din Moldova (1748)*, în *Omagiu fraților Lăpědatu*, București, 1936, p. 605–626.

65. **Podea I. I.**, *Sir Austen Layard și Principatele Române. Două acte privitoare la politica engleză față de Principate în Martie 1866*, în *Omagiu fraților Lăpědatu*, București, 1936, p. 685–708. — O introducere care prezintă vederile lui Layard cu privire la Principate începând din 1853 și până la 1866. Două anexe din 1866. *C. Grecescu*

66. **Popescu-Clinceni I.**, *Documente*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 127–132. — Primul e « o poruncă domnească din 1584 » pentru stăpânire de moșii; restul « documente craiovene » privind « zestrea Bisericii Sf. Dimitrie ». *D. Bodin*

67. **Popescu-Clinceni I.**, *Documente*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 398–400. — Acte de moștenire și de hotărnicie, oltenești. *D. Bodin*

68. **Sacerdoțeanu A.**, *Documente hurezane*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 140–145, 401–404.

69. **Sava A. V.**, *Documente privitoare la Târgul și ținutul Lăpușnei*, București, Fundația Regele Carol I, 1937, 160 lei, XXV + 323 p. + 2 fig. + « harta istorică a ținutului Lăpușna la sfârșitul veacului al XVII-lea ». — Studiul introductiv privește « târgul și ținutul Lăpușnei ». Numele Lăpușna vine « după numele văii pe care este așezat » târgul. Târgul e pomenit prima dată la 1454. El a avut o mare importanță economică fiind așezat pe drumul de negoț internațional care lega Polonia și Ardealul de Crimeia și Marea Neagră. Decăderea Lăpușnei începe cu a doua jum. a sec. XVII. Pe baze documentare, se stabilesc, în continuare, hotarele ținutului. Apoi se vorbește despre organizarea administrativă și militară a locului. Se adaugă 204 documente. Regestele documentelor și indicele ușurează consultarea volumului. *D. Bodin*

70. **Siruni H. Dj.**, *Armenii în România. Cronica Armenilor din România. Partea IV-a (1451—1500)*, în *Ani*, I (1936), No. 4, p. 60–63. — Fragmente din diferite studii și cronici. *M. Sânzianu*

71. **[Ștefănescu Iulian]**, *Cu privire la Tudor Vladimirescu*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 391–395. — O scrisoare din Viena, datată 16/28 Iun. 1814, trimisă de Hristodulos Ghirlakidi, Baron de Langenfeld, lui Nicolae Glogoveanu. In ea se înfățișează felul cum a fost îngrijită și cum a murit Elena Glogoveanu, soția lui Nicolae; cum i s'au furat și cum s'au găsit lucrurile ei la o Fălcoiancă și procedeul ce trebue adoptat pentru ca soțul decedatei să intre în stăpânirea acestor lucruri. In post-scriptum se spune că tocmai la închiderea scrisorii a sosit și Tudor Vladimirescu, adăugându-se: « Ați făcut foarte bine și foarte înțelepțește că ați trimis un astfel de om: cu chipul acesta fiecare chestiune se va isprăvi foarte iute și în foarte bună rânduială ». Originalul grecesc al scrisorii se află la d. Ion Glogoveanu. *D. Bodin*

72. **Turdeanu Em.**, *Contribuțiuni la studiul cronicilor rimate*, în *Cercetări literare*, II (1936), p. 1–54. — Se reia problema « Cronicii moldovenești despre uciderea lui Grigorie Ghica, 1777 ». Ecoul din Țara Românească al aceluiaș fapt ne este redat în « Cronica munteană despre uciderea lui Grigorie Ghica, 1777 »; până acum necunoscută. Așișderea: « Cronica despre fuga fiilor lui Alexandru Vodă Ipsilanti la Viena, 1781 », tot necunoscută, se studiază în continuare. Manuscrisul ultimei cronici citate are și o « Incercare de cronică despre mazilirea lui Alexandru Vodă Moruzi și revenirea în domnie a lui

Alexandru Ipsilanti, 1796 ». Textele acestor cronici rimate, cele necunoscute, se dau în ediţie critică la anexe. *D. Bodin*

73. **Vasiliu V. V.,** *Documente privitoare la muntele Mănăileasa-Gorj*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 138–140.

74. **Veress Andrei,** *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Vol. IX. Acte şi scrisori (1614—1636)*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1937, XXIV + 407 p. + 17 facsimile, 400 lei.

75. ***, *Cartea de duhovnicie dela Cherasim episcopul Huşilor*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 255.

76. ***, *O plângere a preoţilor din jud. Romanaţi din 1762*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 132–133. — Jalba e adresată lui Constantin Mavrocordat şi înregistrează nedreptăţile făcute preoţilor sub Scarlat Ghica. Domnitorul o trimite Mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei spre cercetare. *D. Bodin*

Vezi şi No. 182, 183, 188, 276, 312.

2. DISCIPLINE AUXILIARE

77. **Batowski H.,** *Rozwój terytorjalny państw bałkańskich w XIX i XX w* (Desvoltarea teritorială a ţărilor balcanice în veacurile al XIX-lea şi al XX-lea), în *Czasopismo Geograficzny*, Varşovia, 1936, p. 175-205. — Interesant studiu de geografie istorică, cercetând formarea şi desvoltarea graniţelor statelor balcanice în epoca contemporană. România nu e pomenită decât în privinţa graniţelor Dobrogei. Conţine multe date statistice folositoare. *P. P. P.*

78. **Botez Mihai P.,** *Istoricul cartografiei vechi româneşti*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 87–104. — Obiectul studiului de faţă este format din hărţile ce s'au făcut la noi până la harta în haşuri 1—75.000 făcută de Austriaci în Transilvania, cea de 1—42.000 făcută de Ruşi în Basarabia şi cea a Institutului geografic român. Porneşte dela mapamondul lui *Hecateu din Milet* pomenit în sec. III în. Chr. de *Agatémène*. Este un bun istoric al cartografiei relative la ţările noastre. *M. Sânzianu*

79. **Câncea Ioan V.,** *Sigiliile caimacamilor Craiovei*, în *Rev. Arhivelor*, III (1936—37), p. 178–179. — Câteva sigilii dintre 1810—1820. *C. Grecescu*

80. **Costandache Gr., General,** *Concepţia modernă a muzeelor*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 13–15. — Se stăruie asupra rolului activ-educativ şi raţional al muzeelor, care nu trebuesc să fie numai magazine de « curiozităţi », ci să reprezinte stadii din istoria unui neam prin colecţiile ce achiziţionează şi conservă. *C. Grecescu*

81. **Guşetoiu D.,** *Metodica istoriei în şcoala secundară*, Râmnicul-Vâlcii, 1937, 127 p., lei 80. — Lucrarea de faţă, deşi numai pentru cursul inferior, este binevenită, mai ales că este şi bine gândită. La început se face o scurtă privire asupra istoriei ca specialitate, discutându-se diferitele concepţii istorice. Urmează un capitol de consideraţiuni asupra istoriei, ca obiect de învăţământ; unul asupra planului unei lecţii de istorie, altul asupra materialului didactic strict necesar învăţământului istoric şi în fine, un număr de treizeci şi două de lecţii practice grupate pe clase. Planurile lecţiilor sunt metodice şi clare. Cartea este un preţios îndreptar, mai ales pentru începători. Pe când însă o metodică pentru cursul superior? *M. Sânzianu*

82. **Moisil C.,** *Cabinetul numismatic al Academiei Române*, în *Boabe de grâu*, IV (1933), p. 705-726; 85 fig. — Scurt istoric al numismaticei la noi şi al celor

dintâi colecții românești de monete. Urmează o amănunțită expunere asupra începuturilor și desvoltării celor două mari colecții dela noi, a Statului (dela Muzeul de Antichități) și a Academiei Române, contopite dela 1910 într'o colecție unică, aceea a Cabinetului numismatic al Academiei Române. Articolul se închee cu o expunere sumară asupra activității, desvoltării și materialului Cabinetului numismatic (împărțit în patru secții: numismatică, medalistică, metrologică și sigilografică), dela întemeierea lui până azi.

E. Coliu

83. **Moisil C.,** *Muzeul Militar și Numismatica*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937) p. 33-35. — Ce trebue să cuprindă o secție numismatică la Muzeul Militar.

C. Grecescu

84. **Rădulescu-Motru C.,** *Psychologie des rumänischen Volkes*, în *Europäische Revue*, XIII (1937), p. 364-375. — In acest studiu d. C. R.-M. sintetizează o seamă de observații făcute în decursul unei întregi serii de cercetări asupra psihologiei poporului român. Ca atare cu atât mai mare este valoarea concluziilor la care se ajunge; deși ne aflăm într'un domeniu în care relativismul este mai acasă ca oriunde. Românul este, înainte de toate, după autor, un individualist. Individualismul sufletului românesc se deosebește, însă de acel cunoscut Occidentului. « Hier — în Occident — tritt der Individualismus auf dem Gebiet des gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Lebens in Erscheinung und schafft Institutionen, während der rumänische Individualismus einfach eine subjektive Gegenwirkung, eine egozentrische Haltung unter dem Einfluss des erbhaften biologischen Faktors darstellt » (p. 367).

Lipsa de continuitate în opera începută e iarăși o caracteristică a Românului, pe planul muncii. Deși el e un spirit conservator — ceea ce ar contrazice constatarea imediat anterioară — simțimântul acesta al continuității în muncă a fost supus la grele încercări în ultimul veac prin importul fără discernământ al formelor instituționale apusene care nu se legau organic cu trecutul nostru milenar. Așa că istoricește ne explicăm apariția simțimântului contrar: improvizarea, pe toată linia, timp de o sută ani, a alterat chiar fondul sufletului nostru. In al treilea rând, ceea ce izbește iarăși, e faptul că Românul nu muncește cu metodă; ci mai mult la întâmplare: ceea ce adâncește structural, constatarea că el improvizează. Individualist și conservator ca fire; fără metodă și improvizator în câmpul manifestărilor sale: cărui tip de cultură aparține Românul? Răspunsul care ni se dă e că avem de-aface cu un « Kulturtypus des europäischen Abendlandes » (p. 372).

De bună seamă că fără cunoașterea analitică a istoriei, a folklorului, a artei populare și a vieții sociale românești, studiile de natura celui semnalat poartă cu ele semnul caducității; ele fiind mai mult credințe de ordin autobiografic. Nu este cazul nostru. Dela « Cultura română și politicianismul » — din 1904 și până la « Românismul » — din 1936, d. C. R.-M. a analizat sub diferite forme sufletul poporului nostru în structura și manifestările sale. Nu rareori constatările la care a ajuns fiind scoase chiar prin comparație cu vieața sufletească a popoarelor vecine sau mai îndepărtate de noi.

Studiul de față redă în forme lapidare luminile la care a ajuns un gânditor român după câteva decenii de muncă organizată și rodnică. Sugestiile lui sunt mai mult decât binevenite într'un domeniu în care suntem în faza adunării materialului.

D. Bodin

Vezi și No. 11, 31.

3. BIOGRAFII

85. **Bezveconnâi Gh.,** *Boierii Catargi*, în *Din trecutul nostru*, IV (1936), No. 36—39, p. 107-126. — O bună monografie a familiei Catargi prilejuită de moartea lui Victor Catargi. *M. Sânzianu*

86. **Bodin D.,** *A. D. Xenopol și « Junimea »*, în *Cov. Lit.*, LXX (1937), p. 237-265, și extras. — Dela 1865 până la 1892, Xenopol a crescut și s'a manifestat în cadrele « Junimii ». « Junimea » l-a trimis în străinătate; la « Convorbiri Literare » a debutat ilustrul istoric. De aceea Iacob Negruzzi îl considera ca pe « cel mai iubit și mai alintat copil al Junimii ». Și el, la rându-i, temperamental și sincer, s'a alipit cu entuziasm la sânul acestei societății culturale; manifestându-se în toate direcțiile de activitate ale ei, cu o caracteristică însuflețire. Conferințe a ținut în vestitele cicluri întocmite de « Junimea »; la « Convorbiri » a scris mult și variat. Devenise aproape un « factotum ». Despre această multiplă activitate este vorba în studiul acesta. Se stabilesc și câteva pseudonime sub care au apărut în « Convorbiri » și aiurea: articole, poezii și cugetări de Xenopol. Este un studiu analitic, care nu scapă niciun aspect al legăturilor lui Xenopol cu « Junimea ». *C. Grecescu*

87. **Florian M.,** *Inceputurile filosofice ale lui T. Maiorescu*, în *Cov. Lit.*, LXX (1937), p. 132-155. — Noi contribuții la cunoașterea pregătirii filozofice a lui Maiorescu. *D. Bodin*

88. **Georgescu Ioan,** *George Pop de Băsești*, Oradea, *Astra*, 1935, 432 p. — Istoria Transilvaniei, până la unirea cu « țara », se împletește cu vieața unor personalități. Dintre aceștia se ridică figura vajnicului luptător George Pop de Băsești (1835—1919). *N. Zamfirescu*

89. **Miltiade Const., General,** *Prima Carte de Mareșal*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 41-42. — Cum s'a redactat cartea de Mareșal pentru Regele Ferdinand și cum I s'a înmânat. *C. Grecescu*

90. **Mușlea Candid,** *Protopopul Bratu Baiul (1760—1831) și fiul său Nicolae (Coconu Baiu 1782—1855)*, Brașov, 1937, 87 p. — In regiunea Brașovului au funcționat cu multă demnitate protopopii Bratul Baiul și fiul său, Nicolae, care au luptat pentru ridicarea școalei și bisericii ortodoxe ignorate de oficialitatea străină. *N. Zamfirescu*

91. **Nandriș Grigore,** *Iosif Pilsudski*, București, Cartea Românească, 1936, 32 p. — Intr'o scurtă dar prețioasă biografie ni se prezintă vieața și opera aceluia ce a introdus în concertul statelor Europei fostul stat al Poloniei, de trei ori împărțit. In adevăr, numai un om ca Pilsudski putea reface statul polonez. Caracterul său constitue un model peste veacuri, un simbol către care trebue să tindă oricine, indiferent de gintă. *N. Zamfirescu*

92. **Popp Const.,** *Un economist român din Transilvania*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 729-737. — Se ocupă de activitatea, ca economist, a lui Ion I. Lăpĕdatu. *C. Grecescu*

93. **Pric O.,** *Pietrii de hotar. Amintiri*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 379-749. —Mediul național român al câtorva sate din părțile Făgărașului din care au ieșit îndrumători de valoare; și despre Ion I. Lăpĕdatu. *C. Grecescu*

94. **Procopovici Al.,** *I. G. Sbiera*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1936, 22 p. — Istoria literaturii nu poate trece peste înfăptuirile lui Sbiera. Autorul împlinește în broșura sa un act de dreptate prezentând pe profesorul înaintaș al catedrii sale. *N. Zamfirescu*

95. **Rădulescu-Pogoneanu I.**, *Insemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 317–326.

96. **Roșca Sofronie**, *Intre litere și finanțe*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 751–754. — Despre Ion I. Lăpĕdatu. *C. Grecescu*

97. **Săteanu C.**, *Figuri din « Junimea »*, București, Bucovina, 1936, 380 p. + 45 clișee și autografe, 130 lei. — Sunt și date noi. « S'a insistat în cursul lucrării de față asupra părții anecdotice, pentru a se evidenția astfel humorul sănătos ce a domnit între junimiști ». E vorba de Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, P. P. Carp, Vasile Pogor, Theodor Rosetti, V. Alecsandri, M. Eminescu, Ion Creangă, Vasile Conta, Samson Bodnărescu, N. Nicoleanu, Ioan Ianov, A. D. Xenopol, Gh. Panu, Al. Lambrior, I. Slavici, Miron Pompiliu, Pavel Paicu, Anton Naum, Al. Philippide, Ștefan G. Vârgolici, I. M. Melik, C. Dimitrescu-Iași, N. Culianu, C. Meissner. Ca și la « Junimea », în acest volum « anecdota primează ». *D. Bodin*

98. **Simonescu Dan**, *La aniversarea zilei de naștere a lui Titu Maiorescu*, București, 1937, 12 p. (Extras din *Rev. Soc. Tinerimea Română*, No. 6, Fev. 1937, p. 211–220). — Fragmente dintr'o conferință la serbarea patronului Semin. Pedagogic Universitar « Titu Maiorescu » din București. După o schițare a momentelor mai însemnate din vieața lui Titu Maiorescu se scoate în evidență aportul lui în cultura românească. *C. Grecescu*

99. **Siruni G. Dj.**, *Figuri de Armeni în vieața românească. Gheorghe Asachi și Armenii*, în *Ani*, I (1936), No. 4, p. 71–75. — Relații despre originea lui Asachi și despre cele ce a făcut el pentru Armeni în Moldova. *M. Sânzianu*

100. **Stanca Const., Dr.**, *Din suferințele unei mame române în timpul războiului mondial*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 825–828. — Despre Amalia Lăpĕdatu. *C. Grecescu*

101. ***, *Viața și opera lui Vintilă Brătianu, văzute de prietenii și colaboratorii săi*, București, Așezământul cultural Ion C. Brătianu, 1936, [VIII] + 696 p., cu multe ilustrații, 100 lei. — Se ocupă de viața și activitatea lui Vintilă Brătianu, publicând studii și amintiri: George Marinescu, Lazăr Bădescu, N. Duma, R. Baiulescu, A. G. Ioachimescu, Const. Minescu, Agripa Popescu, G. D. Creangă, Em. Dan, I. Roban, D. Germani, I. Ștefănescu-Radu, G-ral S. Leonte, C. D. Dimitriu, Ioan D. Barzan, R. Popescu-Radumirești, Gr. Stratilescu, G-ral R. Rosetti, Hon. Bănescu, G-ral Sc. Panaitescu, Ion I. Nistor, D. Mociorniță, G-ral P. Mărdărescu, G. Georgescu, N. P. Ștefănescu, Gh. Popescu, G. Cipăianu, G. Dobrovici, Z. Brătescu, N. Constantinescu, D. I. Gheorghiu, C. A. Panaitescu, Ștefan Ioan, Gr. Tăușan, L. Mrazec, C. I. Motaș, I. Valaori, A. Alimănișteanu, Ad. Antoniu, N. D. Chirculescu, I. Costinescu, T. Don, M. Djuvara, Al. Lapedatu, V. V. Sassu, N. Săveanu, I. Simionescu, C. I. Nicolaescu, C. Georgescu, Sabina Cantacuzino, A. Dănciulescu, A. Cottescu, M. Romniceanu. *D. Bodin*

Vezi și No. 54, 148, 158, 254.

4. ISTORIE POLITICĂ ȘI DIPLOMATICĂ

102. **Andreescu Const.**, *Domnița Cneajna, fiică a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1936, 7 p., f. preț, (extras din *Revista critică*, 1936).

103. **Andreescu Const.**, *Moldova și alegerea lui Henric de Valois ca rege al Poloniei*, Iași, 8 p., f. preț, (extras din *Arhiva*, 1936).

104. **Andreescu Const. și Stoide C. A.**, *Știri despre petrecerea în Moldova a doamnei Ecaterina Cercheza după moartea lui Ștefan Vodă Lupu*, în *Arhiva*, XLV (1937), p. 33–44. — Văduva lui Vasile Lupu, cercheză de neam, trăia la Iași în 1666. Era atunci la Iași un grup de cerchezi, desigur o gardă adusă cu ea din patrie. Intr'un document se vorbește de « zăplazii caselor ce au șezut Cerchezii », dar și de o serie de boeri: Abaza Cerchezul vistiernic, Ștefan Cerchezul comis, Simion Cerchezul comisul, Irimie Cerchezul armaș, așa că unii din însoțitorii Doamnei au ajuns în dregătorii boerești. *P. P. P.*

105. **Averescu Alex., Mareșal**, *Notițe zilnice din războiu, 1914—1916 (Neutralitatea)*, București, 1937, 248 p. + anexe, lei 125.

106. **Batowski H.**, *Ciesninj i Morze Czarne* (Strâmtorile și Marea Neagră), în *Eneyklopedja nauk politijcznych.*, V, sub voce și extras, Varșovia, 1936, 4 p., f. preț .— Studiu de istorie contemporană scris pentru o enciclopedie polonă. Rolul și importanța României sunt subliniate. *P. P. P.*

107. **Batowski H.**, *Ciesniny tureckie 1911—1936* (Strâmtorile turcești), Varșovia, 1936, 27 p., f. preț (extras din Polityka Narodòw, 1936). — Studiu de istorie contemporană bazat pe o bogată bibliografie. *P. P. P.*

108. **Batowski H.**, *Un précurseur polonais de l'union balkanique, le prince Adam Cartoryski*, în *Revue Internationale des études balkaniques*, III (1936), p. 149–156. — Date noi despre rolul șefului emigrației polone după revoluția dela 1830, care a avut atâtea legături și cu Românii. *P. P. P.*

109. **Bălan Teodor**, *Emigranții poloni în Bucovina și în Moldova în secolul al XIX-lea*, Cernăuți, 1937, 25 p., f. preț, (extras din volumul omagial « lui D. Marmeliuc »).

110. **Bell H. C. F.**, *Lord Palmerston*, London-New-York-Torento, Longmans, Green and Co., 1936, 2 vol., 500 + 499 p. și ilustrații. — Cercetătorii problemei orientale și ai istoriei Principatelor Române până în ajunul venirii Domnitorului Carol I în București, pot folosi această monografie. *D. Bodin*

111. **Bernea Ernest**, *Cartea Căpitanilor*, București, Rânduiala, 1937, 30 lei .— După o introducere cu titlul « Căpitanii în destinul romănesc » urmează trei esseuri: « Horia », « Tudor », « Iancu », scrise cu însuflețire. *D. Bodin*

112. **Beu Octavian**, *Răscoala lui Horia în corespondența împăratului Iosif II cu arhiducele Leopold de Toscana*, în *Omagiu fraților Lăpědatu*, București, 1936, p. 51–60.

113. **Bezveconnâi Gh.**, *Din vremea lui Alexandru Sturdza (1791—1854)*, în *Din trecutul nostru*, IV (1936), p. 1-81. — Studiul de față este datorit unui cercetător ce dovedește din plin o deosebită cunoaștere a materialului documentar relativ la epoca de care se ocupă. Pe lângă personagiul central, Alexandru Scarlat Sturza, căruia îi face biografia, ne trece pe dinainte mulți alți boeri care au făcut fala boierimei basarabene precum și mulți străini ce întîmplător au avut contact cu această clasă. Autorul dovedește că atunci când este dragoste de studiu și pricepere se pot realiza lucruri bune. *M. Sânzianu*

114. **Bodin D.**, *I Consolati del Regno di Sardegna nei Principati Romeni all'epoca del Risorgimento*, în *Rcssegna storica del Risorgimento*, XXIII (1936), fasc. II, p. 139–166. — Recenzie favorabilă de Radu Silvestru, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 209–211.

115. **Callimachi Scarlat**, *Despre răscoala lui Tudor Vladimirescu*, București, Cărticica Poporului, 1937, 32 p., 5 lei. — Broșură tendențioasă: răscoala lui Tudor ar avea un caracter strict social. *D. Bodin*

116. **Chiriță Ilie,** *Boierii Brâncoveni*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 353–358, cu urmare. — Se fac completări cu privire la Danciul din Brâncoveni, Voevodul Matei Brâncoveanu și Preda Brâncoveanu. *D. Bodin*

117. **Ciulcu Alex.,** *Manifestul împăratului Nicolae I pentru războiul ruso-turc*, în *Arh. Basarabiei*, VIII(1936), p. 119–120.

118. **Codarcea Corneliu I.,** *L'affaire Basch*, în *Rev. de Transylvanie*, III, (1936), p. 94–96. — Se examinează aici atitudinea administrației și justiției din Ungaria cea care cu un sistem « civilizat » de tratare a minorităților, știe să naționalizeze pe toți minoritarii săi, lucru care logic, ar duce la aceleași măsuri în statele succesoare. *M. Sânzianu*

119. **Del Bono Giulio,** *Italia ed Ungheria nel 1814—1849*, în *Rassegna storica del Risorgimento*, XXIV (1937—XV), p. 347–368. — Se arată legăturile între Ungaria și Italia în timpul mișcărilor naționale pentru libertate, dela 1848. E vorba și de Români, care formează, după autor, o populație ce s'a înfiltrat în Ungaria (p. 350); ori, tocmai contrariul reprezintă adevărul. In Dec. 1848, guvernul piemontez își ia sarcina de mediator pentru o pace între Unguri, Români și Slavi. Alessandro Monti avea să înfățișeze lui Kossuth planul. In orice caz, inimosul brescian căpătase, între alte instrucții și pe aceea ca reconcilierea între cele trei neamuri să plece dela principiul « egalității de drepturi » (p. 362–63). N'ar fi stricat autorului și o bibliografie românească cât de sumară. *D. Bodin*

120. **Din arhiva Ion Pelivan,** *Procesele-verbale ale congresului militar moldovenesc ce a avut loc la 20—27 Octomvrie 1917 în Chișinău*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 121–131.

121. **D[ragomir] S[ilviu],** *L'âge d'or des minorités*, în *Rev. de Transylvanie*, III (1936), p. 96–102. — Interesantă punere la punct a istoricului ungur Jules Szekfü, care, bazat pe un text controversat, atribuit lui Ștefan cel Sfânt, afirma în *Nouvelle Revue de Hongrie*, că evul mediu ar fi fost pentru minoritatea din Ungaria, paradisul. Textul, dacă este cel adevărat, apoi nu se referă la o altă minoritate decât la cea ungurească, așa cum și era întradevăr. Și atunci, are dreptate Szekfü. *M. Sânzianu*

122. **D[ragomir] S[ilviu],** *La Hongrie et le bolchevisme*, în *Rev. de Transylvanie*, III (1936), p. 91–93. — Autorul arată în ce chip a fost scăpată Ungaria de bolșevism de către armata română în 1919. *M. Sânzianu*

123. **Dragomir Silviu,** *Russie et la Petite-Entente*, în *Rev. de Transylvanie*, III (1936), p. 69–73. — Autorul discută pe scurt studiul d-lui Jan Sěba, asupra Rusiei și Micei Ințelegeri în politica mondială. *M. Sânzianu*

124. **Filitti I. C.,** *Marie Paléologue (+ 1477) épouse d'Etienne le Grand prince de Moldavie*, București, 1937, 7 p., f. preț. — Autorul reia chestia mult desbătută a originei Mariei din Mangup. In acest orășel din Crimeia domnise un principe grec, Alexie, până la 1477, când îi urmează fiul său Olobei (+ 1458) socotit până acum ca tatăl Mariei. Olobei a avut doi fii, Alexis și Isac. Alexandru, fratele Mariei, cuceri Mangupul la 1475 dela Isac și era socotit deobicei identic cu fratele aceluia, Alexis, ceea ce d. Filitti arată că nu este deloc dovedit.

La 1477 se afla la Veneția ca sol Ioan Țamblac « unchiul » lui Ștefan cel Mare.

Ioan Țamblac era văr cu despotul Toma Paleolog; văr cu soția lui născută Asana, zice Phrantzes. Pentru ca Țamblac să poată fi unchiul lui Ștefan (al soției lui) și văr cu soția lui Toma Paleolog, Maria de Mangup trebue să fi fost

fiica acestui din urmă despot, fratele ultimului împărat creştin dela Constantinopol. Acest lucru se confirmă prin icoana dăruită de Maria de Mangup la Grigoriu (Athos), pe inscripţia căreia e numită Asan şi Paleolog (după tată şi după mamă), prin broderia după mormântul ei dela Putna, care poartă monograma Paleologilor şi prin Hustinskaia Ljetopis, care spune că Maria era sora Sofiei Paleolog, soţia lui Ivan III dela Moscova, fiica despotului Toma. Aşadar, ea nu era din familia lui Olobei din Mangup, ci din a Paleologilor, care şi ei pretindeau şi stăpâniseră chiar aceste regiuni dela Marea Neagră. (Şi în Chalkondil, ed. Bonn, p. 307, se vorbeşte de principatul Paleologilor, Toma şi Dimitrie, în nordul Mării Negre). Iată dar, pe marele nostru domn înrudit cu ultimul împărat bizantin. Desigur că data morţii Mariei de Mangup de pe perdeaua dela Putna, 6985 Decem. 19, trebue înţeleasă 1477, căci e lucru dovedit acum că în vremea lui Ştefan cel Mare anul începea la 1 Ianuarie. Nu este deci o greşală în textul de pe perdeaua mortuară, care corespunde şi cu acel al cronicii dela Bistriţa. *P. P. P.*

125. **Giurescu Const. C.,** *Ioan Vodă Viteazul*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 36–40. — Un fragment reprodus din *Istoria Românilor*, vol. II, de acelaş autor. *C. Grecescu*

126. **Giurescu Const. C.,** *Mihai Viteazul*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p 156–172. — Capitolul respectiv, în parte, din «Istoria Românilor», vol. II, de acelaş autor. *D. Bodin*

127. **Giurescu Const. C.,** *Ştefan cel Mare*, în *Rev. Fund. Reg.*, 1 Apr. 1937, p. 117–130. — Fragment din capitolul respectiv al «Istoriei Românilor», II, de acelaşi autor. *D. Bodin*

128. **Ingigian Hugas, Pr.,** *Paşalâcul din Ozu*, în *Ani*, I (1936), No. 4, p. 65–69. — Prin Ozu se denumeşte Oceacovul. In acest fragment este vorba despre Tătarii din Bugeac şi despre cei din Dobrogea. *M. Sânzianu*

129. **Iorga N.,** *Fünf Perioden deutschen Einflusses in Südosteuropa*, în *Südostdeutsche Forschungen*, München, I (1936), p. 14–16. — Aceste cinci perioade sunt după d. Iorga, epoca lui *Drang nach Osten* după prima cruciată, epoca aşezării cavalerilor Teutoni în Ţara Bârsei (sec. XIII, la început), epoca exapansiunii comerciale prin Polonia pe drumul moldovenesc (sec. XIV, la sfârşit şi cel următor), epoca luptelor lui Sigismund al Ungariei cu Turcii, epoca influenţei Reformei. *P. P. P.*

130. **Lacea C.,** *Braşovul între anii* 1871 *şi* 1878, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 387–395. — Autorul caută să prindă frământările multiple ale Românilor din acest centru în timpul indicat şi rolul lui Ion Al. Lăpĕdatu. *C. Grecescu*

131. **Lupaş I.,** *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 397–403. — E vorba de Ladislau Apor. Când a fost în stare Carol Robert să înfrângă cerbicia fiilor lui Ladislau se poate că aceşti fii să fi trecut în Ţara Românească şi alături de Basarab să fi luptat la Posada. *C. Grecescu*

132. **Lupaş Marina I.,** *Un episod din istoria diplomatică italiană în legătură cu Principatele Române*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 405–427.—E vorba de proiectul preconizat întâi de Cesare Balbo, la 1844 şi apoi cu mici variaţii propus de oamenii de stat italieni, între 1848 şi 1866, pentru cedarea către Italia a teritoriului venet şi compensarea Austriei cu Principatele Române pentru acest teritoriu. *C. Grecescu*

133. **Makkai Lad.**, *Intervenţia domnilor români pentru scăparea lui Ioan Kemény din robia Tătarilor*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 429–433. — Relaţiile lui Ioan Kemeny cu Principatele Române, împrejurările în care cade în robia Tătarilor şi ajutorul domnilor români pentru eliberarea din robie. *C. Grecescu*

134. **Mihordea V., Dr.**, *Politica orientală franceză şi Ţările române în secolul al XVIII-lea, 1749—1760. După corespondenţa agenţilor dela « Secret du roi »*, Bucureşti, 1937, 552 p.

135. **M. T. C.**, *Cine a fost Iosif Karminsky*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 217–218. — Organizatorul gărzii naţionale din Craiova în 1848. *D. Bodin*

136. **Nicolaescu St.**, *Date noui despre filiaţiunea lui Petru Vodă Şchiopul şi tratatul comercial din 27 Aug. 1588, încheiat cu Elisabeta Regina Angliei*, Bucureşti, 1937, 12 p. cu 6 ilustraţii. — Intr'un document de danie către m-rea Patmos, Petru Şchiopul arată părinţii, fraţii, şi surorile, apoi copiii săi. Autorul rectifică lectura datei acestui document şi face şi traducerea. Se publică tratatul comercial al lui Petru Şchiopul cu Anglia şi un act de donaţie al Mariei, fiica lui Petru Şchiopul, către m-rea Sf. Sava din Iaşi. Alte două documente privesc: unul închinarea m-rii Galata la Sf. Mormânt şi celălalt absolvirea episcopului de Buzău Atanasie de năpasta ce căzuse asupra-i prin pâra pe care o făcuse la Turci Iancu Sasul că Petru Şchiopul plecând din ţară i-ar fi încredinţat o sumă de bani. *C. Grecescu*

137. **Nicolaescu St.**, *Domnia lui Vlad Vintilă Vodă dela Slatina în lumina unor noui documente istorice inedite 1532—1535*, Craiova, 1936, 271 p. (extras din *Arh. Olteniei*, No. 83—85). — O succintă prezentare a domniei lui Vintilă din Slatina precizându-se data omorîrii domnului şi împrejurările. Momente importante din scurta-i domnie, trecerea lui Gritti (= Beguoglu) prin Ţara Românească şi intrigile ce se ţeseau. Anexate şapte documente, din care 3 dela particulari, cu note lămuritoare. *C. Grecescu*

138. **Nicolaescu St.**, *Isvorul legendei despre origina eroului dela Călugăreni, ctitorul mânăstirei Mihai Vodă din Bucureşti*, Bucureşti, 1936, 8 p. + 3 ilustraţiuni. — E vorba de o hotărîre a Mitropolitului Luca al Ţării Româneşti, care într'un proces între m-rea Tismana şi Florica, fiica lui Mihai Viteazul, pentru nişte ţigani, dă dreptate Floricăi. Aceasta adusese martori spre a dovedi că îi erau ţiganii de zestre pe judeţul din oraşul Floci şi alţi mulţi oameni buni tot de acolo. Din faptul că oamenii buni din acest târg cunoşteau pe Mihai de când era boer şi făcea negustorie rezultă că ar fi trăit în acest târg el şi implicit şi mama sa. Astfel se leagă această informaţie cu datele unor isvoare asupra originei sale. *C. Grecescu*

139. **Oprescu G.**, *Unirea Principatelor Române în stampele şi tablourile vremei*, în *Omagiu fratilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 575–580. — Se urmăresc stampele şi tablourile vremii care au voit să dea expresie artistică evenimentului unirii Principatelor, la 1859. Temele mai importante. *C. Grecescu*

140. **Panaitescu P. P.**, *Marco pseudo-beizade. Un pretendent la tron în vremea lui Constantin Brâncoveanu*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 639–644. — După Istoria Hieroglifică a lui Dim. Cantemir şi după o însemnare autobiografică, d. Panaitescu reconstitue momente din viaţa acestui pretendent necunoscut cronicilor noastre. *C. Grecescu*

141. **Panaitescu P. P.**, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundaţiunea Carol I, 1936. — *Recenzii. I. C. Filitti*, în *Epoca*, 5 Mai 1936: « Figura lui Mihai reiese

strălucitoare. Firul roşu călăuzitor al întregii lui acţiuni se desprinde minunat... Fiindcă d. Panaitescu n'a exclus din bibliografie anumite lucrări, din resentimente personale faţă de autorii lor, de aceia nu s'a expus la unele greşeli sau îndoeli în care persistă d. Iorga ».

Pompiliu Constantinescu, în *Vremea*, 28 Iunie 1936: « Scrisă sobru, cu rare momente de entuziasm, cu o informaţie amplă, care merge până la detalii, monografia d-lui Panaitescu n'are nimic repulsiv... Studiul său interpretativ încadrează o grandioasă şi dramatică epopee a românismului într'un sistem explicativ şi între textele unei bogate erudiţii. Nu ucide miracolul lui Mihai, dar îl coboară din vis în realitate. Şi miracolele în istorie, sunt cele mai adesea feţele monstruoase ori sublime ale unei aspre realităţi ».

V. Mihordea, în *Curentul*, 19 Iunie 1936: « Cartea d-lui Panaitescu de o adevărată informaţie ştiinţifică şi cu idei prezentate într'o impecabilă argumentare, va suscita totuşi multă discuţie datorită faptului că aşa cum d-sa pune problemele, derogă dela felul clasic în care a fost tratat Mihai Viteazul până acum ».

O. Papadima, în *Gândirea*, Septemvrie 1936: « E sub erudiţia de o atât de severă metodă occidentală a profesorului Panaitescu o ascunsă flacără de înţelegere a neamului acesta mare şi chinuit, de păcatele lui şi ale altora... Cartea d-lui Panaitescu e un minunat omagiu creştinului Mihai-Vodă, prin pietatea neasemuită cu care adună şi reliefează orice fapte ce arată adânca lui creştinătate. Mihai a fost — ca om politic român — în toate actele sale ortodox, fiindcă atunci ortodoxia era singura noastră formă de viaţă naţională ».

D. Bodin

142. **Papacostea Victor,** *Balcania*, Bucureşti, 1936, 14 p.; extras din « Libertatea », 20 Iunie 1936. — Militează pentru o asociaţie a statelor balcanice.

D. Bodin

143. **Petrovici I.,** *O amintire şi un aforism*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 80–83. — In legătură cu Maiorescu, Carp şi Dissescu despre metode în politica militantă. *D. Bodin*

144. **Phillipp W.,** *Ivan Peresvetov und seine Schriften zu Erneuerung des Moskauer Reiches*, Berlin, *Osteuropäische Forschungen*, No. 20, 1935, VIII + 123 p. — Autorul analizează sfaturile lui Ivan Peresvetov către ţarul Ivan cel Groaznic. Se ştie că acest « publicist » rus din veacul al XVI-lea fusese la curtea domnului Moldovei, Petru Rareş, şi pune în gura lui o serie de sfaturi către ţar, tinzând la stabilirea unei monarhii absolute şi la umilirea boerilor. Am rezumat ştirile lui Peresvetov privitoare la Moldova, în lucrarea mea *Petre Rareş şi Moscova* (în volumul *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934). Autorul arată că Peresvetov a fost în Moldova la 1532, poate în legătură cu tratările domnului cu Ioan Zapolya, în slujba căruia se afla atunci. Influenţa moldovenească, zice d. Phillipp, e puternică în opera lui Peresvetov. La Suceava a aflat el o mulţime de ştiri despre Turci, pe care îi ia ca model de organizare ordonată. Sfaturile sale privitoare la armata rusească sunt inspirate din organizarea celei moldoveneşti (este în scrierile lui Peresvetov şi termenul *voinic* care nu exista pe atunci în ruseşte dar îl întâlnim în cronicile slave din Moldova). Peresvetov a văzut în Petre Rareş modelul unui monarh absolut, neinfluenţat de boieri şi aceasta e idealul său şi pentru Rusia. Intre izvoarele scrierilor lui Peresvetov sunt şi vestitele *Memorii ale Ienicerului sârb* (în polonă).

P. P. P.

145. **Smochină N. P.**, *Revoluția turcă din 1730. Contribuții la studiul politicei după o nouă sursă*, în *Moldova Nouă*, I (1936), p. 408–433. — Studiul este bazat pe relațiile lui *Grigorie Orlik*, fiul hatmanului ucrainean în exil, Filip Orlik. Aceste relații sunt publicate aici pentru prima oară în anexe (p. 424–433). Interesantă partea din studiu cu privire la *influența revoluției asupra provinciilor vasale* (p. 415–419). *M. Sânzianu*

146. **Sofronie George**, *La Petite-Entente et la réforme de la Société des Nations*, în *Rev. de Transylvanie*, III (1936), p. 23–32. — Incercările de modificare a Statutului Societății Națiunilor au început îndată după încheierea tratatelor de pace din 1919. Aceste tendințe au fost și sunt întreținute de « state care ar vrea să-și refacă apărarea națională, de cele care încercau să se elibereze de angajamentele lor de solidaritate și în fine de acelea care voiau să-și facă din Societatea Națiunilor un instrument de revizuire, nu a tuturor tratatelor, ci doar a celor încheiate în 1919 ». Aceasta este concluzia articolului d-lui *Ștefan Osuski*, *La réforme de la Société des Nations*, din *L'Esprit International*, 1936, Iulie. D. Sofronie, pornind dela acest citat analizează cu competență diferitele proiecte de modificare a pactului propuse în decursul anilor de după război, și cum această chestiune este mereu actuală, d-sa caută să desprindă care este situația statelor Micei Ințelegeri în caz că s'ar modifica art. 10 al pactului, articol care garantează integritatea teritorială a statelor. Apoi Mica Ințelegere n'ar putea admite modificarea art. 16 din *pact*, relativ la sancțiuni și de asemeni n'ar putea admite sub niciun motiv interpretarea art. 19 în sensul revizuirilor periodice ale tuturor clauzelor tratatelor. Autorul articolului arată părerile competente asupra imposibilității revizuirii ca și pe acelea sentimentale pentru revizuire și dacă este vorba de o revizuire a Pactului ea trebue să se facă în așa fel încât să nu poată fi vorba de o minoritate de state care să fie un instrument internațional de pedepsire, pentru apărarea exclusivă a intereselor lor. Incheie cu deziderațul că « pentru ca o reformă să fie salutară, trebue ca toate statele să recapete încredere în durata și sfințenia angajamentelor solemne ce și-au luat » (p. 32). Apoi că « Mica Ințelegere, *mare Putere*, prin unitatea și comunitatea intereselor și aspirațiunilor membrilor săi asigură o colaborare neîndoelnică și în deosebi prețioasă », pentru menținerea păcii. *M. Sânzianu*

147. **Stanca Seb.**, *Pagini din luptele Românilor de pe pământul crăesc*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 829–836. — Din seria de suferințe ce au îndurat Românii din Sebeș din cauza Sașilor, din sec. al XVIII-lea și până la 1860 în deosebi. *C. Grecescu*

148. **Tăușan Gr.**, și **Lazăr Gh.**, *Ion C. Brătianu, 1821—1891*, București, Așezământul cultural Ion C. Brătianu, 1937, 72 p., cu un portret. — Se înfățișează pentru cercurile largi ale poporului, viața și faptele lui I. C. Brătianu. *D. Bodin*

149. **Vidal C.**, *Gli studi sul Risorgimento. L'Italia nella guerra mondiale*, în *Rassegna storica del Risorgimento*, XXIV (1937—XV), p. 51–92. — Se analizează izvoarele franceze privind Italia în marele război. Cum istoria epocei despre care e vorba nu se va putea scrie complet și cu competență decât atunci când se vor cunoaște în amănunte și ca puncte de vedere acțiunile tuturor beligeranților, semnalez studiul d-lui Vidal sub acest aspect. *D. Bodin*

150. ***, *L'Italie el notre unité nationale*, în *Rev. de Transylvanie*, 1936 (III), p. 3–12. — In acest articol sunt redate ca răspuns discursului rostit la

Milan de d. Mussolini în chestia revendicărilor revizioniste ungureşti, declaraţiilor fruntaşilor politicei româneşti relative la drepturile noastre asupra teritoriilor desrobite în urma războiului mondial. *M. Sânzianu*

Vezi şi No. 49, 72.

5. ISTORIE SOCIALĂ

151. **Ciulpan G.,** *Satul românesc*, Bucureşti, 1937, 50 lei.

152. **Petrescu N.,** *Critica societăţii româneşti la « Junimea »*, în *Con. Lit.*, LXX (1937), p. 103–131. — Studiu interesant şi bine documentat. *D. Bodin*

6. ISTORIE ECONOMICĂ

153. **Babinger Franz,** *Cel dintâi bir al Moldovei către Sultan*, în *Omagiu fraţilor Lăpědatu*, Bucureşti, 1936, p. 29–37 + 2 pl. — Interesantul studiu al d-lui Babinger stabileşte cel dintîi bir al Moldovei către Turci ca fiind plătit în toamna anului 1455, nu în 1456 cum se credea până acum. *C. Grecescu*

154. **Boer Şt.,** *Instituţiunea asigurărilor la Românii din Transilvania*, în *Omagiu fraţilor Lăpedatu*, Bucureşti, 1936, p. 83–120. — Lupta Românilor din Transilvania şi solidarismul lor pentru întemeierea unei societăţi de asigurare, care a luat fiinţă în urma studiilor şi rapoartelor făcute de Ion Lăpědatu, în 1911. Anexe: rapoartele. *C. Grecescu*

155. **Doboşi Al.,** *Consideraţiuni asupra istoriei comerţului ardelean în veacul al 18-lea*, în *Omagiu fraţilor Lăpědatu*, Bucureşti, 1936, p. 257–277. — Orientarea comercială a Transilvaniei spre ţările române, comerţul negustorilor macedoneni în Transilvania, mărfuri importate şi exportate, piedici în desvoltarea normală a comerţului. *C. Grecescu*

156. **Doboşi Al.,** *Un chapitre de l'histoire économique des Roumains de Transylvanie. L'impôt roumain de la « quinquagesima »*, în *Rev. de Transylvanie*, 1936 (III), p. 74–89. — Pornind dela afirmaţiile istoricilor unguri că noi Românii n'am fi ocupat Transilvania la venirea Ungurilor, ci că am fi venit mai târziu, pe neştiute şi în număr mic, că nu eram decât nişte vagabonzi neorganizaţi, toleraţi sau alungaţi după bunul plac al stăpânilor, ba, chiar că eram nişte sălbateci fără inimă şi suflet; autorul caută să răstoarne această concepţie. Reuşeşte să arate că populaţia autohtonă românească era aşa de numeroasă încât vechea administraţie ungurească nu putea să o ignoreze. In registrele de impozite nu erau uitaţi. In ele era trecut « impozitul românesc » care se numeşte şi « quinquagesima ». Sunt mărturie documentele sec. XIII—XVI în care « *quinquagesima ovium* » este impozitul de 1/50 dat de Români, în natură, regelui, din cornute şi în special din oi. Acest impozit se găseşte şi în sec. XVI—XVII sub numele de « Oláh adó », « census Valachorum ». Cel mai vechi document relativ la quinquagesima este diploma din 1234 a Papei Grigore IX care cere regelui Bela IV să-i silească pe Români să accepte pe episcopul din episcopia Cumanilor şi să-i dea *o parte din veniturile ce primeşte dela Români*. Urmează apoi şi alte menţiuni din care se deduce importanţa elementului românesc pe tot cuprinsul Transilvaniei. Se arată în ce consta acest impozit, cum se percepea, şi care au fost variaţiile lui şi ce anume învăţăminte se deduc din existenţa lui din primele începuturi ale aşezării Ungurilor în Transilvania. Este un studiu important şi bine venit. *M. Sânzianu*

157. **Ciuhandu Gh.,** *Comercianții « Greci » în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 229–248. — Negustori greci, macedo-români, la Debrețin, Tokai și în ținutul Aradului în sec. XVIII; privilegii și obligații, vicisitudini. *C. Grecescu*

158. **Georgescu Constant,** *Vintilă Brătianu. Om de Stat, Economist și Financiar. Concepțiunile și înfăptuirile sale.* Extras din volumul tipărit sub îngrijirea Așezământului I. C. Brătianu, București, 1936, 84 p.

159. **Herția D. I.,** *Preocupări de organizare financiară-economică la Românii din Transilvania înainte de unire*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 361–372. — Instituțiile: Albina, Solidaritatea, Banca Generală de Asigurări și o scrisoare a lui Ioan Mihu cu privire la băncile sătești, cooperativele sătești, Banca Română Centrală și Secția pentru Asigurarea Copiilor. *C. Grecescu*

160. **Holban Th.,** *Contribuții la istoria Basarabiei*, în *Arh. Basarabiei*, VII (1936), p. 63–71. — Aici este publicată o parte din memoriul făcut de diplomatul *Saint-Prist* la 1768, când a fost trimis să studieze posibilitățile de extindere ale comerțului francez în țările din jurul Mării Negre. Sunt publicate capitolele: *Commerce du Budgiak, Commerce d'entrée du Budgiak, Commerce de sortie et Reflexions.* *M. Sânzianu*

161. **Ionescu Sisești G.,** *Echilibrul între agricultură și industrie*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 373–380. — După războі s'a observat o tendință accentuată la toate statele de a produce și vinde cât mai mult și de a cumpăra din afară cât mai puțin. Aceastǎ tendință a dus la criza economică începută în 1929. Numai când statele vor începe să se desvolte conform bogățiilor lor naturale și vor adapta regimul libertății schimburilor se va putea vorbi de o echilibrare între agricultură și industrie. *C. Grecescu*

162. **Kallbrunner I.,** *Zur Geschichte der Wirtschaft in Temescher Banat bis zum Ausgang des Siebenjährigen Krieges*, în *Südostdeutsche Forschungen*, München, I (1936), p. 46–60.

163. **Lungu Vasile,** *Un manuscris necunoscut din vremea lui Napoleon I, referitor la Principatele Române*, în *Rev. Archivelor*, III (1936—37), p. 171–177.— E manuscrisul lui Le Clerc, din 1805, care privește comerțul Principatelor. *C. Grecescu*

164. **Moga Ion,** *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 503–523. — Acest războі vamal pornit din neînțelegerea agrarienilor și fabricanților de spirt din Ardeal a sdruncinat industria ardeleană, căutând să-i dea altă orientare decât cea normală. Urmarea a fost un exod de populație săsească și secuiască în România pentru a-și continua industria. Incetând războiul vamal se schimbaseră multe în România, așa că nu s'a mai recâștigat vechiul debușeu. *C. Grecescu*

165. **Muntean Nicolae,** *Noui zări pentru oieri și oierit*, Sibiu, 1935, 88 p. — Broșura prezintă o dare de seamă a primului congres al oierilor ținut în Sibiu la 21 Noemvrie 1935. *M. Sânzianu*

166. **Obreja Alex. T.,** *Târgurile din Moldova în veacul al XIX-lea. Scurte considerațiuni istorico-geografice*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 300–326.— După autor târgurile din sec. XIX sunt datorite mai multor factori între care: *boerii, domnitorii timpului* și *mânăstirile.* Toți acești factori determină înființarea de târguri prin îngrădiri și ușurări fiscale, acordate coloniștilor și negu-

storilor. De asemeni, prin tratatul dela Adrianopole se decreta « *libertatea comerțului în Principate* » ceea ce iarăș era un imbold pentru noile așezări. Nu este uitată nici suprimarea vămilor interne între comune, pentru produsele naționale ce se consumau în țară. Răul cel mare venit pe urma atâtor înlesniri a fost năvala Evreilor care, mai apoi, au distrus comerțul și mica industrie românească din târgurile vechi schimbând cu totul caracteristica lor. Un studiu bun care poate fi folosit ca punct de plecare pentru cercetări mai vaste.

M. Sânzianu

167. **Suciu Paul Horia**, *Mercantilismul și neomercantilismul sub aspectul monetar*, București, 1936, 86 p. — Interesează și desvoltarea economiei românești.

D. Bodin

168. **Tașcă Gr.**, *Economia de războiu*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 843–856. — Se înțelege « completa pregătire a națiunii din timp de pace, în așa chip încât ea să poată trece, în vreme de primejdie, la starea de războiu... fără... a face apel... la prea multe bunuri din țările străine ».

C. Grecescu

Vezi și No. 92.

7. ISTORIA DREPTULUI ȘI ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

169. **Amantos C.**, *'Οι προνομιακοὶ ὁρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν* (Privilegile Musulmanilor pentru Creștini), Athena, 1936, 166 p., f. preț, (extras din *Ἑλληνικά*, IX). — Autorul cercetează situația creștinilor din imperiul otoman în trecut, privilegiile și autonomia lor religioasă și administrativă locală, precum și situația negustorilor străini privilegiile lor și capitulațiile. *P. P. P.*

170. **Berechet Șt.**, Вліяніе византïйскаго права на румынское прав до 1865г. (Influența dreptului bizantin asupra dreptului românesc până în anul 1865), în *Actes du IV-e congrès del études byzantines*, I, Sofia, 1935, p. 287–290.

171. **Dascovici N.**, *L'evoluzione des contenzioso amministrativo Rumeno. Estratto dagli Studi di diritto pubblico in onoare di Oreste Ranelletti*, Padova, 1930—VIII, 24 p.

172. **Giurescu Const. C.**, *Județe dispărute din Țara Românească*, București, 1937, 8 p. (extras din *Omagiu Profesorului D. Gusti*). — E vorba de județele: Jaleș, Motru, Gilort, de Baltă, Păduret și Săcuieni sau Saac. *C. Grecescu*

8. ISTORIA MILITARĂ

173. **Atanasescu Const., General**, *Intrebuințarea cavaleriei în răsboiul nostru național*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 43–47.

174. **Cosmuță Ermil, General**, *Evul mediu în secția fortificațiilor dela Muzeul Militar*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 48–51.

175. **Potocki A.**, *Spadă pentru două mâini*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 52–53. — Introducerea acestei arme și rostul ei. *C. Grecescu*

176. **Rosetti R., General**, *Arta militară românească după cronica lui Wavrin*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București 1936, p. 755–762. — Importanța, atât pentru Turci cât și pentru Români, a cetăților dela Dunăre. Armata munteană ducea mai mult războaie defensive; cu retragerea populației spre munte atacarea Turcilor în defileuri, urmărirea coloanelor ce se retrăgeau și atacarea

lor la trecerea înapoi a Dunării. Oastea mică formată din curteni și oastea mare. Date apoi cu privire la organizarea acestei oștiri, armamentul, fortificațiuni.
C. Grecescu

177. **Sacerdoțeanu A.,** *Lupta Moldovenilor cu Litvanni în 1377*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 773-778. — La 1387 Domnul Moldovei s'a închinat regelui Poloniei. Această închinare presupune o pregătire anterioară, presupune legături mai vechi. Se trec în revistă legăturile religioase ale Moldovei cu Polonia înainte de acest act de vasalitate și astfel se aduce înainte o informație care arată că în 1377, înainte de Crăciun, a fost o luptă între Moldoveni și Lituani și aceștia au fost bătuți. S'a interpretat această știre în două feluri. Autorul o pune în legătură cu ralierea Moldovenilor cu o parte din Polonii nemulțumiți, în momentul când Ludovic legase alianță cu Lituanii. *C. Crecescu*

178. **Smochină N. P.,** *Lupta dela 1531 a Polonezilor asupra Moldovenilor (Gwozdziec și Obertyn)*, în *Moldova Nouă*, I (1936), p. 390-407. — O recapitulare a celor știute până acum din diverse studii asupra celor două înfrângeri ale lui Petru Rareș, completată cu reproducerea broșurii lui *Ioannes Dantiscus*, episcop de Culm intitulată: *Victoria Sereniss. Poloniae Regis contra Vayeuodam Muldaniae Turcae tributarium et subditum, XXII Augusti parta*, Parisiis, 1531. *M. Sânzianu*

179. **Șotropa Virgil,** *Comandanții regimentului grănicerese-năsăudean*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 815-823. — Relații despre comandanții regimentului grăniceresc năsăudean dela înființare până la desdesființare. *C. Grecescu*

Vezi și No. 89, 149.

9. ISTORIA BISERICII

180. **Bălășel Teodor, preot,** *Un manuscris din 1798 al lui Dionisie Eclesiarhul*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 100-106. — E vorba de pomelnicul schitului mst. Bistrița-Vâlcea. *D. Bodin*

181. **Bălășel Teodor, preot,** *Un manuscris din 1800 al lui Dionisie Eclesiarhul*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 364-372. — E pomelnicul schitului Eleon de lângă mst. Bistrița-Vâlcea. *D. Bodin*

182. **Bulat T. G.,** *Biserica romano-catolică în Moldova la începutul veacului al XIX-lea*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 225-231. — Schimb de scrisori între reprezentantul Austriei Iosif von Raab și plenipotențiarul rus Milașevici, relativ la rezidirea bisericii catolice din Huși. *M. Sânzianu*

183. **B[ulat] T. G.,** *O carte de preoție dela Mitropolitul Moldovei Iacob Stamati*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 231-232.

184. **Bulat T. G.,** *O conspirație boierească contra Mitropolitului Ignatie grecul al Ungrovlahiei (1811)*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 1-20, cu urmare. — Mitropolitul Ignatie pus de Ruși mitropolit în București la 1811, trezește îndată nemulțumirea boierilor români care nu întârzie să pună la cale îndepărtarea lui. In acest scop fac memorii către sinodul rus, către senatorul prezident din Iași, Milaschévitsch etc. Sunt publicate aici 11 documente deosebit de importante, pentrucă se descopăr multe din mentalitățile acelor timpuri.
M. Sânzianu

185. **Cristescu D., preot,** *Arnota*, Râmnicul Vâlcii, 1937, 168 p., cu planșe și figuri în text, lei 150. — Ctitoria lui Matei Basarab. Voevod și-a găsit un bun

cercetător în autorul monografiei de mai sus. Sunt date în anexe şi 15 documente în întregime, afară de cele citate în text. Ilustraţiile sunt binevenite ; cele ce reprezintă vederile generale puteau fi mai clare. *M. Sânzianu*

186. **Dăianu Ilie**, *Un român sfânt din cinquecento italian : « Fra Geremia Vallaco », 1556—1625*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 362–366.

187. **Donat I.,** *Despre Dionisie Eclesiarhul şi mânăstirea Bucovăţ. Un « proimion » şi pomelnicul mânăstirii*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 22–39. — Se publică, precedate de comentarii, cele două isvoare privind mst. Bucovăţ. Ele au fost scrise în « ultimele luni ale lui 1813 » : dată la care Dionisie Eclesiarhul se găsia, bătrân, la Craiova. *D. Bodin*

188. **Holban Th.,** *Ştiri noui despre bisericile şi populaţia creştină din sudul Basarabiei*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 266–275. — Autorul publică trei statistici, asupra bisericilor şi populaţiei ortodoxe din cele trei judeţe care au aparţinut Moldovei până la 1878. *M. Sânzianu*

189. **Ionaşcu I.,** *Anexe la art. « Istoricul mânăst. Hurez »*, în *Arh. Olteniei* XV (1936), p. 145—170, 411–444.

190. **Mateiu I.,** *Problema unităţii religioase în revoluţia din 1848*, în *Omagiu fraţilor Lăpădatu*, Bucureşti, 1936, p. 469–490.

191. **Moisescu Gh. I.,** *Contractul lui N. Grigorescu pentru zugrăvirea bisericii dela Zamfira*, în *Raze de lumină*, VIII (1936), p. 178–182. — Contractul pentru zugrăvirea Bisericii dela Zamfira a fost încheiat la 16 Iulie 1856. Costul lucrării a fost suma de 500 galbeni sau 16.000 lei. Se dă şi contractul. *M. Sânzianu*

192. **Neda I. M.,** *Documente privitoare la schitul Cornet (Vâlcea)*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 133–137, 404–410.

193. **Nicolaescu St.,** *Mânăstirea Vieroş din judeţul Muscel, ctitoria marilor şi vitejilor boieri din Goleşti*, Bucureşti, 1936, 15 p. — Mânăstirea de azi nu este cea ridicată de Goleşti. Se descrie şi cea de azi, se dau diferitele inscripţii de pe pietrele de mormânt şi se stăruie cu dovezi asupra credinţei şi vitejiei Goleştilor : a lui Radu vistierul în susţinerea lui Radu Paisie contra lui Stroe Pribeagul şi Laiotă Basarab şi a fiilor săi Albu şi Ivaşcu Golescu care şi-au pus vieaţa în pericol pentru a scăpa pe Alexandru Voevod din lupta cu Ioan Vodă Viteazul la 1574. Donaţiile făcute de Goleşti mânăstiri Vieroş. *C. Grecescu*

194. **Petraşcu I.,** *Danie mânăstirei Pobrata*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 108–109. — Document dela Petru Rareş (1527) prin care Domnul dărueşte Pobratei satul Dobruşa din ţinutul Sorocii. *M. Sânzianu*

195. **Popescu Nicolae, preot,** *Macarie Psaltul. La o sută de ani dela moartea lui*, Bucureşti, 1936, 32 p. + 2 planşe, f. preţ. — Primele 12 p. cuprind o schiţă a vieţii şi operei lui Macarie, despre care autorul mai scrisese în 1908 o lucrare mai întinsă. Se dau texte apoi din opera lui *Canonul Stâlpărilor* după ms. 3735 al Academiei Române, din care sunt reproduse şi două pagini în fotografie. *P. P. P.*

196. **Stăniloae D.,** *Din urmările edictului de toleranţă în ţara Haţegului*, în *Omagiu fraţilor Lăpădatu*, Bucureşti, 1936, p. 837–842. — Edictul de toleranţă dat de Iosif al II-lea a produs, printre Români, un foarte puternic curent de revenire dela catolicism la ortodoxie. *C. Grecescu*

197. **Tafrali O.,** *Chiesa Ortodossa e Riforma nei secoli XVI e XVII*, Roma, 1936, 38 p., f. preţ (extras din *Religio*, XI—1935). — Este un rezumat al

lecțiilor ținute de autor la École des Hautes Études din Paris în 1934. Cuprinde un studiu asupra polemicilor între Ortodoxi și Reformați în Orient, în special în Principatele Române, la Constantinopol și în Rutenia Poloneză. Se insistă mai ales asupra sinodului dela Iași și a operei lui Meletie Syrigul.

P. P. P.

Vezi și No. 62, 90.

10. ISTORIA ARTELOR

198. **Balș G.,** *Contribution à la question des églises superposées dans le domaine byzantin,* în *Actes du IV-e congrès international des études byzantines,* II, Sofia, 1936, p. 156–167 cu 22 figuri. — Biserici suprapuse în arhitectura bizantină există foarte puține totuș se pot cita câteva cazuri, prin transformarea criptei într'un al doilea lăcaș de cult. Dimpotrivă în Rusia exemplele sunt mai numeroase. La noi există un singur monument de acest fel: biserica dela Pângărați, zidită probabil în veacul al XVI-lea. Ideia arhitecturii pare a veni din Rusia. Acest studiu, publicat postum, este ultima contribuție științifică a răposatului și regretatului istoric al vechii noastre arhitecturi. *P. P. P.*

199. **Brătulescu Victor,** *Biserici din Transilvania,* în *Omagiu fraților Lăpědatu,* București, 1936, p. 181–192. — Prezentarea bisericilor din Ocna Sibiului, Avrig, Teliu și Dobârlău din secolul XVIII. Caracteristica lor: zugrăvirea pe din afară. Legătura tradițională ce există între Țara Românească și Transilvania.

C. Grecescu.

200. **Codreanu Virginia,** *Troițele. Semnificația și ornamentația lor,* în *Arta și Arheologia,* 1936, fasc. IX–X, p. 45–51. — Incercare de clasificare și descriere a celor mai vechi troițe cunoscute (cea dela Pătrăuți ar avea 150 de ani). La noi troițele ar fi o influență nordică, sunt mari asemănări cu cele din Litvania.

P. P. P.

201. **Dracopol Lucia,** *Arta la « Convorbiri Literare »,* LXX (1937), p. 355–359.

202. **Ignat Minodora,** *Influențele orientale în arhitectura moldovenească,* în *Arta și Arheologia,* 1936, fasc. IX–X, p. 25–32.

203. **Ionescu Gr., arhitect,** *Istoria arhitecturii românești,* București, 1937, p. 498 + 380 figuri în text și o hartă, 400 lei; prefață de N. Iorga. — Autorul, priceput arhitect, urmărește desvoltarea arhitecturii noastre dela vechea clădire în lemn și până în zilele de azi. Partea cea mai întinsă o ocupă lăcașurile bisericești; în special cele din Țara Românească și Moldova. Se impunea și cercetarea amănunțită a arhitecturii ardelene. *D. Bodin*

204. **Nicolaescu St.,** *Un acoperământ de porfiră și aur dăruit mânăstirii Rila din Bulgaria de Bogdan Voievod domnul Țării Moldovei,* în *Arta și Arheologia,* 1936, fasc. IX–X, p. 1–5 cu 3 figuri. — E vorba de un așa numit *« pan d'oro »,* cu inscripție slavonă din 10 Martie 1511, dăruit de Bogdan al Moldovei, care se intitulează și « nepot al lui Radu voievod » (cel Frumos). La bibliografie lipsește importanta monografie a lui Iordan Ivanov, **Св. Иванъ Рилски и неговиятъ монастиръ** (Sf. Ioan dela Rila și mânăstirea lui), Sofia, 1917, 164 p. și XIX pl., cea mai importantă lucrare despre această mânăstire. Acolo, la p. 143–144 este discuția despre data zidirii turnului lui Hrel, pentru care d. Nicolaescu propune o altă ipoteză. Nu înțeleg cum poate pune autorul în rândul « învățaților bulgari », pe C. Jirecek! *P. P. P.*

205. **Oprescu G.,** *The roumanian art from 1800 to our days*, Malmö, 1935. (Recenzie favorabilă în limba engleză de R. W. Seton-Watson în *The Slavonic Rewiew*, XV, 1937, p. 478).

206. **Petranu C.,** *Die Stellung Siebenbürgens in der byzantinischen Kunstgeschichte*, în *Actes du IV-e congrés international des études byzantines*, II, Sofia, 1936, p. 198–201.

207. **Petranu C.,** *Noui cercetări şi aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Transilvania*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 645–673 — Conspect al noilor cercetări străine asupra arhitecturii în lemn din Transilvania.

C. Grecescu

208. **Popa Lisseanu Tr., maior,** *Steag ostăşesc din vremea lui Ştefan cel Mare*, în *Bul. Muzeului Militar* I, (1937), p. 25–27. — O succintă descriere a acestui steag şi o frumoasă şi clară reproducere. La bibliografie e de adăugat şi N. Iorga, *Steagul lui Ştefan-cel-Mare*, în *Calendarul Regina Maria 1918*, Iaşi, 1918, p. 117–119. Sunt deosebiri cu privire la interpretarea inscripţiei steagului.

C. Grecescu

209. **Si[uni H. Dj.,** *Expoziţia de artă armeană din 1930*, în *Ani*, I (1936), No. 4, p. 32–34 + 16 fig. — Sunt descrise nouă draperii de altar din diferite biserici armeneşti din Moldova. Frumoasă este cea dela Focşani lucrată în 1763 la Tokat. *M. Sânzianu.*

210. **Tafrali O.,** *Există la biserica mânăstirii Hlincea portretele lui Petru Şchiopul şi ale familiei sale?*, în *Arta şi Arheologia*, 1936, fasc. IX–X, p. 36–37.— D. Iorga credea că portretul ctitoresc dela Hlincea reprezentând pe Vasile Lupu şi familia lui este o remaniere a unuia mai vechi ce trebuia să reprezinte pe Petre Şchiopul cu fiica şi ginerele lui. Biserica s'a înălţăt însă din temelie de Vasile Lupul şi s'a zugrăvit de fiul său Ştefan la 1660 şi nu există niciun fel de suprapunere de picturi. *P. P. P.*

211. **Tafrali O.,** *Sculptura în lemn românească*, Iaşi, 1936, 36 p. + 52 figuri, fără preţ, (extras din *Arta şi Arheologia*, 1936). — După o introducere bibliografică, autorul dă o clasificare a vechii sculpturi în lemn şi studiază principalele opere din fiecare categorie (iconostase, uşi împărăteşti, jeţuri şi mobile, sfeşnice). Urmează un capitol despre sculptura nouă românească de stil bisericesc. Intre obiectele de artă vechi studiate de d. Tafrali, de remarcat câteva inedite de mare preţ: sfeşnicul dela Arbora din sec. XV şi cele două sfeşnice ale lui Petre Şchiopul dela Galata, tronul lui Vasile Lupu dela Golia, diferite obiecte din muzeul din Iaşi şi dela Şcoala de Arte Frumoase din acelaş oraş, care nu fuseseră semnalate până acum de cercetători. *P. P. P.*

212. **Tzigara-Samurcaş Al.,** *Graiul obiectelor de artă ţărănească*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 857–862. — Obiectele de artă ţărănească rezumă mentalitatea unei epoci şi de aceea sunt cele mai veridic imprescriptibile şi sigure monumente culturale. Autorul se ocupă de o astfel de lucrare de artă ţărănească: Vatra din Straja, situând-o în cadrul istoric. *C. Grecescu*

213. **Vătăşianu Virgil,** *Icoana Maicii Domnului din Muzeul Institutului de studii clasice din Cluj*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 863–868. — Icoana, provenită din biserica mânăstirii franciscane din Huniedoara, e datorită influenţei austriace şi anume unui bun atelier din Stiria. Ca datare e din a doua jumătate — circa 1475 — a secolului al XV-lea. *C. Grecescu*

214. **Velcu Anton Dr.,** *Memorialul drapelelor oştirii române. Prefaţă*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 16–24. — Despre insemnele militare antice

și despre sensul cuvintelor *steag* și *prapor* și *stindard*. Steagurile ostășești în Principate, până la Carol I, privire generală. *C. Grecescu*

215. **Velcu Anton Dr.**, *Steag ostășesc din vremea lui Șerban Cantacuzino*, în *Bul. Muzeului Militar*, I (1937), p. 28–32. — E vorba de steagul ce se păstra până de curând la Dresda și care a fost cumpărat de Statul Român și depus spre păstrare la Muzeul Militar. D. Velcu se ocupă principial de două chestiuni: să dovedească netemeinicia afirmațiilor că acest steag ar fi un steag religios și al doilea că nu este un steag bulgar. *C. Grecescu*

216. **Zambaccian K. H.**, *Vechi draperii de altar în Bisericile armenești din Moldova*, în *Ani*, I (1936), No. 4, p. 28–31. — Cel mai frumos exemplar de draperie armeană în Moldova este cel dela biserica armenească din Focșani, făcută la 1757. Sunt descrise draperiile dela Botoșani, Iași, Galați. *M. Sânzianu*

Vezi și No. 139.

11. ISTORIA LITERATURII
(*Texte și Studii*)

217. **Andreescu Ioana**, *Istoria poamelor. Redacțiunile românești*, în *Cercetări Literare*, II (1936), p. 79–101.

218. **Beza M.**, *Cum l-am cunoscut pe Titu Maiorescu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 334–338.

219. **Bezdechi Șt.**, *Poeziile lui Nicolaus Olahus*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 61–81. — Cu prilejul unei noi ediții a poeziilor lui Nicolae Olahul se fac numai câteva observații asupra aproximativei cunoașteri de latinește a editorilor apoi se prezintă aspectele mai de seamă ale poeziei acestui umanist de origine român. *C. Grecescu*

220. **Bornemisa Seb.**, *Gazetele poporale din Transilvania și Banat*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 133–148. — Revista gazetelor pentru popor apărute peste munți dela 1892–1926 și rostul lor de educație națională, religioasă, profesională, informativă și politică de partid. *C. Grecescu*

221. **Braharu Dim.**, *Ion Al. Lăpĕdatu ca nuvelist istoric*, în *Omagiu fraților Lapĕdatu*, București, 1936, p. 149–180. — Figura lui Vlad Țepeș, Movileștii, Asan, Șerban Cantacuzino se prezintă cetitorilor într'o frumoasă limbă românească fără exagerări. *C. Grecescu*

222. **Cartojan N.**, *O dramă populară italiană a lui Giulio Cesare Croce despre Sinan Pașa și vitejiile românești*, în *Omagiu fraților Lapĕdatu*, București, 1936, p. 221–228 + 3 pl. — « Ecoul îndepărtat... al vâlvei pe care o trezise în massele populare ale Occidentului epopeea războinică a lui Mihai Viteazul ». *C. Grecescu*

223. **Ciorănescu Al.**, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, în *Cercetări Literare*, II (1936), p. 102–128.

224. **Constantinescu Emilian I.**, *Valorile literare în critica lui T. Maiorescu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 173-206. — Acesta este unul dintre studiile cele mai alese și drepte privitoare la marele critic. *D. Bodin*

225. **Dragomirescu M.**, *Legăturile mele cu « Convorbirile Literare »*, LXX (1937), p. 88–98.

226. **Dumitrescu Cornelia**, « *Cique Maggio* » în *românește*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 137–149. — Oda eroică a lui Manzone a fost tradusă în românește de cinci ori, între 1885 și 1925. Prima traducere, din 1885, se datorește lui M. G. Obedenaru. E « conștiincioasă »; dar în afara valorii sale istorice, deținând

primatul ca vechime şi fiind expresia convingerilor latiniste ale traducătorului, nu are niciun alt merit — literar bunăoară. Urmează traducerea lui Nicolae Ţinc; care prezintă incorectitudini. Apoi aceea a lui I. U. Soricu: de « o netăgăduită superioritate » faţă de a predecesorului. A patra se datoreşte lui N. Iorga: « nu e de fapt decât o proză ritmată — şi nici totdeauna ritmată ». Nici de data aceasta nu se înlătură toate greşelile de înţeles. « Cea mai bună traducere dintre cele cinci cunoscute » o dă Giuseppe Cifarelli. *D. Bodin*

227. **Gerota C.,** *O uitată figură convorbinistă: Matilda Cugler Poni, 1853-1931*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 376-381.

228. **Ioan D. I.,** *Polemica la « Convorbiri Literare » în epoca « Junimei »*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 330-333.

229. **Iordan N.,** *Iacob Negruzzi în istoria literaturii româneşti*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 226-236.

230. **Kapitanov Hristo, Панаиотъ Станчиовъ Черна. Животъ и творичество** (Panait Stanciov Cerna. Viaţa şi opera), Bazargic, 1936, p. 288, f. preţ. — Autorul vorbeşte pe larg de satul Cerna în trecut şi în prezent, şcoala primară, locuitorii colindele şi cântece populare. Cercetează apoi origina poetului, vorbeşte de părintele său şi de mama lui, care este şi ea de origină bulgară din Iambol, nu romancă, cum spune d. Iorga (p. 116). Pentru epoca tinereţii se întrebuinţează scrisorile lui Cerna către d. Munteanu-Râmnic şi către alţii. Autorul traduce în bulgăreşte numeroase fragmente şi poezii întregi ale poetului . Numeroase ilustraţii. *P. P. P.*

231. **Lovinescu Eugen,** *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*, Bucureşti, Socec, 1937, 414 p. cu ilustraţii, 100 lei. — Volumul cuprinde în patru mari părţi — ideologia literară, poezia lirică, poezia epică, poezia dramatică — evoluţia producţiei literare româneşti dela Titu Maiorescu până azi. « Junimea » reprezintă pentru noi, din punct de vedere literar, o culme. Critica senină a lui Maiorescu a isbutit să facă ordine în cultura românească, alegând *adevărul* de *minciună*. Pe plan literar, aceasta însemna: descătuşarea *esteticului* din ghiarele atâtor elemente străine. « Artă pentru artă »: era singura finalitate în câmpul estetic. Literatura, isvorând din suflet românesc, într'un mediu românesc, constituia cea mai înaltă expresie a naţionalismului; dar nu trebuia să fie naţionalistă. Inălţând inima în sferele *adevărului*, *frumosului* şi *binelui*, ea era implicit *etică*, dar nu trebuia să fie moralistă şi educativă. Contra lui Maiorescu vor lupta cei nechemaţi; retrograzii şi oamenii de bâlciuri sărbătoreşti. Literatura însă, pentru opera aceasta a lui, îi va rămâne recunoscătoare.

După « epoca eroică » a « Junimii » şi a « Convorbirilor Literare », care se încheia cu acest activ fericit odată cu secolul trecut, începutul veacului nostru a încercat să revină, din punct de vedere estetic, la vremurile înflăcărate dar confuze, întru cât priveşte producţia literară, ale lui 1840. « Semănătorul », şi astăzi « Noul Semănător », în primul rând, a urmărit şi urmăreşte această ţintă. Atare mişcări, folositoare pe plan social şi politic, sunt cele mai nefaste pentru literatură. De altfel, fără lupta înflăcărată a lui N. Iorga, curentul semănătorist ar fi însemnat prea puţin lucru.

Norocul literelor româneşti este că acestei, răsmiriţi mai mult de unul singur care este mişcarea lui « Cuget Clar », nu i s'a alăturat niciun talent al vremurilor noastre, ci a rămas foaia unui cerc de mediocrităţi învechite şi plângăreţe, literatura românească continuându-şi drumul indicat de Maiorescu.

Lucrarea d-lui Lovinescu, analizând operele scriitorilor ce se încadrează în acest timp curentelor semnalate, este o punere la punct şi închide şi o profesiune de credinţă la capătul unei cariere critice bogate, drepte şi încununate cu eleganţă. *D. Bodin*

232. **Ludescu S.,** *« Convorbirile Literare » în amintirile lui Jacob Negruzzi şi Gh. Panu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 330–344.

233. **Marcu Alex.,** *Contribuţie la soarta romanului picaresc în literatura română*, în *Omagiu fraţilor Lăpědatu*, Bucureşti, 1936, p. 445–451.

234. **Marcu Al.,** *Torquato Tasso în romantica românească*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 5–93 + 5 planşe. — Torquato Tasso a constituit o temă de predilecţie a romanticei europene. Viaţa lui, scrierile ce ne-a lăsat Tasso, prezintau destule aspecte pe care sufletul poeţilor veacului trecut să-şi le apropie. Dela această înclinare înspre cântăreţul italian nu s'a abătut nici literatura românească a vremii. In studiul ce înregistrăm ni se înfăţişează tocmai ecoul vieţii şi operei lui Tasso în câmpul literelor române. Ni se arată întâi scriitorii noştri care cunosc pe Tasso şi în ce formă. In această serie intră Ienăchiţă Văcărescu, C. Negruzzi, I. Budai-Deleanu, Simion Marcovici, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Gh. Creţeanu, C. A. Rosetti, Al. Hasdeu şi alţii. Se trece apoi la seria traducătorilor poemei « Gerusalemme liberata »: I. Heliade Rădulescu, Athanasie Pâcleanu, Gh. Asachi, Aron Densusianu, Gr. Alexandrescu şi Nicolae Ţinc. Cu un alt prilej, autorul ne va înfăţişa şi pe imitatorii români ai lui Tasso. *D. Bodin*

235. **Mititelu Alexandrina,** *Traduceri româneşti din Leopardi*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 151–172. — In raport cu alţi scriitori italieni, Leopardi a atras atenţia traducătorilor români într'o măsură mai restrânsă şi cu mult mai târziu. Faptul s'ar datora apropierii romanticilor români de lirica franceză şi dificultăţilor pe care le prezintă redarea unei poezii pure şi muzicale ca aceea a întunecatului poet italian. Se analizează traducerile lui Traian Pop, Duiliu Zamfirescu, N. Bazilescu, Crist. N. Dimitrescu, N. Iorga, Barbu Constantinescu, A. Pop Dafin, M. Strajan, Al. Iacobescu, A. Nour, A. Graur, Alexandru Marcu, Gh. Murnu, Alexandrina Mititelu, N. Greţu, C. Bacalbaşa. N. Demetrescu. *D. Bodin*

236. **Naum Al.,** *Alecsandri în Provenţa la 1882*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 381–390.

237. **Popescu M.,** *B. P. Hasdeu şi Titu Maiorescu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 396–397.

238. **Rarincescu Mariana,** *Un vechiu colaborator al Convorbirilor: Duiliu Zamfirescu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 345–354.

239. **Raşcu I. M.,** *Convingeri literare*, Bucureşti, 1937, 199 p., 45 lei. — Sunt recenzii şi studii publicate răzleţ şi adunate acum la un loc. Câteva, inedite. Autorul, pe lângă « nepărtinirea în aprecieri şi dorinţa de a informa cinstit pe cetitori », aduce, şi în paginile acestea, proba cunoaşterii adânci a temelor ce-l preocupă şi, la fiecare pas, contribuţia nouă, personală, fără de care, a pune condeiul pe hârtie e curată pierdere de vreme. In cele trei despărţiminte ale volumului d. Raşcu se ocupă de « autori francezi contimporani », de « autori români contimporani » şi de « scriitori clasici români ». Ultimele două capitole ne interesează în întregime; din primul: Martha Bibescu (p. 9–11). *D. Bodin*

240. **Sacerdoţeanu A.**, *Cronicarul Dionisie, Eclesiarh al mânăstirii Bistriţa din Vâlcea*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 257–261.

241. **Simonescu Dan**, *A slujit limba grecească la cunoaşterea operei lui Goldoni în Principatele-Române?*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 181–184. — Se analizează studiul d-nei Valérie Daniel, *Une traduction inédite en grec moderne de Goldoni. La question du Prodigo*, Paris, 1928, unde se arată că « unele comedii ale lui Carlo Goldoni (1717–1793) au fost traduse în greceşte, între hotarele ţărilor româneşti ». *D. Bodin*

242. **Struţeanu Scarlat**, *Junimismul lui Al. Odobescu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 270–284.

243. **Torouţiu I. E.**, *Pagini de istorie şi critică literară*, Bucureşti, 1936, 270 p., 60 lei.

244. **Tzigara-Samurcaş Al.**, *După zece ani*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 3–14. — Privire retrospectivă asupra « Junimei » şi « Convorbirilor ». Cu 6 autografe inedite, semnate: T. Maiorescu, P. P. Carp, Th. Roseti, V. Pogor, Iacob Negruzzi, întemeietorii societăţii culturale ieşene pomenite, şi o poezie ocazională a lui Eminescu. *D. Bodin*

245. **Tzigara-Samurcaş Al.**, *Inedite eminesciene*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 373–375. — Două telegrame în versuri c. Negruzzi şi o poezie ocazională. *D. Bodin*

Vezi şi No. 1,72, 272, 319.

12. CULTURALE VARIA

(*Şcoală, Presă, Relaţii Culturale*)

246. **Agârbiceanu I.**, « *Orientul Latin* » *ziar politic, literar, social şi economic*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 3–28. — Se prezintă « într'o scurtă revistă scrisul « Orientului latin » referitor la politica internă a Românilor din Monarhie, la vieaţa lor socială şi culturală şi la nevoile ei, precum şi la politica Românilor din Principatele-Unite şi la viitorul elementului latin în Orient ». Articolele lui Ion A. Lăpĕdatu la acest ziar se ocupă de variate chestiuni care îl arată ca pe un fin observator şi polemist, cu sentimente puternice naţionale şi morale. *C. Grecescu*

247. **Andreescu I. Const.**, *Evoluţia învăţământului în Moldova şi istoricul liceului naţional din Iaşi*, Iaşi, 1935, 267 p., f. preţ. — In primul capitol avem un studiu asupra învăţământului în Moldova până în veacul al XIX-lea cu multe date noi, expuse clar şi succint. Urmează capitole privitoare la învăţământul moldovenesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea, un foarte larg istoric al Academiei Mihăilene, şi la urmă istoricul liceului Naţional din Iaşi. Autorul a folosit un foarte bogat material inedit din Arhivele Statului din Bucureşti şi Iaşi. *P. P. P.*

248. **Andreescu I. Const.**, *Les Français dans l'Académie princière de Iassy (Moldavie) aux XVIII-e et XIX-e siècles*, Paris, 1936, 18, p. f. preţ (extras din *Revue des études historiques*, 1936). — Este vorba de profesorul Academiei Mihăilene Charles Auguste Maisonabe (i se dă portretul), care a fost curatorul (rectorul)Academiei, şi de alţi colaboratori ai lui. *P. P. P.*

249. **Batowschi H.**, *Articole*, în *Encyclopedja nauk politycznych* (Enciclopedia ştiinţelor politice), Varşovia, 1936. — Autorul semnează articolele privitoare la chestiunile româneşti în această enciclopedie: *Besarabya, Brătianu*.

Ioan, Bukareszteńschie Traktaty (tratatele dela Bucureşti, numai cele din secolul al XX-lea), *Bukowina, Dobrudza.* Bibliografia întrebuinţată dovedeşte cunoaşterea limbii române şi a publicaţiilor româneşti de specialitate. *P. P. P.*

250. **Bologa Val.,** *Braşovul, vechiu centru medical romănesc,* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti, 1936, p. 121–132. — Figuri de medici români din Braşov, activitatea şi orientarea lor în a doua jum. a sec. XIX-lea spre Bucureşti. *C. Grecescu*

251. **Bologa Val.,** *Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung der rumänischen Medizin,* în *Südostdeutsche Fourschungen,* München, I (1936), p. 116–147.

252. **Breazu Ion,** *Matei Millo în Transilvania şi Banat (1870),* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti, 1936, p. 193–207. — Turneul lui Millo în Transilvania cu repertoriu românesc, intinerariul şi însufleţirea ce a produs. *C. Grecescu*

253. **Bulat T. G.,** *Contribuţiuni la istoricul şcoalelor şi medicinii în Moldova la 1811,* în *Arh. Basarabiei,* VIII (1936), p. 289–299. — Două interesante documente, relative la începuturile şcoalei în Moldova. Primul este proiectul unui institut moldovenesc alcătuit de un pretenţios, cu originea incertă anume Boppe în care să se predea după planul lui o instrucţie gradată în principalele limbi şi ştiinţe. In al doilea document este vorba despre felul cum îşi educau boierii fiii şi despre un preceptor care mai era şi medic pe lângă ocupaţia învăţării odraslelor boiereşti. Acest document este o reclamaţie din partea preceptorului anume Antoine Maurojeau. *M. Sânzianu*

254. **Cacoveanu Şt.,** *Amintiri din viaţa studenţească,* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti, 1936, p. 209–211. — Amintiri ale unui nonagenar despre sârguinţa la învăţătură a lui Ion Al. Lăpĕdatu şi trimiterea lui în Apus pentru continuarea studiilor. *C. Grecescu*

255. **Colan Nic., episcop,** *Vraja Liceului Ortodox din Braşov,* în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu,* Bucureşti, 1936, p. 249–252.

256. **Constant Ovidiu,** *Primul fenomen cultural romănesc,* în *Conv. Lit.,* LXX (1937), p. 266–269. — Ar fi « convorbirismul ». Autorul greşeşte. *D. Bodin*

257. **Costescu P.,** *Palatul Cultural din Turnu-Severin,* în *Boabe de Grâu,* IV (1933), p. 727–745. — Un scurt istoric al acestui locaş de cultură, ridicat prin sârguinţa câtorva oameni de suflet din judeţul Mehedinţi. De remarcat muzeul cu mai multe secţiuni, dintre care cea de preistorie şi istorie clasică nu e lipsită de interes. Câteva documente, printre care şi pomelnicul Mânăstirii Dealul din anul 1761. O colecţie de monede şi alta de amintiri istorice dela Cuza şi Carol I. *N. Christescu*

258. **Cuza A. C.,** *Amintiri dela « Junimea » din Iaşi,* în *Conv. Lit.,* LXX LXX (1937), p. 28–40. — Cu multe inedite. Autorul se ocupă mai cu seamă de atitudinea politică a « Junimei ». Concluzia: « Junimea » a fost naţionalistă. « Dacă Junimea nu ar fi fost naţionalistă, cum aş fi putut eu să afirm — în Junimea — naţionalismul meu, aşa precum l-am afirmat şi acolo, constant, zece ani, de pe la 1885 la 1895? ». *D Bodin*

259. **Dimitriu I. G.,** *Junimistul V. Conta, bursier în străinătate,* în *Conv. Lit.,* LXX (1937), p. 327–329.

260. **Germani N. D.,** *« Junimea », « Convorbirile Literare » şi muzica,* în *Conv. Lit.,* LXX (1937), p. 207–225.

261. **Halevy M. A., Dr. rabin,** *Monografia istorică a Templului Coral din Bucureşti,* 1935 (5695), 191 p., cu figuri. — In introducere autorul arată că între altele a lăsat la o parte materialul documentar care n'ar prezenta « un interes

mai considerabil ». Credem că ar fi fost necesară publicarea tuturor actelor ce s'au dat de autorităţi pe vremea începuturilor acestui templu, de asemeni toate hârtiile care arată mersul discuţiilor ce au avut loc între diferitele tabere evreieşti. Atunci am fi avut o lucrare într'adevăr obiectivă şi ne-am fi putut da seama şi noi Românii de procesul ce s'a petrecut pe vremea străbunicilor noştri, adică pe vremea descălecării concetăţenilor evrei, în Ţara Românească. Vorbeşte la p. 21 despre renegarea lui Israel Pick, de refugiul lui în « braţele sirenei misionare » şi de « ultima ticăloşie de renegat », de publicarea unui « pamflet ignobil împotriva judaismului » (p. 21). Am vrea să ştim despre ce « sirenă misionară » este vorba şi de asemeni dacă nu cumva « pamfletul ignobil » descoperea oarecare lucruri întunecate din secretele fiilor Sionului, lucru care de altfel, recunoaşte şi autorul, avuse darul să amâne « pentru câţiva ani oportunitatea reformei lui Baraschi ». Probabil desvăluise anume secrete. Bine ar fi fost să se publice şi afişul domnesc pentru deschiderea şcoalei evreeşti, amintit la p. 22. Pomeneşte de faptul că în cererea drepturilor « Evreimea se adresă (1848) întâiu ţării însăşi ca să-i consacre emanciparea » (p. 23) dar că mai apoi s'au alcătuit delegaţii care să se adreseze Puterilor garante şi consulilor (p. 25). Era şi atunci în năravuri apelul la ceea ce ne-ar fi putut intimida. Se vede bine dar că se începuse « o acţiune multilaterală şi cu un imens efect moral » (p. 24). Sigur, nu spre binele Românilor. Este interesant cum autorul spune (p. 48) că prin devastarea Templului la 18–30 Iunie 1866, se ţintea la înlăturarea Prinţului străin. Ciudat, abea venise şi nu avea nimic comun cu Evreii. « Odioasa faptă de vandal » (se putea altfel!) era îndreptată împotriva Evreilor. Am vrea să ştim ce ne-ar fi făcut Evreii în cazul când am fi făcut noi Românii zeci de biserici în Palestina şi ne-am fi aşezat acolo. Cert este că despăgubirea a venit şi încă destul de mare. Restul lucrării arată ce au făcut diferiţii conducători şi donatori pentru zisul Templu coral şi cele în legătură cu consolidarea Evreimii în Capitala Românismului. *M. Sânzianu*

262. **Halevy M. A., Dr. rabin,** *Templul « Unirea Sfântă » din Bucureşti (1836–1936). Monografie istorică publicată cu prilejul sărbătoririi centenarului*, Bucureşti, 1937 (5697), 80 p. cu figuri. — Nu prezintă alt interes pentru istoria Românilor decât acela că arată cum Evreii leşi, mai bine zis galiţieni, şi-au întins stăpânirea asupra României şi a Capitalei ei. Făcea bine autorul dacă publica, aşa ca să se ştie, şi în copie autentică, diferitele statute ale *confreriei* sale. Ne lămureşte în introducere cum sinagoga indiferent de « timp şi spaţiu », « *ea* alcătueşte aievea acel legământ concret, etern şi universal al judaismului » (p. 11). E bine cunoscut « legământul » şi graţie lui poate autorul să tipărească aşa de luxos şi în restrânse numere « istorica » sa monografie. Ne dăm seama din documentele ce produce, de susţinuta campanie de înfiltrare a elementului evreesc în această « ţară a făgăduinţei » în care după cum spune rabinul David Heilpern la 1836 nu trebue să se facă « *nicio deosebire între sudit şi raia* » (p. 35). Ni se mai spune cu oarecare ironie cum cu prilejul cererii unei autorizaţii pentru zidirea sinagogei, « breasla Evreilor nu se grăbea să satisfacă cerinţele pecuniare ale *lui Vodă* ». Acest « Vodă » este Alexandru Vodă Ghica. Dar ce respect poate avea un Halevy pentru un Domnitor al Ţării Româneşti, al ţării în care în urma veşnicelor învrăjbiri, rabinul Heilpern, îi sfătue pe ai săi să nu mai facă deosebire între « sudit şi raia » asta spre binele « poporului ales ». In altă ordine de idei dacă n'a aflat d. Halevy, poate afla că pe la noi n'a existat un « vlădică Catolicescu » (p. 51) ci doar un vlădică catolicesc. *M. Sânzianu*

263. **Marcu Al.**, *Profesorul G. Al. Abbeatici la București, 1848–1862*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 177–180. — Profesorul italian Abbeatici a trăit în Principatele Române pe la 1848–1862, predând italiana și franceza. Pentru ca să ajungă mai bine la țintă, el tipărește o seamă de gramatici și dicționare privind limbile pomenite și pe cea română. In București locuia la « Hanul lui Manuc ». O bibliografie analitică ne arată operile lui. *D. Bodin*

264. **Mehedinți S.**, *Locul Junimei în istoria neamului românesc*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 42–50. — « Junimea » s'a manifestat în două direcții: în direcția literară și în direcția politică; șefii ei au fost Maiorescu, în câmpul cultural și Carp, în cel politic. Literatura « Junimii » a atins trei culmi cu Creangă, Eminescu și Maiorescu. Acești corifei au creat valori românești maxime. Principiul pentru care a luptat Maiorescu în cultură — primatul adevărului — a fost încetățenit de Carp în politică prin formula: « corect în viața privată și desinteresat în viața publică ». Acestea au fost notele de înaltă și aleasă noutate pe care au căutat să le impună vremii lor « Junimiștii ». « Iată de ce, junimiștii au avut în viează atât de puțini partizani, iar după moarte niciun urmaș ». *D. Bodin*

265. **Meissner C.**, *Despre T. Maiorescu și Mareșal Averescu, dar mai ales despre M. Eminescu*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 16–23. — Marginalii la cărțile: Titu Maiorescu, *Insemnări zilnice* și Al. Averescu, *Notițe zilnice din război*. *D. Bodin*

266. **Mureșianu A. A.**, *Titu Maiorescu* dela *1857 și atitudinea sa literară și politică « antiromanică » de mai târziu*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 539–560.

267. **Negulescu P. P.**, *Ceva despre « Junimea »*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 53–65. — Ilustrează înălțimea morală de care au dat dovadă Junimiștii în viața lor publică și privată. *D. Bodin*

268. **Petrescu I. D.**, *Les principes du chant d'église byzantin*, în *Actes du IV-e congrèes des études byzantines*, I, Sofia, 1935, p. 242–249.

269. **Petruțiu D. St.**, *O contribuțiune la istoria teatrului românesc din Transilvania*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 675–683. — Despre primele piese în Transilvania și în deosebi ale lui Ion Al. Lăpĕdatu: Fântâna de piatră și Tribunalul. *C. Grecescu*

270. **Pop Aug. Z.**, *Protestantismul Junimist*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 390–395.

271. **Popescu M.**, *Cum s'au susținut « Convorbirile » în trecut*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 360–361. — Din punct de vedere financiar. *D. Bodin*

272. **Rarincescu Mariana**, *Italia în corespondența lui Duiliu Zamfirescu cu Titu Maiorescu*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 193–197. — Studiul se sprijină pe scrisorile publicate de d. Em. Bucuța în *Rev. Fund. Reg.*, II (1935), III, (1936). *D. Bodin*

273. **Simonis George**, *Din începuturile muzicii românești. Ioan Căianu, 1629–1687*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 40–58, cu mai multe ilustrații. — Născut la 1629–30 în com. Căianu-Mic din jud. Someș și mort la 23 Aprilie 1687 — înmormântat la mânăstirea Lazărea, Ioan Căianu a fost revendicat de Unguri deși era Român. El a ajuns frate franciscan la 17 Octomvrie 1649. A avut o foarte bogată activitate scrisă. Ni se dau operele de ordin literar și muzical datorite lui, în formă analitică. *D. Bodin*

274. **Smochina N. P.**, *Educaţia şi învăţământul în Republica moldovenească a Sovietelor*, în *Moldova-Nouă*, I (1936), p. 320–338. — Sub acest titlu se publică o conferinţă ţinută în aula Universităţii din Iaşi la 8 Martie 1936. Autorul este un bun cunoscător al stărilor de lucruri de dincolo de Nistru, şi părerile sale trebue să fie cele adevărate. Fondul unitar al culturii *naţionale* în şcoalele ruseşti, nu este altul decât cel cuprins în cadrul doctrinei lui Marx-Eengels-Lenin-Stalin. *M. Sânzianu*

275. **Smochină N. P.**, *Republica Moldovenească a Sovietelor. VII. Comisariatul instrucţiunii publice. Secţia II*, (urmare), în *Moldova-Nouă*, I (1936), p. 303–320. — Un interesant studiu în continuare asupra şcoalei în Republica Moldovenească a Sovietelor. *M. Sânzianu*

276. **Ştefănescu-Serghi Margareta**, *Puşkin şi Românii*, Iaşi, 1937, 31 p., f. preţ. — E o retipărire, cu prilejul centenarului morţii poetului rus, a unor studii publicate în *Arhiva*, Iaşi. Din colecţia scrisorilor lui Puşkin autoarea culege pasagiile privitoare la şederea lui în Basarabia, şi la revoluţia lui Tudor Vladimirescu. Interesante sunt ştiirile despre ecoul proclamaţiilor lui Tudor în Moldova şi aprecierile defavorabile despre oastea lui Al. Ipsilanti. Chişinăul este, pentru Puşkin, o Sodomă şi « glasul muzei mele deşteaptă pe Moldovenii somnoroşi » (p. 18). *P. P. P.*

277. **Tafrali O.**, *Mormintele familiei voevodului Gheorghe Duca dela mânăstirea Cetăţuia*, în *Arta şi Arheologia*, 1936, fasc. IX-X, p. 38–39. — Rezultatul săpăturilor făcute arată că mormintele au fost profanate. *P. P. P.*

278. **Theodorian-Carada M.**, *Doftoricescul meşteşug la Craiova în primele opt decenii ale veacului XIX*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 18–22. — Se dau numele unei serii de medici care au profesat în Craiova. S'au folosit şi amintirile, inedite, ale doctorului Episcopescu. *D. Bodin*

279. **Tudor Vladimir**, *Teatrul la « Convorbiri Literare »*, în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 308–316.

280. **Vîrtosu Em.**, *Nicolae Grigorescu şi Roma*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 173–176. — Se vorbeşte de lupta lui Grigorescu, din tinereţe, pentru a studia pictura la Roma. Două documente inedite completează scurta expunere. *D. Bodin*

281. **Vârtosu Em.**, *Palatul Regal cum a fost în trecut. Dela Nicolae Grămăticul la boierul Dinicu Golescu*, Bucureşti, 1937, XXXI + 61 p. (Arhivele Bucureştilor, no. 3). — Introducere şi documente. In introducere d. Vârtosu prezintă istoricul stăpânirii şi întregirii locului pe care se află Palatul Regal de azi. Dela Voicu Riştu, neguţător, locul şi casele de pe el trec la biserica Creţulescului, apoi la Nicolae Grămăticul şi ginerii săi, la polcovnicul Stoica Urlăţeanu, la stolnicul Iordache Colfescu, la Anica, fata clucerului Ştefan şi apoi la stolnicul Dinicu Golescu, în 1812, care îşi clădeşte impunătoare case, ce sunt, după moarte-i, vândute în 1833 Sfatului administrativ al Ţării Româneşti. Cu acest prilej se limpezesc şi anumite confuzii făcute de istoriografi cu privire la trecutul Palatului Regal. Documentele sunt în număr de 19. O serie de admirabile gravuri întovărăşesc textul. *C. Grecescu*

282. **Xenopol A. D.**, *O privire retrospectivă asupra « Convorbirilor Literare »* (1 Martie 1871), în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 66–73. — Articol ce urma să se publice în « *Conv. Lit.* » în primul număr din anul 5. Nu a văzut lumina însă din pricină că era lipsit de originalitate. Dăruit revistei acum, apare după 66 de ani. Amănunte în *D. Bodin*, « A. D. Xenopol şi Junimea », în *Conv. Lit.*, LXX (1937), p. 254. *D. Bodin*

13. ISTORIA LIMBII

283. **Bertoni Giulio,** *Filologia romanza. Lingua romena*, în *Nuova Antologia*, LXXII (1937), fasc. 1556, p. 244–247. — Considerații în jurul învățământului limbii române în universitățile italiene și apoi, observații privind câteva studii asupra aceleași limbi. Cu acest prilej autorul face și o serie de incursiuni mai largi în domeniul romanisticei. Prima constatare, în această ordine de idei, e aceea că limba română și cea italiană constitue grupul oriental al limbilor romanice; ca atare, gramatica istorică a uneia nu se poate dispensa de luminile aduse de studiul celeilalte. A doua adâncește mai mult probleme în legătură numai cu româna. Câmpul de extensiune al limbii române se întinde atât în sudul cât și în nordul Dunării. Pentru Bertoni e documentat faptul că gramatica și vocabularul limbii române sunt esențialmente latine; e controversată însă chestiunea « unității originare a limbii ». Presupune însă că « Atlasul Lingvistic Român » va da răspunsul definitiv și acestei mult desbătute probleme.
D. Bodin

284. **Bertoni Giulio,** *Il latino di Roma e le lingue neoromanze*, în *Archivum Romanicum*, XX (1936), p. 317–326. — Textul e discursul rostit de autor la deschiderea « Institutului de filologie romanică » din Roma în ziua de 3 Iunie 1936. Scopul înființării acestui institut în capitala Italiei și a romanității e cu cuvintele președintelui său, « di promuovere e intensificare gli studi sulle lingue e sulle letterature romanze, dall'Italia alla Francia, dalla penisola Iberica alla Romania, non exclusi i paesi d'oltremare su cui si è irradiata la civiltà neolatina » (p. 317). In rest se arată legăturile diferitelor limbi romanice cu latina vulgară și se face o paralelă între ele. Româna ocupă un loc însemnat. Explicarea o găsim în faptul că d. Bertoni ne cunoaște limba și literatura și nu pierde niciun prilej de a ne dovedi prietenia sa. Inregistrăm în chip deosebit atenția.
D. Bodin

285. **Camariano Nestor,** *Modelele gramaticii lui Văcărescu*, în *Studii Italiene*, III (1936), p. 185–191. — Se demonstrează că « Gramatica » lui Văcărescu se sprijină pe o « geografie » a lui Fațea și pe « Gramatica » lui Antonie Catiforo. Iată rezolvată o problemă care a frământat atâtea capete.
D. Bodin

286. **Capidan Th.,** *Din toponomastica românească în Epir* (*Grecia*), în *Omagiu fraților Lăpedatu*, București, 1936, p. 213–220. — Discuție asupra originii unor toponimice din Pind.
C. Grecescu

287. **Drăganu N.,** *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în *Omagiu fraților Lăpedatu*, București, 1936, p. 279–301. — Descrierea unui « gradual » românesc, care se află în biblioteca liceului reformat din Cluj, a cărui vechime e din secolul XVII.
C. Grecescu

288. **Olschki Leonardo,** *Struttura spirituale e linguistica del mondo neolatino*, Bari, Biblioteca di cultura moderna, 1935, 232 p. — Lucrarea aceasta e lipsită de informație, întru cât ne privește pe noi Românii și e tendențioasă în afirmațiile ei. Observ dela început că din 232 p. în care se vorbește de lumea neolatină cu specială înclinare spre limbă, numai 2 sunt dedicate limbii și poporului român (p. 32–34).

Apoi autorul, crede că poporul român e « povero o privo di energie spirituali intrinseche ». Și crede așa fiind convins că noi nu avem nicio legătură, cu « la tarda e breve colonizzazione romana », țara noastră recolonizându-se cu « un popolo originariamente seminomade ». Care o fi acela? In continuare, ni se

spune : « È difficile immaginare e individuare la latinità di un popolo che nelle sue tradizioni spirituali non conosce nè Virgilio nè Seneca, nella cui cristianità mancano Agostino e i padri di lingua latina... » Şi aşa mai departe. Singura legătură pe care o avem noi Românii cu latinitatea, ni se îngădue din partea d-lui *Olschki*, ar fi gramatica.

Să discutăm aceste teme? Ar fi să apucăm cât de cât pe calea d-lui *Olschki*, şi nu o facem. Dar nu pregetăm a pune în faţa d-lui *Olschki* pe d. Bertoni căruia cel dintâi i-a dedicat cartea ce ne preocupă. Deşi cel puţin ne miră cum ultimul a acceptat această dedicaţie şi cum a putut scrie că lucrarea în chestiune e un « acuto e bel libro ».

In orice caz, d. Bertoni a publicat câteva pagini « Filologia romanza. Lingua romena », în *Nuova Antologia*, LXXII (1937), fasc. 1556, p. 244–247. Din acestea scot câteva afirmaţii pe care le opun celor semnate de d. *Olschki*. Şi îmi iau libertatea de a crede că. d *Olschki* nu-i tot una cu *Giulio Bertoni*.

Prima afirmaţiune, în legătură cu importanţa limbii române, căreia d. *Olschki* (italian?) în cartea sa, îi dă două pagini.

« Fra la lingue romanze, la più trascurata nell'insegnamento superiore in Italia è stata sino a questi ultimi anni la lingua romena. Eppure, era stato il romeno, il primo fra gli idiomi neolatini, a trovare posto, accanto alla cattedra d'italiano, nelle nostre Universita »... De ce? « Perchè, storicamente parlando, italiano e romeno costituiscono un gruppo (il gruppo orientale) delle lingue romanze caratterizzate da fenomeni che stringono i due idiomi in una unità, di cui debbono tenere gran conto così gli studiosi dell'una, come quelli dell'altra lingua ».

A doua afirmaţie, în legătură cu latinitatea noastră şi a limbii româneşti, pe care d. *Olschki* o pune în dependenţă şi de fericitul Augustin.

« Che il romeno sia essinzialmente lingua latina, cioè romanza ; che la grammatica romena sia di struttura profondamente e intimamente latina, tanto da avere assoggettato alle sue norme i vocaboli d'origine straniera, sopra tutto slava; che, infine, il vocabolario sveli tracce sicure di perspicua e schietta latinità, sono tutte cose che possono dirsi, ormai pacifiche fra gli studiosi ». Şi mai departe: « è lecito presumere che l'*Atlante* romeno darà la dimostrazione della latinità profonda e dell'unità della lingua romena ».

Ne dispensăm a răspunde d-lui *Olschki*, care este atât de amestecat în idei cât şi în *sânge*, cu privire la « forţele spirituale » ale poporului nostru. Nu cu un atare om, care s'a văzut cum se documentează, se poate discuta. *Olschki* şi *romanitatea* : ce prăpastie! *D. Bodin*

289. **Skok P.**, *De l'importance des listes toponomastiques chez Procope pour la latinité balkanique*, în *Actes du IV-e congrès international des études byzantines*, I, Sofia, 1935, p. 161. — Numirile de locuri în *De edificiis* a lui Procop (sec. VI) reprezintă pentru regiunea Dunării de Jos un stadiu al latinei vulgare din Balcani, deci o fază primitivă a limbii române. *P. P. P.*

14. DEMOGRAFIE, ETNOGRAFIE ŞI FOLKLOR

290. **Cazan I. C.**, *Texte de folklor medical*, în *Cercetări Literare*, II 1936, p. 55–78.

291. **Ferentz Alex. Pr.**, *Cântece de înmormântare din Ardeal*, în *Ani*, 1936, no. 4, p. 59. — Este vorba aici de două cântece de înmormântare armeneşti. *M. Sânzianu*

292. **Ghelase I. I.,** *Mocanii. Importanța și evoluția lor social economică în România,* București, 1937, 129 p.

293. **Gregorian Mihail,** *Studii asupra etnografiei Olteniei: Images d'éthnographie roumaine (Vol. III), de Tache Papahagi,* în *Arh. Olteniei,* XV (1936), p. 90–100.

294. **Mușlea Ion,** *Un sas brașovean-folklorist român: I. C. Hintz-Hințescu. Contribuțiuni bio-bibliografice,* în *Omagiu fraților Lăpĕdatu,* București, 1936, p. 561–573.

295. **Popa-Lisseanu G.,** *Date privitoare la maghiarizarea Românilor,* București, 1937, 95 p. — Un foarte bun serviciu a făcut publicului românesc d. Popa-Lisseanu publicând la un loc articolele răslețe, din diverse ziare, cu privire la problema maghiarizării Românilor din Secuime sub regimul unguresc. Avem astfel în acest volumaș trecut în revistă tot sistemul de înstrăinare al celor ce strigă mereu « dreptate pentru Ungaria ». *M. Sânzianu*

296. **Procopovici Al.,** *Nos frontières ethniques et politiques,* în *Bulet. Rotary,* Cernăuți, 1937, 7 p. și în extras. — Pe baza unor termeni de lingvistică, într'un chip general, se discută problema frontierelor țării noastre. Cu acest prilej se discută și despre Românii de peste hotare. *N. Zamfirescu*

297. **Vuia R.,** *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie,* în *Rev. de Transylvanie,* III (1936), p. 33–68 cu 9 fig. + IV pl. — Autorul își propune să deslege chestiunea vechimii așezărilor românești din Banat și Transilvania, bazat pe criterii etnografice lăsând la o parte latura politică și istorică a problemei. Nu se ocupă de elementul urban, ci de cel rural rămas în umbră până în prezent, deși a fost mai stabil și mai legat de pământ. Vechimea așezărilor omenești este studiată de autor după tipul așezărilor. Descrie tipurile de sate răspândite, resfirate, de vale, aglomerate, de-a-lungul drumului, patrunghiulare și concentrate, arătând pentru fiecare vechimea. Studiu interesant atât prin susținerea tezei cât și prin rezultatul cercetărilor. D-sa afirmă în concluzie că « în Transilvania și în Banat elementul etnic cel mai vechi, autohton, n'a putut fi decât elementul românesc; Ungurii și Germanii nu sunt decât coloni veniți într'o epocă mai mult sau mai puțin recentă ».
M. Sânzianu

15. ISTORIE LOCALĂ

298. **Banu I.,** *Ardealul și « Convorbirile Literare »,* în *Conv. Lit.,* LXX (1931), p. 367–372.

299. **Bălan Teodor,** *Conflictul pentru muntele Suhard între Moldova și Transilvania,* în *Omagiu fraților Lăpĕdatu,* București, 1936, p. 39–49. — Pe acest munte al mânăstirii Moldovița pune fără niciun drept stăpânire orașul Bistrița la sfârșitul secolului al XVI-lea, dar Ieremia Movilă alungă pe ocupanți punând și pază la hotarul țării. Dela 1630 până pe la mijlocul sec. al XVIII-lea Bistrițenii stăpânesc aproape neîntrerupt această regiune, când cercetându-se hotarele, au fost respinși dela această posesiune. *C. Grecescu*

300. **Chiriță Ilie,** *Monografia comunei Apele-Vii,* în *Arh. Olteniei,* XV (1936), p. 59–80. — Se dă « planul » monografiei « care așteaptă lumina tiparului » și se publică trei părți din lucrare: « Istoricul Satului », « Moșia Satului » și « Documente din Apele-Vii ». Planul este bun și inițiativa, de lăudat. Monografiile

sunt lucrările ce ne trebuesc mai mult astăzi. Numele comunei Apele-Vii din Romanaţi ar veni « dela numeroasele bălţi ce se găseau până acum câţiva ani în grindurile [= izlazurile] sale » (p. 62). Satul exista pe timpul lui Mihai Viteazul; e pomenit documentar însă la 20 Aprilie 1608, pentru prima dată. La 20 Iulie 1693 apare chiar un logofăt *Apelevianu*. In documentele din 1853, 1854 şi 1855 membrii sfatului sătesc poartă denumirea curioasă de *depotaţi*. Aşteptăm cu interes monografia. *D. Bodin*

301. **Dinculescu N. Gh.,** *Craiova acum 50 de ani*, Craiova, 1934, 23 p., cu mai multe ilustraţii, 12 lei. — E textul unei conferinţe ţinute la Colegiul Carol I din Craiova la 24 Fevruarie 1934. Se ocupă de străzile, clădirile, bisericile, iluminarea şi înfăţişarea Craiovei pela 1830–1890. *D. Bodin*

302. **Dumitraşcu N. I.,** *Praid. Sat într'un ţinut secuizat*, Sibiu, 1936, 86 p. cu figuri în text. — Interesant capitolul cu numele Românilor maghiarizaţi. Monografie de sat, bună. *M. Sânzianu*

303. **Georgescu I.,** *Din legăturile lui Maiorescu cu Ardelenii*, în *Conv. Lit.* LXX (1937), p. 285–307.

304. **Giurescu Const. C.,** *Din trecutul judeţului Putna*, Focşani, 1937, 26 p.

305. **Loghin C.,** *Cernăuţii*, Cernăuţi, Tip. Mitropolitul Silvestru, 1936, p. 128 + 1 plan cu fig. în text, lei 55. — Interesant, deşi succint capitolul privind *Istoricul*; de asemeni tabloul comparativ al creşterii populaţiei oraşului, pe naţionalităţi (p. 39). Merită menţionate şi capitolele: *Bisericile* şi *Muzee şi Monumente*. *M. Sânzianu*

306. **Meteş Şt.,** *Satele româneşti de pe teritoriul cetăţilor regale-fiscale din Transilvania în veacul al XV—XVIII-lea*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 491–502. — Satele româneşti de pe teritoriul cetăţilor: Alba-Iulia, Gurghin, Gilău, Cetatea de piatră, Almaş, Sebeş, Ciceu, Gherla, Oradia Mare şi obligaţiile lor fiscale, militare etc. *C. Grecescu*

307. **Mihordea V.,** *Informaţii despre Craiova, în scrisorile unui ofiţer rus la 1811*, în *Arh. Olteniei*, XV (1936), p. 14–18. — Informaţiile sunt culese din scrisorile Contelui de Benckendorff c. Woronzow, trimise din Craiova. Din ele se vede mai bine cum se prezinta vieaţa în capitala Olteniei pe timpul războiului ruso-turc. *D. Bodin*

308. **Moţa Ioan,** *Românii din Orăştie înainte de războiu*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 525–537. — Momente vii din viaţa Românilor din Orăştie, de o importanţă covârşitoare, pentru susţinerea şi progresul economic, şi cultural religios în mod solidar al Românimei. *C. Grecescu*

309. **Păcăţian T. V.,** *Anexarea Banatului la Ungaria*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 581–593. — O idee domină întregul articol: că Banatul a format totdeauna o unitate politică, administrativă. Se începe cu preistoria şi se ajunge până la 1867. Sunt o serie de erori: că Dacia ripensis = Banatul, că Aurelian era bănăţean, că ducele Ramunc stăpânea în Banat, ş. a. *C. Grecescu*

310. **Pâclişanu Z.,** *Un registru al quinqnagesimei din 1461*, în *Omagiu fraţilor Lăpĕdatu*, Bucureşti, 1936, p. 595–603. — Un foarte important ms. care dă localităţile româneşti din comitatele Alba, Cluj, Dobâca, Solnocul din lăuntru, Târnava şi Turda ce plătiau quinquagessima duchalis. *C. Grecescu*

311. **Popescu-Samarineşti N.,** *Samarineştii-Mehedinţi. Monografie*, Turnu-Severin, Datina, [1936], VII + 75 p. + 1 schiţă şi ilustraţii, 30 lei; cu prefaţă de Const. D. Ionescu.

312. **Siruni H. Dj.**, *Izvoare armenești despre istoria Românilor. Dobrogea și Basarabia descrise de geografii armenii*, în *Ani*, 1936, no. 4, p. 64.

313. **Teodorescu Const.**, *Moldova și Basarabia în 1807—1818. Averea mișcătoare și poporația județului Soroca*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 256–265.

314. **Tomescu Const. N.**, *Diferite știri din Arhiva Consiliului eparhial-Chișinău*, în *Arh. Basarabiei*, VIII (1936), p. 21–62, 233–254. — Sub acest titlu se publică o lungă serie de știri de un deosebit interes pentru istoria politico-economică-culturală a Basarabiei sub ocupația rusească. *M. Sânzianu*

315. **Vinulescu Gh.**, *Privilegiile Românilor din cele opt districte bănățene*, în *Omagiu fraților Lăpĕdatu*, București, 1936, p. 869–876. — Privilegiile au fost acordate *tuturor Românilor* din cele opt districte pentru eroismul cu care au apărat vadurile Dunării contra Turcilor, dar n'au fost respectate în deplinătatea lor nici de cei care le dădeau. *C. Grecescu*

Vezi și No. 52, 69, 74, 75, 79, 93, 130, 147, 152, 159, 162, 164, 188, 250, 278.

16. ROMÂNII DE PESTE HOTARE

316. **Arbore Virgiliu P.**, *Pagini răzlețe din vieața politico-culturală a vecinilor noștri Slavi*, Focșani, 1936, p. 79, lei 45. — De remarcat informațiile privitoare la Românii din Cehoslovacia și apoi din trecutul bulgăresc pe pământul românesc. *C. Grecescu*

317. **Giurescu Const. C.**, *Colonizarea Românilor de peste hotare*, București, Imprimeria Centrală, 1937, 41 p. — Una dintre problemele momentului de față ce se pun tot mai accentuat pentru viitorul neamului nostru este cu siguranță aceia a strângerii tuturor celor de acelaș neam cu noi, între hotarele României întregite. Cei peste un milion de Români rămași în afara hotarelor trasate în urma războiului celui mare și-ar putea găsi cu prisosință loc între hotarele noastre, altfel ei urmând a fi pierduți pentru totdeauna prin desnaționalizarea lor urmărită de aproape de statele cărora aparțin. In cadrul acestei interpelări în Camera Deputaților s'a arătat necesitatea românizării granițelor și a reromânizării orașelor noastre cutropite de străini, cu elementele românești ce s'ar aduce de peste hotare. S'a arătat de asemeni ce s'a făcut și mai ales ceea ce trebue să se facă pe viitor în această privință. *M. Sânzianu*

318. **Smochină N. P.**, *Autonomia Republicei Moldovenești a Sovietelor*, în *Moldova Nouă*, I (1936), p. 339–354. — In acest documentat studiu autorul arată că problema autonomiei în Rusia nu este de dată recentă, ci că ea este mult mai veche, deoarece « Rusia Moscovită își lărgea teritoriile, nu pe bază de anexă sau de cucerire », ci, « primii pași aveau ca punct de plecare *federația* sau *autonomia* ».Acest procedeu merge până la Alexis Mihailovici (1654) când Bogdan Hmielnițchi i s'a supus pe baza unui tratat de federație. La fel se întâmpla cu Moldova lui Gheorghe Ștefan prin tratatul dela 1656. Incorporarea în statul rusesc venea mai târziu, dar fără greș. Urmează expunerea faptelor care au dus la creiarea republicilor autonome pe baza structurii etnografice ca urmare a războiului civil din Rusia. *M. Sânzianu*

319. **Smochină Alex. N.**, *Literatura Republicii Moldovenești sovietice*, în *Moldova Nouă*, I (1936), p. 355–371. — Sunt arătate caracterele literaturii în grai românesc publicată peste Nistru după creiarea Republicii Moldovenești. *M. Sânzianu*

CRONICĂ

Biblioteca Revistei Istorice Române. — *Rev. Ist. Rom.*, urmărind progresul disciplinei istoriei româneşti şi lămurirea critică a trecutului nostru pe o scară din ce în ce mai întinsă, a întemeiat de curând « Biblioteca Revistei Istorice Române ». Primul volum din această nouă bibliotecă e « Cronica epocei lui Ştefan cel Mare (1457—1499) » datorit istoricului polon Olgierd Górka. Din faptul că această lucrare a apărut anterior chiar în paginile revistei, se poate vedea că una dintre menirile acestei biblioteci e de a cuprinde în seria publicaţiilor ei studiile ce ies la lumină în periodicul amintit şi au o întindere şi o însemnătate deosebită. Dar în primul rând « Biblioteca Revistei Istorice Române » va tipări, cu vremea, lucrările mari, monografiile, ce nu concordă cu spaţiul restrâns al revistei. In acest chip *Rev. Ist. Rom.* va rezolva una dintre problemele capitale ce i se pun. *D. Bodin*

Elemente de mândrie naţională a fost titlul conferinţei ţinută de profesorul Const. C. Giurescu, sub auspiciile « Asociaţiei Generale a Invăţătorilor din România », în sala « I. I. Dalles » din Bucureşti, la 18 Martie a. c. S'au ales momente şi figuri ale trecutului nostru care aşează pe Români la rangul de creatori în diferitele câmpuri de activitate — religios, artistic şi politic. Ca axe ale conferinţei au slujit constatările că Românii sunt *autohtoni* pe teritoriile ce le ocupă azi; că sunt cei mai vechi *creştini* dintre popoarele de răsărit ale Europei; că, politiceşte, *statul* nostru n'a avut nici-o întrerupere în evoluţia sa istorică. Ca *artă*, apoi, creaţiile populare româneşti reprezintă o distinsă originalitate. Amănunte caracteristice au pus în evidenţă aceste idei centrale. *D. Bodin*

Şcoala Română din Roma, la 15 ani de vieaţă. — « Academia », cum îi zicem noi cei care am trecut pe acolo, are mai mulţi ctitori, care au depus mari sforţări ca să o putem vedea aşa cum se găseşte azi. Dintre toţi se ridică însă în primul rând patru şi anume: Municipiul Roma, care a dat terenul din Valle Giulia; Banca Naţională a României, care a clădit măreţul local al Şcolii; Vasile Pârvan, primul director — mai ales — şi Emil Panaitescu, al treilea director, care au organizat-o, i-au dat însufleţire şi sens în activitatea ei şi au ridicat-o, dintre numeroasele institute străine similare din capitala Italiei,

la nivelul prestigiului pe care îl au numai şcoala franceză, cea germană şi cea americană.

Cronicari nepărtinitori, la capătul unui deceniu şi jumătate de muncă, desfăşurată în această Şcoală, aruncăm ochii în urmă şi însemnăm, în lumina acestei perspective, pe deasupra lucrurilor trecătoare legate de oameni, cele ce urmează.

Scopul pe care l-au urmărit întemeietorii Şcolii, cu deosebire Pârvan — în sufletul căruia ea se înălţa mândră încă din 1914 — a fost de a lega strâns pe tinerii studioşi dela noi de leagănul romanităţii şi de a face cunoscută în Italia pe sora ei îndepărtată, România. Până aci nu se lucrase în acest sens? Ba da. Insă metodele difereau. Până aci se lucra dela o distanţă mai mare sau mai mică şi pe temele sentimentale folosite de « propaganda culturală ». Se improviza; impresiunile erau trecătoare. De-acum se lucra dela om la om, în sânul realităţii. Cunoaşterea reciprocă se întindea pe o rază mai scurtă, însă se bizuia pe stima din ce în ce mai adâncă şi mai durabilă ce şi-o stabileau între ei cercetătorii, mânaţi de aceeaşi flacără a studiului. Propagandistul cultural nu poate să-şi creeze o « familie » spirituală; omul de ştiinţă se simte la el acasă oriunde se află oameni de ştiinţă. Cel dintâi inspiră compătimire; cel de al doilea, respect şi chiar admiraţie.

Sub altă formă deci, potrivit acestui scop, « Şcoala Română din Roma » era considerată ca sprijinitoarea membrilor săi pe drumul spinos şi lung al desăvârşirii lor ştiinţifice. In bieniul pe care aveau să-l stea sub acoperişul Şcolii, membrii ei trebuiau să se bucure de o vieaţă civilizată şi să se desvolte într'o atmosferă aleasă, propice liniştii, meditaţiei şi studiului. Indrumările ce se aşteptau să li se dea trebuiau să completeze fericit această operă de sprijinire ştiinţifică. Incât, atunci când se vor întoarce între hotarele ţării natale, încrederea cu care au fost aleşi şi urmăriţi în drumul pregătirii lor să nu poată fi desminţită prin roadele activităţii ce vor desfăşura fiecare, în ramura disciplinei căreia şi-a dedicat priceperea, truda şi atâţia ani ai tinereţii.

Pornind dela aceste premise s'a lucrat la « Şcoala Română din Roma ». Şi s'a lucrat concomitent în mai multe direcţii.

Prima grije a directorilor Şcolii a fost, cum era şi natural, *manifestările ştiinţifice* ale membrilor. In acest sens s'au tipărit două anuarii ale Şcolii: *Ephemeris Dacoromana* şi *Diplomatarium Italicum*, care cuprindeau lucrările anuale ale membrilor; cel dintâi, lucrări de arheologie, istoria artei şi arhitectură; cel din urmă, studii şi documente — din arhivele Italiei — privind Istoria Românilor.

Studiile publicate în anuariile pomenite au adus lumini noi atât cu privire la istoria noastră, cât şi la a Italiei, şi pentru toate epocile, dela preistorie până la istoria contemporană. « La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale » de *Vladimir Dumitrescu;* « I Traci nelle epigrafi di Roma » de *G. G. Mateescu;* « Il ritratto di Decebalo » de *Em. Panaitescu;* « Gli Illiri dell' Italia imperiale romana » de *Radu Vulpe;* « I monumenti funerari romani della Dacia Superior » de *Gr. Florescu;* « Gli Italici nella provincia Dalmazia » de *C. Daicovici;* « La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo » de *N. Grămadă;* « Riflessi di storia rumena in opere italiene dei secoli XIV e XV » de *Al. Marcu;* « Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII » de *Gh. Călinescu;* « Vita Despothi Principis Moldaviae » de *Constantin Radu;* iată numai câteva din studiile publicate în

ambele anuarii privind pe Români. Dar, am spus, chiar *Italia* şi istoria generală trag folos din altă serie de studii publicate tot de către membrii Şcolii Române din Roma. In primul rând provincia antică *Latium* a atras atenţia dirijată a cercetătorilor români, ca delicat omagiu adus cuibului strămoşilor noştri. « La tomba degli Scipioni » de *Paul Nicorescu;* « Fidenae » de *Em. Panaitescu;* « Aricia » de *Gr. Florescu;* « Le cosi dette Terme di Eliogabalo in Via Sacra » de *Ion Anton Popescu*, între altele, ne stau probă. Istoria artei italiene, aşişderea, a fost în multe părţi lămurită de *Al. Busuioceanu* prin studiile sale despre « Pietro Cavallini »; iar influenţa bizantină asupra artei bisericeşti din Italia de Sud şi-a găsit cercetători asidui în *Horia Teodoru*, « Les églises à cinq coupoles en Calabre » şi « Églises cruciformes dans l'Italie Meridionale (San Pietro d'Otrante) » şi *Ştefan Balş*, « Sant' Angelo al Monte Raparo (Basilicata) ».

Publicaţiile apusene de specialitate au avut şi au cele mai măgulitoare cuvinte de elogii pentru periodicele Şcolii Române din Roma. Cu atât mai mult cu cât înfăţişarea artistică a acestor anuarii le apropie cu plăcere de sufletul cetitorului.

Până acum « Şcoala Română din Roma » a publicat 8 volume din « Ephemeris » — 3 sub direcţia Pârvan între 1922-1927 şi 5 sub direcţia Panaitescu, 1929-1937 — şi 3 volume din « *Diplomatarium* » — 1 sub Pârvan şi 2 sub Panaitescu.

Prin aceste publicaţii România a intrat mai mult în conştiinţa cercurilor savante din Italia şi din alte părţi, decât prin zeci de ani de propagandă culturală — searbădă, caducă şi umilitoare.

Dar membrii Şcolii mai au la îndemână încă două căi de a lua contact cu publicul studios din Roma; şi anume aşa zisele « camerate » şi expoziţiile. Cameratele au loc la sfârşitul fiecărui an; sunt şedinţe publice în care membrii secţiei umanistice a Şcolii citesc comunicări originale privind rezultatul cercetărilor personale. Expoziţiile se deschid tot la sfârşitul fiecărui an şi au privilegiul de a fi inaugurate de Regele Italiei.

Şi unele şi altele stârnesc cel mai viu interes; expoziţia de anul acesta a ieşit chiar din comun prin calitatea, amploarea şi variaţia lucrărilor expuse: picturi, planuri arhitecturale, sculptură. Remarc doar că din sânul unei atare expoziţii au fost reţinute machetele de reconstituire a vilei romane « Sette Bassi » de lângă Roma pentru « Mostra Augustea della Romanità », machete datorite arhitectului N. Lupu.

Cu anul 1935 manifestările publice ale membrilor au depăşit cadrul restrâns al Şcolii, ei participând activ la congrese de specialitate organizate de oficialitatea italiană. Colegul N. Corivan şi cu mine am făcut câte o comunicare la al XXIII-lea congres al « Institutului pentru Istoria Risorgimentului », care a avut loc în Bologna sub preşedinţia Principelui moştenitor al Italiei, Umberto.

A fost aceasta prima legătură dintre Români şi acest Institut. Comunicarea mea, « I consolati del Regno di Sardegna nei Principati Romeni all'epoca del Risorgimento », s'a şi publicat îndată în revista oficială a Institutului respectiv. Insemn şi aci, cu mulţumire, numele profesorilor Cesare M. De Vecchi di Val Cismon şi Alberto Ghisalberti, care ne-au arătat în această împrejurare, multă afecţiune. După aceasta, legăturile au continuat. La congresul următor, în Venezia, au făcut comunicări: N. Iorga şi Th. Onciulencu, acesta din urmă tot membru al Şcolii din Roma.

Cunoaşterea Italiei este iarăşi un punct din programul membrilor Şcolii. In timpul anului se fac aproape săptămânal excursii pentru cercetarea Romei vechi şi a împrejurimilor. Mai cu seamă sub direcţia d-lui Panaitescu, aceste excursii au devenit obişnuite. In această privinţă explicaţiile care se dau de d. Lugli, fost secretar al Şcolii şi actualmente profesor de topografie romană la Universitatea din Roma, sunt de un mare ajutor. Se deschid membrilor chiar porţile săpăturilor şi restauraţiilor în curs. La sfârşitul fiecărui an se face câte o mare excursie de două săptămâni în regiunile antice ale Italiei. In 1934, spre exemplu, am văzut Pompei, Herculanum, Insula Capri, Cumae. Della Corte şi Maiuri, cei care execută săpăturile în regiunile respective, ne-au prezentat cu competinţă antichităţile celebre din fiecare localitate desgropată. In anul următor, 1935, am văzut întreaga Sicilie cu vechile ei cetăţi greceşti şi sicule.

Aproape toţi membrii apoi, văzând câte splendori închid hotarele şi acopere cerul senin al Italiei, au căutat să cunoască, pe cont propriu, restul Peninsulei.

« Şcoala Română din Roma » însă n'a pierdut din vedere că ea este în primul rând clădită pentru membrii săi, dar nu numai pentru dânşii. Ea a dat putinţa şi altora să se manifeste. In fiecare iarnă s'au organizat aci cicluri de conferinţe de specialitate unde şi-au dat întâlnire, expunându-şi părerile, cei mai reputaţi cercetători din România şi din străinătate. Şi cu mândrie constatam că sala de conferinţe a Şcolii devenise una dintre cele mai frecventate din Roma. Aci au vorbit deseori: Maiuri, Curtius, Nogara, Muñoz, Ortiz, Paribeni ş. a.; iar dintre români: Al. Tzigara-Samurcaş, Al. Marcu ş.a.

Cui se datoresc toate acestea? In primul rând însufleţirei şi conştiinţei româneşti ce-au pus în activitatea lor doi oameni: Vasile Pârvan şi Emil Panaitescu. Locurile şi casele, lăsate în voia soartei şi a capriciilor, devin paragină. Un om, care să dea vieaţă şi să le imprime o directivă, le sfinţeşte, după mult verificatul dicton popular.

Vasile Pârvan a trasat marile directive pe care s'a mişcat Şcoala dela Roma. El a inaugurat publicaţiile, el a început excursiile, el a organizat conferinţele, ridicând la un nivel înalt spiritualitatea academică a colectivităţii membrilor şi izbutind să facă pe fiecare să se simtă strâns unit de toţi ceilalţi. Este una dintre cele mai alese creaţii ale distinsului înaintaş. Probă trainică ne stă faptul că şi după el toţi membrii care trec pe la Roma se simt că fac parte din aceeaşi familie a Şcolii. Aşa se şi explică puterea « Asociaţiei Vasile Pârvan, a foştilor membri ai Şcolii Române din Roma ».

Emil Panaitescu a dus mai departe, îmbogăţindu-o cu fiecare an trecut, această scumpă moştenire. El n'a cunoscut o mai mare fericire decât aceasta. Palatul actual al Şcolii, măreţ şi sever, semn material al însemnătăţii noastre ca popor, el l-a văzut ridicându-se piatră cu piatră. Grija pe care a pus-o şi o pune — dela înfrumuseţarea grădinii şi până la îmbogăţirea bibliotecii — este grija părintelui care îşi îngrijeşte opera mâinilor lui. In această privinţă, e cert, că nicio şcoală similară nu respiră o atmosferă de mai mare distincţie şi curăţenie ca a noastră. In sânul ei te simţi bine şi-ţi vine îndemn de lucru. Una dintre grijile mari ale d-lui Panaitescu a fost biblioteca. Astăzi este cea mai importantă bibliotecă din Roma privind romanitatea orientală. Pentru a atinge acest punct, acest om n'a cunoscut nicio piedecă. O altă grijă a sa a fost de a crea între Şcoală şi oficialitatea italiană raporturi pe cât se poate de cordiale. Dela Regele Italiei, care o vizitează în fiecare an şi şeful guvernului, care a

inaugurat noul local şi i-a dăruit o seamă de cărţi alese, până la ultimul italian care a avut prilejul s'o cunoască, Şcoala Română din Roma a lăsat o puternică impresie.

Cel care semnează aceste rânduri a fost membru al Şcolii Române din Roma şi deseori, chiar în scris, a adus critici unor forme ale activităţii desfăşurate acolo. A făcut aceasta însă ca unul care era legat puternic sufleteşte de această *instituţie model* şi-i dorea o perfecţionare maximă sub orice raport.

Făcând acest bilanţ general însă, observaţiile mele de odinioară se pierd când sunt apropiate de activul covârşitor pe care îl constatăm acum, ca totdeauna.

La capătul celor 15 ani de existenţă « Şcoala Română din Roma » are o tradiţie bogată şi un stil de vieaţă al său ce impresionează. A le creşte în sensul lor, este o datorie pe care o simt numai acei ce au o conştiinţă puternică a misiunii popoarelor lor pe lume. Şi până acum, « Şcoala Română din Roma » a avut norocul să fie condusă de fii ai neamului nostru pătrunşi de acest crez.

D. Bodin

Al V-lea congres de studii bizantine, la Roma. — Intre 20-26 Septemvrie 1936 s'a ţinut la Roma al V-lea congres de studii bizantine. Şedinţa de deschidere a fost la Capitoliu, celelalte şedinţe s'au ţinut în sălile noului local al Facultăţii de Litere. Erau reprezentate prin numeroşi delegaţi toate Statele europene, afară de Rusia Sovietică şi de Spania, şi mai multe State extra-europene. Lucrările congresului s'au desfăşurat în cinci secţii : istorie, filologie, drept, arheologie şi istoria artelor, liturgică şi muzică. Nu s'au ţinut şedinţe plenare, iar ordinea comunicărilor a urmat ordinea alfabetică a autorilor lor. Dintre comunicările mai remarcabile (volumul cu rezumatele comunicărilor cuprinde nu mai puţin de 123 de comunicări), observăm : P. Collinet, *Le colonat en droit byzantin* ; H. Grégoire, *L'hérésie paulicienne, ses dogmes et son histoire* ; F. Dölger, *Rom in Weltbild der Byzantiner* ; A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès* ; T. Whittemore, *The Mosaics of Aya Sophia* (prima prezentare a mozaicurilor celebrei biserici a lui Justinian, de curând descoperite).

Delegaţia românească a fost foarte numeroasă: A. Balotă, N. Bănescu, M. Berza, Gh. Brătianu, E. Condurache, I. Coroiu, D. Cuclin, V. Grecu, N. Iorga, C. Marinescu, A. Oţetea, F. Pall, P. P. Panaitescu, V. Papacostea, păr. I. Petrescu, păr. N. Popescu, gen. R. Rosetti, C. Spulber, I. D. Ştefănescu. Cei mai mulţi dintre reprezentanţii noştri au făcut comunicări ; remarcăm pe ale d-lor : G. Brătianu, *Empire et démocratie à Byzance au IX-e siècle*, care a dat naştere la o întinsă discuţie asupra burgheziei bizantine şi a luptelor sociale din imperiu; a d-lui I. D. Ştefănescu, *Rites païens conservés dans les liturgies chrétiennes* ; apoi comunicări cu un caracter mai special: N. Bănescu, *Le conflit entre Gênes et l'empire de Trébizonde* ; M. Berza, *Una autonomia periferica bizantina : Amalfi* ; V. Grecu, *Die Darstellung der Kairos bei den Byzantinern* ; N. Iorga, *La vita provinciale nell' Impero Bizantino* ; C. Marinescu, *Contribution à l'histoire des relations économiques entre l'Empire Byzantin, la Sicile et le Royaume de Naples.*

Cu prilejul acestui congres s'au deschis două expoziţii speciale de miniaturi, manuscrise şi peceţi bizantine, una la Vatican culeasă din bogatele colecţii ale muzeului Sfântului Scaun, cealaltă în biblioteca Casanatense.

Congresiştii au fost primiţi în audienţă de d. Mussolini la Palazzo Venezia şi de papă la Castel Gandolfo, reşedinţa sa de vară.

După congres s'au organizat excursii la monumentele bizantine din Ravenna şi la cele din sudul Italiei şi din Sicilia.

O menţiune specială merită spiritul organizator al comitetului de primire de sub preşedinţia activă a cunoscutului bizantinolog italian S. Mercatti, căruia i se datoreşte reuşita deplină a acestei manifestaţii ştiinţifice.

S'a hotărît ca viitorul congres să se ţie în 1939 la Beyruth în Siria.

P. P. P.

Al IV-lea congres naţional de numismatică şi arheologie s'a ţinut la Cluj între 25 şi 29 Oct. 1936.

S'au făcut comunicările ce urmează: 1. *D. M. Teodorescu*, «Invăţământul numismaticei şi arheologiei la Universitatea din Cluj»; G. *Sion*, «Din trecutul numismaticei româneşti»; *Const. C. Giurescu*, «Despre mânăstirea Snagov»; *Cornelia Costescu*, «Portretele şi costumele împăraţilor pe monetele bizantine»; *Al. Borza*, «Amintiri despre arheologul Dr. Bela Cserni şi săpăturile dela Apulum»; *Dr. A. Metzulescu*, «Primul tricolor român la un drapel domnesc» şi «Un album al monetelor dace»; *V. Ciurea*, «Runicele dela Buneşti»; *C. Secăşanu*, «O monetă a oraşului Amorium (Phrygia), găsită la Mangalia» şi «Un medalion al împăratului Sept. Sever găsit la Mangalia»; *I. Minea*, «Portretele lui Alexandru cel Bun»; *C. Moisil*, «Din numismatica Ardealului»; *I. Ţabrea*, «Monetăriile din Transilvania»; *Oct. Floca*, «Intru cât sunt studiate aşa zisele monete barbare dace?»; *Florica Moisil*, «Un nou tip de monete dace»; *Em. Becker*, «In chestiunea monetelor dace»; *D. Tudor*, «Ultimul milliarium din Dacia»; *G. Pintea*, «Aspecte de Interpretatio Romana în provinciile dunărene»; *I. Coroi*, «Săpăturile dela Doura-Europos şi însemnătatea lor din punctul de vedere al dreptului roman»; *C. Marinescu*, «Săbii Brâncoveneşti (o punere la punct)»; *A. Sacerdoţeanu*, «Inscripţia funerară dela Câmpulung, din 1364»; *M. Macrea*, «Personificările Daciei în arta şi pe monetele romane» şi «Nummi inclusi din epoca republicană, în Muzeul din Cluj»; *C. S. Nicolăescu-Plopşor*, «Paleoliticul inferior în Transilvania»; *Al. Bărcăcilă*, «Construcţia romană cu therme, recent descoperită în Drobeta» şi «O mănăstire a lui Nicodim pe valea Coşuştii»; *Vlad Clain*, «Ponduri şi monete inedite din Moesia Inferior»; *D. V. Rosetti*, «Săpăturile arheologice dela Ostrovul Mare» şi «Ardealul şi Câmpia Munteană, o unitate culturală din eneolitic şi epoca de bronz»; *Al. Ferenczi*, «Cetăţi antice în judeţul Ciuc»; *Em. Vârtosu*, «Proiectele monetare ale lui Vodă Cuza»; *Em. Diaconescu*, «Un iconostas vechi moldovenesc»; *C. Daicoviciu*, «Căderea fortăreţei romane dela Porolissum»; *V. Lungu*, «Monetele şi evacuarea militară a Daciei»; *Radu Vulpe*, «Probleme de preistorie românească»; *R. Gassauer*, «In jurul unei monete polone din secolul al XVI-lea contramarcată cu legenda slavono-moldovenească»; *I. Miloia*, «Vechea arhitectură religioasă a Banatului»; *G. Cantacuzino*, «Un monument sculptural inedit din Dobrogea»; *I. I. Russu*, «Monumente sculpturale din Durostorum».

In timpul desbaterilor congresului s'au vizitat diferite muzee şi expoziţii locale; iar ca încheere s'a făcut o excursie la Costeşti şi Sarmisegetuza.

D. Bodin

Atlasul Lingvistic Român. — In cursul anului va începe să apară, sub conducerea d-lui Sextil Puşcariu, A.L.R., întocmit de d. Sever Pop şi Emil Petrovici. Autorii au studiat limba românească pe tot cuprinsul teritoriului României, cât şi în afara hotarelor ţării, în satele româneşti rămase sub stăpânire străină. Opera aceasta reprezintă un tezaur de muncă, de pricepere şi de conştiinţă românească. Ea se adaugă, ca o probă de nesguduit, la atâtea altele, pentru a da strălucire romanităţii orientale în ceeace ea are mai ales în decursul istoriei sale vitrege dar măreţe: limba.

In această privinţă d. Sever Pop şi Emil Petrovici notez că au adunat 7000 de cuvinte din 380 de sate. Atlasul va avea câteva mii de hărţi şi fotografii care să ilustreze vieaţa limbii noastre.

Muzeul Limbii Române din Cluj, care tipăreşte o atare operă monumentală, îşi înscrie, prin aceasta, încă un merit la activul său. *D. Bodin*

Precizare. — In studiul publicat în acest număr din *Rev. Ist. Rom.*, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, d. Necşulescu arată că în lucrarea mea *Vicina*, apărută în Buletinul secţiei istorice a Academiei Române, vol. X (1923), m'aş fi raliat la părerea susţinută de d. prof. Iorga şi de d. prof. Bănescu, în ce priveşte originea română a căpeteniilor « Sciţilor » din Dobrogea, pomenite de Ana Comnena.

Imi ajunge să reproduc fraza din studiul menţionat, rămasă neschimbată în cartea mea mai recentă, *Vicina et Cetatea Albă*, p. 26: « l'étymologie roumaine des noms des cnèses ne pourrait plus être affirmée avec certitude. Le plus sûr est de nous en tenir au texte de Michel Attaliate qui dit très nettement que « la population mêlée, a demi-barbare *[μιξοβάρβαρον]* qui habitait auprès du Danube » parlait toutes sortes de langues ».

De-altfel aşa au înţeles acest punct de vedere d. Densusianu într'o notă din *Grai şi suflet*, şi chiar d. Mutafciev în cartea sa *Roumains et Bulgares*. Sper că l'am convins şi pe d. Necşulescu, cu ale cărui concluzii sunt dealtfel de acord. *G. I. B.*

Două lămuriri. — In paginile 170—179 ale acestui număr, d. Al. Elian publică un studiu *Ioan Vilaras şi Aromânii din Siraco*, în care, întemeiat pe informaţiuni bibliografice foarte preţioase, face o desvoltată discuţie critică asupra articolului d-lui V. Papahagi intitulat: *O încercare de ascensiune în balon a unor Aromâni din Săracu în timpul lui Ali-Paşa.*

Nu este în intenţia mea de a interveni în această discuţie. Voi avea curând prilejul să public câteva comentarii în jurul altora dintre lucrările celor doi cercetători. Mă simt însă obligat să dau aci următoarele două lămuriri:

1. Suntem fireşte, contra metodelor laudative care fac din scrisul istoric o anexă a literaturii de propagandă naţională. Dar nici nu trebue, printr'o exagerare a spiritului critic, să micşorăm importanţa meritelor, acolo unde sunt. Cu atât mai puţin, să ne lăsăm influenţaţi de tonul unor forme literare minore, pornite din diferite resentimente sau ciocniri de interese.

Nu se poate ironiza valoarea întreprinderii lui Pahomie şi a celorlalţi meşteri „vlahi"; meritul de a fi confecţionat un astfel de aparat — dacă faptul s'a întâmplat cu adevărat — trebue considerat cu toată seriozitatea de istoriografie. Să-şi amintească recenzentul, scuturându-se de efectele ce a avut asupra sa satira, *unde* şi *când* se petrecea această experienţă, şi să observe că sub raportul tehnic, lucrarea « Vlahilor » era încheiată, balonul pus în condiţiuni de a putea sbura şi

numai un accident de ultim moment — aşa cum se poate întâmpla oricând şi oriunde — a nimicit opera meşterului Pahomie.

Dealtfel satira lui Vilaras nici nu merită numele de poezie. Ea este un pamflet cu tendinţa vădită de a discredita pe meşterii vlahi care lucrau din îndemnul lui Ali-Paşa. (Vilaras era unul dintre favoriţii tiranului; dar şi Pahomie era preţuit de el. Pătrunderea Aromânilor în număr mare în curtea militară şi civilă a lui Ali este cunoscută. Nu mai puţin, tendinţa « Vlahilor » de a se afirma ca individualitate etnică, aparte de Greci, devenise supărătoare. Cunoaştem doar acţiunea lui Neofit Duca chiar în vremea aceasta).

Insuccesul experienţei îl face pe Vilaras să exulte. Apostrofa lui, prin folosirea continuă a termenului « vlah », trece dincolo de persoana lui Pahomie şi a tovarăşilor săi, lovind grupul etnic căruia ei aparţineau. (« *Eşti vlah şi tu fără 'ndoială, vlah cu totul, suflet şi trup* [1]. *Dacă ai fi avut însă alte capete care să te ajute, nu ai fost acum ruşinat* »; iar la comenzile disperate pe care Pahomie le dă la tăierea frânghiilor, Vilaras ricanează: « *oricât ar alerga, oricât ar tăia, ce treabă pot face astfel de oameni?* »).

Tradiţionalul orgoliu elenic, atât de rău practicat în veacul trecut, se simte în dispreţul cu care Vilaras judecă o întreprindere care nu este grecească şi nu se face prin Greci. Sunt accentele unui exclusivism care a adus, se ştie, imense prejudicii poporului grec. (Intelectualitatea greacă din zilele noastre a eşit cu totul de sub înrâurirea acestor idei; se poate spune chiar că acesteia îi revine azi în cea mai mare măsură meritul — şi iniţiativa — acţiunei pentru asocierea şi înfrăţirea popoarelor balcanice).

2. Semnalând d-lui Valeriu Papahagi mărturiile lui Costas Crystallis privitoare la Aromânii din Pind — şi la cei din Săracu în deosebi — recenzentul spune că poetul era « bun cunoscător al locurilor şi al oamenilor, plin de simpatie pentru Aromâni, *deşi nu era dintre ei.* »

S'ar putea înţelege de aci că d-sa ignorează origina etnică a lui Crystallis. O precizare este necesară.

Departe de noi gândul de a revendica pentru românitate pe acest liric de frunte al literaturii neo-greceşti. El s'a integrat spiritualiceşte elenismului şi a trăit — cu toată mişcătoarea nostalgie pentru mediul uman din care se rupsese — ca grec. Cât priveşte însă origina lui etnică, nu poate fi nici o îndoială: era « *vlah* » *din comuna Săracu.* (Caracterul exclusiv aromânesc al acestui sat n'a fost şi nu este contestat nici de istoriografia greacă mai veche nici de cea mai nouă).

In *Elefterudaki*, III, p. 331, la cuvântul *βλάχοι* se afirmă, fără nici o rezervă origina vlahă a poetului. (Observăm în treacăt că întreaga operă a lui Criystallis « poetul cioban », şi în deosebi pastoralele sale poartă în tiparele de gândire şi de exprimare ale limbii greceşti, nenumărate mărturii şi rezonanţe ale mediului etnic din care s'a desprins scriitorul).

Asupra originii aromâneşti a lui Costa Crystallis şi asupra chipului minunat în care el vorbea dialectul, avem şi mărturia intelectualilor macedoneni care l-au cunoscut. Ei afirmă că, fără opoziţia tatălui său, poetul ar fi luat, la încheierea studiilor liceale, drumul Bucureştilor şi nu al Atenei.

---

[1]. Termenul *βλάχαρος* conţine o nuanţă pejorativă care se pierde în traducerea d-lui V. Papahagi. Acest termen acuză grosolănia şi primitivitatea. (Cum spune Eminescu « Bulgăroi »).

Dar, această încercare a propagandei româneşti de a smulge pe Crystallis influenţei elenizante este cunoscută şi unora dintre biografii greci ai poetului. (Vezi *Κ. Κρυστάλλη, Ἔργα-Ποιήματα-Πεζά*, Atena, 1912. Tot acolo, biografia de *Γ. Κ. Γάγαρης*, p. 9—20). *V. P.*

Un răspuns. — La afirmaţiile d-lui N. Iorga din broşurile « *Şcoala nouă» de istorie* şi *O şcoală nouă istorică*, d. profesor Const. C. Giurescu va răspunde printr'o lucrare ce va apare în cursul toamnei. *D. Bodin*

† Iulian Ştefănescu. — « Revista Istorică Română » are durerea să înregistreze o mare pierdere prin moartea prematură a colaboratorului său *Iulian Ştefănescu*. Despre personalitatea şi opera lui vom publica în fascicula următoare o dare de seamă analitică. *Rev. Ist. Rom.*